

ISSN 0354-6039

UDK 80+82(05)

R I J E Ć

Časopis za nauku o jeziku i književnosti

Nova serija, br. 2

Nikšić, 2009.

R I J E Ć

Journal of studies in language and literature

New series, No 2

Nikšić, 2009.

FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA CRNE GORE

INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST

RIJEČ

ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Redakcija

Marko CAMAJ (Nikšić), **Bojka ĐUKANOVIĆ** (Nikšić), **Rajka GLUŠICA** (Nikšić), **Slobodan GRUBAČIĆ** (Beograd), **Rasquale GUARAGNELLA** (Bari), **Vesna KILIBARDA** (Nikšić), **Marija KNEŽEVIĆ** (Nikšić), **Rade KONSTANTINOVIĆ** (Beograd), **Dragan KOPRIVICA** (Nikšić), **Peter PRESTON** (Nottingham), **Zorica RADULOVIĆ** (Nikšić), **Svein MONNESLAND** (Oslo), **Jean Jacques TATIN-GOURIER** (Tours), **Lidija TOMIĆ** (Nikšić), **Boguslaw ZIELINSKI** (Poznanj)

Glavni urednik
Rajka GLUŠICA

Sekretar
Milena IVANOVIĆ

Nikšić, 2009.

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI (I)

Svenka SAVIĆ	
Analiza diskursa posveta: prilog istraživanju formulaičkih tekstova .	7
Hasnija MURATAGIĆ-TUNA	
Sevdalinka – izazov za lingvostilistička istraživanja	31
Nick CERAMELLA	
Exploring grammar in ELT: the challenge of prescriptivism vs descriptivism / standard vs non-standard englishes in a multicultural world	55
Mila SAMARDŽIĆ	
Konverzija u italijanskom jeziku	79
Igor LAKIĆ	
Modeli analize diskursa novinskih članaka	91
Aleksandra BANJEVIĆ	
Jezici u kontaktu i kontrastu (tipološka klasifikacija jezika/fonološko poređenje jezičkih promjena).....	109
Милош КРИВОКАПИЋ	
Рефлекс полугласника и јата у писмима сердара и гувернадуре Радоњића.....	127

RASPRAVE I ČLANCI (II)

Radomir IVANOVIĆ	
Roman kao verbalna kreacija (<i>Sto godina samoće</i>)	145
Сава Дамјанов	
Читање као егзил	167
Dragan BOGOJEVIĆ	
Flober ili umjetnost kao životni poziv	175
Marko LUKIĆ	
Američki mit i tematizacija nasilja u Cormac McCarthyjevom romanu <i>Blood Meridian Or the Evening Redness in the West</i>	189
Milena KOSTIĆ	
Faustovski motiv u tragedijama Kristofera Marloa	203

PRIKAZI

Tatjana RADANOVIĆ-FELBERG	
Značajan prilog proučavanju odnosa roda i jezika	219
Vesna VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ, Draško DOŠLJAK	
Integritet naučne misli	223
Olivera POPOVIĆ	
Afirmacija novih dostignića glotodidaktike	231

HRONIKA

Gordana BOJIČIĆ	
Deveti skup metodičara nastave jezika i književnosti.....	237
Milena MRDAK-MIĆOVIĆ	
Peta međunarodna konferencija anglista na Filozofskom fakultetu u Nikšiću	241
Ivana PETROVIĆ	
Drugi međunarodni slavistički skup <i>Njegoševi dani</i>	245

RASPRAVE I ČLANCI

(I)

Svenka SAVIĆ (Novi Sad)

ANALIZA DISKURSA POSVETA: prilog istraživanju formulaičkih tekstova

Pod terminom *posveta* podrazumevamo rukom pisan tekst na knjizi ili štampanom radu upućen osobi kojoj se poklanja licem u lice. O tom tipu teksta u domaćoj literaturi izostaju podaci do danas. Cilj je interdisciplinarne analize tekstova posveta u ovom radu¹ da se sistematizuju različiti postupci pisanja posveta u akademskom okruženju i na osnovu toga predlože pravila upotrebe za srpski jezik.

Analiziraju se tekstovi posveta različitih osoba posvećivane jednoj istoj ženskoj osobi (autorki ovoga rada) tokom 50 godina (1954 - 2004) na srpskom jeziku i na stranim jezicima (pre svega, engleskom, zatim nemačkom, ruskom). Ukupan korpus čini 135 posveta (83 koje pišu muške osobe i 47 ženske, zatim posvete koje pišu muškarci i žene zajedno, ukupno 5). Jedinica analize je ukupan rukom pisan tekst posvete koji najčešće čine četiri dela: identifikacija primaoca posvete, odnos primalac - autor, identifikacija autora posvete, mesta i vremena (primer: *Svenki srdačno, Mira, Novi Sad, 17. 7. 1978*).

Autor/ka² piše tekst posvete primaocu birajući iz inventara raznih mogućnosti neku koja odgovara nameri u datoj situaciji, kontekstu i primaocu. Analiziraju se delovi teksta, sintaksička organizacija i leksički izbor. Rezultati se interpretiraju interdisciplinarno, s vođenjem računa o kulturnim i društvenim faktorima. Značenje posvete se tumači na osnovu interakcije jezičkih i nejezičkih elemenata. Ustanovljava se zavisnost ovog tipa teksta od pola osobe koja posvetu piše.

Empirijski podaci sakupljeni tokom 50 godina ne pokazuju promene u šemi posvete, što je očekivano, budući da je u pitanju formulaički tip teksta (kao što su komplimenti, pozdravi, izrazi saučešća i sl.). Zaključuje se da je za pisanje teksta posvete od najveće važnosti interakcija tekstualnih i vantekstualnih delova.

Rezultati se mogu iskoristiti za praktičan rad sa strancima koji uče srpski jezik, za teorijska poređenja tzv. formulaičkih izraza u jeziku, a na osnovu podataka u srpskom.

ključne reči: analiza diskursa, formulaički izrazi, kontekst, kultura, posveta.

¹ Zahvaljujem na primedbama na prethodnu verziju ovoga rada: Mirjani Jocić, Ivani Antić, Veri Vasić.

² Osobu koja daruje knjigu ovde zovemo *autor/ka* - osoba koja piše posvetu, a *primalac* je osoba koja je dobija (mogu biti dve osobe, kao što je, na primer, bračni par, ali i grupa).

Uvod

Analiza diskursa bavi se dominantno upotrebom jezika, govorenog ili pisanog. U okviru ovog interdisciplinarnog istraživanja *upotrebe* jezika aktuelne su različite teorije (Savić, 1993). U ovom radu osnovni je teorijski pristup zasnovan na dostignućima teorija o jezičkoj delatnosti: koristeći se jezikom delujemo na druge u saglasnosti sa našom namerom da izrazimo odnose (kao što su, na primer, komplimenti - kojima uspostavljamo dobar odnos; izvinjavanje - kojim nanovo uspostavljamo narušen odnos). Za ove namere u raznim jezicima postoje jezički izrazi, manje-više formulaičnog sklopa, kao što su, na primer: pozdravi, komplimenti, izvinjavanje, kletve, psovke, blagoslovi, izrazi saučešća i sl. To znači da izvorni govornici, u zavisnosti od namere i konteksta, odabiraju iz inventara svog jezika jednu od više mogućnosti. Potrebno je najpre istraživati, zatim popisati inventar mogućnosti i, eventualno, predložiti ih u srpskom jeziku za date situacije i sagovornike, s vođenjem računa i o neverbalnim faktorima.

Pod terminom *posveta* ovde podrazumevamo rukom pisan tekst na nekom štampanom materijalu, knjizi ili separatu (u daljem tekstu knjizi) upućen osobi kojoj se knjiga poklanja (najčešće) lično. Posveta je izraz prisutnosti i pozitivnog odnosa osobe koja posvetu daje sećanja radi: srdačno, prijateljski, s ljubavlju, iz zahvalnosti. U osnovi čina je davanje (darivanje). Po toj osnovnoj nameri ovaj tekst pripada onim tipovima koji služe za uspostavljanje, održavanje i/ili produžavanje dobrih odnosa među osobama (kao što su spomenari, čestitke i sl.) u cilju održavanja prijateljstva.

Ovi su tekstovi deo kulturnog koda. Darivanje, kao izraz dobre volje da se uspostavi i održi saradnja, poznaje većina kultura i društava. U okviru postupka darivanja uvodi se nova vrednost darivanja, predmet – knjiga ili tekst čiji je autor neko drugi. Darovatelj (autor ili autorka) ostavlja na daru lični pečat: upisuje posvetu rukom kao dokaz sebstva u daru; postupak je deo kulturnog obrasca jedne sredine. Jedan tradicionalni postupak – darivanje, dobija u akademskom i profesionalnom komuniciranju određenu jezičku formu.

Cilj istraživanja

Cilj analize tekstova posveta u ovom radu je da se opiše i sistematizuje jedan korpus postojeće prakse pisanja posveta i na osnovu prikupljenog materijala sačini inventar tipičnih diskursnih, sintaksičkih i leksičkih činje-

nica na osnovu kojih se mogu predložiti pravila upotrebe „formula za posvete“ u srpskom jeziku.

Metod istraživanja

Analizira se korpus od 130 posveta (ukupan materijal se daje u dodatku na kraju teksta) koje su različite osobe (muškarci i žene) pisale, posvećivale jednoj ženskoj osobi tokom 50 godina (1954 - 2004). Posvete su pisane na srpskom jeziku i na stranim jezicima (uglavnom engleskom, zatim nemačkom i ruskom).

Jedinica analize je *ukupan rukom pisan tekst posvete* koji (najčešće) sadrži četiri osnovna dela: identifikaciju primaoca posvete, odnos autor – primalac, identifikaciju autora posvete, elemente konteksta i vremena. Uslovno ovu šemu možemo nazvati metatekstom posvete.

1	2	3	4
primalac	odnos bliskosti	autor/ka	mesto
Svenki	srdačno	Marina	Novi Sad
			vreme
			16. 6. 1968.

Tekst posvete može biti: (1) minimalan i (2) maksimalan. Minimalan tekst čine: identifikacija primaoca – autor (*Svenki, Mira; Svenki, Nila*), a njihov odnos iščitava se iz interakcije navedenih elemenata u realizovanoj sintaksičkoj organizaciji kada izostaje eksplicitna reč (*srdačno, prijateljski, s poštovanjem*). U minimalnoj formi teksta primalac može da je razume na osnovu iskustva sa tom vrstom teksta.

Maksimalna posveta nastaje kada se u datu shemu doziraju elementi bliskosti, s jedne strane uz oznaku za primaoca (*draga, naša, koleginica, profesorka, Svenka*) ili intenzivira sam odnos (*srdačno, najsrdačnije, prijateljski, sa zahvalnošću*), i kada se iskazuje prisnost ili distanca samog autora (u potpisu: inicijalom imena, nadimkom, punim imenom i prezimenom, titula i puno lično ime i prezime).

Tekstualna norma posvete omogućava doziranje – kojim se dokazuje stepen bliskosti autor – primalac. Podrazumevana je neizgovorena radnja (glagol „poklanjam“ , „darujem“ , „predajem u vlasništvo“ jer je ona najčešće u samoj neverbalnoj radnji predavanja knjige iz ruke u ruku. Iskustvo autora i primaoca sa ovom vrstom darovne prakse preduslov je razumevanja radnje iz elemenata konteksta, iz nenapisanog i neizgovorenog, pa je značenje cele posvete rezultat interakcije rečenog i neizrečenog. U dvodelnoj posveti (*Svenki, Mića*) izostaje, takođe, eksplicitan kontekst vremena i mesta, ali se i on iščitava iz godine odštampane na knjizi, kao i mesta izla-

ska iz štampe (prijatelji hitaju jedan drugom da poklone knjigu po objavljivanju i da, u većini slučajeva, dobiju odgovor za sopstveni učinak - da je knjiga dobra, vredna, korisna, autoru na čast i sl.).

Delovi pisane posvete kojom autor ili autorka želi sebe da „utisne“ u štampanu knjigu (svoju ili tuđu) koju daruje i tako ostavi u sećanju (na srpskom jeziku):

- 1) Pol autora: muški (M), ženski (F); u slučaju da posvetu zajedno pišu osobe različitog pola (M/F);
- 2) Način pisanja: pisanim ili štampanim slovima;
- 3) Pisma: ćirilčno ili latinično.
- 4) Jezik (maternji) ili jezik onoga kome se piše posveta, ili jezik kojim je pisan tekst (na primer, *Tvrtko Prčić (1999)* piše na engleskom kao jeziku svoje struke).

Ovi elementi su u interakciji sa sledećim neverbanim elementima:

- (1) stranica u knjizi na kojoj je posveta (na *unutrašnjoj* stranici = U; na koricama = K);
- (2) mesto u okviru stranice na kojem je napisana (gore = G, u sredini = S, dole = D).

Na osnovu ovih kriterija sve su poruke (u priloženom dodatku) kodirane sledećim redosledom: pismo, stranica, mesto na stranici, pol osobe koja ostavlja posvetu.

Rezultati istraživanja

Rezultati se prezentuju najpre za analizu teksta (I), zatim analizu rodne perspektive u tekstu (II) i analizi neverbalnih elemenata (III).

I Analiza teksta posvete: diskursna, sintaksička i leksička

Najpre analiza mesta informacije u tekstu: na početku, u sredini, na kraju posvete.

Na početku posvete identifikuje se osoba kojoj se knjiga posvećuje: nadimkom, ličnim imenom, ličnim imenom i prezimenom, titula uz lično ime i prezime (ili nekoliko titula), inicijalom ličnog imena i prezimena. Retko se knjiga posvećuje grupi, nekada bračnom paru, ili članovima porodice (imenovanjem svakog člana).

U sredini posvete se iskazuje odnos bliskosti autor - primalac, u datom korpusu na srpskom jeziku i to redosledom učestalosti od veće ka manjoj:

srdačno/najsrdajnije (35 primera), prijateljski (17), s poštovanjem, (15), sa zahvalnošću (10), iz zadovoljstva (3), s ljubavlju (3).

Na kraju posvete se identifikuje autor/ka potpisom. Oblik potpisa zavisi od stepena poznatosti i bliskosti sa osobom kojoj posvećuje dar (knjigu ili separat), odnosno od toga koliko želi da tu bliskost izrazi u posveti, jer posvetu mogu pročitati i neke druge osobe. Stoga potpis autora posvete može biti ili veoma transparentan, ili skriven (titula, lično ime i prezime, lično ime, nadimak, autor/ka, ili inicijal/i ličnog imena, odnosno imena i prezimena, do izostanka potpisa, odnosno nečitkog potpisa). Autor(stvo) nije samo napisani potpis, to je više igra između napisanog i onog što je zajedničko sećanje ili iskustvo autora i primaoca dara, a bliže određeno ostalim podacima, kao što su vreme i mesto (koje može biti ime grada, ali i neko posebno mesto u gradu, neki poseban dan, na primer na Uskrs i sl.), što doprinosi sećanju, tačnije nezaboravu. Ovaj postupak možemo nazvati uokviravanje posvete (videti primere u dodatku tekstu).

Znatan broj autora i autorki žele da odstupe od navedene šeme i posvetu učine ličnijom. Na primer, vezuje je za aktuelni trenutak:

Za neki period života koji ne treba zaboraviti:

Za najlepše godine, izvesne i sigurne, Bogdan

Hvar, 16. 6. 8.

Za posebne odnose:

Svenki (prezime kako li ono beše? – zaboravljeno!) sustanarki, Sava Babić,

N. Sad, 28. 10. 81.

Posveta ima veze sa naslovom knjige autora koju posvećuje:

Dragoj Svenki, jednoj od prvih drugih, Ivan (Čolović, „Jedno s drugim”)

14. I. 98.

Povod za posvetu može biti u vezi sa knjigom koja se poklanja:

Rečnika, nikad na odmet! Dragoj Svenki od Relje

N. Sad, 26. 6. '00.

Neki prethodni događaj koji se povezuje sa događajem darivanja:

Svenki u znak sećanja na oktobarske susrete na temu psovanja, srdačno od autora, Dragoljub Zlatković

Pirot, 1. 09. 2001. g.

Zahvalnost za udeo u onome što je u knjizi (na primer, oni kojima je pomagala osoba kojoj se poklanja oko nekih poslova u vezi sa izlaskom knjige: literatura, štampanje, korektura...):

Hvala Vam za pomoć i za podršku koju ste mi pružili onda kada mi je bila najpotrebnija. Iv.

Posvetom se nekada želi naglasiti izuzetnost ličnosti kojoj se posveta piše:
Velikoj Svenki pregršt lepih želja. Zoran Rašković

Povod može biti događaj vezan za jedan period ili trenutak u životu važan autorki posvete:

Svenki, što me, nakon Maksimovog nestanka, povukla natrag u život, u trajni znak drugarstva – Nataša, u Novom Sadu, s jeseni 1988.

Dodajmo i napomenu da se osnovna pravila za pisanje posvete modifikuju i u zavisnosti od činjenice da se istovremeno poklanjaju dve ili više knjiga. Pišući posvete na svakoj posebno, autor/ka u prvoj knjizi piše više teksta, a u sledećima je zalag tekst iz prve knjige, pa poslednju, najčešće, piše samo sa minimalnim informacijama (*Svenki - Mića*).

Analiza sintaksičke organizacije i leksičkog izbora posvete ukazuju na formulaički tip teksta. Glagol u poruci izostaje jer se radnja koju čini autor, ne imenuje, ona je implicitna („poklanjam“, „darujem“, „posvećujem“) u činu primopredaje iz ruke u ruku u konkretnoj situaciji licem u lice. To je ono podrazumevano znanje na osnovu kojeg primalac i razume da je u pitanju posveta.

Sintaksički gledano, osoba koja prima posvetu je u fokusu (kako ne bi bilo zabune kome je posveta upućena), otuda je njeno ime na prvom mestu u rečenici, čime se markira „vlasništvo“ posvete, a autor se identifikuje u potpisu.³ Uz lično ime primaoca je najčešće neka odrednica stepena bliskosti: *draga* (40 puta), *koleginica* (13), nekada s naglaskom na društvenom statusu *profesorica* (3), a nekada je to u obliku etikete *gospođa* (3). Najčešća je izabrana reč koja najbolje odražava prisnost relacije primalac – autor u trenutku darovanja knjige.

Da bi se naglasio stepen emotivnog odnosa i intenzitet radnje koriste se lekseme gotovo rezervisane za ovu upotrebu: *srdačno/najsrdahnije* (35), *prijateljski* (17), *s poštovanjem* (15), *sa zahvalnošću* (10), *sa zadovoljstvom* (3), *s ljubavlju* (3).

Ukratko, analiza teksta, sitnaksičke organizacije i leksičkog odbira uverava nas da je ovde u pitanju formulaički tip teksta, sličan izjavama saučes-

³ U posvetama na srpskom jeziku nisam pronašla da je na prvom mestu u poruci autor, kako stoji u posveti jedne naučnice Šveđanke na engleskom jeziku: Ragnhild Soderberg to Svenka with all good wishes, January 1979.

ća (naročito u telegramima), komplimentata, izvinjavanja ili čestitanja (takođe putem telegrama) i sl.

II Rodna perspektiva u posvetama

Posvete jesu *rodno* obeležene. Ukupno je u korpusu 135 posveta: 83 muških osoba i 47 ženskih, odnosno 5 posveta su autorizovali muškarac i žena zajedno. Podatak da je skoro duplo više posveta muških osoba ne znači da ove osobe češće i radije ostavljaju posvete, nego odražava kako je to u akademskom svetu – muške osobe češće od ženskih objavljuju svoje knjige. Ipak valjalo bi pratiti praksu poklanjanja knjiga (svojih i tuđih) u žensko-ženskoj razmeni. Očekivano je da one manje sebe utiskuju u pisanu poruku, možda je stepen bliskosti u neposrednom susretu (na primer, grljenje prilikom davanja dara, ili neki neverbalni drugi oblik dokaza bliskosti). Zato se drugi podaci u prilog rodnoj perspektivi mogu se dobiti iz analize neverbalnih elemenata.

III Glas drugog u posvetama

U posvetama je moguće pratiti i glas drugog. Ako odredimo da je posveta izraz autorove želje, iza koje sledi i njegov potpis, onda možemo pratiti u njegovoj poruci i glasove iz literature, nekog događaja zajednikog primaocu i pošiljaocu poruke i sl. a samo njima znani kontekst. To je u odabranom korpusu akademskih posveta ređe. Takvi su glasovi mnogo prisutniji u posvetama druge vrste. Na primer, kod mladih devojaka su to citati poznatih izreka, ili stihovi pesnika i pesnikinja ili neke sentence kojima se ne zna autorstvo, ali su prikladne za ovu vrstu tekstova. Svakako ostaje osnovna trodelna šema i takvih posveta.

IV Neverbalni podaci

Svi autori i autorke ostavljaju poruke na unutrašnjoj strani knjige (sem jednog primera). Autori ostavljaju češće posvetu u *gornjem* delu stranice, nego u donjem (ukupno 27), odnosno u sredini (17). Autorke skoro podjednako ostavljaju posvetu u gornjem delu (19), koliko i u donjem (18) unutrašnje stranice, sa malim brojem posveta u sredini stranice (6). Posvete

koje su dve osobe, muška i ženska, ostavile istoj osobi: u sredini su 3, u donjem delu lista 1, a nijedna u gornjem.⁴

Ako bismo tumačili da je prostor gornjeg dela istureniji, markantniji za percipiranje, da se u našoj kulturi piše i čita od gore nadole, možemo reći da muškarci radije od žena biraju markantnije pozicije za ostavljanje posvete. Odnosno, žene radije smeštaju svoje poruke u prostor manje markantan. Podatak svakako treba proveriti na većem broju primera. Ako uporedimo poruke autora ostavljenih na stranom i našem jeziku, vidimo da je na engleskom jeziku više u gornjem delu stranice (moguće je da na engleskom govornom području postoji neko pravilo o tome). Grafička organizacija elemenata napisanih na stranici (naslov, podnaslov, nadnaslov, ime autora, izdavač, mesto godina i sl.) uslovljava i mesto za pisanje posvete: piše se tamo gde ima slobodnog prostora.

Mada je tekst pisanja posvete relativno šematizovan, može se uočiti da postoje različite varijacije za pisanje i za interpretaciju njihovih značenja.

Što se pisma tiče, većina posveta pisana je latiničnim pismom (74), a ćirilicnim (56): oba pola, muškarci i žene, češće su se odlučivali za latinicu u navedenom prošlom periodu od 50 godina kada su oba pisma bila i zakonski ravnopravna. Ima primera promene pisma istog autora koji je knjige poklanjao više puta tokom navedenog perioda – od latinice ka ćirilici.

Predlog pravila za pisanje posvete

Na osnovu analize rukom napisanog teksta, njegove sintaksičke organizacije i izbora leksike, moguće je predstaviti pravila kao niz mogućih izbora za koje se odlučuje autor/ka u zavisnosti od namere, konteksta, primaoca, mesta, vremena:

Pravilo 1: Odaberi (prvu) unutrašnju stranicu za pisanje (ne pisati na koricama)!

⁴ Izgleda da je za pisanje posveta na engleskom jeziku u engleskoj kulturi neka pravila drugačija, ali u ovom korpusu nije dovoljan broj da bismo ponudili i međukulturne ili kontrastivne podatke u dva ili više jezika. U posvetama na srpskom jeziku odabiraju se lekseme koje više izražavaju prisnost; na engleskom - one koje više izražavaju distancu, na primer pozdravi: *with regards*, *with best regards*, i sl. Ostaju zajednička tekstualna podela na tri neophodna elementa (neki je ponekada izostavljen, datum npr) u celini pisana na unutrašnjoj strani ali najčešće iznad naslova. U engleskoj kulturnoj tradiciji sada postoje posebno štampani papiri koji se ubacuju u knjigu (ne piše se po knjizi, tako da autor kada dobije knjigu može drugima da je poznamljuje bez ove intimne poruke. Naročito to rade izdavačka preduzeća, sa frazom *with compliments*, sa adresom u potpisu.

Pravilo 2: Odaberi mesto na toj stranici (u gonjem delu, u sredini, u donjem delu)!

Pravilo 3: Odaberi pismo kojim želiš da pišeš (latiničnim ili ćiričnim na srpskom jeziku)!

Pravilo 4: Odaberi znak za imenovanje osobe kojoj posvetu pišeš na samom početku (lično ime, nadimak, lično ime i prezime, prezime i titula).

Potpravilo 4.1: Odredi odnos prema osobi kojoj posvećuješ tekst odabirom intenzifikatora: *dragoj, najdražoj, dragoj našoj... od srca...* ili više takvih odrednica: *mnogopoštovanoj, cenjenoj i dragoj koleginici*, ili u drugačijoj sintaksičkoj organizaciji: *Svenki Savić, s poštovanjem i zadovoljstvom*.

Pravilo 5: Odaberi intenzifikator za emotivni odnos prema osobi kojoj posvetu pišeš, u zavisnosti od prisnosti, poznatosti, stepena javnosti takvog odnosa: *srdačno, prijateljski, s poštovanjem, sa zahvalnošću, iz ljubavi...*

Pravilo 6: Odaberi potpis kojim želiš da pokažeš stepen bliskosti (*nadimak, inicijal, puno lično ime i prezime, puno lično ime i prezime sa titulama*) ili opštu imenicu *autor*.

Pravilo 7: Upiši mesto u kojem je posveta ostavljena.

Pravilo 8: Upiši vreme (datum) pisanja posvete.

Diskusija dobijenih rezultata

Knjiga koja ima posvetu ima posebnu vrednost. Danas se ustalila praksa potpisivanja sopstvene knjige kao javni događaj: autori na promociji potpisuju knjige koje poklanjaju (prodaju) pozvanima na promociju, (ne)poznatima, onima koji su kupili knjigu i žele da imaju posvetu autora. Ustaljena je takođe praksa da se u nekim javnim manifestacijama (kakvi su sajmovi knjiga, izložbe i sl.) odvaja posebno vreme u programu za susret autora knjige i potencijalnih korisnika licem u lice. Takvo pisanje posvete danas je institucionalizovan ili javan događaj, za razliku od privatnih posveta o kojima je u ovom radu bila reč. To je danas komercijalizovan vid javnog diskursa sa elementima intimne i privatne komunikacije, što je dovoljan razlog za lingviste da se bave ovom vrstom tekstova, bilo iz teorijskog razloga – kako jedan tip diskursa prelazi iz privatnog u javnu sferu, bilo iz praktičnog (normativnog) razloga – kako ga upotrebiti na najprikladniji način saobraženo nameri i kontekstu. To je naročito od koristi kada se ovakav događaj odvija u različiti kulturama.

U ovoj javnoj situaciji pisanja posvete, primaoci sami sebe biraju za potpis i posvetu, dok u privatnim posvetama autor s posebnim razlogom i namerom bira osobu kojoj piše posvetu.

Smisao posvete je da autor/ka ostane utisnut/a svojim rukopisom na štampanoj stranici teksta. Time autor postaje i vidljiv vlasnik svoje štampane knjige. Time sama knjiga dobija vrednost jer sada vlasnik knjige ima deo autora knjige. On ili ona se „rastaču" u mnogo posveta drugih razloga radi. Komercijalizacija potpisa knjiga danas gubi element intime i dokaza o stepenu prijateljstva. Autor/ka se, međutim, u tim porukama identifikuje dobrim prijateljima nadimkom, ili samo inicijalom, manje poznatima titulama i punim imenom i prezimenom.

Štampana knjiga nikada nije vlasništvo samo jedne osobe, nego se ona pozajmljuje, preporučuje na čitanje drugima. Pišući posvetu autor/ka je svestan/svesna da će poruka biti dostupna i drugima. Time posveta više nije samo vlasništvo sećanja osobe kojoj je pisana, nego i onih drugih koji su taj primerak knjige čitali. Tako pisana posveta jednoj osobi postaje vidljiva i drugim osobama, pa tako iz privatnog ulazi u javni diskurs.

Jezik posveta je ili maternji (autora), u najvećem broju ovde analiziranih primera to je srpski (tačnije sprskohrvatski za period o kojem je reč), ali u slovenskim zemljama na maternjem jeziku autor ili autorke (poljski, ruski, bugarski). Ili je jezik akademske komunikacije, u ovom slučaju engleski, za one koji su iz Belgije, Švedske, Finske i imaju druge maternje jezike. Stranci, stručnjaci za srpski jezik, pišu posvetu na maternjem jeziku osobe koja prima posvetu (na srpskom) kao vid jezičke empatije i dobre volje. Autori se odlučuju i za jezik kojim je pisan tekst.

Sa stanovišta izbora pisma posveta na srpskom jeziku, mnogo je više analiziranih poruka pisano latiničnim nego ćiriličnim pismom, što odgovara jezičkoj politici o upotrebi dvaju pisama u Jugoslaviji u javnoj i službenoj upotrebi u posmatranom periodu. Proveravali smo i zavisnost izbora pisma autora posvete od pisma kojim je pisana knjiga. Pokazalo se da autori ostavljaju poruke na pismu koje je njima intimno pismo, a ne u zavisnosti od pisma kojim je pisana knjiga, odnosno pisma kojim piše primalac posvete. Taj izbor je, dakle, znak spontane upotrebe pisma autora.

Zaključak

Zaključujemo da jezici imaju rezervisane formulaičke tekstove za rukom pisane posvete na štampanoj knjizi kao vid izražavanja dobrog odnosa prema osobi kojoj se posvećuje knjiga, odnosno tekst, bilo da se ovim činom odnos produbljuje ili tek uspostavlja. Posvete su primer kako privatna poruka, sa ustaljenom formulaičkom strukturom, može vremenom postati jav-

ni (institucionalizovan) diskurs, čime autor ostavlja lični trag na štampanom materijalu.

Kome ovi podaci mogu koristiti? Pre svega onima koji brinu o normativnoj upotrebi jezika, ali podjednako i onima koji tragaju za sličnostima i razlikama u analizi različitih diskursnih oblika pisanog i govornog jezika u različitim kulturama i društvima. Posebno je ovaj tip teksta interesantan za teorijsku raspravu o odnosu javnog i privatno diskursa, i da li je takva podela još uvek teorijski aktuelna.

Dodatak 1: empirijski materijal: 1954 - 2004

Napomena: Ukupno je 141 posveta odabrana, ali nisu uključene sve tipa Svenki srdačno. Takođe nisu uključeni primeri u kojima je samo potpis (ili potpisi), kao što je na knjizi Josipa Buljovčića „Filološki ogledi” koju je poklonio autorki ovog teksta na promocije iste u Novom Sadu (1996), pored njegovog potpisa su i potpisi prikazivača knjige.

Značenje kodova: Ć (ćirilica), L (latinica), U (na unutrašnjoj stranici knjige), P (poledina knjige ili poslednje unutrašnje stranice), G (u gornjem delu stranice), D (u donjem delu stranice), S (u sredini), F (ženski rod), M (muški rod).

1954.

Nastavnički savet osnovne škole Jovan Popović, nagrađuje ovom knjigom Vasiljev Svenku, učenicu VII b razreda za odlično učenje i vladanje, N. Sad 11. VI 1954. Šustrijan Miroslava razredni starešina (na knjizi I.S. Turgenjev „Iz lovčevih beležaka”, 1953).

Ć, U, G, F

1964.

Iz lepe francuske književnosti jedan zreo plod pada pred tebe. Bgd. uoči Nove 64. g. B. (Boba-Slobodan Miletić).

Ć, P, G, M

1965.

Svenki, da je ova pohvala baletu ponovo uveri u ono što voli jer je dugo učila da bi to istinski zavolela, samo to je pravo, ostalo je greška. Boba, petak, 23. IV. 65. (na poledini knjige Elli Lohse-Claus, „Ples u umetnosti“, posvetu ostavlja Slobodan Miletić, 1964).

L, P, G, M

1968.

For Dear Svenka + Stojan on our visit to St. Lasar Cathedral, May 30, 1968 Leningrad

Love Iris (na knjizi „Maija Pliseckaja“ napisala Iris Merrik koreografkinja iz Amerike, 1965).

L, U, G, F

Svenki Savić kolegijalno D. Petrović N. Sad, 24. 01. 1969. (na separatu Dragoljub Petrović, Upotreba padeža u jeziku Petra Kočića, 1969).

Ć, U, G, M

1970.

Svenka Savić from the author, Marianske Lazni 13. X 1970. Osten Dahl (na njegovoj knjizi „Topic and Comment”, 1970).

L, G, K, M

Svenki i Stojanu, srdačno od Jasne, Novi Sad, 29. oktobar 1971. (na knjizi pesama Jasna Melvinger, „Svet i svetlost”, MS, 1971).

Ć, U, S, F

Svenki Savić srdačno Milica 16. 06. 72. Novi Sad (na separatu Milica Grković, Mikrotoponimi izvorišne oblasti Toplice, 1970).

Ć, U, G, F

Koleginici Svenki Savić – srdačno Milica 5. 10. 70. (na separatu Milica Grković, Padežne konstrukcije u jeziku Milana Đ. Milićevića, 1970).

1972.

Svenki, Sari, Stojanu (SSS) veoma prijateljski Ređep (nije sve SSSR), N. Sad, 23. 6. 72. (na knjizi Draška Ređepa „Vojvodina stara”, NS 1970)

L, U, G, M

Svenki srdačno Milica 26. 06. 72. Novi Sad (na separatu Milice Grković Upotreba infinitiva u jeziku Milana Đ. Milićevića, 1970).

Ć, U, G, F

1973.

To dear Svenka Savić with my compliments. D. Kontou (na fotokopiranoj doktorskoj tezi, prvi list „Acquisition of Noun Morphology by children learning Greek as a Nativ Language”. Autorka je Grkinja).

L, N, D, F

Koleginici Svenki Savić, srdačno Naum Dimitrijević (na separatu njegovog rada „A Study of the Reading...”, Beograd).

Ć, S, G, M

S. Savic Compliments from G. Drachman (na separatu Gaberell Drachman, Some strategies in the acquisition of phonology, 1973).

L, U, G, M

To Dr S. Savić with best wishes Jan Firbas (na separatu J. Firbas, On the interplay of means of functional sentence perspective, 1970).

L, K, G, M

Svenki da se pomuči da pročita, Vladislava (na separatu mr Vladislava Felbabov, The darkness behind the veil of Maya, 1973).

L, U, G, F

1974.

Svenki u znak zahvalnosti i sa željom da nas više nikad ne dovede na rub živaca, MRadonjić, 31.23.1974. (na knjizi Petar Božović „Na rubu zemlje”).

Ć, U, G, M

Panji koleginicva Svenka Savić... simpozijum in Krakow, Maria Przetacznikowa, 12. X 1974 (na njenoj knjizi „Podstawy rozwoju psychicznego duieci i mladziezy, 1973).

L, U, G, F

1975.

Svenki srdačno Ksenija 11. 11. 75. (na njenoj knjizi „Helenska glotologija pre Aristotela”, Ksenija Maricki Gađanski, 1995).

Ć, U, D, F

1976.

Koleginici S. Savić srdačno Jova Jerković (na njegovoj knjizi „Jezik Bogoboja Atanackovića”, NS, 1976).

Ć, U, G, M

Koleginici Svenki Savić, prijateljski i srdačno, Slavno Gordić, mart 1976 (na njegovoj knjizi „Vrhovni silnik”, MS, 1975).

Ć, U, D, M

Dragoj Svenki, prijateljski Jeja N. Sad, 15. VII 76. (na knjizi Jelka Ređep „Priča o boju kosovskom”, Zrenjanin 1976).

Ć, U, G, F

Dragoj Svenki prijateljski Vesna Novi Sad, 24. maj 1976. (na knjizi Vesna Berić-Đukić „Die Wortstellung in den Werken Jorg Wickrams, Univerzitet Novi Sad, 1975).

Ć, U, D, F

Dragoj Svenki najsrdacnije Milica 14. 11. 1988, Novi Sad (na separatu Milica Grković, O nekim antroponimijskim radovima devetnajstog veka, 1976).

Ć, U, G, F

1977.

Svenki i njenima, prijateljski, Miroslav 7. VI 1977 (Miroslav Radonjić na njegovoj knjizi „Svakočija”, 1977).

L, U, S, M

Dragoj Svenki prijateljski, Mira Jocić, oktobar 1977. (na separatu njenog rada „Govorna adaptacija odraslog u opštenju sa detetom, 1977).

L, U, G, F

Svenki i Stojanu Savić uz zahvalnost, N. Radlović, Kikinda 24. decembar 1977. (na njegovoj knjizi pesama „Svaka kapa ima glavu”, Kikinda, 1976).

L, U, G, M

Koleginici Svenki Vasiljev – Savić srdačno Pavle Ivić Milica Grković, Novi Sad 15. I. 1977. (na knjizi koju su uredili „Dečanska hrisovulja, Novi Sad, 1976).

Ć, U, S, F/M

Dragoj Svenki, povodom rođendana Mirjana Jocić, Gordana Vuković, Vera Vasić, MPIžurica, Milica Grković Jovičić Violeta, Novi Sad, 16. VI 1977. (na knjizi Lučano Alberti, „Muzika kroz vekove”, 1974).

L, U, G, M/F

Drugarici Svenki Savić srdačno A. Kelmendi, Pristina VPŠ, Bgd. 17. 12. 77. (na separatu

- Ahmet Kelmendi, Albanska književnost, Libermladost, 1977).
L, K, S, M
To Svenka with my best regards, Lars Ekstrand (na separatu Lars Henric Ekstrand i Mary Finnpcchiaro Migration today, 1977).
L, K, G, M
1978.
Svenki prijateljski, Đorđije Popović, Novi Sad 13. jun 1978. godine (na knjizi u kojoj je njegov rad, a urednici su Petar Živadinović i Mirosljub Jevtović, 1978).
Ć, U, G, M
With the thanks for an intersting speech, Brit Ingrid Stockfelt-Hoatson (na njenoj knjizi „Training of immigrant children in pre-schoo in Norrkoping”, 1977).
Engl. L, U, G, F
Koleginici Svenki srdačno od autora V. Mihajlović Gordana Vuković N. Sad, 21. VI 78 (na knjizi Velimir Mihajlović i Gordana Vuković „Srpskohrvatska leksika ribarstva”, N. Sad, 1977).
L, U, S, F/M
Svenki Savić iz zahvalnosti N. Radlović, Novi Sad, 21. II 1978. (na njegovoj knjizi „Čari ravnice”, Kikinda 1977).
L, U, G, M
Svenki, sa zadovoljstvom što njeno interesovanje neprekidno traje, Sava Babić dec. 1978. (na njegovoj knjizi „Neuspeo pokušaj da se tarabe obore, 1978).
L, U, G, M
Svenki Savić rođ. Vasiljev, srdačno, Pera Milosaljević, 21. VI 78. (na njegovoj knjizi „Poetika Momčila Nastasijevića”, MS, 1978, u kojoj citira i rad o Nastasijeviću objavljen pod devojačkim prezimenom Svenka Vasiljev).
L, U, D, M
Svenki Elvira (na separatu Mr Elvira Petrović, Analiza postignutih rezultata u učenju engleskog jezika kod učenika petih razreda osnovne škole, 1978).
L, U, G, F
To Svenka Savić best wishes from the year 1978, Jorma T. (na separatu Jorma Taivainen, The use of past time verb forms by Finnish shildren, 1978).
L, U, G, M
1979.
Dragoj Svenki s najlepšim željama Ljiljana (na njenoj knjizi soneta „Pod grčkim nebom”, Ljiljana Bibović, 1979).
Ć, U, G, F
Poštovanoj koleginici Svenki srdačno Jaroslav Turčan, u Novom Sadu 13. II 1979. (na odbranjenom, a neštampanom, magistarskom rada „Srpskohrvatski kao jezik sredine kod učenika Slovaka u Bačkom Petrovcu”, Bgd. 1977).
L, U, D, M
Svenki, srdačno, D. Petrović, N. Sad, 28. 5. 1979 (na unutrašnjem listu njegove knjige „Govor Banije i Korduna”, Dragoljub Petrović, 1978).
Ć, U, G, M
With best regards from the author. Graz, Oct. 1983. (Norman Denison na fotokopiji svog rada „A linguistic ecology for Europe?”).
L, U, G, M
With best wishes from the author and thanks for an interesting talk in Graz. Oct. 1983 N. Denison (na prvom listu teksta koji tek treba da bude objavljen).
L, S, G, M
Ragnhild Soderberg to Svenka with all good wishes, January 1979 (na unutrašnjoj str. knjige koju je poklonila: Joan Tough, 1976, „Listening to Children Talking”).
Napomena: Ragnhild je Šveđanka koja komunicira na engleskom jeziku sa akademskim auditorijem).
L, U, G, F
Svenki, ali pod uslovom da zanemari ovaj naslov knjige, je njen pokušaj može da bude samo uspešan. Sava Babić, N. Sad, 13. 10. 80. (na njegovoj knjizi „Neuspeo pokuzaj da se tarabe obore: eseji i prikazi”, NS, 1978).
L, U, G, M
Srdačno Svenki K. Nejlor, 28. 03. 82. (na separatu Kenneth E. Naylor, Some problems for the study of Balkan sociolinguistics, 1980).
Mojoj prijateljici Svenki s poštovanjem BĆorić, (na separatu Božo Ćorić, Derivacija mocionih sufiksa u južnoslovenskim jezicima, 1979).
L, U, G, M

1981.

Za najlepše godine, izvesne i sigurne Bogdan Hvar, 16. 6. 80. (na knjizi Isak Baševiš Zinger „Madioničar iz Lublina“, 1980).

Č, U, G, M

Svenki, (prezime kako li ono beše? – zaboravljeno!) sustanarki Sava Babić N. Sad, 28. 10. 81. (na njegovoj knjizi „U senci knjige“, 1981: delili smo kabinet na Fakultetu = sustanarka).

Č, U, S, M

Mami za Novu 1981. godinu Sara (na knjizi „Romeo i Julija, Šekspira, starija ćerka ostavlja posvetu).

L, U, S, F

1982.

Mit freundlichen Gruss, Wielfried Stolting (na knjizi koju je uredio pod nazivom „Handlungsorientierung im Zweitspracherwerb von Arbeitsmigranten“).

L, U, D, M

With best wishes, Jean Berko Gleason, 1982 (na separatu - njenog prikaz moje knjige „How twins learn to talk“, 1890).

L, U, G, F

Maji i Svenki u vreme kad sam mislio da ću se baviti muzikom, Bogdan, 7. VIII 82. (na knjizi „Praistorija Vojvodine, Bogdan Brukner, Borislav Jovanović, Nikola Tasić, 1974, Novi Sad).

L, U, G, M

Kolegionici Svenki Savić srdačno Jelka Matijašević, 16.09. 1982 (na separatu Jelka Matijašević, O sinonimiji i sinonimima, 1982).

Č U G F

1983.

Dragoj Svenki srdačno Pavica, Novi Sad, oktobar, 1983. (na unutrašnjoj stranici zbornika „Kontrastivne studije“ koju je uredila).

L, U, D, F

Dragoj Svenki za uspomenu, BĆorić (na unutrašnjoj str. njegove knjige „Mocioni sufiksi, 1982. povodom izlaska iz štampe knjige)

Č, U, D, M

1984.

To Svenka with best wishes from Erlih (na radu iz 1984 Two Finnish Minorities in Sweden, Erling Wande, štampan u časopisu).

L, U, G, M

Dragoj kolegini Svenki Savić srdačno, Predrag Piper, 28. V 1984 (na knjizi koju je objavio „Zamenički prilozi“).

Č, U, G, M

Svenki sa željom da češće razgovaramo o Danojličevim i našim temama Isidor mart 1984. (na knjizi Milovana Danojlića „Čišćenje alata“, 1982).

Dragoj Svenki, sa poštovanjem Đorđe (na separatu Đorđe Vidanović, „An attempt at the experimentum crucis in modern linguistic theory“, 1984).

L, K, G, M

Draga Svenka, puno pozdrava od Đorđa. Hvala ti na kontaktu sa W. Dresslerom – upravo se spremam da mu napisem pismo. Šaljem ti jedan od mojih poslednjih radova (Zbornik Odeljenja za anglistiku II, 1981). U poslednjem Filolo. pregledu, 1981, 1-4, 89-91 izašao je moj prikaz Bibliografije iz neurolingvistike Đ.

(na separatu Đorđe Vidanović, „Lingvistička analiza iktalnih govornih mehanizama kod senzorne afazije“, 1984).

L, K, S, M

Poštovana Svenka Savić! Hvala ti na velikoj pomoći s prevodom. Hans Kristijan 2. 20. 1983 (na separatu Hans Kristijan Mikelsen, Položaj aorista i imperfekta u savremenom srpskohrvatskom jeziku posmatran u svetlosti situacije u drigim slovenskim jezicima, 1983).

Č, U, G, M

1986.

Svenki, srdačno Ranko, Bgd. oktobar 1986. (na njegovoj knjizi „Jezik u društvu“, Ranko Bugarski, 1986. za koju sam organizovala promociju i tim povodom knjigu dobila).

L, U, G, M

Dragoj našoj Svenki od srca Vesna i Berislav (na njizi Berislava Berića „Vaspitanje deteta“, 1986. Tekst je pisala Vesna Berić a potpisao je i Berislav).

Č, L, U, D, F/M

Svenki prijateljski MPotrić Dubrovnik, 23. juni 1987 (na knjizi koju je priredio „Acta Analytica: Philosophy and Psychology“, Ljubljana 1986).

Č, U, D, M

For Svenka with best regards Chris (na separatu Chris Schaner-Wolles / Christine Kasem, Who is who? , 1986).

L, U, G, F

1987.

Dragoj Svenki Nevena (na knjizi „Zagonetni znak“ koju su priredili Nevena Simin i Rastislav Durman, a koju sam promovisala, Dnevnik, NS, 1987).

Ć, U, S, F

Svenki Savić s poštovanjem i zadovoljstvom, Jan Kmeč (u N. S. , 21. IX. 87. na prvoj unutrašnjoj stranici njegove knjige „Jugoslovensko-slovačke... slavističke“ VANU).

L, U, S, M

Profesorski dr Svenki Savičovej za uspišne sotrudnjičestvo z Društvom za ruski jazik i literaturu, Predsedatelj ===== N. Sad 28. III 87 (na unutrašnjoj str. knjige Julijan Tamaš, „Gavril Kosteljničnik, 1986).

Ć, U, D, M

Dragoj Svenki za novi srećni krug, Aleksandar (na crtežu većnog kalenadara poruku ostavlja Aleksandar Petrović, Beograd, 1987).

L, N, D, M

Very best wishes, Stig (na separatu Stig Eliasson, The interrelation between theoretical and applied linguistics, 1987).

L, K, G, M

To professor Svenka Savić with best wish, Maria Przetacznik-Gierowska, Kassel, 27. 07. 87. (na separatu Marija Przetacznik-Gierowska, Children's comprehension of adult social control through language, 1986).

L, K, G, F

Dorogoj Svenke ot avtora – s nadeždoj na satrudničestvo. SPB, 21. 12. 1987. K. Ki...sa ? ((ne znam ko je) na jednom broju časopisa „Istorija jazikoznanija literaturovedenija“, Vesnik Sanlt-Peterburgskog universiteta).

Ć, U, D, F

Svenki srdačno Matjaž Potrč NMiščević (na knjizi Nenada Miščevića „Kontekst i značenje“, 1987).

L, U, D, M

Dragoj i poštovanoj kolegini Svenki Savić, Nevelklovski, Klagenfurt, 15. III 1988, (na knjizi „Vuk Stefanović Karadžić“, 1987, u kojoj je njegov tekst).

L, U, S, M

Dragoj Svenki Marina (na knjizi Marine Ličan „Govorni čin direktiva...“, N. Sad 1987).

L, U, D, F

Na prof Svenka Savić s nai-dobri poželanija Ot avtora E Gerganov Sofija 3. 10. 1987 g. (na knjizi Enčo Gerganova „Pamet i smisl“, 1987).

na bugarskom

Ć, U, G, M

1988.

Dragoj Svenki, prijateljski i srdačno, Mirjana Jocić i Vera Vasić, Novi Sad, 23. XI 1988. (na „Školskom rečniku“, kojeg su autorke, 1988).

L, U, G, F

Svenki, što me, nakon Maksimovog nestanka, povukla natrag u život, u trajni znak drugarstva – Nataša, u Novom Sadu, s jeseni 1988. (na knjizi „Maksim Krstulović“, posvećena slikarskom opusu njenog brata, piše Nataša Petrović).

L, U, G, F

Doktorki Svenki Savić u ime sreće da je ovo podseti kako branim zavičaj kome se i čovekove koti vraćaju Miloš Đ Novi Sad 8. 0. 1988 (na unutrašnjoj str. njegove knjige pesama „Pobuna u grlu“, 1988, ne secam se ko je ovo)

Ć, U, D, M

Poštovana Svenka, zahvaljujem Vam na svesrdnoj pomoći oko izdavanja ove knjige Aleksandra Ketig (na knjizi koju je prevela sa ruskog N.N. Serebrenjikov, „Podrška u duetnoj igri“, 1988, N. Sad, za koju sam pisala preporuku i recenziju).

L, U, D, F

1989.

Svenki uz srdačnu zahvalnost, Isidor decembar 1989 (na štampanjoj dok. dis. Uticaj shvatanja o vaspitanju na verbalnu komunikaciju između vaspitača i dece).

Ć, U, D, M

Svenki, Nila 14. 09. 89. (na knjizi Nile Kapor-Stanulović „Na putu ka odraslosti“, 1988).

L, U, G, F

Svenki, sa očekivanjem da će joj problem asocijacija reči biti zanimljiv, kao što je meni. Slobodanka februar 1989. (na knjizi Slobodanka G. „Asocijacija dece predškolskog uzrasta“, Beograd, 1989).

Ć, U, G, F

Svenki od Velje N. Sad, 23. 10. 89. (na separatu Velimir Mihajlović, Dirke kao predmet sociolingvističkih izučavanja, 1986).

Ć, K, G, M

1990.

For Svenka, Martin Berlin 13.10.1990 (na radu Martin Haspelmath The grammaticalization of Passive Morphology).

Engl. L, U, G, M

Svenki Mića (na njegovoj knjizi „Spisi iz sintakse i semantike“, 1990, Milorad Radovanović).

L, U, G, M

1991.

Svenka Gulbrand (na jednom broju časopisa za jezik i lingvistiku „Nordlyd“, Tromsø, 1991. u kojem je rad koji mene interesuje).

L, U, G, M

Svenki Savić, tragalačkoj senci sa otvorenim smislom učesnika u igri svetlosti, stvaraocu čije tragove cenim, Milutin Pavlov, N. Sad, 7. I. 1991. (na njegovoj knjizi „Šarmer male varoši“, 1990).

L, U, S, M

Simpatiji oduvek Svenki Vasiljev sve najlepše Petar Milosavljević, 6. avgust 91, N. Sad (na knjizi Petar Milosavljević, Drame, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1991).

L, U, D, M

1992.

Pozdrav, Branka Lie, Oslo, maj 92 (na brošuri Spesiall ererhogskolens informasjonsblad u kojoj je njen rad).

L, U, G, F

For Svenka with best wishes, Jan Svartvik, 22. 01. 92. (na knjizi Jan Svartvik, The London-Lund Corpus of Spoken English, 1990).

L, U, D, M

Prof. Svenki dr Savić, s odličnim poštovanjem i prijateljstvom, Dušan Berić N. Sad 27. 01. 1992. (na knjizi Dušana Berića ...).

Til Svenka from Svein, Oslo, '92 (na knjizi „Norwegian Grammar“ B. Berulfsena, 1985).

Ć, U, G, M

Svenki uz zahvalnost i poštovanje, Vesna Polovina (na knjizi Vesna Polovina, „Ogledi iz opšte lingvistike“, 1992).

Ć, U, G, F

1993.

Dragoj Svenki, sa sećanjem na iste novosadske davne, onih veselih šezdesetih, unekoliko i sedamdesetih godina, srdačno Draško Ređep

21. 3. 98. N. S. (na knjizi njegovoj „Kao putovanje“, 1973).

L, U, G, M

Svenki Savić sve najlepše i najbolje Petar Milosavljević 18. V. 93. Novi Sad (na njegovoj knjizi „Teorija beletristike“, 1993).

L, U, D, M

Sestri Svenki za uspomenu, za saradnju i druženje Isidor Graovac maj 1993 (na knjizi Elen Pejgel „Gnostička jevanđelja“, Beograd, 1981).

Ć, U, D, M

Dragoj Svenki prijateljski Vesna, Novi Sad, 24. VII 1993. (na knjizi Vesne Berić, „Iz kontaktne lingvistike“, 1993).

Ć, U, D, F

Svenki S. najsrdačnije Petko VP. Novi Sad 11. 8. 1993. (na knjizi Petko Vojnić Purčar „Kraćenje života, Subotica, 1990).

L, U, S, M

Svenki – koja nije verovala da će se anti-Mičiada objaviti, ali još uvek veruje u mene, Lila, NS, april 1994. (na Zborniku FL, 35/2 u kojem je njen tekst Povodom jedne fusnote, Lila Laškova).

Ć, U, D, F

Svenka, Best regards Gisela (na broju časopisa u kojem je rad Gisele Redeler „Language use in informal narratives“, 1993, autorka je Belgijanka, a engleski jezik joj je jezik akademske komunikacije).

L, U, G, F

1994.

With love from Brita (na njenoj knjizi, Brita Lonstrup, „Teaching adults – with openness“, 1993. Dankinja).

L, U, D, F

Mnogopoštovanoj, cenjenoj i dragoj kolegici Svenki Savić – u znak pažnje za druženje na polju nauke i struke, s iskrenim i najboljim željama – ova mala knjiga ima vrednost, ako ni po čemu drugom, ono, po tome što je izašla iz „Gogoljevog šinjela“ na videlo! autor DVeličković – Rade Niš, 19. V 1994. god za vreme predavanja o diskurs analizi (na njegovoj knjizi „Ruski jezik: I, Niš, 1993).

Ć, U, D, M

Poštovanoj kolegici Svenki Savić iskreno, ljudski i od srca – autor DVeličković – Rade. Deo „Nečiste vremenske krvi“ provejava,

- verovatno, i sa stranica ove knjige. Niš, 19. V 1994. (na njegovoj knjizi „Ruski jezik: II, Niš, 1993).
- Ć, U, S, M
Za dragu Svenku trio s Instituta, oktobar 1994 (na knjizi „Ratništvo, patriotizam, patrijarhat, koju su uredile Ružica Roksandić i Vesna Pešić a u izradi još učestvovala Dijana Plut, koja piše ovaj tekst i Isidora Jarić, Dijana Ružica i Isidora su taj trio).
- L, U, G, F
Profesoru Svenki Savić srdačno Jelisaveta Savić, 19. IV 1994. (na un. strani njene knjige „Usko grlo“, Kruševac, 1992).
- Ć, U, S, F
1995.
RB --- SS/ NS 24. 5. 95 (Ranko Bugarski na njegovoj knjizi „Jezik od mira do rata, Beograd, 1995, na promociji koju sam organizovala).
- L, U, S, M
Svenki Savić srdačno Boško Ivkov U Novom Sadu 11.05.095. (na njegovoj knjizi „Sev“, 1985).
- Ć, U, S, M
Dragoj sestri Svenki Savić za življe nastavljanje naše saradnje i rada na spasenju ili propasti brat Isa iz Kovilja o Maloj Gospoini 1995. u Ekumenskoj službi (na unutrašnjoj str. odstampane teze Isidor Graovac „Vaspitanje i komunikacija, MS, 1995).
- Ć, U, S, M
Dragoj Svenki Slobodan (na unutrašnjoj str. njegove knjige Slobodana Stevića „Sociokulturna obeležja udžbenika italijanskog jezika u različitim društvenim sredinama“, Beograd, 1995).
- Ć, U, G, M
Gospodji Svenki Savić najsrdačnije Žolt Lazar (na separatu njegovog rada „Telesnost i duhovnost“, 1995).
- Ć, U, G, M
Dragoj Svenki za pomoć i kritiku Vera (na unutrašnjoj str. njene knjige „Novinski reklamni oglasi“, 1995. što je štampana njena dok. dis. u čijoj komisiji sam bila, možda i predsednica Komisije)
- L, U, D, F
Postovanoj profesorki Radomir Rakić, Novi Sad 15. mart 1995. (na unutrašnjoj str. njegove knjige „Biblijski rečnik“, 1993, a meni poklonjen povodom saradnji na publikaciji terminologija...).
- Ć, U, G, M
1996.
Svenki! Za čitanje, Ivan Cvetkov (na knjizi Lisjen Fevr „Jedna sudbina - Martin Luter“ , 1996).
- L, U, D, M
Dragoj Svenki Savić sa poštovanjem i divljenjem prema njenom radu i biću, Smiljka septembar 1996 (na njenoj knjizi „Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku“, Smiljka, Beograd, 1996).
- Ć, U, D, F
Svenki Savić srdačno R (Radoje Simić na njegovoj knjizi „Srpska gramatika“, Bgd. 1996).
- Ć, U, G, M
Dragoj Svenki srdačno Jasmina 9. V. 1996. (na knjizi Jasmina Grković-Mejdžor „Jezik 'Psaltira' iz štamparije Crnojevića, Podgorica, 1993).
- Ć, U, D, F
Dragoj Svenki od Marine (Arsenović, na jednom broju časopisa Beogradska defektološka škola u kojoj je i njen rad).
- Ć, U, S, F
Koleginici S. Savić sa osobitim uvažavanjem, Sombor, 20. 8. 1997. g. prof dr Dragoljub D. Gajić (na unutr. str. njegove knjige „Nebeske stube“, 1994).
- Ć, U, G, M
Svenki S. – mudroj dobronamernoj ženi i prijateljici, jednoj od retkih, koje se brinu o novom, sa željama – uploviti u mirne vode i biti shvaćena, sa zahvalnošću V. D. - R. u Novom Sadu 12. VII 1996. (na njenoj knjizi, Valentina Dević Romanova, „Aktualnije problemi izučeniya russkovo jazyka naših dnjej“, 1996, S. Savić je recenzentkinja).
- Ć, U, G, F
Dragoj Svenki od Terezije 24. 11. 95. (na njenoj knjizi pesama Terezija Davidović, „Novi dani za planetu zemlju“, Bgd. 1995).
- L, U, D, F
Dragoj Svenki, za večnu igru trenutka, srdačno Miodrag, 4. 4. 96, u N. Sadu (na unutrašnjoj stranici njegove zbirke „Pevajući po tebi“, Miodrag Petrović, glumac SNP, 1994).
- Ć, U, D, M
Dragom prijatelju Svenki Savić s osobitim zadovoljstvom M.Ž. Čarkić u Beogradu 12. jun

1996. god. (na un. str. njegove knjige „Fonostilistika stiha“, Miodrag Čarkić, Beograd, 1995).
- Ć, U, D, M
Svenki srdačno od Jove Mlinara (na njegovoj knjizi „Pisma bez adrese, 1996).
- L, U, S, M
Svenki, za tihu, a meni tako važnu podršku „iz pozadine“, *Ana Bgd. nov. '96* (na njenoj knjizi „Trebali li deci istorija“, Ana Pešikan-Avramović, Beograd, 1996).
- Svenki, ove pesme, kao kolibe*, Miodrag 4. 4. 98. u *N. Sadu* (na njegovoj knjizi pesama „Kuća na dve vode“, Miodrag Petrović, glumac u SNP, NS, 1990).
- Ć, U, S, M
Dragoj Svenki srdačno Jelka (na knjizi Miodrag Al. Purković „Kćeri kneza Lazara, 1996. u kojoj je Jelka Redep dala pogovor).
- Ć, U, D, F
Dragoj Svenki, jednoj od prvih drugih, Ivan 14. I. 98. (na njegovoj knjizi Ivan Čovović, „Jedno s drugim“, Novi Pazar 1995).
- L, U, S, M
Svenki Savić sa zahvalnošću za saradnju Božo Jakšić (na knjizi koju je priredio i u kojoj je i Svenkin rad „Ka jeziku mira“, 1966).
- Ć, U, S, M
1997.
Svenki Mića (na njegovoj knjizi „Spisi iz kontrastivne lingvistike“, Milorad Radovanović, N. Sad, 1997).
- L, U, D, M
To Svenka from Auli (na fotokopiji rada Auli Hakulinen „Research on Spoken Interaction in Finish“, Finkinja koja u međunarodnoj naučnoj sferi komunicirala na engleskom jeziku).
- Engl. L, U, G, F
To Svenka with respect. Csaba (na separatu Earlz morphology... iz kojeg se vidi godina 1997. tu daje i svoje tel. i e-mail adresu).
- Engl. L, U, G, M
Profesoru Svenki Savić u znak pažnje, autor Vera Mirković (na njenoj knjizi „Suza u oku plavom“, 1997, Podgorica).
- L, U, G, F
Sestri Svenki u nadi da ovde ima ponešto od duhovnosti za kojom zajednički težimo, s ljubavlju brat Isidor Graovac, 21. maj 1997. (na unutrašnjoj str. njegove knjige „Sveti Sava i škola“).
- Ć, U, G, M
Svenki Savić sve najlepše Petar Milosavljević Novi Sad, 6. mart 97 (na un.str. njegove knjige „Srbi i njihov jezik“, 1997).
- Ć, U, D, M
prof. dr Svenki Savić, s poštovanjem Gordana Novi Sad 9. 11. 1997. (na knjizi Gordana Vuksanović, „Na putu do kuće“, Novi Sad, 1997).
- L, U, D, F
1998.
Neumornoj Svenki Savić dodatne literature - ali ne iz lingvistike, Srdačno T Bekić 29. 12. 98. (na knjizi prevoda Tomislava Bekića knjige Albert Ajnštajn Mileva Marić „Ljubavna pisma“, Matica srpska, nakon toga što sam objavila rad o prepisci Mileve i Alberta).
- Ć, U, D, M
Poštovanoj profesorki Savić sa željom za dobrom saradnjom, Ilanović V N Ilanović, 31. I. 1998. Beograd (na knjizi Vera i Nikola Ilanović „Evaluation and rehabilitation of motor deficits“, 1997).
- L, U, S, M/F
Koleginici Svenki Savić prijateljski i saradnički Milan Šipka N. Sad, 27. I 1999. (na knjizi Milan Šipka „Zašto se kaže“, N. Sad 1998).
- Ć, U, D, M
Svenki prijateljski Milan N. Sad, 27. I. 1998 (na knjizi Milan Šipka „Priča o rečima“, 1998, N. Sad).
- Ć, U, D, M
S dubokim uvažavanjem profesoru dr Svenki Savić – autor avgust 1998, Niš (na knjizi Momirka Milovanović „Simboličko i mitsko značenje fonema ‚l‘ i ‚r‘, Niš, 1997).
- Ć, U, D, F
Svenki, prijateljski i srdačno, iznenađen što sam u Novom Sadu, Dubravko 01. 10. 1998. (na knjizi Dubravko Škiljan „Javni jezik“ za čiju promociju sam organizovala tribinu navedenog dana).
- L, U, D, M
1999.
To Svenka with best wishes, Tvrtko Oct. 12. 1999. (na separatu rada Tvrtko Prčić Productivity of competing affixes: The case of agentiv in English, 1999).
- L, U, G, M

- Svenki Savić, srdačno i s poštovanjem, Pavle Milenković oktobar 99* (na knjizi Pavle Milenković „Intimna proza“, 1997).
 Ć, U, G, M
Dragoj profesoricu Svenki Savić s najlepšim željama Miodrag Radović, Beograd, '99 (na knjizi Miodrag Radović „Zaduh zla“, Bgd,1999)
 L, U, D, M
2000.
Dragoj Svenki srdačno Trvrtko 28.1. 2000. (Na separatu Trvrtko Prčić „The Treatment of Affixes in the „Big Four“ EFL Dictionaries“, 2000).
 L, S, G, M
Svenki koja me razveselila, kad sam saznao, da i ona piše knjige o psovkama. Bernard Nežmah, N. Sad, 27. 10. 2000. (na knjizi „Kletvice in psovke“, Berbard Nežmah, Slovenac, Ljubljana, 1997).
 L, U, G, M
Dragoj i poštovanoj kolegini prof. dr Svenki Savić, srdačno R Marojević, 26. V 2000. (na knjizi Radoje Marojević „Srpski jezik danas“, Bgd. 2000).
 Ć, U, D, M
Dragoj Svenki, prijateljski S. Konstantinović Vilić, 25. 5. 2000. (na knjizi Slobodanka Konstantinović-Vilić „Kriminologija“, 1998).
 Ć, U, D, F
Profesorici Svenki u znak zahvalnosti za prave reči, koje nije dovoljno čuti, već ih treba upamtiti. 02. 02. 2000, Herceg Novi Sead Škrijelj(iz Novog Pazara na jednom rokovniku).
 L, U, S, M
Rečnik, nikad na odmet! Dragoj Svenki od Relje N. Sad, 26. 6. '00 (na knjizi MirA Vuksanovića „Semolj gora: azbučni roman u 878 priča o riječima“, Bgd. 2000).
 L, U, S, M
„Kad god šetam u društvu u kome nas je trojica, uvek mi jedan od njih može biti učitelj. Odaberem dobru i uzmem je za primer ili uočim lošu osobu i izbegavam takav da budem“.
Konfučije
Cenjenoj profesorki Svenki od Danice Čolić (na knjizi Paolo Koeljo „Na obali reke Pjebre sedela sam i plakala“, 1998).
 Ć, U, D, F
Velikoj Svenki pregršt lepih želja Zoran Rašković (na knjizi pesama Zorana Raškovića „O radosti i samoći“, 2000. romski pesnik).
 L, U, G, M
Svenki s ljubavlju, za naše ciljeve, od autorke Nade R (na knjizi pesama Nada Radović „Uzburkana stvarnost i snovi“, Podgorica, 2000, aktivna u ženskom pokretu).
 L, U, G, F
2001.
Svenka sa dubokim postovanjem i divljenjem, Celia, Dubrovnik Maj 2001. (na knjizi Celia Hawkelworth „Voices in the Shadows“, 2000).
 L, U, G, F
Svenki u znak sećanja na oktobarske susrete na temu psovanja, srdačno od autora, Dragoljub Zlatković Piroto, 01. 09. 2001. g (na knjizi Dragoljub Zlatković „Sramotno i pogano u pirotskom govoru“, Sofija, 2001).
 Ć, K, G, M
Svenki Savić, profesorici i učiteljici onog Zatamljenog, Iskreno Tomisla Žigmanov Novi Sad 11. 02. 2001. (na knjizi „Iza efemerija svakodnevlja“, 1991).
 L, U, S, M
Hvala Vam za pomoć i za podršku koju ste mi pružili onda kada mi je bila najpotrebnija. Iv. (na knjizi Ivana Antonić „Vremenska rečenica“, Novi Sad, 2001).
 L, U, G, F
Dragoj Svenki srdačno Melanija, N. Sad, 25. 04. 2001. (na knjizi Melanija Mikeš, „Dete u svetu dvojezičnih čarolija“, 2000).
 L, U, S, F
2002.
Svenki Savić s prijateljskim osećanjima i poštovanjem, Ljiljana Vuletić Novi Sad, 25. 2. 2002. (na knjigi Ljiljana Vuletić „Život Anice Savić-Rebac“, 2002).
 L, U, S, F
Dragoj Svenki sa zahvalnošću M Kosanović 8. VII 2002 (na knjizi Magdalena Kosanović „Slavistička lingvistička poređenja“, 2002).
 Ć, U, D, F
Svenki od Ljilje, april 2002. (na knjizi „Istorija lingvistike“, Ljiljana Subotić, 2002).
 Ć, U, G, F
Hvala za Vas doprinos, Štefica i Lidija Orčić (na knjizi „Spomen zbornik: Stjepan Orčić“, Novi Sad, 2002. u kojem je moj tekst in memoriam Stjepanu Orčiću).
 L, U, D, F

Svenki prijateljski Đorđe, NS, 24. 06. 02. (na njegovoj knjizi Đorđe Đurić „Psihološka struktura etničkih stereotipa mladih”, 1980).
L, U, D, M

2003.

Svenki Savić sa ljubavlju i poštovanjem Magda Simin (na knjizi Magda Simin „Porodica Gal“, MS, 2001).
L, U, D, M

2004.

Sestri Svenki Tadej NS 07.12.04. (na knjizi Julien Green „Brat Franja“, Zagreb, 2004).
L, U, D, M

Dragoj Svenki srdačno i sa željom za dugogodišnje prijateljstvo i saradnju Stana Novi Sad, 14. 12. 2004. (na njenoj knjizi „Ekspresivna leksika u srpskom jeziku“, Stana Ristić, Beograd 2004).

Ć, U, G, F

Compliments of the Network of East West Women (na knjizi Feminizam, grupa autora, New York, 2002).

L, U, S, F

Dragoj Svenki srdačno Tvrтко 25. 6. 2004. /na knjizi Tvrтко Prčić „Englesko -srpski rečnik geografskih imena“, 2004).

L, U, D, M

Profesorki Savić srećna i zahvalna Mima Ružičić, u *Novom Sadu* 27. 4. 2004. (na knjizi Rečnik invalidnosti, Milica Mima Ružičić, Novi Sad, 2004).

Ć, U, G, F

2005.

Svenki Otrin Iko (na njegovoj knjizi Iko Otrin „Baletni izrazi in koraki“, Marec, Maribor, 2000).

L, U, S, M.

Dodatak 2: Frekvencijski rečnik posveta

A. Kelmendi 1	Bogdan 2	diskurs 1	dubokim 2
ako 1	Boško Ivkov 1	divljenjem 2	Dubravko 1
Aleksandar 1	Božo Jakšić 1	dobrom 1	Dubrovnik 2
Aleksandra Ketig 1	branim 1	dobronamernoj 1	dugo 1
ali 3	Branka Lie 1	dobru 1	dugogodišnje 1
Ana 1	brat 2	dodatne 1	duhovnosti 1
analizi 1	brinu 1	doktorki 1	Dušan Berić 1
anti-Mičiada 1	bude 1	doprinosa 1	Dveličković Rade 2
asocijacija 1	budem 1	Đorđa 1	ekumenskoj 1
autor 4	Celia 1	Đorđe 2	Elvira 1
autora 2	cenim 1	Đorđije Popović 1	francuske 1
autorke 1	cenjenoj 2	dovede 1	god 1
B. 1	ciljeve 1	dovoljno 1	godina 1
baletu 1	će 2	dr Svenki Savić 1	godine 1
baviti 1	ću 1	draga 1	godinu 1
B. Ćorić 2	čemu 1	dragoj 38	Gogoljevog 1
Beograd 2	češće 1	Dragoljub	Gordana 1
Beogradu 1	čije 1	Zlatković 1	Gordana Vuković 2
Berislav 1	čitanje 1	dragom 1	gospođi 1
Bernard Nežmah 1	čovjekove 1	dragu 1	gospoini 1
beše 1	čuti 1	Draško Ređep 1	greška 1
Bgd 4	D. Petrović 2	drugarici 1	Gulbrand 1
bi 1	da 16	drugarstva 1	Hans Kristijan 1
biću 1	Danice 1	drugih 1	Herceg Novi 1
bila 1	Danojličević 1	drugom 1	hvala 4
biti 3	davne 1	društvu 1	Hvar 1
Boba 1	deo 1	druženje 2	i 47

ANALIZA DISKURSA POSVETA: prilog istraživanju formulaičkih tekstova

igri 1	knjiga 1	meni 2	nestanka 1
igru 1	knjige 4	mi 3	neumornoj 1
ih 1	knjigom 1	Mića 2	Nevelklovski 1
Ilanović 1	književnosti 1	Milan 1	Nevena 1
ili 2	koja 2	Milan Šipka 1	ni 1
ima 2	koje 2	Milica 4	nije 3
ime 1	kojom 1	Milica Grković 2	nikad 2
instituta 1	koju 1	Miloš Đ 1	Nilu 1
interesovanje 1	kolegijalno 1	Milutin Pavlov 1	Niš 3
Isa 1	koleginici 15	Mima Ružić 1	novi 1
Isidor 2	kolibe 1	Miodrag 2	N. Mišćević 1
Isidor Graovac 2	kome 2	Miodrag Radović 1	Novi Sad 18
iskrenim 1	Konfučije 1	Mira Jocić 1	novom 1
iskreno 2	kontaktu 1	Mirjana Jocić 2	Novom Sadu 6
iste 1	kosti 1	mirne 1	novosadske 1
istinski 1	Kovilja 1	Miroslav 1	novu 1
Iv. 1	kritiku 1	mislio 1	NS 4
Ivan 1	krug 1	mnogopoštovanoj 1	N. Sad 14
Ivan Cvetkov 1	krvi 1	mojih 1	N. Radlović 2
iz 6	Ksenija 1	mojoj 1	njen 1
izašla 1	lepe 1	može 2	njenima 1
izbegavam 1	lepih 1	mu 1	njeno 1
izdavanja 1	li 1	mudroj 1	njenom 1
iznenađen 1	Lidija Orčić 1	muzikom 1	njih 1
izvesne 1	Lila 1	na 11	o 5
Jan Kmeć 1	lingvistike 1	Nade R 1	objaviti 1
Jaroslav Turčan 1	literature 1	nadi 1	očekivanjem 1
Jasmina 1	Ljiljana 1	nagrađuje 1	od 19
Jasne 1	Ljiljana Vuletić 1	najbolje 1	odaberem 1
je 11	Ljilje 1	najboljim 1	odličnim 1
jedan 3	ljubavlju 3	najlepše 4	odlično 1
jednoj 2	ljudski 1	najlepšim 2	odmet 1
Jeja 1	lošu 1	najpotrebnija 1	oduvek 1
Jelisaveta Savić 1	M. Kosanović 1	najsrdahnije 3	oko 1
Jelka 1	M. Pižurica 1	nakon 1	oktobarske 1
Jelka Matijašević 1	M. Potrč 1	napišem 1	ona 1
jer 1	M. Radonjić 1	nas 2	onda 1
jeseni 1	M.Ž. Čarkić 1	naše 2	onih 1
joj 1	Magda Simin 1	našim 1	ono 3
još 1	Maji 1	naslov 1	onog 1
Jova Jerković 1	Maksimovog 1	našoj 1	osećanjima 1
Jovan Popović 1	mala 1	nastavljanje 1	Oslo 1
Jove Mlinara 1	maloj 1	nastavnički 1	osnovne 1
Jovičić Violeta 1	mami 1	Nataša 1	osobitim 2
K. Nejlror 1	Marina 1	natrag 1	osobu 1
kad 3	Marine 1	nauke 1	ostalo 1
kada 1	Matjaž Potrč 1	NaumDimitrijević 1	Otrin Iko 1
kako 2	me 2	ne 2	otvorenim 1
kao 2	Melanija 1	nečiste 1	ova 2
Kikinda 1	mene 1	neprekidno 1	ovaj 1

ovde 1	prijateljski 15	samo 2	Stojanu Savić 1
ove 3	prijateljskim 1	Sara 1	stranica 1
ovo 1	prijateljstvo 1	saradnički 1	struke 1
ovom 1	prijateljstvom 1	saradnje 1	stvaraocu 1
pada 1	prijatelju 1	saradnjom 1	susrete 1
Pavica 1	primer 1	saradnju 3	sustanarki 1
Pavle Ivić 1	Priština 1	Sari 1	Šustrijan Miroslava 1
Pavle Milenković 1	problem 1	Sava Babić 3	sve 4
pažnje 2	pročita 1	savet 1	Svenka 4
Pera Milosavljević 1	prof. dr Svenki 1	Savić 5	Svenka Savić 1
pesme 1	prof. dr Svenki Savić 1	saznao 1	Svenki 84
Petar	prof. Svenki dr Savić 1	se 6	Svenki S. 2
Milosavljević 3	profesorici 3	Sead Škrijelj 1	Svenki Savić 31
PetkoVP 1	profesorki 4	sećanja 1	Svenki Savić
Pirot 1	profesoru 3	sećanjem 1	rođ. Vasiljev 1
piše 1	profesori 3	sedamdesetih 1	Svenki Vasiljev 1
pismo 1	propasti 1	senci 1	Svenki Vasiljev–Savić 1
plod 1	provejava 1	septembar 1	Svenku 1
po 2	pružili 1	sestri 4	svesrdnoj 1
pod 1	prvih 1	šetam 1	svetlosti 1
podršku 2	psovanja 1	šezdesetih 1	T Bekić 1
podseti 1	psovka 1	shvaćena 1	Tadej 1
pohvala 1	puno 1	sigurne 1	takav 1
pokušaj 1	R 1	simpatiji 1	tako 1
polju 1	R. Marojević 1	šinjela 1	tebe 1
pomoć 2	rada 1	škole 1	temama 1
pomoći 2	Radomir Rakić 1	Slavno Gordić 1	temu 1
pomući 1	radova 1	Slobodan 1	Terezije 1
ponešto 1	radu 1	Slobodanka 1	težimo 1
ponovo 1	radu 1	službi 1	ti 3
poslednjih 1	Ranko 1	Smiljka 1	tihi 1
poštovana 2	razgovaramo 1	smislom 1	to 2
poštovanje 1	razreda 1	Sombor 1	tome 1
poštovanjem 10	razredni 1	spasenju 1	Tomislav
poštovanoj 6	razveselila 1	spemam 1	Žigmanov 1
povodom 1	RB 1	srca 2	tragalačkoj 1
povukla 1	reči 2	srdačno 38	tragove 1
pozadine 1	rečnik 1	srdačnu 1	traje 1
pozdrav 1	Redep 1	sreće 1	trajni 1
pozdrava 1	Relje 1	srećna 1	treba 1
prave 1	retkih 1	srećni 1	trenutka 1
pravo 1	rođendana 1	SS 1	trio 1
pred 1	rub 1	SSS 1	trojica 1
predavanja 1	s 16	SSSR 1	Tvrtko 2
Predrag Piper 1	S. Konstantinović	Stana 1	u 24
pregršt 1	Vilić 1	starešina 1	učenicu 1
prema 1	S. Savić 2	šte 1	učenje 1
prevodom 1	sa 19	Štefica 1	učesnika 1
prezime 1	šaljmem 1	što 6	
prijateljici 2	sam 3	Stojanu 2	

učila 1	V.N. Ilanović 1	videlo 1	zahvalnost 3
učitelj 1	Vam 2	VIIb 1	zahvalnosti 3
učiteljici 1	Vas 1	više 1	zajednički 1
unekoliko 1	Vasiljev Svenku 1	vladanje 1	zanemari 1
uočim 1	važnu 1	Vladislava 1	zanimljiv 1
upamtiti 1	već 1	vode 1	zatomljenog 1
uploviti 1	večnu 1	voli 1	zavičaj 1
upravo 1	velikoj 2	VPŠ 1	zavolela 1
uslovom 1	Velje 1	vračaju 1	znak 6
uspešan 1	veoma 1	vrednost 1	Zoran Rašković 1
uspomenu 2	Vera 1	vreme 2	zreo 1
uvažavanje 1	Vera Mirković 1	vremenske 1	želja 1
uvažavanjem 1	Vera Vasić 2	W Dresslerom 1	željama 4
uvek 2	verovala 1	za 25	željom 4
uveri 1	verovatno 1	zaboravljeno 1	ženi 1
uz 3	veruje 1	zadovoljstvom 3	živaca 1
uzmem 1	veselih 1	zahvaljujem 1	življe 1
V. Mihajlović 1	Vesna 3	zahvalna 1	život 1
V.D. - R. 1	Vesna Polovina 1	zahvalnošću 3	Žolt Lazar 1

Literatura:

- Svenka Savić, *Analiza diskursa*, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1993.
- Svenka Savić, *Diskursne osobine izjave saučešća*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, XL/2, Novi Sad, 1997, str. 259 - 266.

Svenka SAVIĆ

DISCOURSE ANALYSIS OF THE INSCRIPTIONS:

a contribution to the research of the formulaic texts

Summary

The paper deals with the interdisciplinary analysis of the inscriptions. The term *inscription* has been defined as a handwritten text on a book or printed work presented as a gift to another person. The author points out that there are almost no data about the inscriptions in our sources. The author has analyzed this type of text dedicated to the same, female person during the last fifty years (from 1954 to 2004) written by the different people and in various foreign languages (above all in English, German and Russian). The body of the researched texts consists of

135 inscriptions. The unit of the analysis is a handwritten inscription consisting of four major parts: of the identification of the person who received the inscription, the relationship between the person who sent and the one who received the inscription, the identification of the author of the inscription, the data about the place and time of its writing.

The author has analyzed the parts of the texts as well as their syntactic and lexical features on which basis she suggests certain rules of the writing this type of texts. The results have been presented in an interdisciplinary way according to the cultural environment and social circumstances that influenced them significantly. The meaning of the texts has been researched on the basis of the linguistic and non linguistic elements. It has also been pointed out that there is a significant difference between the texts written by male and female persons as well as that the structure of the text is almost the same regardless of the fact that they have been written during the last fifty years (which was expected since the texts are formulaic and have almost the same pattern like the texts of greeting, of expressing condolences etc). It has been concluded that the texts of inscription depend on the interaction between the textual and non textual parts of the text.

Hasnija MURATAGIĆ – TUNA (Sarajevo)

SEVDALINKA – IZAZOV ZA LINGVOSTILISTIČKA ISTRAŽIVANJA

Ekspresivno-emocionalni utisak koji na slušaoca sevdalinka ostavlja može se objasniti prije svega jezičkim sredstvima kojima je oblikovana. Sevdalinka je tvornica semantičke perspektive u kojoj dolazi do mnogolike metamorfoze riječi u poetsku sliku. U poetskim slikama zapretana je osnovna shema umjetnikove zamisli, i nju treba otkrivati. To je moguće jedino ako se dobro pronikne u tajnu jezika sevdalinke, koja je obrazac miomirnosti, muzikalnosti, lahke i čiste forme, gracije izraza osjećanja, obrazac suštine lirizma itd. Jednostavno, u radu ćemo pokazati da je sevdalinka neiscrpno vrelo jezičkih obrta, stilskih obrazaca i slojevite metaforike.

Ključne riječi: fonostilemi (fonometaplazme), turcizmi, sinonimi, jake pozicije teksta (metafora, epitet, ime, inkoativna i finitivna rečenica).

*Poezija nije izražena misao, već
melodija koja se izdiže iz razjapljene
rane ili iz nasmiješenih usta.*

Halil Džubran

Svima nam je odveć jasno da moderno društvo sve više potiskuje klasične forme tradicionalne književnosti i sve ih češće zamjenjuje drugim, vjeruje se, adekvatnijim oblicima. Dakle, nove generacije ne njeguju u velikoj mjeri tradicionalne vrste usmenog stvaralaštva. To se naročito odnosi na epske pjesme. Ipak, ne može se tvrditi da je usmena književnost u savremenom društvu sasvim potisnuta. Ona kao osobit umjetnički izraz i dalje živi u neobičnom šarenilu, kao specifičan produžetak tradicionalnog usmenog kazivanja toliko svojstvenog našem prostoru. Po uzoru na usmenu književnost neki pojedinci (naglašavam – neki pojedinci) kreirali su

uspjele pjesničke tvorevine koje djeluju posve originalno i umjetnički snažno, jer posjeduju elemente specifične i neponovljive ljepote kojima se karakterizira naša sevdalinka. Mnogi bi da je oponašaju i u ovom vremenu. U ovom radu nećemo se doticati tih, da uvjetno kažemo, novih sevdalinki. Spominjemo ih samo zato da ukažemo da je utjecaj „starih“ sevdalinki itekako prisutan u sadašnjem vremenu, odnosno da su sevdalinke općenito prisutne u našem životu zato što su one tradicionalne tvorevine čudesne ljepote. Riječ je o lirskim ljubavnim pjesmama nastalim u gradskim sredinama prodorom istočnjačke islamske kulture. „Život ovih urbanih sredina iskazivao se, u različitim vidovima narodne kulture, kićenim izrazom, posve različito od jednostavnog, seoskog. Ovaj kontrast vidljiv je i u oblicima stiha, i u napjevu, i u pripjevu i, konačno, u instrumentalnoj pratnji“.¹

Pregledali smo više zbirke sevdalinki. Za ovu priliku služili smo se sevdalinkama koje smo našli na intrnetu (u daljem tekstu I²), Antologijom koju je priredio Husein Bašić – *Usmena lirika Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije*, Almanah, Podgorica, 2002 (u daljem tekstu HB), te knjigom koju je priredio Munib Maglajlić – *Usmena lirika Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo, 2006 (u daljem tekstu MM).³

Odeću je poznato da poetski jezik nije nikakav poseban jezik. To je prirodni jezik preoblikovan u drugostepeni jezik umjetnosti.⁴ Proizvod je poznavanja gramatičkih zakonomjernosti, leksičkog fonda i stvaralačkih mogućnosti kombiniranja jednoga jezika.⁵ Ipak, umjetnina kreirana jezikom smatra se vrlo složenim semiotičkim znakom, naročito pjesme nepoznatih autora, kao što su i sevdalinke. U cilju njihovog boljeg razumijevanja ponekad ih je potrebno raščlanjivati. Odmah ćemo napomenuti da smo savršeno svjesni da svako razbijanje strukture pjesme na isječke nije poželjno, ali je neophodno, jer je adekvatno prirodnom procesu osvajanja umjetničkog djela. Svako parcelirano značenje uklapa se u cjelovit smisao jedinstvene strukture pjesme.

¹ M. Maglajlić, *Usmena lirika, pjesma, balada i romansa*, Institut za književnost, Svjetlost, Sarajevo, 1991, 51.

² Pjesme su poredane abecednim redom, stranice je nepotrebno navoditi.

³ Za pojave koje su veoma prisutne u sevdalinkama nećemo navoditi stranice da ne bismo opterećivali tekst.

⁴ J. Lotman, *Predavanja iz strukturalne poetike*, Svjetlost, Zavod za udžbenike, Lingvistika i poetika, Sarajevo, 1970, 83.

⁵ R. Simić, *Uvod u filozofiju stila*, Lingvistika i poetika, Sarajevo, 1991, 247 - 248.

Proučavaoci sevdalinke jasno ističu da je sevdalinka opjevala ljubavne zgode i nezgode postojećih pojedinaca i tu priču čuvala stoljećima, normalno, uz određene modifikacije, sve do naših dana. Što znači da je povezana sa zbiljom. Tvrde da je ova pjesma „zapamtila sasvim određene ličnosti, najčešće djevojke i mladiće čuvene zbog svoje ljepote, gizdavosti ili držanja“.⁶ Zato su nastojali da dokažu isinitost ljubavnog događaja ili ljepote ličnosti koje su stvarno postojale u određenim sredinama, i u određenom vremenu, primarno „osmanskome“. Smatra se da je prva sevdalinka ona kojom se na splitskom pazaru zaljubljeni mladić Adil obratio voljenoj djevojci Mariji s proljeća 1574. godine, kako je zabilježio ondašnji splitski knez.⁷

Pored ispitivanja odnosa sevdalinke prema stvarnosti, ispitivači su se zanimali za varijante određenih pjesama čiji se sadržaj vezivao za više ljudi i različitih mjesta. Ali, bez obzira na takve različite pojedinosti, sasvim sigurno je u najvećem broju pjesama tačno obilježen prostor, vrijeme i ličnosti koje su stvarno postojale. Više o tome govorit ćemo nešto niže. Ovdje ćemo reći još i to da su proučavaoci sevdalinki određenu pažnju posvetili i njihovu jeziku, mada je poznato da je jezik narodne književnosti, općenito, malo proučen.⁸ Najviše su tumačene manje poznate riječi, pojedine jezičke strukture, najčešće arhaične, dvosmislene i poetski polivalentne. Metrika narodne poezije se više ispitivala. Ispitivale su se dijalekatske crte pjesama nastalih u određenim sredinama. Pokazalo se da ih ima ispjevanih na ije-kavskom i ikavskom, ali su zabilježene i neke, doduše rjeđe, na ekavskom. Pokazalo se da u njima postoje određene zakonomjernosti, kao upotreba suglasnika *h* gdje mu je po etimologiji mjesto, velika koncentracija turcizama itd. Međutim, ni informativno-komunikativna, ni poetska (stilska) funkcija jezika narodne poezije, samim tim i sevdalinki, nisu dovoljno opisane i istražene.

Još jedna napomena. Sevdalinka je starija od lingvističke stilistike. Lingvistička stilistika je nauka koja se počela razvijati tek u XX stoljeću, od pojave tzv. afektivne stilistike Šarla Balića, odnosno od onda kada je svijest o tome da je poezija jezička umjetnost postala dominantna. Među-

⁶ M. Maglajlić, *n. d.* 53

⁷ V. M. Maglajlić, *Usmena lirika Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 1995, 5.

⁸ D. Jović, *Neke metodološke pretpostavke izučavanja jezika narodne poezije*, u knjizi: *Lingvističke analize*, Biblioteka društva za srpskohrvatski jezik i književnost SRS, Beograd, 1974, 197.

tim, stil se još mnogo prije konstituiranja stilistike kao nauke proučavao u okvirima retorike, poetike, teorije književnosti itd. Dakle, sevdalinku možemo proučavati i iz ugla lingvostilističkoga.

Svakako, ovdje imamo u vidu da je polazna pretpostavka u interpretaciji svakog diskursa umjetnička vrijednost, pošto je baš ona predmet interpretacije. A u analizu se, kao što je poznato, može poći od bilo kojeg strukturnog elementa. Mi ćemo krenuti od turcizama,⁹ zato što se sevdalinke dovode u vezu s *turcijama* (turskim pjesmama), što je Mehmed Mujezinović, prevodilac *Bašeskijina ljetopisa*, preveo terminom *sevdalinka*, tj. „lirska pojava koja je porijeklom iz folklora na turskom jeziku“.¹⁰ Riječ je o ljubavnim pjesmama koje su, inače, najbrojnije u bošnjačkoj usmenoj lirici. Sasvim je prirodno što su sevdalinke impregnirane obiljem turcizama. Sevdalinke, ali i balade, epske pjesme, pripovijetke i poslovice, „u bošnjačkoj narodnoj književnosti sadrže mnogo turcizama, bez kojih se to stvaralaštvo teško može zamisliti“.¹¹ Sevdalinkama je, prema riječima L. Kube¹², prisustvo orijentalnog elementa davalo čar i ljepotu. Turcizmima se primarno kolorizira ambijent stvaran različitim kulturno-historijskim procesima, naročito snažnim prisustvom Orijenta. U pjesmama su prisutni turcizmi iz različitih značenjskih slojeva. Oni, uglavnom, imaju poetsku vrijednost. Krenut ćemo od sevdaha. *Sevdah* je riječ porijeklom iz arapskog jezika, gdje znači *crna, crna žuč*, ali došla preko turskog, gdje znači *ljubav*, kod nas se upotrebljava u tom značenju: *ljubav, ljubavna čežnja, ljubavni zanos*.¹³ Slično značenje ima i riječ *ašikovanje* (*voditi ljubavni razgovor, udvaranje između momka i djevojke*¹⁴), koja je izvedena prema riječi, također, iz arapskog jezika, *ašk*, a znači isto što i *sevdah*: *ljubav, ljubavni zanos, čežnja za nečim*.¹⁵ Narodni pjevač (autor sevdalinke) vrlo ih je spretno spojio u pjesmi *Vjetar puše, alkatmerom njiše* (MM, 74):

Ne čin' jada lijepa djevojko,
Ne čin' jada, ne veži *sevdaha*

⁹ Upotrebljavamo ovaj termin a ne orijentalizmi samo zato što je uobičajeniji.

¹⁰ M. Maglajlić, *Usmena lirika Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 2006, 10.

¹¹ V. Dž. Jahić, *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Ljiljan, Sarajevo, 1999, 29.

¹² L. Kuba, *Ljubav u bosanskohercegovačkim pjesmama* (U knjizi: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Knj. 2, Usmena književnost, koju su priredili Đ. Buturović i M. Maglajlić, ALEF Sarajevo, 1998, 44).

¹³ V. A. Škaljić, *Turcizmi u srpskorvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.

¹⁴ A. Škaljić, *n. d.*

¹⁵ A. Škaljić, *n. d.*

od *sevdaha* goreg jada nema,
ni žalosti od *ašikovanja*!

Ljepota žena muslimanki opisana je velikim brojem turcizama:

Ja kakva je Đulbegova *kaduna*,
odavle je do Stambola neima
Na nogam' joj *sedefleli nalune*,
po *nalunam' čiftijane* panule,
a po njima *ćerećeli* košulja:
sva je svilom naokolo istkana,
a posr'jedi suhim zlatom protkana;
košulju je *trabolozom* utegla.
I biserli pjevac paftam' spasala.

(Ja kakva je Đulbegova kaduna MM, 104)

Vrlo lijepa paralela uspostavljena je između cvijeća i momaka u pjesmi *Da su momci u bostanu cv'jeće* (MM, 124), u kojoj su nazivi za cvijeće uglavnom turcizmi:

Da su momci u *bostanu* cv'jeće
ja bih znala kog' bih izabrala
rumen-ružu – Ćurčić Muhameda
alkatmera – Svrzu Server-agu,
zelen *šimšir* – Mašića Bešira,
mor-minješsu – Kabodaju Hamdu!

U pjesmi *Sinja magla po Hiseti pala* (MM, 142), nalazimo isto: *sumbul* Suljo i *karamfil* Mujo.

Tu su i brojne sintagme orijentalnog porijekla: *đuzel mahala* (MM,130); *bejaz anterije* (MM, 131); *srčali pendžer* (MM, 153); *džamfezli dimije* (MM, 162), *dženetska hurija* (MM,195), *šefteli behar* (MM, 236).

Interesantne su pjesme u kojima se opisuju događaji koji se u cjelinu povezuju preko redosljeda namaza. Oni imaju funkciju konektora. Prate događaje po ustaljenom redu.

Podne vikat, a ja iz Travnika
Ikindija, a ja Vlašić prođoh.
Akšam geldi, a ja u Saraj'vo,
na ćupriju Šeherćehajinu.
Do *jacije* dragoj pod pendžere,
Kad mi draga jaciju klanjaše. (*Podne vika, a ja iz Travnika*, MM, 135)

Sabah uči, ja se u lov spremam,
Podne uči, a ja još kod dvora.
Ikindija, a ja doru sedlam. (*Sabah uči, ja se u lov spremam*, I)

Ima pjesama u kojima se nalaze turcizam i riječ domaća u neposrednom kontekstu, čime se naglašava značenje i jedne i druge, kao *alem* i *dragi kamen* u pjesmi *U Gradačcu, u gradu bijelome* (MM,172), ili lekseme *dilber* i *dragi* u pjesmi *Zora zori, p'jetli poju* (MM,192): „Stan', *aleme*, stan, *dragi' kamene*; prilegni, *dilber dragi*, kraj mene!

Upotreba turcizama i njihovo suprotstavljnje domaćoj leksici čini da jezičko-stilska struktura sevdalinke postane u pravom smislu „sistem jezika proširen mnogorečjem i raznorečjem“, a stil „onaj reaktiv u kojem davno izumrli predmeti, komadi odeće, isecci događaja... zaboravljena ushićenja... nanovo oživljavaju i poprimaju osobenosti živoga bića koje je opet tu pred nama“¹⁶.

Najveći broj turcizama u sevdalinkama je uobičajen, ali ima i onih koji su prosječnu čovjeku našega vremena slabo poznati. Bez obzira na to oni imaju folklorno obilježje, znači i stilsko. Ima stihova u kojima je koncentracija turcizama veća od domaćih riječi, na primjer u pjesmi *Havajlija, fistanlija* (HB, 107): *Havajlija, fistanlija, / Je l' ti hazur anterija? / Hazur mi je anterija, / No njoj nema mušterija!*

Može se vidjeti da su sevdalinke prepune turcizama iz različitih značenjskih slojeva. Najčešći su: *adžamija, azgin, akšam, al-katmer, alčak, asker, anterija, bazerđan, belenzuke, bulbul, čelebija, ćemer, ćitab, dert, demir, derman, džan, džanum, đul, đuzel, gondže, haber, hećim, ikindija, jacija, jagluk, jazija, kaduna, kahar, kara, katmer, leđen, merak, mezar, mujezin, sabah, selam, srmali, šeftelija, vakat, zumbul* itd. Gotovo sve riječi su fonetski adaptirane. Nepoznati autor izabranim turcizmom adekvatno prenosi svoju intenciju, jer umije da je nametne kao kontekstualno najopravdanije motiviranu. Pronalazi adekvatan smisao i razbuktava ga, čak i u recepciji današnjeg slušaoca. Mada to potvrđuju svi navedeni stihovi, navest ćemo još stihove pjesme *Kolika ja Abuhajat jalija* (HB, 60):

Kolika je Abuhajat jalija,
Još je veća Dženetića avlija,

¹⁶ A. N. Tolstoj, citat prema B. Čoviću, *Stil istorijske proze A. N. Tolstoja*, Institut za strane jezike i književnosti, Novi Sad, 1991, 77.

Tu se šeće *Dženetića Hajrija*,
 U *Hajrije* vrlo tanka *havlija*,
 U ruci joj od *biljura maštrafa*,
 Iz *maštrafe* tri cvijeta zal'jeva,
 Bijeli *amber* i *alkatmer* i ružu.

Lingvostilistička analiza podrazumijeva i isticanje stilske dominante. U sevdalinkama ima više stilskih dominantni, jer u osnovi različitih pjesama stoje različiti stilski postupci. Jedne su zasnovane na kontrastu, druge na personifikaciji, treće na metafori, itd. Ipak, mislimo da je zvukovnost prvo što isijava iz ovih pjesama. To su pjesme koje se lahko pjevaju jer zvuk nije samo prateći element već ima vrlo bitnu ulogu. Ilustracije radi navest ćemo stihove pjesme *Karanfile, cvijeće moje* (HB, 106):

Karanfile, cvijeće moje,
 Još da mi je sjeme tvoje:
 Ja bih znala đe bi' cvala,
 Mom dragome pod pendžere,
 Kad moj dragi legne spati;
 Karanfil će mirisati,
 Moj će dragi uzdisati;
 Uzdah će se dalek' čuti,
 Čak daleko u oblake;
 Bogu će se sažaliti,
 Nas će dvoje sastaviti.

U sevdalinkama je sve podređeno ritmu. Otuda se ritam i rima nameću kao jedan od najvažnijih stilskih postupaka. U njima dominira nekoliko klasičnih tipova stihova; egzistira više kvantitativnih modela rime (jednofonemske, dvofonemske, trofonemske...). One su formirane od vokalskih i konsonantskih fonema, ali nisu podjednako frekventni svi modeli. Najzastupljenije su izomorfne, a tu su i epentetske, metatezne i metatezno-epentetske rime.¹⁷ O ovoj problematici bi se moglo puno toga reći, ali mi samo ukazujemo na stilsku pojavnost koja proizvodi muzikalnost. Dovoljno je pogledati stihove poznate sevdalinke *Sirota sam, na sve mi se žaluje* (HB, 78):

Sirota sam na sve mi se *žaluje*,
 Jer ja ne znam gdje moj dragi *danuje*,

¹⁷ M. Čarkić, *Fonostilistika stiha*, elektronsko izdanje.

Đe danuje, đe on noći *noćuje*,
 Đe on sada drugu dragu *miluje*.
 Ah, neka ga, i on će se *kajati*,
 Pa će doći na moj pendžer *plakati*,
 A ja neću za te suze *hajati*,
 Nit' ću s njime pod pendžerom *stajati*.

Iz ritamskih razloga i lakoće pjevanja u sevdalinkama su česte tzv. fonometaplazme, odnosno forme formi. Izvor su im narodni govori. One su destrukcije, ali ne povećavaju diskurzivnu već samo stilističku informaciju. Njihovi oblici skreću recipijentovu pažnju na formalni dio iskaza, usporavaju percepciju, pa se takav iskaz aktualizira i stilski markira. Uz stilsku imaju još ritmičku i eufonijsku funkciju.

Kako su autori sevdalinki nepoznati, moglo bi se reći da su to narodne pjesme. Međutim, odveć je jasno da su ih pojedinci stvarali i da su nastojali da svakoj jedinici dadnu punu umjetničku funkciju. Fonometaplazma se upućuje na određene lokalne govore, odnosno na jezik narodnog karaktera. Najveći broj fonometaplazmi nastaje elizijama i redukcijama, ili dodavanjem i zamjenjivanjem glasova u određenim riječima, što dovodi do promjene slogovne strukture u odnosu na primarni oblik, a to se direktno odražava na metričko-ritmičku strukturu stiha. Govori se o prostriktivnim, restriktivnim, supstitucionalnim, mutacionim i tanspozicionim metaplazmama.¹⁸

Prostriktivne se fonometaplazme obrazuju plus postupkom, tj. vokal, konsonant, ili oba, dodaju se početku riječi (proteza): *salupaću* srmali đuguma, / što ga kovah devet godin' dana, *Hej, Neretvo, mutna i krvava* (I); sredini (epenteza): I gora se s listom sasta, / A ja *nejmam* s kim, *Kiša ide, trava raste* (I) ili kraju (paragoga): *Kradoh* konje niže Biograda, / *tuj* me niko čuti ni vidjeti, *Kradoh konja niže Biograda* (I).

Restriktivne fonometaplazme zasnivaju se na minus-postupku. Izostavlja se određeni strukturni element iz primarnog oblika. Izostavljanjem glasa na početku riječi nastaje afereza, kao na primjer: *Mi se nismo* putem umorili? / kad smo *'vako* zlato zadobili!, *Dobro došli, kićeni svatovi* (MM, 317). Izostavljanjem fonema u sredini riječi nastaje sinkopa: nije lice obljubljeno, / već je tebi *namj'enjeno*, *Bol boluje mlado momče, Lejlo* (I), *Nju oblaze* sva gospoda redom, *Bol boluje lijepa Hajrija* (I), *Ja ne odoh*

¹⁸ M. Čarkić, n. d., 5.

konj'ma na čairu, *Daj mi, mati, rano večerati* (I), Dilber Dika bere *cv'jeće, Dilber Dika* (I). Mislimo da su najzastupljenije apokope, u kojima se izostavljaju glasovi na kraju riječi: Svaka ima ašik momka svoga, / samo Fata *trides'* i jednoga, *Kolika je šehar Banja Luka* (MM, 146); salupaću srmali đuguma, / što ga kovah devet godin' dana, *Đugum kuje đugumdžija Aljo* (MM, 151); Stade Jusuf konje *sedlat'*, / *viš' njegov' ljubica suze lijeva'*, *Mlad se Jusuf oženio* (I); ako pođem, nagledah se jada, / *ak' ne pođem, ostah željan drage...* – *Kam' ti vjera, jedna nevjernice...* Ona meni tiho odgovara:/ – *Vod' me dragi, tvoja sam i bila!*, *Sadih almu nasred atmejdana* (MM, 110).

Našli smo manji broj supstitucionalnih fonometaplazmi, gdje je izvršena zamjena jednog strukturnog elementa drugim. Ovdje je dovoljno spomenuti zamjenu suglasnika *g* sa *r* u zaklinjanju; umjesto *boga mi* upotrebljava se *bora mi*; takva pojava karakteristična je za mnoge muslimanske govore: – Oj *bora* ti, moj premili sine (...) / – Ej, *bora* mi, moja mila majko/.

Česte su mutacione fonometaplazme. Njima se izbjegava hijat što je za pjevanje bitna komponenta. One nastaju jednačenjem glasova, koji vrlo često postaju identični, kao kada *ao>o* u riječi *bolovao*: O, Fahiro, *bolovo* bih za te, *Bol boluje lijepa Fahira* (I); *uo>o* u riječima *čeznuo, venuo*: Evo srcu mom radosti, / Evo želje njegove / Za kojom sam *čezno veno* / Evo sad je kraj mene. *Evo srcu mom radosti* (I).

Najrjeđe su transpozicione fonometaplazme. U pregledanim zbirkama našli smo samo da je *sav* zamijenjeno u *vas*: *Vas* je Mostar na sobet pozvala, *Sobet kupi Dizdaraginica* (I).

U sevdalinkama vrlo često dolazi do preplitanja autentičnog muzičkog zvuka i slike. Tako se sugerira impresivni vizuelni i intenzivan auditivni (muzički) doživljaj. Zapravo, u njima je prisutna igra zvuka i slike. Našazimo obilje asonanci (monoasonanci /kada se ponavlja jedan vokal više od polovine prisutnih vokala u stihu/), aliteracija (monoaliteracija, bialiteracija), kao naprimjer u pjesmi *Kad ja pođoh na Bembašu* (I): drugog dana moja draga / za drugog se udala, gdje ono *d* zvuči taman kao da se na to saznanje pečat stavlja. Popravke nema, tu je kraj.

U pjesmi *Mujo kuje konja po mjesecu* (I) ponavljanjem bezvučnog *k*, pa i zvučnog *g*, u dva uzastopna stiha, dočarano je kuckanje po određenom taktu koje para noćnu tišinu: *Mujo kuje konja po mjesecu/ Mujo kuje a majka ga kune*.

Glas *s* je najviši glas ljudskog govora, i on, kao i svi glasovi koji se ponavljaju, djeluje i svojom akustičkom pojavom, kao u pjesmi *S ovu stranu i s onu Vrbasa* (I):

*S ovu stranu i s onu Vrbasa
s ovu smilje, a s onu bosilje
pa se smilje smije na bosilje
baš ko momče na mlado djevojče.*

Ponovljeni glasovi imaju kohezivnu funkciju, povezuju stihove u čvršću cjelinu, kao u pjesmi *U Šeheru kraj bistra Vrbasa* (I): *U Šeheru kraj bistra Vrbasa/ šetala se bijela Almasa* (I).

U svakom slučaju sva ponavljanja glasova svojom masom i ornamentalnom funkcijom imaju emocionalno i estetsko dejstvo na recipijenta, ali su ponovljeni glasovi i nosioci ritmičke funkcije, pa i hedonističke informacije. Ponovljenim glasom *ž* pojačava se ljubavna čežnja:

*Drino vodo, živa žedo moja
o moj drago, živa željo moja*

.....
*Živom sam te željom poželjel
živoj mi je srce ispucalo... (Drino vodo, živa žedo moja, MM, 117).*

Harmonija, odnosno eufonizacija je evidentna i u onomatopejama:

*Nanule joj čine ripa, rapa, rap
dukati joj zveče cinga, canga, cang (Čija je ono djevojka, I)*

Zveka sindžira (lanaca) dočarana je u pjesmi *Sindžirići zveče, hej – vala zveče* (HB,124) na taj način što se u pjesmi 30x ponavlja glagol *zveče*; u četiri stiha čak po 3 puta: *Zveče vala, zveče bila, zveče ja!* Glas *z* (uz *s* i *c*) najviši je glas u našem glasovnom sistemu; ima veliku ekspresivnu vrijednost. Ovdje je ona očigledna.

Tvorci sevdalinki često glasovne strukture dovode u vezu tako što spajaju sazvučje sa značenjskim segmentima govora „rašćlanjajući ih i povezujući u skladu sa sopstvenim međuodnosima, i usmeravajući misao i željenom pravcu“.¹⁹ U tom smislu treba spomenuti spregove u kojima dolazi do glasovnog poklapanja različitih vrsta riječi:

¹⁹ R. Simić, *Opšta stilistika*, Jasen, Beograd-Nikšić, 2001, 258.

Trepetljika trepetala, puna bisera (I)
Što se Drino mamom pomamila (I)
Dertu derman, duge noći (MM, 229).
Stade se srma srmom srmiti... nikada nisam zorom zorila (Stade
se cv'jeće rosom kititi, I)
Laf lafiti i ašikovati (MM, 183).
Tri su seje sejovala (HB, 118)
Oj djevjko, džidžo moja,
džidžala te majka tvoja,
nadžidžanu men' te dala,
sa mnom džižde potrgala (MM, 190).

Ovdje treba dodati i činjenicu da se u ovim pjesma često upotrebljava tzv. unutrašnji objekat, gdje ime ima zajednički opći dio sa glagolom što ga dopunjava: *Igru igra pehlivan Hasane (MM, Pehlivani, 161)*; *Ona osta jade jadajući (I)*, *Vezak vezla kademlija Nuriya (HB, 321)*; *Vezak vezla Hatem' kada, mlada nevjesta (HB, 308)*.

U sevdalinkama se često i imena slažu s riječima po zvučnoj komponenti, mada ima i onih koja sadržajem potvrđuju vezu imena i karakternih crta. *Ašida/ Šida* znači *stroga, jaka, moćna*, a u pjesmi se i radi o takvoj ženi. Ona samo naređuje Lutvagi: *sreži anteriju / kiti puca*, jer želi znati hoće li ih umijeti otkopčati, *Kad se ženi Čurčiću Lutvaga (I)*. Ipak, mislimo da je izbor imena primarno uvjetovan zvukovnim slaganjem s drugim riječima u pjesmi: Na bunaru *materina Mara*; Hej *Marice*, mlada *krčmarice*, *Grana od bora pala kraj mora (I)*; u pjesmi je *Hata* jer je *bijelog vrata*, *Kana* od bisera *grana*, *Fata* kutija *dukata*. Značenja ovih imena i nisu nešto posebna: *Hata* (< Hatidža) znači *neodlučna*, *Fata* ona koja odbija dijete od sise, *Kana* (< Kanita) *pokorna, skrušena*.²⁰ (Svi primjeri su iz pjesme *Tekla Sava ispod Biograda, I*).

Ponavljanje istih riječi, istih rečeničnih modela u paralelnim ili simetričnim nizovima, također pojačava ritmičnost sevdalinki, zbog čega one imaju sugestivnu moć. Ponavljanje istih jezičkih jedinica je neminovno, zato što svaki tekst nastaje kombiniranjem ograničenog broja elemenata. Međutim, ovdje imamo obilje jezičkih sredstava kojima se produbljuje komunikacijska eficientnost strukture. Obično se ponavljaju iste riječi, u

²⁰ A. Škaljić, *n. d.*

istom ili promijenjenom morfološkom liku: – *Ustaj, Meho, ustani mi, dušo! Sunce sjaše, kiša rominjaše* (I); Prvi sevdah – rana *pod srdašcem*, / drugi sevdah – rana *na srdašcu*, / treći sevdah – rana *u srdašcu!*... (naslov kao i prvi stih, I).

Ponavljanje u kontaktu ili na bliskom odstojanju predstavlja višestruko vraćanje na isti sadržaj, a samom tim dolazi do produbljanja iskaza, nekad podsjeća na eho, i istovremeno pojačava eufoniju: *Djevojko, djevo, / što mi ljubav kratiš, / što mi ljubav, slatka djevo, / za ljubav ne vratiš, Djevo, djevo* (I); *Vrat' se, vrat' se, moj jedini sine, Zaprošio Tazim Jusuf-aga* (I).

Ritam sevdalinki održava se pripjevom ili refrenom, kao u pjesmi *Pusti me, majko, pusti me mila* (I), gdje se poslije svaka tri stiha ponavlja (3X): *doći ću, doći ja*. Navest ćemo samo jedan dio (od petog do osmog stiha):

„Dođi mi draga, dođi mi zlato!“
 „To pjesmom mene, majko, doziva!“
 Golube, poleti, pozdrav mu odnesi,
doći ću, doći ja.

Ponavljanje na odstojanju ima slabiji efekat, ali je svakako eksponent ritma. U sevdalinkama nalazimo brojne anafore (ponavljanje riječi na početku uzastopnih stihova):

Samo ja nemam nigdje nikoga
samo ja nemam azgin dilbera
samo ja tužna tugu tugujem
samo ja ničem se ne radujem (*Stade se cv'jeće rosom kititi*, I)

Prisutna su ponavljanja riječi na kraju uzastopnih stihova (epifora):

Dunjaluče, golem ti si.
 Sarajevo, seir *ti si*.
 Baščaršijo, gani *ti si*.
 A Vratniče, gazi *ti si*.
 Oj Bistriče, srmen *ti si*.
 Ćemalušo, duga *ti si*.
 Latinluče, ravan *ti si*.
 Bezistane, mračan *ti si*.
 Tašlihanu, širok *ti si*.
 L'jepa Maro, l'jepa *ti si*... (*Dunjaluče, golem ti si*, I).

Često se u ovim pjesmama ponavljaju iste riječi, ili grupe riječi, na kraju prethodnog i na početku sljedećeg stiha (anadiploza, ili palilogija):

Djevojka viče *s visoka brda*,
s visoka brda, iz tanka grla.

.....

Može li biti *riba bez vode*
Riba bez vode, ptica bez gore? (*Djevojka viče s visoka brda*, I)
 Kad je dragi dragu razumio,
 u glatko je lice *poljubio*,
poljubio, srce zasladio. (*Dragi dragoj tiho govoraše*, I)

Raznovrsna ponavljanja govore o uređenosti iskaza i jakom efektu forme. Izazivaju jak poetski dojam.

U cilju jačeg isticanja određenog sadržaja u neposrednoj blizini se često mogu sresti i određeni antonimi:

crna noćca *bijel* danak rađa
crna krava *bijelo* mlijeko daje
crna koka *bijelo* jaje nosi
crn Arap *bijelu* ljublu ljubi (*U Budimu prodaju Arapa*, I)

Očito su autori sevdalinki bili vješti stilistici. Uspijevali su da istu nominacijsku, sintaksičku ili neku drugu funkciju kombiniraju nijansirajući isti sadržaj na takav način da ni jednog trenutka ne zapadaju u sivilo monotonije. S obzirom na to da se više jedinica slaže u funkciji, to i čini da je i kumulacija faktor isticanja. Ona je ustvari preplitanje raznovrsnih ponavljanja, smišljenih, namjernih, ciljanih, a ne jednostavno gomilanje konstrukcija bez nekog reda.

Treba dodati da je monotonija izbjegnuta upotrebom sinonima ili spajanjem jedne riječi sa više drugih. Nalazimo različite leksema za *konja*: *doro*, *at*, *konj*, *zekan*, *vrančić*, *vranac*, *zelenko*, *đogo*: za boju očiju: *crne*, *mrke*, *garave*, *vrane*, *dva ugljena*. Pridjev *bijel* (uz *mavi*, *zelen* i *žut*) vrlo je frekventan, stoji u sintagmama s velikim brojem imenica: *bijelo lice*, *bijele ruke* (čak i muške), *bijelo grlo*, *bijela vila*, *bijeli dvori*. Sevdalinka zagova-

ra ljepotu crnih očiju, bijelog lica žene, a garavog junaka (*ja za plava ne bih groša dala* – kaže se u jednoj sevdalinki²¹).

U ovim pjesmama pisutna je i komplementacija, odnosno ponavljanje konstrukcija (koje imaju istu funkciju) a ne istih jezičkih jedinica. Riječ je o ponavljanju više paralelnih formi za jednu funkciju, pa to treba uzeti kao stilsku simetriju. Kompozicija sevdalinke postaje poetski savršenija što se više povećava broj faktora koji u njoj sudjeluju. Sintaksička se struktura dovodi u bolji sklad sa metričkom, jača osjećaj unutrašnje harmonije pjesme, a doživljaj estetskog savršenstva je svakako potpuniji:

Ibar voda nema broda.
Do sve kamen do kamena
Po kamenu bosilj raste,
Po bosiljku kolo igra.
Iz kola se magla digla,
U magli se soko vije. (*Ibar voda nema broda*, HB, 46)

Skladnost, metrička i sintaksička, posebno je izražena u pjesmi *Stade se cvj'eće rosom kititi* (I), u kojoj prvih osam stihova počinje sa glagolom nepotpunog značenja, koji pjevač dopunjuje uvijek po istom modelu: stade se biser zlatom nizati / stade se srma srmom srmiti... Slijede stihovi u kojima je lirski subjekt u središtu, ali lirsko ja stoji u inverziji, potisnuto je iza predikata: Gledam ja goluba, golubicu / gledam ja lastu i lastavicu. Sve je u znaku suprotnosti, kontrasta. Drugi se raduju, a ne i ona koja pjesmu pjeva. Reda stihove koji podsjećaju na tužbalicu:

Nikad me nije niko volio, / nikad me nije niko ljubio, / nikada nisam zorom zorila, / nikada nisam sevdah vodila. Zašto tako pjeva postaje nam jasno tek iz završnih stihova: Dadoše mene mladu za stara, / dadoše mene starcu zbog para, / da mu ja mlada kuću redujem, / da mu ja s'jedu bradu milujem.

Sintaksički paralelizam u sevdalinkama može biti uređen tako da svaki član dobije oznaku (polisindet), a može biti i bez oznake naporednosti (asindet):

Šetala se Morića Begzada,
.....

²¹ Norma bosanskog jezika dopušta samo *sevdalinci*, ali mislimo da je bolje upotrebljavati oblik bez sibilizacije.

Kad opazi Morića Begzada.
 Sve tenefe priko sinjeg mora
 ispod muča nože povadila,
 presjekla mu na moru tenefe,
 i utonu pehlivan Alija,
 i utonu u po sinjeg mora,
 i utonu žalosna mu majka. (*Pehlivani pod Gradiško pali*, I)
 Lipi Mujo, goranine vuče.
 ne daj Hanki svu noć zaspat' muče,
 izmetni joj jastuk ispod glave,
 podmetni joj svoju b'jelu ruku,
 potrgaj joj biser oko vrata,
 ponizaj joj svoje b'jele zube. (*Bismillahi, kudre sahatile*, MM, 324)

Pjevač sevdalinki uspio je sjajno da obradi jezički materijal kojim je oblikovao pjesmu i na taj način što je cikličnim leksičkim ponavljanjem odvajao pojedine dijelove (stihove), i zgrozdavanjem riječi osvjetljavao ih na najbolji način.

Autori sevdalinki često narušavaju ustaljena jezička pravila da bi sačuvali ritam i melodiju. Određen broj slogova održavaju na taj način što upotrebljava kraću množinu nekih imenica koje se u neutralnom govoru upotrebljavaju u dužoj formi:

Ćemalušo, mali Carigrade
 u tebi su *cari* i veziri!

 kad ne mogu kroz sokake proći
 od *ćošaka* i mušebaka. (MM, 127).

Iz ritamskih razloga upotrijebljen je i neobičan etnik, jer bi uobičajeni (Mostarci) smanjio broj slogova i poremetio eufoničnu glasovnu strukturu:

Mostarani avdest uzimaju (*Podne uči u Mostaru gradu*, I)
 zatim, subjekat u vokativu umjesto, kako je uobičajeno, u nominativu: *Razbolje se care Sulejmane; Razbolje se gondže Muhamede; Kulu gradi Ljuboviću mladi* (I).

Predmet s kojim se nešto poredi, prema našim jezičkim pravilima, stoji u nominativu, međutim, pošto je bilo potrebno povećati broj slogova, pjevač će upotrijebiti vokativ:

Ujedoh je kao *gorski vuče* (*Kradoh konje niže Biograda*, I)

Broj stihova uvjetovao je i upotrebu pridjeva određenog, odnosno neodređenog vida:

Djevojka viče s *visoka* brda
s *visoka* brda i *tanka* grla (*Djevojka viče s visoka brda*, I)

Majka Mehu *ludog* oženila
I *luda* ga u đerdek spremila (*Majka Mehu ludog oženila*, I)

Pjevač će elidirati prijedlog tamo gdje je u običnom govoru neophodan, opet iz ritamskih razloga, a to neće poremetiti razumijevanje teksta. U primjeru koji slijedi nedostaje prijedlog *sa*: Djevojka se suncem zavadila (I).

U sevdalinkama su upotrijebljene, iz ugla modernog čitaoca, pomalo arhaične prijedložno-padežne kombinacije (koje su mogle biti sasvim uobičajene u vrijeme nastanka pjesme):

Ne brini se s *pokradenih* konja
s *ovu stranu* i s *onu Vrbasa* (*S ovu stranu i s onu Vrbasa*, I)

Stavljanje određenih jezičkih jedinica u inverziju također je uvjetovano ritamskim razlozima:

Dvjesto dajem, spustite je,
tristo dajem, otkrite je.
Da još jednom Fatmu vidim ja (*Voljelo se dvoje mladih*, I)
Ne kupuj mi *ti*, ne trebaju mi (*Grana od bora pala kraj mora*, I)

Atribut se često nađe u postpoziciji, kao u naslovu pjesama: Raslo drvo *bademovo*, Razbolje se zlato *neharato*, U *Gradačcu*, *gradu bijelome*, Čempres *viti*, čempres *ponositi*, *Hej*, *Neretvo*, *mutna* i *krvava* (I), ili u stihovima: u ruci mu jedna čaša *srebrena*/ u toj čaši rujno vince *rumeno*!, *San zaspala dilber-Sajma u bašči* (I); Soko leti od jele do jele/ pa on traži hlada *neležana*/ I on traži vode *nepijene*/ I on zraži trave *nekošene*, *Soko leti od jele do jele* (I); Ne plačite oči *čarne*/ Ne tuguje usne *bajne*, *Evo srcu mom radost* (I); Pa ti stani nasred polja *ravna*/ Ja ću stati nasred neba *sjajna*, *Djevojka se sa suncem kladila*, (I). Sevdalinke su i inače impregnirane epitetima: *đuzel* srma, *crven* katmer, *mor* dolama, *sedef* tambura, *crvenika* jabuka, *džanfezli* dimije, *srčali* pendžer, *žareno* sunašće, *bljeđani* mjesec, *mrk* fesić, ali i onim tzv. stalnim: *visoka* planina, *b'jeli* dvori, *vedro* nebo, *djevojačko* grlo, *lijepa* djevojka, *sivi* soko, *crna* noćca, *bijel'* danak, *bijela* džamija, *bijelo* lice, *b'jela* vila, *bijeli* vrat, *b'jelo* janje, *luda* glava, *gorke*

suze, *medna rosa*, *vjerna ljubica*, *ruse kose*, *suho zlato*, *vrani konji*, *siv soko*, *žarko sunce*, *sinje more*, *crna zemlja* itd.

Upotreba deminutiva često je uvjetovana rimom, najčešće unutrašnjom: Prošetala Hana Pehlivana (...) Za njom ide Kumrija djevojka/ *Kumrijice*, po bogu *sestrice*/, *Prošetala Hana Pehlivana* (I); Danica je čekala *mjeseca*/ za goricom devet *godinica*, *Konja kuje SokoMustafaga* (I); nit' ja viđoh svoje drage *lice*/ Samo jednom u tri *godinice*, *Ašikovah tri godine dana* (I); tude sjedi Hadži Jusuf *Efica*,/ na krilu mu Kovagina *Fatica*, *Kolika je pod Mostarom Cernica* (I).

Ritam je nametnuo i upotrebu hipokoristika, naprimjer Dana umjesto Danica u pjesmi Zvijezdo *Dano*, štono raniš *rano* (I).

Pjenik će iz ritamsko-melodijskih razloga upotrijebiti turcizam umjesto domaće riječi: sedi *sene*, pogledaj na *mene*, *Kolika je vi' Travnika Bojna* (I).

Iz istih razloga imamo interverziju, odnosno komutaciju roda. Najčešće nalazimo oblike srednjeg roda umjesto muškog i ženskog: *Oženjeno žene ostavilo*/ *Neoženjeno pamet izgubilo*, *Kolo igra u Kazanferiji* (I).

(Djevojka) ne nalazi sivoga sokola, / već nalazi *mlado neženjeno*: / *leglo* spati u zelenu travu, / *pokrilo* se jaglukom po glavi, *Sinoć mlazna kiša udaraše* (I)

Ponekad se nađe i neobična, nekongruentna veza: Suho drvo *sirovoga* pita (I), kao da je drvo biće.

Pjevač je postavljao pitanja i odgovarao na njih. Isticao sadržaj ponavljanjima, metaforama, gradacijom naglašavao, tačnije rabio, gotovo sva jezička sredstva da se na najljepši način izrazi.

Važnu ulogu za isticanje sadržaja imaju jake pozicije teksta. Jedna od njih je prvi stih pjesme. On samim tim što je prvi ističe glavne sadržajne elemente. Prvo mjesto i posljednje, tj. inkoativne i finitivne rečenice, podjednako su važni. Prvi stihovi imaju otvaračku funkciju. Usporedili smo prve stihove određenog broja sevdalinki i utvrdili da postoje neke zajedničke crte svojstvene velikom broju početnih stihova.

Zapazili smo da jedan broj stihova počinje dozivajem (apostrofiranjem), odnosno vokativom, čime se skreće pažnja na određene ličnosti:

Hasan-aga, jesam li ti draga (MM, 79)

Jaranine, deli Huseine (MM, 230)

Muhamede, šećer-puce, šećer-šerbete (MM, 103)

Pašihana, lijepa đevojko (MM, 247)

Sevdi, Bego, tvoje sevdisanje (MM, 228)

ili na određena mjesta:

Lomna Bosno, daleko l' odosmo (MM, 293)

Majevice, visoka planino (MM, 246)

mikrotoponime:

Ćemalušo, mali Carigrade (MM, 127)

hidronime, doziva se voda:

Oj Savice, tija vodo hladna (MM, 249)

Drino vodo, živa žeđo moja (MM, 117)

gora, cvijeće, sunce, trava:

Bejturane, beru l' te đevojke (MM, 281)

Čarna goro, puna ti si hlada (MM, 193);

Ljiljan-goro ljiljaova (MM, 121)

Alkatmere, ime moje (MM, 186);

Jorgovane pripodigni grane (MM, 224)

Jarko Sunce, ja visoko li si (MM, 274)

Zelen travo, ne zelenila se (MM, 91)

doziva se djevojka:

Djevojčice, sitna ljubičice (MM, 77)

O djevojko, u dukatu zlato (MM, 92)

Oj đevojko, dušo moja (MM, 215)

priziva akšam:

Akšam mračē, moj po bogu brate (MM, 238)

U jake pozicije teksta ubrajaju se i imena. Već smo nešto o njihovoj vezi sa zvukom i značenjem rekli. Ovdje ćemo se još malo na njima zadržati. Naime, u trista pjesama koje nalazimo u već spomenutoj knjizi *Usmena lirika Bošnjaka u 300 pjesama*, koju je priredio M. Magljić, samo u prvom stihu (možemo reći u naslovu) našlo se 117 imena. Najviše je ime-na ljudi (60), zatim, gradova (21), lokaliteta (17), rijeka (13) te planina (5).

Ovo prebrojavanje samo po sebi ne znači ništa, jedino znamo o kome se pjeva i gdje se pjeva. Međutim, sve ovo čini da sve što se u pjesmi spomene slušalac /čitalac vezuje za realan prostor i poznate ljude. Dakle, pjesme se tiču Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka, ali i Stambola. Pjeva se o poznatim junacima koji su živjeli u Sarajevu, Bihaću, Travniku, Banjoj Luci, Prijedoru, Pljevljima, Plavu i Gusinju i drugim mjestima, čak i jasno lociraju pjedini njihovi dijelovi, kao: Bembaša, Hiseta, Vratnik, tu je Miljacka, te Morića han. Spominje se Jahorina planina itd.

S druge strane, u sevdalinkama je puno sjaja i bogatstva, zlata i srebra, bisera, svile i kadife:

Platno b'jeli Sarajka djevojka
na Miljacki u zlatnu leđenu
na sebi ima *džanfezli* (znači svilene) dimije (Platno b'jeli Sarajka djevojka, I).

Rijeka Sava je *izmetala lađu od merđžana, Tekla Sava ispod Biograda* (I), *Pokraj Save badem drvo raste./Na drvetu od zlata ljuljačka./* (I) jabuka rađa *biserom i zlatom, Pokraj puta rodila jabuka* (I), tambura je od *suhoga zlata, Tamburalo momče uz tamburu* (I), ljepotice vezu *đuzel srmom i suhijem zlatom, Vezak vezla ljepotica mlada* (I), Nafa nosi od *džanfeza dimije, od biljura papuče, Poletjela dva bijela goluba* (I), udovica je raskošno odjevena: *Na njoj koša od stotinu groša,/ anterija trista madžarija./ jedne uši a dvoje minduše,/ jedne ruke-dvoje belenzuke, Pod Loznicom studena vodica* (I) *đerđef* je od zlata, češalj od *fildiša* (slonove kosti), čaša od srebra, *San zaspala dilber-Sajma u bašči* (I), igla od *biljura, Tekla Sava ispod Biograda* (I), peštahta (klupa) od zlata, *U Mostaru šikli mekteb, kažu* (I), *lađa srebrom okovana, Vozila se po Vrbasu lađa* (I).

Sve ovo smješteno u realne okvire, doživljava se realnim. Stvorena je slika lijepog života; čini se da se živjelo lijepo, bogato i raskošno. (Manji broj pjesama govori i o sirotim djevojkama i momcima). Ali, iznad bogatstva stoji ljubav i ašikovanje. Oni si u pjesmi najvažniji.

Ljubav prate miomiris. Već u prvim stiovim (naslovima) doziva se cvijeće i drugo drveće. Bašče su prepune *karamfila, jorgovana, lala, bosiljka, ružica*; tu je *šeboj, alkatmer, zumbul, neven, smilje, ljiljan/zambak, senabija jabuka, tanka jela, čempres, zeleni bor, lipa, drvo bademovo, jaban, višnjičica* i još mnoge druge.

Sve je ispunjeno pjesmom. Tu je *poj bulbula, ptica lastavica*, tu su *srne i košute, dobar doro*, a po bašči *paun šeće*. U sevdalinkama je, čini se, sva ljepota svijeta. Otuda nije čudno što se s cvijećem i životinjama razgovara:

Vita jelo, ti visoko rasteš, šta te pitam
pravo da mi kašeš
Je li mi se oženio dragi?
Jeste, jeste, već godinu dana oženio i ćerku dobio i tvoje joj ime nadjenao. (I)

Pjesma istovremeno konotira da se Mara iz nekog posebnog razloga za dragog nije udala, ali ga i dalje voli. Pita za njega, ali nekoga ko će tajnu sačuvati.

Razgovor se ponekad vodi i s predmetima koji podsjećaju na dragog i ljubav: Moj *jorgane*, moj topli *jorgane* (I).

U sevdalinkama je puno nježnosti, zato nalazimo veliki broj derivaci- onih morfostilema, najčešće deminutiva – a njima se iskazuje nešto što je malo, milo, drago, prijatno. Tu je *vrančić*, *zaovica*, *nevjestica*, *nožić*, *noćca*, *fesić*, *godinica*, *sunašce*, *stručak bosiljka*, *njedarca*, *gorica*, *vodica*, *sanak*, *travica*. *Zv'jezda tjera mjeseca/ za goru ga otjera,/ za goricu vodica, / na vodici curica, / b'jelo lice umiva, / „Daj mi malo vodice iz te bj'ele ručice (Zv'jezda tjera mjeseca, I).*

Ljubav prema nekome (naročito prema ženi) iskazuje se, također, de- minutivima (*Fatica*, *Umica*, *Kumrijica*, *Hajrijica*), a intimna i bliskost i hi- pokoristicima (*Mujo*, *Ahmo*, *Aljo*, *Umka*, *Fata*, *Hata*, *Nura*, *Hajra*, *Uma*, *momče*, *djevojče*, *seja*).

Ovdje treba napomenuti da augmentativa gotovo i nema. Našli smo samo dva. Naime, u sevdalinkama se naročito ističe odbojnost prema stari- jim muškarcima koji bi se rado ženili mlađim djevojkama. Poznato je više sevdalinki na tu temu, gdje se pjeva o tome kako su djevojke spremene pa- titi, po gori hoditi, ali sa starim ni u svili ne žele biti. A to, također, čini da se vjeruje u istinitost, i iskrenost osjećanja iskazanih u sevdalinkama. Star *djedina* pokušao je prevariti Falisavu koja ne želi stara i bradata. Djedina se zato dotjerao, obrijao brkove i ofarbao kako bi se, tobože, podmladio. No, starac se dugo nije mogao pretvarati, noću traži da se primakne toploj peći, pa prepoznavši starca, privivši mu uz *leđine* smilje i bosilje, Falisava bježi od njega (*Falola se Falisava*, MM, 334).

Njemušti jezik, raskoš i bogatstvo, priroda i ljubav, sve podsjeća na bajku. Tu je i broj tri, koji se u sevdalinkama najčešće spominje, kao u baj- kama. Ašikuje se tri godine dana, od ljubavi bolesnu Zlatu liječe tri heći- ma, Janja nosi tri fistana, tri katmera u tri grada rastu. Dragi je daleko:

preko *tri* grada bijela
preko *tri* gore zelene
preko *tri* gore studene
preko *tri* polja široka! (*Oj moja ružo rumena*, MM, 75)

Glagolski oblici također ostavljaju utisak uvjerljivosti i realnosti, naročito prezent i aorist. Upotrebom ovih glagolskih oblika radnja se oživljava i uspostavlja vemenska veza sa sadašnjošću. Kazivanje je ekspresivno, živo i slikovito, taman kao da se sve o čemu se pjeva događa pred našim očima: Kiša *pada*, a ruža *opada*/ Sunce *sija*, pupoljak *razvija* (I); *Zaljulja* se mostarska munara, / *Potrese* se mostarska ćuprija, / Mujezini učit *pre-stadoše*, / *Zašutješe* softe u medresi (I).

Stilski je markiran i krnji perfekat, kao u pjesmi *Zakukala lijepa Ismihana*, (I).

Imperfekat je uvijek transponovani perfekat i uvijek stilski obilježen. U sevdalinkama je veoma prisutan, naprimjer u pjesmi *Vihor ružu niz polje tjeraše* (I): dotjera je Muji pod Čadore./ Pod čadore niko ne *bijaše*,/ samo Muje rane *bolovaše*...

Smjenjivanje različitih glagolskih oblika, posebno upotreba jednog glagolskog oblika umjesto drugog, tzv. transpozicija glagolskih oblika, tekst sevdalinke čini zanimljivijim, stilogenijim, dinamičnijim i efektnijim: Aman luče, *umrijeh* od sevdaha (I). Aorist je upotrijebljen za obilježavanje radnje koja će se desiti u budućnosti, mada se ovim glagolskim oblikom primarno obilježava radnja koja se desila u prošlosti neposredno prije trenutka govora.

Zamjenjivanje jednog pojma drugim, odnosno uspoređivanje iskazano metaforom, vrlo je prisutno u sevdalinkama. Metaforama je iskazana nježnost, toliko svojstvena onima koji se vole. Voljena i voljeni su najčeće *zlat*o (moje *zlat*o spava), djevojka je *rumen-ruža*, *gondža*, *šećer jabuka*, *golubica*, *golubica* b'jela, *zlatna kr*una itd.; muškarac je *žarko sunce*, *srce*, *duša*, *bijeli zambak* i dr. Oči su *vrelo studeno*, obrve *s mora pijavice*, trepavice *krila lastavice*, medna usta *kutija šećera*, grudi su *dunje* i *jabuke*, ili *dva bijela goluba*, livada je *zelena serdžada*.

Drugo ime određenog pojma (apozicija) često je poetske naravi: *Sarajevo*, *šeher sevdah*; *Banjaluka*, *uzdah momaka*.

Sevdalinke su interesantne i zbog toga što je u njima pjevač stvarao nove riječe, nove tvorenice, uglavnom polusloženice; normalno, stvarao ih je prema postojećim tvorbenim modelima: *đirit-safun* (MM, 155), *kara-haber*, *mor-dolama* (MM, 273), *šećer-đidija*, *sabah-zora*, *siv-zelen sokol*, *azgam-udovica* (MM, 327), *džemat-selo* (MM, 333), a ima i originalnih izvedenica: *perčenlija* (MM, 176).

Poslije svega jasno je zašto u sevdalinkama nema vulgarne leksike. Našli smo samo *kopilana* i *kurvića*, *Sinoć vika sa grada dizdare* (I).

Prvi stihovi sevdalinki, a i inače sevdalinke, protkane su brojnim eksklamacijama, bolje reći uzdasima: *ah* moj dragi, *oj* djevojko, *oj* junače, *Oj* Hajrija, b'jelo lice (HB, 97). Uzdasu su toliko svojstveni ljubavi, njima se ispoljavaju snažne emocije. Oni su spontani izlivi snažnih osjećanja. Njima se drammatizira tok radnje i stvara scenska situacija. Ilustrirat ćemo to stihovima iz pjesme *Oj djevojko, đe si biber brala* (HB, 107):

„Oj djevojko, đe si biber brala?“
 – Mlado momče, ja u tvojoj bašči!
 „Oj djevojko, da sam te vidio!“
 – Mlado momče, šta bi učinio?
 „Oj djevojko, bih te poljubio!“
 – Mlado momče, pa šta bi mi bilo?

Snažan emocionalni karakter imaju i upitne rečenice, koje nalazimo u inkoativnim ali i ostalim stihovima sevdalinki. Pjesme ispjevane u upitnom tonu usmjeravaju recipijenta na jednu tačku, na onu najvažniju, stilski relevantnu. Upitnim stihovima (iskazima) održava se pažnja konzumenta; on se usmjerava na pitanje koje se postavlja i drži u neizvjesnosti do odgovora koji se postepeno otkriva. Pitanje, interogacija, svojom intonacijom unosi u pjesnički izraz posebnu modulaciju – a ona sugerira jedno posebno duševno stanje. Pitanje je vrlo često u naslovima pjesama, odnosno prvim stihovima. Navest ćemo nekoliko naslova iz zbirke HB: *Kolika je Musluk voda, rijeka* (58), *Kolika je ta zelena livada* (61), *Kolika je Abuhajat jalija* (69), *Košutice, što si rosna* (69), *Draga moja, đe ti ljeto prođe* (111), *Đe, no sinoć na konak bijasmo* (117), *Kolika je noćca noćasnja* (97), *Što se čuje iza grada* (102), *Što se ono krajemkrade* (138), *Znaš li, majko, za čim srce žudi* (196), itd.

Zašto smo analizirali početne stihove? Jednostavno zato što se sevdalinke naslovljavaju po njima. Na intrnetu smo našli više pjesama iz različitih zbirki, i utvrdili da su sve, osim dvije, naslovljene po prvom stihu. Samo jedna nosi naslov prema posljednjem stihu; a posljednje mjesto je također jaka pozicija teksta: *Drugi žuti, što hanume ljuti*. Jedna pjesma nosi naslov prema dijelovima tri prva stiha: *Vozila se po Vrbasu lađa*. Pjesma počinje ovako:

Vozila se sevdeli
 Haj, vozila se sevdeli, dušo moja,
 po Vrbasu lađa.

Bez bilo kakvih izmjena, dva stiha jedne pjesme poslužila su kao naslov pjesme:

Zaprosio Alija
u matere Sevliju.

Oba stiha su se morala naći u naslovu, jer prvi stih bez drugoga ne bi imao potpuno značenje.

Također, prema dva prva stiha naslovljena je pjesma *Zaspala djevojka brjegu na kamenu*, gdje je mogao biti i izostavljen drugi stih (brjegu na kamenu), a naslov bi bio jasan.

Vidimo da su naslovi dugi jer prenose punu informaciju. Uvode u pjesmu.

O sevdalinkama se može govoriti i kao o nedovršenim pjesmama (tekstovima), kao o umjetninama koje se mogu smatrati nedovršenim djelima. Mnoge od njih samo nagovještavaju sadržaj i ostavljaju slušaocu / čitaocu da kreativno nadogradi tekst po mjeri svoga bića, svojih shvatanja i nadzora. Dovoljno je podsjetiti na pjesmu *L'jepi li su Mostarski dućani* i njen kraj: Uđe Fata u magazu sama / za njom uđe Mujo zamandali vrata. Razgovarali smo o ovoj pjesmi s mnogim osobama, studentima i drugim mlađim ljudima, a oni su se najčešće čudili zašto je Fati *žalosna majka* kad je sama došla. Iznenadujuće je kako se komentiralo ono šta se desilo iza zatvorenih vrata. Mogao bi se o tome napisati poseban rad, ali jedno ostaje, recepcija teksta je različita, kreativno saučestvovanje u nadogradnji teksta je ljepota zbog koje se tekstovi čitaju ili slušaju. Sevdalinka je hermetična i višeznačna, Njena melodija, ritam i jezička struktura, ali i njena začuđujuća zvukovna orkestracija pružaju mogućnos da se u njoj toliko dugo uživa.

Ovim radom smo samo željeli podstaknuti na dalja lingvostilistička istraživanja sevdalinki, odnosno ispitati zašto ove pjesme tako lahko nalaze put do srca i zašto u srcu mnogih ostaju zauvijek. Mislimo da ih treba detaljno proučiti iz više različitih uglova, jer su one, nesumnjivo, ljepota koja traje.

Hasnija Muratagić-Tuna

SEVDALINKA²² – CHALLENGE FOR LINGUISTIC AND STYLISTIC
INTERPRETATIONS

Summary

An expressive-emotional impression that *sevdalinka* makes on a listener can primarily be explained by linguistic tools it is made with. *Sevdalinka* creates semantic perspective in which words turn into poetic imagery in the process of multi-metamorphosis. Poetic images contain a basic scheme of a poet's conception and it is that conception that should be discovered. That is possible only with good understanding of the secret of language of *sevdalinka*, which represents a pattern of fragrance, melodiousness, simple and pure form, grace of emotional expression, pattern of the essence of lyrics etc. In simple words, we have shown in our paper that *sevdalinka* represents an inexhaustible well of linguistic turns, stylistic patterns and layered metaphors.

²² A type of folk poetry in the Balkans; more specifically, they are the love songs of Bosnian Moslems.

Nick CERAMELLA (Perugia)

EXPLORING GRAMMAR IN ELT: THE CHALLENGE OF PRESCRIPTIVISM VS DESCRIPTIVISM / STANDARD VS NON-STANDARD ENGLISHES IN A MULTICULTURAL WORLD

The paper is concerned primarily, as suggested by its title, with the opposition between Standard and Non-standard varieties of English (henceforth SE and NSE). It looks in more detail at grammar rather than vocabulary and at the spoken variation rather than the written, in a multicultural world experiencing an increasing and pervasive globalisation which inevitably involves such a widespread language as English. That, as we will see, has a particular relevance to the topic of this work.

The author briefly traces the controversial role played by grammar teaching in the education curriculum, focusing on the notion of SE vs NSE from its roots pointing and out positions of „purists” and „anti-purists” – reflected in the way the publishing industry and the ELT community at large – favour certain types of grammars and language courses on responding to the globalisation of English and to the various „standards” of the language which have derived from it. The author notices that the growing number of teachers and students – especially in the peripheral areas of former British colonies are trying to adapt English to their needs, cultures and ideals, thus resisting what is considered the linguistic imperialism in ELT, seen as a global enterprise.

Key words: standard and non standard varieties, globalisation, publishing industry, imperialism, global .

Preliminary note

This essay is concerned primarily, as suggested by its title, with the opposition between Standard and Non-standard varieties of English (henceforth SE and NSE). It looks in more detail at grammar rather than

vocabulary and at the spoken variation rather than the written, in a multicultural world experiencing an increasing and pervasive globalisation which inevitably involves such a widespread language as English. That, as we will see, has a particular relevance to the topic of this work.

First, I will briefly trace the controversial role played by grammar teaching in the education curriculum, then I will focus on the notion of SE vs NSE from its roots. I will start from the practices of the eighteenth century grammarians, as epitomised by Robert Lowth and Joseph Priestley, representing two opposite positions, prescriptivism and descriptivism respectively. Within this context, it will be worth explaining why prescriptivism has been prevailing ever since and has determined SE to the present day, while descriptivism set up the model for NSE, as it were. But as far back as 1977, Robin Lakoff declared that meanwhile, the distinction between descriptivism and prescriptivism had become really vague „particularly in areas where we have been brought up to make value judgements before we learned to be disinterested academic observers” (1977: 82). In the same year, Robert Lyons, expressed a similar idea (1977: 586 -7). It is interesting to note that, twenty years later, this issue was still topical, Meechan and Foley maintained that „even the most careful introspection can fail to filter out the effects of prescriptive grammar” (1994: 83).

Equally important and closely relevant will be the analysis of the following points:

- the positions of „purists” and „anti-purists” – reflected in the way the publishing industry and the ELT community at large – favour certain types of grammars and language courses on responding to the globalisation of English and to the various „standards” of the language which have derived from it.
- the growing number of teachers and students – especially in the peripheral areas of former British colonies – who try to adapt English to their needs, cultures and ideals, thus resisting what is considered the linguistic imperialism in ELT, seen as a global enterprise. There is no wonder if the notion of SE grammar and *correctness* are rejected and substituted by NSE forms. Actually, they cause even interpersonal conflicts because they are recommended by centre agencies, having a negative impact in the classroom discourse, curriculum, and textbooks, where they are seen as invasive of a world apart which clearly follows the *us vs them* logic.

The Cinderella Syndrome of Grammar in Education

According to tradition, most teachers and students have always believed that an understanding of a foreign, or second-language grammar, is the key to successful learning. Of course, we know it is not as simple as that, but it is mainly a matter of how its study is put into practice, or rather how it is finalised to communication. Moreover, if we take into account that a language – a complex system of patterns consisting of words, sentences and discourses regulated by grammar – is a unique feature of human life in a particularly communication-minded society, then an insight into grammar is needed for it represents an important means to our understanding of verbal communication. It follows that a true knowledge of grammar is no mere collection of rules, but a systematic core of patterns, showing the inter-relatedness of the parts in the whole, and above all, their application to communication.

In the modern curriculum, grammar has been going up and down in prestige, depending on the prevailing trend among linguists, educationalists, scholars, as well as the demand coming from the market. This has been accompanied by concepts of what grammar is, how it should be taught and how it relates to other subjects. Teaching methods have been constantly debated within the profession and have been changing, especially in the last forty years, going from rule memorisation and artificial application to sentences out of context (cf. the grammar-translation method), to the functional/notional approach. This swinging attitude has proved to be far from successful, giving rise to two factions:

- those who think grammar is useless and has to be dropped altogether from the curriculum, given its poor scientific results, and
- those who maintain every effort has to be concentrated on grammar because formal correctness is not an end to itself, but allows reciprocal comprehension, based on the sharing of the same code.

The latter approach in particular, has led to a growing and wide research giving way to the production of numerous and diverse English grammars, including functional, pedagogic, logical, descriptive and prescriptive, just to mention the main ones, which differ not only in terminology but also in organization, scope, and orientation. Ideally, one should be familiar with their respective features, but it goes without saying that due to the complexity and vastness of the task, and the limited space of this essay, I can only be suggestive here. However, knowing that the

development of grammars and their interrelations can be understood only if some historical background information is provided, I will start from the beginning, mainly because this will serve as the basis for our discussion on the development of standard vs non-standard grammar.

The western tradition of grammar leads us back to ancient Greece where, while philosophers speculated on the nature of language, grammarians described the language by identifying and naming the various parts of speech and the principles that governed them. In turn, the Romans borrowed the bulk of Greek grammar by translating literally the terminology with only some minor adjustments. So, this pre-existing system was later adapted from Latin to English and most European languages. Throughout the Middle Ages, grammar, logic, and rhetoric formed the basis of education, whereas Latin became a second language and its grammar was adapted to meet this new need. The interest in the modern languages began as early as the fifteenth century, when the European vernaculars were more and more used to write native literature first and science later. Yet, it is not until the late sixteenth century that, for example, the first English grammars were published, although they had no influence whatsoever before the eighteenth century.

On replacing Latin grammar, English used the model of Medieval Latin grammars, whose ultimate aim was to teach Latin and not the native language. It was only in the nineteenth century that this long-awaited shift took place, and modern languages became the object of serious study in themselves. Nevertheless, Latin continued to be held up as the grammatical model for the 'legitimate' language, or SE. Its legitimacy was reinforced by generations of teachers, who, throughout the nineteenth century and well into the twentieth, kept up the tradition of discussing about English and of teaching it, as if it were Latin or Greek, using the appropriate meta-language, a true backbone of English teaching in Britain and wherever else this language was studied. The result was that this long-established tradition led to the compilation of a normative grammar of SE. However, it must be underlined that, unlike many other subjects, grammar has until recently continued to be considered as a fixed body of rules: clear, complete and definite, without anything left to be investigated or debated further, just like any scientific subject leaving no room for interpretation.

Part one

Prescriptivism vs descriptivism

The eighteenth century was a period of great interest in the history of the English language. British scholars appreciated its increasing stability and regularity which made it become fully fledged and respected as a worthy medium for letters and arts eventually, while scientists were just beginning to use English, instead of Latin, to write their works too. In such an ideal situation, the immediate question the linguists of the time needed to face was how the language could be ‘protected’ and helped to grow at the same time. At first, they thought that, just like in France, an academy could regulate it, but, in the last few decades of the century, they opted for the idea that the academic world should take full responsibility to compile English dictionaries and write grammars which would provide rules to control the language and its principles according to a rational standard. In fact, in 1775, Samuel Johnson compiled the first *Dictionary of the English Language*, whilst the grammarians, J. Priestley and R. Lowth were dominating the linguistic scene. The former, coherently with his ideas, had *The Rudiments of English Grammar* published in 1765, where he recorded his direct observation but avoided to pass any clear cut judgements in terms of right or wrong. Indeed, as we can tell from his own words, he was a descriptivist who put usage before logic:

It must be allowed, that the custom of speaking is the original and only just standard of any language. We see, in all grammars, that this is sufficient to establish a rule, even contrary to the strongest analogies of the language with itself. Must not this custom, therefore, be allowed to have some weight, in favour of those forms of speech, to which our best writers and speakers seem evidently prone? [from preface to 2nd edition].

Although Priestley’s work is remarkable for the importance it gives to usage and custom over grammatical rule, I think we cannot ignore that owing to the cultural and social climate of his time, from which it was impossible to escape, Priestley too felt the influence of universal grammar or logic. Yet, all in all, he had a scientific approach to language, in the sense that he had an outstanding critical perception enabling him to evaluate and generalise.

His colleague Robert Lowth, a professor of poetry at Oxford, was a most distinguished and respected prescriptivist in matters of grammar. In 1762, he wrote *A Short Introduction to English Grammar*, a central text in the prescriptivist tradition which, as shown by at least fifty unabridged editions and one hundred-twenty four abridged ones, was very influential in the work of later grammarians. No wonder this book was widely considered then as the counterpart of Johnson's dictionary in the history of lexicography. Although Lowth is known as the most prescriptivist grammarian of his time, he was not really so. If it is true that he was committed to universal grammar, it is not true that he rejected usage altogether; in fact, besides assessing English he also described it. Each rule in his grammar was accompanied by a series of quotations drawn from authors such as Shakespeare, Milton, Pope, Addison, and Dryden. But they came also with examples, taken from the same sources, which Lowth quite tactfully referred to as „probably wrong.“ It is noticeable that most of the examples with „errors“ were from the King James Version of the Bible. In accordance with this approach, he wrote:

The principal design of a Grammar of any Language is to teach us to express ourselves with propriety in that Language; and to enable us to judge of every phrase and form of construction, whether it is right or not. The plain way of doing this, is to lay down rules, and to illustrate them by examples. But, besides showing what is right, the matter may be further explained by pointing out what is wrong. [1762: x].

Lowth does not explain anywhere in his book what criteria he uses to select correct constructions. He used to say: „Grammar is the Art of rightly expressing our thoughts by Words.“ This definition, together with that seeing grammar as „the science of language“, dominated and moulded popular thinking and has continued to influence most grammarians in the centuries to come. Millions of copies of Lowth's grammars were published in the United States, as well as several grammars based on the same principles, let alone all the imitations and piracies. It is not casual that a major step forward in grammar studies came from the US, the so called 'usage movement' whose foundations were laid by Sterling A. Leonard's *Current English Usage* in 1932. The emphasis shifting from logic and analogy to observable facts opened a new horizon to innovations in English grammar. This is how the popular distinction between grammar

and usage began. In a sense, this is a reflection of standard and non-standard forms which would develop in proper varieties of English.

Stalking also from the eighteenth century there is a detailed study by Charles C. Fries, a leading linguist of the 1930s onwards, who was commissioned by the American National Council of Teachers of English to carry out a research to determine what grammatical items should be taught at school. This study, the most comprehensive and deep until then, went on all through the thirties and appeared only in 1940 under the title, *American English Grammar*. The novelty about this book was that Fries did not examine the writings of established authors, but based it on a large body of letters, written by ordinary people, where he examined whatever aspects of grammar and usage he found regardless of their correctness. In this way he did not determine the would-be prevailing writing standard, but the sort of language people actually used in their interactions. Thus he recommended to base teaching on the actual practices of informal SE, that is on the observation of language ‘usage’, the formulation of conclusions, and not on the imposition and memorisation of pre-existing rules. The response to this theory was mixed, going from total rejection to the influence it had among an elite of professionals who were aware of the importance of the little but gradually growing area of descriptive linguistics. In any case, Fries’ s work opened up the way to further developments and the need of a ‘new grammar’, which resulted in *The Structure of English, An Introduction to the English Sentences*, in 1952. Within a few years, its influence expanded rapidly and several textbooks, which were clearer and simpler than the traditional books on the same topic, appeared.

The enthusiasts saw **linguistics** as the key to this new marvellous world. After all, Fries labelled his work, a „linguistic approach”, explaining that it was „an attempt to apply [...] some of the principles underlying the modern scientific study of language.“ (1952: 2). Training in linguistics began to spread and became available, yet, under real difficulties because of the problems arising in teaching and requiring appropriate solutions. The opponents of linguistics, the very protectors of language purity, identified it with anti-prescriptivism and considered it as a pseudoscience aiming to cut standards and tolerate all sorts of errors.

Being that one of the main outcomes of Lowth’s and Priestley’s theories, no wonder at all if some of today’s leading linguists, like Leith, Milroy, Mugglestone, and Watts, have agreed that the first half of the eighteenth century is extremely important in tracing the historical

development of British SE, as well as in creating the social conditions which have allowed an ‘ideology of linguistic prescriptivism’. Evidence suggests that, in that century, all the social institutions contributed to build up an unprecedented imperial and mercantile power, a strong nation-state. Under those circumstances a key role was played by schools and universities which, through the writing of English grammars and the enormous output of works on the language itself, helped to spread a *national standard language*. Moreover, it should not be underestimated that the dominant social values were spread all over the country through the public education system. So, if we analyse the grammars of Lowth, James Greenwood, or Daniel Duncan, we will find a homogenous discourse community showing they have common aims and beliefs in mind. This resulted in the development of an ethos of prescriptivism, growingly based on models of major writers and poets, which in Lowth’s grammar appear not only with reference to things one should do, but concern also those one should not do. For instance, the choice of *who* or *that* as a relative pronoun, or the use of contracted verb forms, began to be seen as ‘morally, socially or politically charged’ (Klein, 1994: 43) and was often associated with prestige as shown by codified forms in grammars and dictionaries.

Standard English vs Non-standard

Following all the above, I hope the continuity between Standard English vs Non-Standard, resulting from the opposition between prescriptivism and descriptivism, is clear enough. Now, I would like to bring to your attention a very important scholarly contribution to this topic, *The Development of Standard English, 1300-1800: Theories, Descriptions, Conflicts* (2000), a detailed description of the history of individual Standard English features. It traces the development of Standard English, ranging from Middle English to the Modern English period, thus showing that Standard English is the accumulative outcome of generations of authoritative writing from a wide variety of texts. Again, Lowth is one of the key figures, if not the very central one, to this project. As I have already stressed above, in one way or another his grammar influenced most eighteenth-century grammars, either in the form of competition with it (cf. Ash and Priestley), or as a direct source of influence (e.g. Murray and, through him, many later grammarians as Fenn). Either directly or indirectly, then, Lowth’s grammar must have affected an enormous number of speakers of Standard English.

But what do we mean by this expression? According to the Cambridge Advanced Learner's Dictionary: „Language described as standard is the form of that language which is considered acceptable and correct by most educated users of it“ (2003: 1239).

Linguists, in turn, have distinguished an ample range of standards, going from Standard English (SE in England), Standard American English, to Standard Indian English, and so on. E. H. Partridge, unlike his colleagues, Ernest Gowers and Roger Fowler, distinguishes three different kinds of standard English: Received, Modified, and Literary. Although he is not explicit about them, we can deduce the first two are employed both in the spoken and written form, but the Modified Standard is used by people with a good education, though not at a public school level, while the third is the domain of writing of the 'best' writers only. Moreover, what he says about the danger of fossilisation of a standard language is most interesting: 'No standard language exists on its own capital; no standard language can thus exist, – if it is to continue to be a language and not become a mausoleum' (1947: 307).

Another key position is Peter Trudgill's, who sees standard English as a most lively „sub-variety“ used all over the Anglophone world. Owing to its sociological relevance, SE is a „social dialect“ 'spoken by the upper-class and upper-middle class, holding the power, corresponding to about 15% of the British population.' But naturally, Trudgill extends this sociological approach to speakers outside Britain and, more specifically, to the normally employed standard written form that is, 'the variety associated with the education system in all English speaking countries in the world' and 'the social group with the highest degree of power, wealth and prestige.' (Incidentally, not teaching standard written English would show a lack of consideration about the necessity to teach English as a foreign language, or as a second language.) Trudgill goes more in depth and distinguishes between the various skills related to language, so he starts by wondering about 'standard spoken English'¹ (a concept which seems to have been introduced in the nineteenth century), and says that the

¹ The importance of Standard Spoken English strongly stressed by the frequency of references to it and grammar in the 1995 teaching guidelines of English for National Curriculum in England and Wales. Here we can read that „Pupils should be taught to be fluent, accurate users of (spoken) standard English grammar.“ (Department for Education and Employment, 1995:18)

idea of imposing a set of strict rules of pronunciation is unrealistic. He maintains, in fact, that Standard English has no accent of its own relatable to any of the British or other English-speaking countries' varieties, even less to RP which is basically a non-regional dialect associated with higher layers of society. Then it seems Standard English has no relationship with pronunciation, being what Cheshire called 'an artificial and unnatural English'. However, those people who use it are bound to speak it with some sort of detectable regional accent, naturally, not in its 'broad' form. On continuing his argument, Trudgill stresses that Standard English is not a *style* either, which we usually associate with formal and informal language, since you can still use it either formally or informally. Although, if you like, from the stylistic point of view, the difference is noticeable mainly at the lexical level which may show the varying degree of formality:

- (1) My pal was bloody knackered after his temperature got really high.
- (2) My friend was very tired when his fever reached its climax.
- (3) My companion was exceedingly fatigued subsequent to his fever.

Likewise Standard English has nothing to do with *register*, which again is a matter of lexis, since it is determined by topic, activity, or subject matter. Register is linked to specialised language, i.e. scientific, legal, medical, technological, etc. It follows there is nothing like a standard English vocabulary because words can be used anywhere without any geographical restrictions. Finally, to say it with David Crystal, it seems that only grammar forms are the distinguishing features between standard and non-standard English:

Grammatical variation is at the heart of the distinction between standard and non-standard English because it cuts across the divide between speech and writing. Although a standard orthography is a critical feature of the written language, this obviously does not apply to speech (except insofar as it leads people to pronounce words in a particular way [...]), and there is nothing in pronunciation quite like the standardization we see in orthography [...]. Nor is vocabulary of any relevance to the distinction: although there are many words which distinguish formal and informal varieties of speech and writing, there are none which might be unequivocally called standard

– that is, *never* used by people who in other respects are non-standard English users – or universally non standard. [...] Only grammar has the capacity to operate with equivalent diagnostic power in both spoken and written language. [*The Stories of English*, London: Penguin Books, 2005, 480]

Yet there is no doubt about the fact that grammatical forms are invariably associated with those recommended by prescriptive grammarians, hence with the *educated* speakers who habitually use them. Standard English is the variety described in grammar reference books though, as the sentences below show, there are not many grammatical items usually indicated as non-standard English. Note also they do not appear in every regional dialect, but as you can see, through the following sixteen sentences, there is no problem in terms of comprehensibility, it is just a matter of prestige:

- Non-SE instead of receiving an *s* in the third-person singular of the present tense (e.g. *I drink* vs *he drinks*), may have either zero *s* for all persons or *-s* for all of them.
- There are lots of strong verbs with two different forms, preterite and perfect, used respectively with the auxiliary *have* + the past participle, and the past simple, e.g. *we have done them* vs *we did them*. Similarly, lots of non-SE dialects tend to use *we seen them* vs *we have see them*.
- Whereas SE distinguishes between the present *am*, *is*, *are*, and the past tense, *was*, *were*, many non-SE dialects use either *be* or *was* for every person.
- *To quickly go* is a split infinitive: the infinitive is divided by an adverb. It is usually bad style but not bad grammar.
- While SE distinguishes between *do* and *does*, other non-S dialects use either one or the other indifferently for every person. Similarly, where SE distinguishes between *did* and *done*, other dialects don't; in fact, you may hear people saying, *They done it, did they?*
- *Of* is used for auxiliary *have*, as in *should of* (e.g. J. Keats in a letter, *I should not of written*)
- While the double negation is allowed in non-SE, *I don't love you no more*, in SE it is not, *I don't love you any more*. However, note that double negatives were features of SE for hundreds of years: Chaucer and Shakespeare often used them. (cf. Spanish and Italian were they are regularly used).
- *I never played guitar last week*: here *never* is used as a past negative.

- *More* is used by norm in comparative sentences, but quite often you can hear people using *most* instead: e.g. „John and Nick are two good brothers, but people believe that John has the *most* sense.“
- *Worsen*, *bestest*, *more greater* are comparative and superlative forms used in non-SE.
- Where SE employs *this* (near the speaker) and *that* (away from the speaker), many non-S dialects have *that* (near to the listener) and *yon* (away from both speaker and listener).
- *Sixteen year*, *twenty pound* are singular forms used for plural in numerical expressions.
- Reflexive pronouns in Standard English have an irregular formation, employing possessive pronouns: *myself*, *yourself*, *ourselves*, *yourselves* vs *himself*, *themselves* (based on personal object pronouns). By contrast, the majority of non-SE dialects have a regular system using only the possessive forms, like *hissself*, *theirselves*.
- SE uses the personal pronoun *you*, both as a second person singular and plural. Several non-S dialects distinguish them respectively by using the Middle English *thou* (e.g. still used in some Midlands and Northern English dialects) and *you*, or have even developed other forms like *you* and *youse* or *yiz*. Let alone the use of *you all* or *y'all* for the plural form of *you*, which have been developed south of the Ohio River (i.e. Tennessee, Kentucky, Mississippi, Georgia).
- *Them* is used as determiner instead of *those*, as in *them books*.
- *Got off of the train* (*of* is redundant); *went down my friend's restaurant* (*down to*).

As shown by the examples below, further information about the link between grammar and speech is provided by the multi-million word computerised research of naturally spoken British English, CANCODE (Cambridge Nottingham Corpus of Discourse in English), based in the Department of English Studies at the University of Nottingham.

- „I'm a good girl, *I am*.“ This is what Eliza keeps saying in Shaw's *Pygmalion*; it is an example of what grammarians call *tail*, and is often used by speakers to stress or amplify what they are saying.
- *Head*, instead is another grammatical structure appearing at the opening of a sentence. It is used to highlight what is important in a conversation and consists in noun phrases or nouns which are placed at the beginning

of a sentence. For instance, „*The students in the classroom, they all paid attention.*“

- In the sentences: *There's two ways of solving this problem / There's a book under the table*, we can see how *there's* is used standardly in spoken English regardless of the number of the following subject. Perhaps, this happens because saying *there's*, seems to be easier than *there are*. However, in the UK national curriculum, subject verb concord is recommended.
- *Ellipsis* is another frequently occurring feature, especially involving people and things that are there and then: *don't know, must be broken*, where the subject pronoun is omitted; *well done, sounds promising*, etc. are fixed routine expressions; *imagine so, wonder why, don't think so*, are verbs of mental activity not introduced by a pronoun. This is how a conversation same would sound like:

(4) James: Just phoned Mick.

Gill: Everything ok with him after the drinking night?

J: Got a headache.

G: And you?

J: Just fine.

G: Pleased to hear that. So go to work, you lazy bugger!

According to all these examples, it is not easy to say which grammatical forms are SE or not, especially if we take into account that there is a growing trend to see non-standard forms being used in SE and vice versa. It is evident there is no absolute division between standard and non-standard forms found in the same country. Indeed, there are forms of spoken English, which are both grammatically correct and standard, though conventional grammars ignore them as non-standard and ungrammatical. This explains why there is often a span of time during which a form is used ambiguously. By way of example, it would be very difficult to try to explain that the use of the *multiple negation* which, though not 'standard', is grammatically well-formed and is even appropriate in certain situations where it may occur. This sounds incredible if we just think that until the 1960s, if grammarians and editors of dictionaries included any items that went against such standard, this was considered as a deliberate undermining attempt to endanger the English language. An example in point is when the 1961 edition of *Webster's Third*

International Dictionary, included *ain't*. In the corresponding entry, one could read: „though disapproved by many and more common in less educated speech, used orally in most parts of the United States by many cultivated speakers, esp. in the phrase *ain't*.” Although the editors simply reported an observed fact, there were those ‘purists’ who denied it by remarking that cultivated speakers never used such a form but *am I not*, or the less pedantic and snobbish *aren't I* (NB *ain't* and *in't* replace *am/are/is not*). If we just think *ain't* was used by lower and upper classes in English society until the eighteenth century, while now it is exclusively used by the former only, we cannot but say that English grammar is indeed a bewildering subject. Likewise, in seventeenth century England, a sentence such as „And my sister and her family, they live in Nottinghamshire.”, following the biblical pattern, lexical *repetitions*, and the use of *and* as a sentence initial connective would have not been considered as non-standard (e.g. „And when the disciples heard *it*, they fell on their face, and were sore afraid”, St Matthew, 17.5). This has led me to think that there is nothing ‘right’ or ‘wrong’ as such about using a non-standard dialect, the mere point is that there are situations when it is not appropriate to use a certain ‘unorthodox’ way of speaking, simply because it can damage its user. Let’s imagine the circumstance where a person goes to an interview for a managerial position and says, „I come 'cause I seen your ad.” It is unlikely he will get the position, no matter how well dressed s/he may be. A point worth making here is that the number of non-standard forms is clearly limited compared with about 3,500 features described in the most important grammars, while there is a close relationship between SE and the written language. It is a fact that the nature of SE is primarily rooted in formal written English that in turn lies on the concept of linguistic correctness of prescriptive rules, to which most people have been exposed to during their school days. Incidentally, this issue brings to mind that the testing of spoken English continues to be based on standard written English which, although closely related, are not the same thing in practice. Consequently, testing someone’s spoken English results in testing the use of an unnatural, very formal and restricted code used by a limited group of people, such as scholars, civil servants and the like. Naturally, this view of language, instead of favouring interpersonal communication, creates a ‘de facto’ barrier between those who can use a high register and those who have great difficulty on following them in their discourse. Today’s linguists agree there is a traditional link between written English, as the

model and source for SE, and between it and the spoken English of the 'educated people'. This is a point clearly synthesised by Jenny Cheshire as follows:

Standard English, as is well known, has been heavily influenced by written English. Its origins lie in writing: more precisely, in public official documents, a genre produced in circumstances as far removed as possible from spontaneous interaction of informal speech. Written English has continued to be the reference point of the standard variety, with grammarians during the eighteenth century codifying the forms used in writing. [Cheshire and Milroy 1993: 7]
Literacy remains the major influence in promoting awareness of the standard today. [Milroy and Milroy 1998]

Part Two

English and Globalisation

It is most likely that there are now more non-native speakers of English than native ones. That has let grow the idea that English could get rid of its heavy imperialist image, as it would no longer be tied to a place and even less to the so called Anglo-Saxon world. But this has made some linguists wonder that shifting away from the countries where English is the mother tongue would involve also a change of target from the native speaker model towards what can be understood, as argued by David Graddol in particular.

But, according to linguists like Martin Kayman this is not true. He argues that on the contrary, owing to the simple fact that the language of globalisation is by all means English; this means that communication itself depends on the knowledge of this language (just you think of its use in the web, technology, and informatics). So, its power now is unprecedented because it represents an absolute cultural prevalence which is beyond that of the British Empire, or the Americanization of the planet. It goes without saying that the US and the UK are the major shareholders, as it were, of this enormous new 'empire' where, given the hegemony of their tongue, they can exploit the objective advantages deriving from that. And even more so, thanks to the mere fact that the cultural weight carried by knowing English is increased by the two most fast growing economies in

the world, China and India, where ‘business’ (i.e. consumerism) comes first, and since speaking English makes life easier, here they go with a very practical attitude, without any ideological prejudices. Nevertheless, this does not mean that smaller countries, especially former colonies, have passively accepted this state of things, as we are going to see in the following subsection.

The Empire strikes again

It has been widely testified that people living in post-colonial communities experience a tearing conflict between their native cultures and western values, which extends to the opposition between their mother tongue and English. As time passes, they find it more and more difficult to get rid of English as an alien element because it has inevitably become a presence rooted deep down in their consciousness. They have traditionally been exposed to three opposite choices:

- drop the vernacular and take the objective advantages that an internationally known language such as English can offer in terms of global communication; or
- reject the language of the colonisers and be faithful to their own community and language, thus missing the opportunities that the knowledge of English can offer in today’s globalised world.
- absorb English, or rather parts of it, into the vernacular, as suggested by Derek Walcott, who believes that instead of keeping the two languages separate, it would be better to merge them. Thus, what is a painful linguistic and cultural clash can be usefully turned into a fruitful and advantageous interaction.

Teachers, learners and textbooks

This tension is reflected in the ELT classrooms where it has contributed to globalisation, playing a far from secondary role. In fact, it is at school that we find a monolingual/monocultural trend which traditionally places particular emphasis on the use of SE as a norm and the rejection of the local language and culture. Kushner argues that this position should be rejected together with the idea that there is a standard English which belongs nowhere, therefore, being acultural is not ‘dangerous’ and can be

accepted. To his satisfaction, in agreement with his view, especially in some former British colonies, the teaching of English is seen by local teachers and students alike, as some sort of „Trojan horse“ used to introduce ideological and controversial cultural values, alien to the local communities, and of which English itself is the repository. Kushner then, coherently with his ideas, maintains that there is not just a SE, but a variety of Englishes, and that English should be taught with a focus on local cultures and costumes. That is not enough though, what is equally important is that ELT teachers to make that possible should learn the local language, which is an implicit way to acknowledge linguistic equality and respect for the natives.

Closely linked with this issue, is what learners at large and some teachers too, question, with respect to the appropriateness of the teaching material. Namely grammars and courses, employing a situational-communicative approach based on the lifestyle of Anglo-American communities, presented as a model where students have to develop their learning of English. It is obvious that they feel there is a linguistic ideology about the textbooks meant to reinforce the predominance of SE, ignoring the existence of local varieties of English, or even the use of the native language which is often preferred to English in the learning process. It follows that there are students who believe their major problem is how to learn English without experiencing the discomfort deriving from the exposure to a foreign culture. So, they wrongly assume they can learn it by focusing their attention on grammar rules only.² There are various documented cases where you have teachers, who have experienced what we can call a „pedagogical resistance“, and who can be heard saying things like: „My students want to study only grammar. They find the activities are a waste of time.“ Of course, most teachers, particularly those who are up-

² This brings to mind the Chinese situation, where English texts now account for up to one-fifth of the country's book sales: indeed, a huge business. But all this does not readily turn into profit. Education is controlled by the ministry of propaganda, which only recently allowed heavily edited English textbooks from foreign publishers into the state system. Foreign publishers must licence books to their Chinese colleagues. I could not believe my eyes when I saw the Chinese edition of Alexander's *New Concept English* (Longman), a traditional grammar-based text, first printed in Britain in 1967, and still offered enthusiastically as the best „classic course ... for learning English“ in today's China. Here too the fear is that western ways of learning and thinking might threaten the party's authority.

to-date with methodology and didactics, know well this attitude cannot lead anywhere. Therefore, they still try to present grammar and lexis in a plausible context by adopting a task-based method, a compromise between the new and the old strategies, while their main concern is ‘correctness’ which is invariably either Standard British English or American Standard English. But since they are eager to look ahead, they try to abandon the traditional prescriptivism that has characterised teaching without any critical pedagogic challenge. Hence, however cautiously, they develop a growing descriptivistic attitude by allowing their students to use non-standard forms of English often deriving from its merging with the local vernaculars. It is widely acknowledged this has contributed to a thriving post-colonial literature based on a linguistic and cultural colourful cocktail, of which the following non-standard examples, taken from Indian and West African Englishes, are most telling:

Indian English

- Pluralization of many English mass nouns:
(5) They bought many *furnitures and fruits*.
- The use of nouns alone which appear just in partitive phrases in English:
(6) Arundhati knows only a few *alphabets*.
- The use of the present tense with durational phrases:
(7) *I am here* since eight o’ clock vs *I have been here* since eight o’ cloc
- The use of future forms in conditional and temporal clauses:
(8) If I *will study* I will pass the exam vs If I study I will pass the exam.
(9) When you *will arrive* I will be away vs When you arrive I will be away.

West African English

- Absence of infinitival *to* after certain verbs:
(10) She enabled her sister *do* it
- Pluralization of non-count nouns:
(11) He gathered a lot of *woods*
- Formation of comparative clauses without using the comparative form of the adjective when it involves *more*:

(12) The girls in my village are *intelligent than* boys

Omission of articles:

(13) I am reading book.

It is not difficult to realise that producing a non-standard form of English is seen as a way of building up a sense of identity and a socio-cultural unity, involving complex ideological choices, meant as a reaction against the use of a language which embodies a debatable colonial history. It was from the early days of colonisation, in fact, that on the one hand the teaching of English was considered as a part of the „white man’s burden“ undertaken to civilise the world, while on the other one was associated by natives with learning, civilization and science. Then, although it symbolised a foreign civilization and religion, the locals tried their best to adapt English into their everyday lives.

In this post-colonial scenario, another issue is the use of English as the only language in which textbooks are to be published. It is self-evident that, by stressing the ‘superiority’ of standard dialects of English, any variety of English growing in the periphery is downgraded, which, incidentally, to say it with Skutnabb-Kangas, may lead to a ‘linguistic genocide’ of the vernaculars in the long run. We must not underestimate though, that in many countries English is ‘native’ as it is used by millions of people, who would otherwise not be able to intra-communicate (e.g.. 250 ethnic groups speak as many as 521 languages in Nigeria). It goes without saying that the English resulting from such complex situations as that involves a continuous code-switching, code-mixing, style-shifting, giving birth to the many non-standard varieties of English which are now widely acknowledged in their own right. In this perspective, I believe it is not a good thing, either to reject English for its linguistic imperialism, or to embrace it uncritically for the advantages that it brings; two positions which are represented by the Kenyan writer Ngugi wa Thiong’ and the Nigerian Chinua Achebe respectively. Then there is a ‘third way’ of another Nigerian author, Gabriel Okara, who amongst others, accepts some sort of fusion between the appropriation of English discourse, style, tone, and above all, grammar, as long as the local traditions, values and needs of the natives are respected. This is surely a remarkable viewpoint as it has led to the first attempts to produce hybrid academic texts overcoming the ideological barriers by using English in a creative and critical way. As a matter of fact, to say it with A. Suresh Canagarajah:

The standard grammars and established discourses are being infused with diverse alternate grammars and conventions from periphery languages. There are two important processes of significance here: the empowerment of minority communities and the democratisation of English. [1999: 175]

This quotation leads to one more major question which is still being debated: what is the place/role of SE in the former colonies? According to the British grammarian Quirk, the proliferation of the many varieties of English with all their mistakes deriving from deviations of the original grammatical system can only damage SE and lead to a great confusion causing incommunicability between different communities around the world. Braj Kachru, who has proved that all these dialects reflect different attitudes and cultural conventions which meet their communicative needs, maintains that for this reason they should not be considered inferior to SE. Yet, on following the prescriptivist's attitude, he too felt the necessity to standardise the language and even leave out certain forms which he himself considered too unorthodox to be accepted. David Crystal, in his *English as a Global Language*, proposes a 'World Standard English Spoken Language' to save intelligibility without considering the sociological discriminations involved in his choice. In turn, Widdowson, on taking a much more realistic stand, says that SE and non-standard varieties 'have their proper place in the scheme of things and both are of crucial concern in English language education' (1993: 329). So, he concludes that, while one plays its role in formal and institutional communication, the other one has its place for intra-community purposes. Hence, the term 'standard' should be applied much more extensively than it has been so far. We should consider it with a set of flexible rules of usage in a pragmatic vision of communication. Ideally, students should be taught as many varieties as possible, or at least be made aware of their existence, including a common-core variety to be used as a public variant.

Conclusion

And so, the SE debate rumbles on in our multicultural, multiethnic society, marking a distinction between two linguistic realities apart, sharing the use of English: those who claim this language belongs to them (i.e. UK, USA,

Canada, Australia, New Zealand), and those who appropriated it (i.e. India, Nigeria, most Caribbean Islands, Singapore). Of course, we have seen that non-standard forms of English flourish in English speaking countries too, but undoubtedly mastery of SE is an asset in today's little big world, and, consequently, ELT has a key role to play in a world dominated by western interests. If we consider the issue pragmatically, it is obvious that since SE is the only 'correct' form of the language, it should be taught everywhere, if for no other reason, because non-standard forms are usually discriminated. However, owing to the linguistic versatility of English to lend itself to changes according to the features of local languages it is mixed with – instead of the aprioristic attack against non-standard varieties – there is a growing acceptance of these alternative ways of speaking. Indeed, if this is the conclusion they have come to in English speaking countries, it should be even more so anywhere English is used as a second language, or in ELT in general. By contrast, so far the market for grammar textbooks in particular has traditionally been strictly prescriptive in order to preserve the 'purity of the language', stating in detail the rules while defining 'correct English' both in speech and writing as opposed to 'incorrect'. This is a most challenging situation where what is at stake is the apparently contradictory battle aiming to avoid marginalisation and acquire English for one's personal empowerment. In my view, a step towards a gradual solution could be that already adopted by Cambridge University Press, Oxford University Press, and Longman in some EU countries (e.g. Italy), where these leading international publishers produce grammars and courses in two different editions, the original, and another one where the instructions for the exercises are written in the local language, while cultural issues (i.e. customs) as well as key grammatical structures are presented in a comparative form.

Of course I am aware this is a separate issue in itself, which, though definitely worthy of attention does not come within the purposes of this article, but it certainly represents a topic I would very much like to get back to in the near future.

References

I) books

- A. Suresh Canagarajah, 1999. *Resisting Linguistic Imperialism in English Teaching*, Oxford: Oxford University Press.
- Crystal, David, 2005. *The Stories of English*, London: Penguin Books.
- Crystal, David, 2003. *English as a Global Language*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Charles C. Fries, 1940, *American English Grammar*.
- Charles C. Fries, *The Structure of English, An Introduction to the English Sentences in 1952*
- Gowers, Ernest, 1957. *H. W. Fowler: The Man and His Teaching*. London: The English Association.
- Halliday Adrian, 2005. *The Struggle to Teach English as an International Language*, Oxford: OUP.
- Klein, Laura 1994. „Politeness” as linguistic ideology in late seventeenth- and early eighteenth-century England’. In D. Stein and I. Tieken-Boon van Ostade (eds) *Towards a Standard English 1600-1800*. Berlin: de Gruyter, 31-50.
- Lantolf, James, P. & Thorne Steven L., *Sociocultural Theory and Genesi –s of Second Language Development*, Oxford: OUP, 2006.
- Lyons, John, 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lowth, Robert. 1762. *A Short Introduction to English Grammar*. London. Repr. in facs. by Alston (1974); EL 18. 2nd ed. 1763, London.
- Partridge, Eric, 1947. *Usage and Abusage: A Guide to Good English*. London: Hamish G. Hamilton.
- Priestley, Joseph, 1761. *The Rudiments of English Grammar*. London. Repr. in facs. by Alston (1974); EL 210.
- Philipson R., *Linguistic Imperialism*, Oxford: OUP, 1992.
- Suresh, Canagarajah A., *Resisting Linguistic Imperialism in English Teaching*, Oxford: Oxford University Press, 1999.
- T. Bex & Richardi Eds, 2000. *Standard English. The Widening Debate*. London: Routledge.
- Wright, Laura, 2000. *The Development of Standard English: 1300-1800, Theories, Descriptions, Conflicts*. Cambridge: Cambridge University Press.

II) articles in books

- Lakoff, Robin, 1977. You say what you are: Acceptability and gender-related speech. In S. Greenbaum (ed.) *Acceptability in Language*. The Hague: Mouton, 73-86.

- Meechan, Marjory / Michele Foley, 1994. On Resolving Disagreement: Linguistic Theory and Variation – *there's bridges*'. In *Language Variation and Change* 6: 63-85.
- Sterling A. Leonard's *Current English Usage* in 1932.

Select Bibliography

- Biber, Douglas, Johansson, Stig, Leech, Geoffrey, Conrad, Susan and Finegan, Edward. 1999. *Longman grammar of spoken and written English*. Harlow: Longman.
- Brazil, David. 1995. *A grammar of speech*. Oxford: Oxford University Press.
- Brenzinger, Matthias. Ed. 1998. *Endangered languages in Africa*. Cologne: Rüdiger Köper.
- Commission on Global Governance. 1995. Ingvar Carlsson and Sridath Rampal (co-chairmen), *Our global neighbourhood*. New York: United Nations.
- Crystal, David, 2003. *English as a Global Language*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David, 1995a. *The Cambridge encyclopedia of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fishman, Joshua A., Conrad, Andrew and Rubal-Lopez, Alma. Eds. 1996. *Post-imperial English*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Görlach, Manfred. 2002. Ed. *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Gradol, David, 1998. *The future of English*. London: The British Council.
- Gradol, David, 1998. *The English languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mehrotra, Raja Ram. 1997. Reduplication in Indian Pidgins and English. *English Today*.
- Harrison, Deborah Sears and Trabasso, Tom. Eds. 1976. *Black English: a seminar*. Hillsdale: Erlbaum.
- Kemp, J. A. 1972. *John Wallis's grammar of the English language*. London: Longman.
- Platt, John and Weber, Heidi. 1980 *English in Singapore and Malaysia*. Oxford: Oxford University Press.
- Quirk, Rundolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey and Svartvik, Jan. 1985. *A comprehensive grammar of the English language*. London: Longman.
- Said, Halimah Mohd and Siew, Ng Keat. Eds. 2000. *English is an Asian language: the Malaysian context*. Sidney: Macquire Library.
- Schneider, E. W. Ed. 1997. *Englishes around the world*. Amsterdam: Benjamins.
- Sutcliffe, David, 1982. *British Black English*. Oxford: Blackwell.
- Todd, Loreto, 1984. *Modern Englishes: pidgins and creoles*. Oxford: Blackwell.
- Wallraff, Barbara, 200. *What global language? Atlantic Monthly*, November.

Nik Ceramela

**IZUČAVANJE GRAMATIKE U ELT-U: IZAZOVI KOJI NUDE
SUČELJAVANJA PRESKRIPTIVIZMA I DESKRIPTIVIZMA I
STANDARDNOG I NESTANDARDNOG ENGLESKOG U
MULTIKULTURALNOM SVIJETU**

Rezime

U radu se, kako i sam naslov kaže, govori o opoziciji između standardizovanog i nestandardizovanog engleskog jezika. Autor posebnu pažnju posvećuje gramatici i govornom jeziku uzimajući u obzir činjenicu da se u današnjem, globalizovanom svijetu, engleski jezik širi velikom brzinom.

Poseban akcenat stavlja se na kontroverzu koja proizilazi iz činjenice da izdavačka industrija još uvijek favorizuje određene tipove gramatika, priručnika i kurseva stranih jezika ističući da sve veći broj kako učenika tako i nastavnika, naročito onih koji žive na prostorima nakadašnjih britanskih kolonija, teži da nastavu stranog jezika podredi sopstvenim potrebama opirući se, pri tome, već pomenutom imperijalizmu u izdavaštvu.

Ključne riječi: standardne i nestandardne varijante, globalizacija, izdavačka industrija, imperijalizam.

Mila SAMARDŽIĆ (Beograd)

KONVERZIJA U ITALIJANSKOM JEZIKU

Ovaj rad bavi se problemom konverzije u italijanskom jeziku, odnosno promenom gramatičke kategorije reči bez dodavanja afiksa. Prisustvo ovog veoma ekonomičnog mehanizma derivacije marginalizovano je u radovima posvećenim tvorbi reči u italijanskom jeziku. Naš rad pozabaviće se različitim oblicima konverzije, od poimeničenja glagola, prideva, brojeva, zamenica i priloga preko poprivedljenja glagola, imenica i priloga, do prelaska različitih kategorija u predloge, priloge i uzvike. Cilj ovog rada jeste da pokaže da je ovaj mehanizam derivacije daleko šire zastupljen i produktivniji u italijanskom jeziku nego što na to ukazuju dosadašnji radovi.

Ključne riječi: konverzija, italijanski jezik, poimeničenje, leksikalizacija.

Konverzija (it. *conversione*) je mehanizam derivacije veoma zastupljen u jezicima koji ne koriste fleksivne morfeme, kao što je to engleski jezik (*reason* → *to reason*, *water* → *to water*). Ispoljava se kroz promenu gramatičke kategorije bez dodavanja nekog specifičnog afiksa (Graffi, Scalise, 2003: 129). U odnosu na izuzetno velike potencijale prefiksacije i derivacije u italijanskom jeziku, on se relativno malo koristi i to sa određenim ograničenjima: naime, da bi neka imenica postala glagol, neophodno mora da se završava na *-are* iz infinitiva (up. *controllo* → *controllare*). Verovatno zbog svoje „neupadljive“ prirode (oblik reči ostaje nepromenjen), konverzija je prilično nezapažena u leksičkoj morfologiji, a naš cilj biće da pokažemo da ona nije toliko nevažan način bogaćenja rečnika.

Konverzija glagola u imenice

U italijanskom jeziku konverzija se najčešće manifestuje kroz prelazak različitih kategorija reči u imenice, pa se ona neretko određuje i kao poimeničenje (it. *sostantivazione*). Za razliku od prelaska imenica u glago-

le, koji je u strogo formalnom smislu u italijanskom jeziku nemoguć (zbog neophodnosti dodavanja tipičnog glagolskog sufiksa *-are* na osnovu), praktično svaki italijanski glagol u obliku infinitiva može biti poimeničen dodavanjem određenog člana (takozvani *infinito sostantivato*). *Lo scendere, il suonare, l'amare, il gareggiare, il fumare* itd. označavaju čin, radnju iskazanu glagolom. Ovako poimeničeni infinitiv, u kombinaciji s predlogom, koristi se i u nekim implicitnim zavisnim rečenicama. Na primer, u vremenskim rečenicama: *Nello scendere si fece male alla caviglia*; u modalnim rečenicama: *Ci perderai col fare così*; ili limitativnim, kao kod Makijavelija: *E questo voglio basti avere detto quanto allo avere detto opporsi alla fortuna, in universali*. Postoji, ipak, poneki izuzetak, a razlozi se mogu potražiti u homonimiji: kada bi se infinitiv *regolare* poiminičio, formalno bi se podudario s poimeničenim pridevom istog oblika u značenju „redova“ u vojsci: *i regolari avanzavano coraggiosamente*, dok bi eventualni poimeničeni infinitiv, analogno ostalim primerima, značio „regulisanje, uređivanje“. Međutim, ovaj oblik nije u upotrebi već se koristi derivat iz istog glagola *regolazione*.

Međutim, ovo nisu primeri prave konverzije jer tako poimeničeni infinitivi nemaju jedno od osnovnih svojstava italijanskih imenica, a to je poseban oblik množine. Dakle, da bismo govorili o pravom poimeničenju, trebalo bi da imamo sledeću situaciju. Poput imenice u sg. *il cane* i pl. *i cani*, očekivali bismo sg. *il gareggiare*, pl. **i gareggiari*. Međutim, ovaj drugi oblik nije gramatički prihvatljiv, kao što bi bili i gore navedeni primeri **gli scenderi, *i suonari, *gli amari, *i fumari* itd. O pravoj konverziji govorimo samo u slučajevima kada se ovakav oblik može ravnopravno upotrebiti i u množini ili u drugim, tipično imeničkim strukturama. Takav je slučaj sa sledećim primerima: *potere* → *il potere, i poteri (poteri dello Stato)*; *dovere* → *il dovere, i doveri (diritti e doveri del cittadino)*; *essere* → *l'essere, gli esseri (esseri animati e inanimati)*; *avere* → *l'avere, gli averi (Le lascio in eredità i propri averi)*; *parere* → *il parere, i pareri (avere pareri diversi)*; *piacere* → *il piacere, i piaceri (i piaceri della tavola)*; *dispiacere* → *il dispiacere, i dispiaceri (provare grandi dispiaceri)*.

Neki poimeničeni infinitivi koriste se u idiomima ili poslovicama: glagol *battere* u: *in un batter d'ali, d'occhio, di ciglio*; *dare* i *fare* u posloviци: *Tra il dire e il fare c'è di mezzo il mare*. U okoštanim izrazima: *cadere*: *al cader della notte, del sole; al cader delle foglie; fare: sul far del*

giorno, sul far della notte, sul far della sera; levare: il levar del sole; credere: a mio credere; dire: a suo dire; vedere: a mio vedere.

Neki oblici su se ustalili u upotrebi i koriste se i u kosim padežima kao prave imenice. Na primer *l'ammontare: Si provvederà al recupero del 70% dell'ammontare del contributo corrisposto come anticipo.* Slično je u primerima: *Per la festa di domani, chi pensa al bere?; Hanno stroncato la rivolta sul nascere.* Zanimljiv je primer imenice nastale konverzijom, koja se, u značenju „životnih namirnica“, koristi samo u množini: *Il costo dei viveri è aumentato.*

Konverzija glagola odnosi se na poimeničenje i drugih neličnih glagolskih oblika. Veoma plodni su sadašnji i prošli particip. Sadašnji particip često, ali ne isključivo, označava vršioca radnje: *abitare → l'abitante, agire → l'agente, amare → l'amante, delinquere → il delinquente, ignorare → l'ignorante, potere → il potente, rappresentare → il rappresentante, ripetere → il ripetente, assorbire → l'assorbente, correre → la corrente, incidere → l'incidente; accadere → l'accaduto, arretrare → l'arretrato, contenere → il contenuto, detenere → il detenuto, impiegare → l'impiegato, imputare → l'imputato, passare → il passato, vedere → la vista, il visto, sorprendere → la sorpresa, riprendere → la ripresa, difendere → la difesa, sconfiggere → la sconfitta, disperdere → il disperso, morire → il morto.*

Veoma su retki primeri poimeničenja gerundija: *tagliando → il tagliando, crescendo → il crescendo.*

Nije uobičajena pojava poimeničenja ličnih glagolskih oblika, a u retkim slučajevima, zbog nekompatibilnosti između imeničke i glagolske promene, oblici su nepromenljivi i dobijaju muški, kao manje obeležen rod u italijanskom jeziku: *io credo → il credo* (verovanje, kredo); *io distinguo → il distinguo* (merilo za razlikovanje, bitna odlika).

Na isti način imeničku upotrebu stiče nekoliko posebnih vrsta italijanskih složenica, tzv. konglomerata.¹ Uglavnom su to poimeničeni oblici imperativa upotrebljenih u nekom izrazu: *fai da te → il faidaté, cessate il fuoco → il cessate il fuoco, va e vieni → il va e vieni, via vai → il viavai,*

¹ It. **conglomerati** (naziv im je dao Dardano, 1978: 144) su složenice nastale od grupe reči (ili dela rečenice) koje obavezno sadrže barem jedan glagolski oblik. Stalnom upotrebom, one su se slile u jednu leksičku jedinicu. Pripadaju kategoriji imenica muškog roda i nepromenljivi su. Razlikuju se od pravih složenica jer elementi od kojih su sačinjeni ostaju jasno odvojeni. Neki se pišu odvojeno, drugi spojeno, a neki imaju obe grafičke varijante.

non ti scordar di me → *il nontiscordardimé*, *tirami su* → *il tiramisù*, *fuggi fuggi* → *il figgifuggi*, *sali e scendi* → *il saliscendi*, *tira e molla* → *il tiremmolla*, *tocca e sana* → *il toccasana*, *non so che* → *il nonsoché*, *nulla osta* → *il nullaosta*.

Konverzija prideva u imenice

Poimeničenje prideva veoma je rasprostranjena pojava za koju u rečnicima pronalazimo mnoštvo primera. Međutim, promena kategorije nije uvek najjasnija, posebno budući da se u većem broju slučajeva oblici mogu smatrati i imenicama i pridevima. U tom smislu postoji velika sličnost sa srpskim jezikom, posebno kada je reč o atributima koji se odnose na razne osobine (v. Klajn, 2003: 380). U imeničkoj funkciji ovi pridevi su praktično atributi neizrečene imenice *uomo*, *donna*, *ragazzo*, *persona* itd.: *uomo zoppo* („ćopav čovek“) → *lo zoppo* („ćopavac“), *donna vecchia* → *la vecchia*, *uomo gobbo* → *il gobbo*, *persona cieca* → *il cieco*, *persona muta* → *il muto*, *ragazza bionda* → *la bionda*, *ragazza mora* → *la mora*, *tipo matto* → *il matto*, *ragazzo imbranato* → *l'imbranato*, *marito cornuto* → *il cornuto*.

U savremenom italijanskom jeziku česta je pojava poimeničenja prideva istrgnutog iz neke okoštale sintagme. I u ovom slučaju poimeničenje je posledica elipse, ali za razliku od prethodnih primera gde je neizrečena imenica relativno uopštena (znamo da se odnosi na ljudsko biće), u ovim primerima ona je tačno određena:

la pizza napoletana → *la napoletana*
gli arresti domiciliari → *i domiciliari*
i campionati europei → *gli europei*
i campionati mondiali → *i mondiali*
i lavoratori pendolari → *i pendolari*
il cinema muto → *il muto*
il cinema sonoro → *il sonoro*
il computer portatile → *il portatile*
il libro tascabile → *il tascabile*
il telefonino cellulare → *il cellulare*
il tifoso romanista → *il romanista*
la commissione bicamerale → *la bicamerale*
la discesa libera → *la libera*
la ferrovia metropolitana → *la metropolitana*
la guardia forestale → *la forestale*

la lettera circolare → *la circolare*
la partita amichevole → *l'amichevole*
le cellule staminali → *le staminali*
le elezioni preliminari → *le preliminari*
le elezioni primarie → *le primarie*

Primeri poimeničenja prideva prisutni su u vlastitim ženskim, ali i muškim imenima (up. sa srpskim u kojem su to ženska imena Jasna, Vedrana, Slađana, Mila; od muških možda samo Zlatan, up. Klajn, 2003: 380): *Bruna, Candida, Celeste, Chiara, Franca, Pia, Serena, Violetta; Bruno, Candido, Felice, Franco, Massimo*. Još su brojniji primeri poimeničenja u italijanskim prezimenima: *Rossi, Russo, Bianchi, Greco, Romano, Reale, Biondi, Bassi, Grossi, Longhi, Maggiori, Neri, Ricchi, Simili, Verdi, Vitale*.² U nekim slučajevima oblik je u jednini, a u drugima je u množini što je uobičajen način tvorbe prezimena u Italiji. Pored množine, koriste se i oblici deminutiva (up. -ić u našim prezimenima), prisutni i u poimeničenim pridevima: *Bonini, Bonucci, Bonicelli, Bellini, Bassetti, Dolcini, Grossetti, Verducci*, itd. ili ih uvodi predlog *di* sa ili bez člana: *Del Buono, De' Longhi*. Pomenimo još i nadimke: *Ciccio* („Buca“), *lo Svelto* („Hitri“), *il Biondo* („Plavi“, „Beli“), *lo Sdentato* („Kreza“), *il Breve* („Kratki“, „Mali“), *lo Stecchino* („Čačkalica“). U ovim premerima pojava poimeničenja istaknuta je i gotovo rednovnom upotrebom člana, što kod vlastitih imena i prezimena nije slučaj (v. upotrebu određenog člana uz vlastita imena, Serianni, 1997: IV. 21-32).

Još jedna važna kategorija reči može se svrstati u ovu pojavu. U italijanskom jeziku to su pridevi i imenice koji označavaju jezike i dijalekte, pripadnike nacija, stanovnike gradova. Ova geografska imena ili etnici imaju zajedničke oblike za pridev i imenicu koja je takođe posledica konverzije: *italiano* (pridev) u *il cittadino italiano, la lingua italiana* postaje *l'italiano* („Italijan“ i „italijanski jezik“), *milanese* (pridev) u *il cittadino milanese, il dialetto milanese* postaje *il milanese* („Milanez“ i „milanski dijalekat“). Isto važi i za „neitalijanske“ primere etnika: *francese* → *il francese; serbo* → *il serbo; montenegrino* → *il montenegrino*, itd.

Pridevi koji se koriste za označavanje boja takođe mogu biti poimeničeni. Tada se odnose na boje sportskih klubova i njihove igrače i navijače: *gli azzurri* (igrači italijanske reprezentacije), *i celesti* (igrači i navijači

² Prva četiri navedena prezimena nalaze se među deset najzastupljenijih prezimena u Italiji.

fudbalskog kluba Lacio). Češće se koriste složenice od dve boje: *bianconeri*, *rossoneri*, *nerazzurri*, *giallorossi*, *rossoblù*, *biancazzurri*, *biancocelesti*.

Pomenimo na kraju primere poimeničenja prideva iz familijarnog jezika: *voglio bene al mio vecchio*; *vado a trovare i miei vecchi* (*il mio vecchio* = „stari“, „otac“; *i miei vecchi* = „starci“, „roditelji“; up. istu upotrebu u hrvatskom).

Konverzija brojeva u imenice

Brojevi koji, po klasifikaciji zastupljenoj u tradicionalnim italijanskim gramatikama,³ pripadaju kategoriji prideva (*aggettivi numerali*), mogu biti na različite načine upotrebljeni kao prave imenice:

- u jednini muškog roda za označavanje dana, godina i vekova: *Il venti sono partito per l'Italia*; *Sono nata nel 1988*; *la letteratura del Trecento*;
- u jednini ili množini ženskog roda za označavanje sata: *È l'una*; *Sono le due*;
- u množini za označavanje grupe poznatih istorijskih ličnosti: *I Mille di Garibaldi*; *il Consiglio dei Dieci*;
- u jednini muškog roda za označavanje ocena u školi: *Ho preso un sette in italiano*;
- u jednini muškog roda za označavanje broja cipela: *Di scarpe porta il quarantaquattro*;
- u jednini muškog roda za označavanje broja prevoznog sredstva: *Aspetto il 23*;
- u jednini ženskog roda rednog broja za označavanje brzine motornog prevoznog sredstva: *inserire la prima*;
- u jednini ženskog roda rednog broja za označavanje vrste strofe u metrici: *l'ottava*;
- u jednini ženskog roda rednog broja za označavanje razreda u školi: *frequentare la quarta elementare, la terza media*;
- u množini muškog roda rednog broja za označavanje etape sportskog takmičenja: *i quarti, gli ottavi di finale*.

³ V. Kategorizaciju vrsta reči u Dardano, Trifone, 1997 i Serianni, 1988.

Konverzija zamenica u imenice

U italijanskom jeziku mogu se poimeničiti prisvojne, lične i neodređene zamenice. Najčešći su primeri poimeničenja prisvojnih zamenica i prideva. Kao i kod poimeničenja prideva, i u ovim slučajevima podrazumeva se neka neizrečena, ali tačno određena imenica:⁴

ci ha rimesso del suo (podrazumeva se *denaro*);
come stanno i tuoi (podrazumevaju se *genitori, parenti*);
arrivano i nostri (podrazumevaju se *soldati, compagni*);
rispondo alla sua ultima (podrazumeva se *lettera*);
ti dico la mia (podrazumeva se *opinione*);
brindo alla tua (podrazumeva se *salute*);
io sto dalla sua (podrazumeva se *parte*);
ha passato le sue (podrazumevaju se *disgrazie*).

Lične zamenice trećeg lica *lui* i *lei* mogu se koristiti u značenju „voljenog čoveka, voljene žene, verenika, verenice“ (*uomo amato, donna amata, compagno, fidanzata*): *È uscita con il suo nuovo lui; Ti presento il mio lui; Ti presento la mia lei*. Lične zamenice za obraćanje *tu, Lei* i *voi* takođe mogu biti poimeničene upravo u primerima u kojima se govori o načinu obraćanja i predlozima za učitiv ili neformalni oblik: *Diamoci del tu* („Pređimo na ti“); *Si rivolge al vecchio Salvatore con il voi* („Obraća se starom Salvatoreu na vi“); *Parlando è passato dal voi al tu* („U razgovoru je prešao sa vi na ti“); *Usano il Lei* („Jedno drugom persiraju“). I zamenica prvog lica jednine koristi se poimeničeno: *Il suo io emerge da ogni suo discorso; pensa esclusivamente al proprio io* („Misli samo na sebe, na svoju dušicu“). Od mnoštva oblika italijanskih neodređenih prideva i zamenica (v. pregled u Serianni, 1997: VII.145-211), većina kvantitativnih oblika kao i nedoređeno *che* mogu se koristiti kao imenice: *Il poco che guadagno non mi basta per vivere; Pago un tanto al mese di affitto; L'assai basta e il troppo guasta; C'era nel suo sguardo un che di triste; Voglio sapere il che e il come di tutta la faccenda*.

Konverzija priloga u imenice

Najčešći primeri poimeničenja priloga ispoljavaju se kod priloga *male* i *bene*: *Commettere il male; Da un male può nascere un bene*.

⁴ Ibid.

Poimeničavaju se samo prosti prilozi (Serianni 1997: XII.4): *L'oggi impone ritmi sempre più frenetici* („danas“ → „današnje vreme“); *I problemi di oggi non sono più quelli di ieri* („juče“ → „nekadašnji“); *Non so cosa sarà del mio domani* („sutra“ → „budućnost“); *Non ha un domani* („sutra“ → „izgledi za budućnost“); *Spiegami il come della faccenda* („kako“ → „sve pojedinosti“); *Non capisco il perché del tuo comportamento* („zašto“ → „uzrok, razlog“); *Riparerò il sotto del tetto*; („dole“ → „donji deo“); *Il sopra è di plastica*; („gore“ → „gornji deo“); *I più la trovano carina*; („više“ → „većina“); *Il più è ancora da fare*; („više“ → „najveći deo“); *Il dopo mi fa paura*. („posle“ → „ono što sledi, budućnost“).

Konverzija ostalih kategorija reči u imenice

I ostale kategorije reči (član, veznik, predlog, uzvik) mogu biti poimeničene, ali gotovo isključivo u metalingvističkim iskazima, odnosno u tekstovima u kojima se govori o jeziku, na primer u gramatikama:

Il non si usa davanti a parola che comincia per z;

Di è una preposizione semplice;

Un oh! percorse l'intera sala.

Popridevljenje glagola

U italijanskom je veoma prisutna pojava konverzije participia u prideve (o statusu participia, Klajn 2003: 383). Još su antički gramatičari uočili dvostruku prirodu ovog neličnog glagolskog oblika, a sam dodeljen naziv (grčki *metokhikós*, latinski *participiū(m)*) označava deljenje svojstava imenice, prideva i glagola. Italijanski jezik ima dva participia – sadašnji i prošli. Sadašnji particip se izuzetno retko koristi u glagolskoj funkciji, i to prevashodno u kancelarijskom i pravnom jeziku (*affermazioni rispondenti ai fatti*). S druge strane, ovaj particip se često koristi u funkciji imenice i prideva. Primere poimeničenja smo već naveli, a evo primera njegovog popridevljenja: *impressionare* → *film impressionante*, *volare* → *disco volante*, *distare* → *paese distante*, *aderire* → *vestito aderente*.

Granica između poimeničenog i popridevljenog participia, međutim, nije uvek stroga. Naime, mnoštvo oblika sadašnjeg participia mogu se koristiti i kao imenice i kao pridevi:

un povero ignorante (imenica) : *un medico ignorante* (pridev);

un potente dell'industria (imenica) : *una famiglia potente* (pridev);

accendere gli abbaglianti (imenica) : *luce abbagliante* (pridev).

Poimeničenje je u nekim slučajevima dovelo do stvaranja posebnog značenja, znatno udaljenog od izvornog značenja glagola. Na primer, glagol *precedere* u obliku sadašnjeg participa može se koristiti u sve tri funkcije; kao glagol: *Sono eventi precedenti a quelli che già conoscevo* („događaji koji su prethodili“); kao pridev: *È sceso alla fermata precedente* („prethodna, prošla stanica“); kao imenica: *Il valore del precedente nel diritto penale* („presedan“). Zanimljiv je i primer sadašnjeg participa glagola *correre* koji se, kao posledica veoma raznovrsne upotrebe, potpuno leksikalizovao kao imenica (muškog i ženskog roda) i pridev: *la corrente di un fiume* („rečna matica“); *la corrente porta la barca al largo* („morska struja“); *fa corrente* („promaja je“); *corrente elettrica* („električna struja“); *la corrente del proprio tempo* („moda“); *corrente artistica* („umetnički pravac“); *essere al corrente* („biti u toku“); *la corrente gestione* („sadašnja uprava“); *mese corrente* („ovaj mesec“); *conto, acqua corrente, spese correnti* („tekući“), *cambio corrente del dollaro* („važeći“), itd.

S druge strane, italijanski prošli particip se veoma često koristi i u svojoj primarnoj glagolskoj funkciji: u tvorbi svih složenih vremena, kao i u implicitnim uzročnim, pogodbenim, dopusnim, odnosnim i vremenskim konstrukcijama. Ali, upravo na sintaktičkom planu, uloga participa može biti dvosmislena: *Dobbiamo pagare per gli errori commessi* (particip *commessi* možemo protumačiti kao „gli errori che abbiamo commesso“, ali i kao pridev, „načinjene greške“). Veći broj participa, pored svoje osnovne glagolske funkcije, koristi se još samo kao pridev: *confuso, mortificato, tinto, spento, smunto, affranto, aggiunto, allibito, interrotto, prestabilito, distrutto, tradotto, approfondito* itd. Ukoliko particip biva i poimeničen, kao i u slučaju sadašnjeg participa, i u mnoštvu primera prošlog participa došlo je do stvaranja posebnog značenja, posebno u oblicima imenica: *arretrare* („pomeriti unazad“) → *paese arretrato* („zaostala zemlja“), *arretrato* („zaostatak“, „neplaćena suma“); *contenere* („sadržati“) → *il contenuto* („sadržaj“), *rabbia contenuta* („uzdržan bes“). Pojava poimeničenja participa vodi poreklo iz sledećeg procesa: *la donna che è interessata* → *l'interessata*; *l'uomo che è ferito* → *l'uomo ferito* (Dardano, 1978: 66-67).

Popridevljenje imenica

Do popridevljenja imenica dolazi u nekoliko slučajeva imenica koje označavaju razne vrste biljaka ili njihovih plodova koje postaju pridevi i označavaju njihove karakteristične boje: *rosa* („ruža“) → *maglione rosa* („ružičast“); *viola* („ljubičica“) → *vestito viola* („ljubičast“); *marrone*

(„kesten“) → *divano marrone* („kestenjast“, „smeđ“); *arancio* („stablo pomorandže“) → *maglia arancio* („narandžast“); *limone* („limun“) → *camicetta limone* („limun žuta“).

Popridevljenje priloga

Nekoliko priloških izraza dobijaju funkciju atributa i koriste se kao nepromenljivi pridevi: *da poco* (prilog) → *dappoco* (pridev, *una persona dappoco*), *per bene* → *perbene* (*cose perbene*), *da bene* → *dabbene* (*persona dabbene*), *a modo* → *ammodo* (*persona ammodo*).

Konverzija u predloge

Praktično svi takozvani „nepravi“ predlozi postali su od drugih kategorija reči: priloga, glagola i prideva.

Najveći broj nepravih predloga ima izvorno prilošku vrednost i koristi se u obe funkcije:

mettere dentro (prilog): *dentro il cassetto* (predlog);
votare contro (prilog): *contro la volontà* (predlog);
partire dopo (prilog) : *dopo lo spettacolo* (predlog);
aspettare fuori (prilog) : *fuori sede* (predlog);
abitare qui presso (prilog) : *presso la banca* (predlog).

Neki nepravi predlozi su izvorno pridevi koji zadržavaju obe funkcije:
gonna lunga (pridev) : *lungo la strada* (predlog);
seconda volta (pridev) : *secondo le regole* (predlog);
vita salva (pridev) : *tutti salvo lui* (predlog).

Konverziju su pretrpeli neki izvorno glagolski oblici, uglavnom sadašnji i prosti participi, koji danas imaju isključivo predlošku vrednost:

durare → *durante*: *durante le vacanze* („teći“ → „tokom“);
mediare → *mediante*: *assumere mediante concorso* („posredovati“ → „posredstvom“, „pomoću“);
non ostare → *nonostante*: *nonostante la pioggia* („ne smetati“ → „uprkos“);
escludere → *escluso*: *tutti escluso te* („isključiti“ → „osim“).

Adverbijalizacija prideva

Pribegavanje obliku muškog roda prideva često je u savremenom italijanskom jeziku: *vedere, parlare, scrivere chiaro; vestire elegante; andare, correre forte; guidare, camminare, andare piano*. Upotreba opi-

snih prideva s priloškom vrednošću svojstveno je jeziku reklame. Primeri poput *vestire giovane*, *mangiare sano / leggero*, *viaggiare sicuro* i slični doživeli su široku primenu poslednjih decenija. Ovakve strukture (glagol + pridev u priloškoj funkciji) nametnule su se zahvaljujući kratkoj i jasnoj poruci koju upućuju, a prvi put su se javile prvih decenija 20. veka u političkom žargonu propagandnom porukom *votate socialista*.

Konverzija u uzvike

Na kraju, pomenimo konverziju različitih kategorija reči u uzvike. Poput predloga, postoje i nepravi uzvici, odnosno izvorno različite vrste reči koje se koriste u funkciji uzvika. Broj ovih uzvika je neograničen jer, praktično, svaka reč može, u određenom kontekstu, biti upotrebljena kao uzvik. Navedimo neke najfrekventnije:

bravo, *brava* (pridev) → *bravo! brava!*

buono (pridev) → *buono!*

zitto (pridev) → *zitto!*

già (prilog) → *già!*

male (prilog) → *male!*

dentro (prilog) → *dentro!*

cavolo (imenica) → *cavolo!*

silenzio (imenica) → *silenzio!*

coraggio (imenica) → *coraggio!*

basta (glagol) → *basta!*

Proces konverzije u italijanskom jeziku u nekim slučajevima je potpun što se najbolje vidi na primeru poimeničenja različitih kategorija reči od kojih se neke ponašaju kao prave imenice, koriste se u svim njihovim funkcijama, pa čak mogu označavati i subjektivnu procenu: *essere* → *esserrino*, *povero* → *poverino*, *ricco* → *riccone*. Konverzija, međutim, u izvesnom broju slučajeva može proizvesti dvosmislenost. Naime, dok su oblici *il ricco* i *il povero* jednoznačni („bogataš“ i „siromah“), *il bello* označava i apstraktnu vrednost „lepote“ i „lepog čoveka, lepotana“; *il grasso* se može odnositi na „masnoću“ na mesu ili „salo“ na čoveku, ali i na „debelog čoveka“ ili na „mast“ kao supstancu. U zavisnosti od značenja, imenica jeste ili nije promenljiva. U prvom slučaju je nepromenljiva (*avere il gusto del bello*), a u slučajevima kada se odnosi na ljudska bića ima množinu uobičajenju za imenice (*i belli*, *i grassi*: *I grassi dovrebbero dimagrire*; Marellò, 1996: 23).

Literatura:

- D'Achille, P. 2003. *L'italiano contemporaneo*. Bologna: Il Mulino.
- Dardano, M. 1978. *La formazione delle parole nell'italiano di oggi*. Roma: Bulzoni.
- Dardano, M. e Trifone, P. 1997. *Nuova grammatica italiana*. Bologna: Zanichelli.
- De Mauro, T. 2000. *Il dizionario della lingua italiana per il terzo millennio*. Milano: Paravia.
- Graffi, G., Scalise, S. 2003. *Le lingue e il linguaggio*. Bologna: Il Mulino.
- Klajn, I. 2003. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*. II deo: *Sufiksacija i konverzija*. Beograd-Novı Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU, Matica srpska.
- Marello, C. 1996. *Le parole dell'italiano. Lessico e dizionari*. Bologna: Zanichelli.
- Serianni, L. (con la collaborazione di A. Castelvechchi) 1988. *Grammatica italiana. Italiano comune e la lingua letteraria*. Torino: Utet.
- Serianni, L. 1997. *Italiano. Grammatica. Sintassi. Dubbi*. Milano: Garzanti.

Mila Samardžić

CONVERSION IN THE ITALIAN LANGUAGE

Summary

This paper focuses on the problem of conversion in the Italian language, i.e. the change of word-class without addition of an affix. The presence of this very economical process of derivation is marginalized in the papers dedicated to the word-formation in Italian. Our paper will treat different forms of conversion, from nominalization of verbs, adjectives and adverbs to numerous forms of shifting from verb, noun and adverb to adjective and other word-classes to prepositions, adverbs and exclamations. The paper will attempt to prove that this type of derivation is far more productive in Italian than it is demonstrated in literature.

Igor LAKIĆ (Podgorica)

MODELI ANALIZE DISKURSA NOVINSKIH ČLANAKA

Diskurs medija predstavlja vrlo interesantno područje za istraživanje, kako zbog toga što mediji predstavljaju sastavni dio naših života, tako i zbog interdisciplinarnosti pristupa. U analizi diskursa pisanih medija najčešće se polazi od analize strukture novinskih članaka kakvu je dao van Dijk, koja podrazumijeva analizu makro i mikro strukture teksta. Međutim, čisto lingvistička analiza nije dovoljna da bi se proučio žanr kao što je novinski članak. Na ovaj pristup nadovezuje se kritička analiza diskursa čiji je glavni predstavnik Ferklauf. Ovaj pristup koristi dobijene rezultate lingvističke analize u tumačenju ideoloških, političkih, socijalnih i drugih okolnosti koje utiču na kreiranje novinske priče. Naša analiza pokazala je da kombinacija lingvističke i intertekstualne analize teksta daje najbolje rezultate u analizi članaka u dnevnim novinama. Pored toga, analiza je, između ostalog, pokazala da djelovi makro strukture nisu jasno razdvojeni kako se može steći utisak iz postojeće literature, tj. da dva dijela makro strukture mogu imati dvostruku funkciju, ili da se mogu naći jedan pored drugog u istoj rečenici. Primjeri koje smo koristili u radu uzeti su iz članaka britanskih dnevnih časopisa *Guardian*, *Independent* i *Times* o bombardovanju Jugoslavije od strane NATO-a 1999. godine. Ovi primjeri, posebno na mikro nivou, ilustruju koliko je lični stav novinara u britanskim medijima presudan za način izvještavanja.

Ključne riječi: analiza diskursa, kritička analiza diskursa, makro struktura, mikro struktura, intertekstualna analiza, novinski članak, diskurs medija

1. Uvod

Analiza diskursa bavi se proučavanjem jezika iznad nivoa rečenice, odnosno govora i pisanog teksta. Međutim, analiza diskursa ne zapostavlja niže nivoe u jezičkoj hijerarhiji. Tako, na primjer, u analizi govornog di-

skursa fonološki nivo, posebno intonacija, može imati veliki značaj. I kod pisanog i kod govornog diskursa analiza diskursa uzima u velikoj mjeri u obzir i sintaksički nivo. Naravno, analiza diskursa ne bi bila potpuna bez uvida u socio-kulturnu praksu koja je u vezi sa čisto lingvističkim aspektom (van Dijk, 1988a: 1-2). Zbog toga ova disciplina predstavlja izrazito interdisciplinarnu oblast, što ćemo pokušati da prikazemo i u ovom radu, koji se bavi diskursom pisanih medija.

Analiza diskursa danas ima mehanizme pomoću kojih može proučavati razne vrste govora ili pisanog teksta. Diskurs medija, bilo elektronskih ili pisanih, predstavlja posebno interesantnu oblast, s obzirom da nudi obilje izvora za analizu. Istovremeno, novinarski diskurs je prisutan u našem svakodnevnom životu. U ovom radu, zadržaćemo se na novinskim izvještajima (člancima) ili „novinskoj priči“.

Pod novinskim izvještajem van Dajk (van Dijk, 1988b: 4) podrazumijeva „onu vrstu teksta koja pruža informacije o skorijim događajima“. Reah (Reah, 1998: 4) proširuje ovu definiciju, podrazumijevajući pod viješću „informaciju o skorijim događajima koji su od interesa za dovoljno veliku grupu ili koji mogu uticati na živote dovoljno velike grupe ljudi“.

Naredni dio rada bavi se teorijskim aspektima koji se tiču analize novinskih članaka upravo iz ugla analize diskursa, naročito na osnovu teorije van Dajka o tematskoj makrostrukturi i šematskoj superstrukturi, a posebno o modelima strukture novinskih članaka. Ovaj dio sadrži i razmatranja o kritičkoj analizi diskursa koja predstavlja nadgranju na lingvistički i strukturalni dio analize i tiče se interetekstualne analize. U trećem dijelu navedene tvrdnje biće potkrijepljene nekim primjerima iz naše analize izvještavanja britanskih dnevnih novina (*Guardian*, *Independent* i *Times*) o bombardovanju Savezne Republike Jugoslavije 1999. godine od strane NATO-a.

2. Nivoi analize

U analizi diskursa, uključujući i diskurs novinskog izvještavanja, mogu se razlikovati različiti nivoi u proučavanju diskursa. Svi oni igraju određenu ulogu u kreiranju teksta i njegovom razumijevanju od strane čitalaca.

Van Dajk (1988a) daje svoje viđenje okvira za analizu novinskih članaka. On smatra da se analiza može izvršiti na nivou *makrostrukture* i *mikrostrukture*.

2. 1. Analiza mikrostrukture

Analiza *mikrostrukture* podrazumijeva lingvistički aspekt (fonologiju, morfologiju, sintaksu, semantiku, leksiku, koheziju i koherentnost teksta itd). Tekst se ne sastoji od izolovanih rečenica, već između njih postoji određena veza. Tako, na primjer, red riječi u rečenici ili značenje rečenice mogu zavistiti od karakteristika drugih rečenica u nekom tekstu. Rečenice se kombinuju u veće cjeline, čineći paragraf, odnosno tekst. Povezanost teksta postiže se uz pomoć *kohezije* i *koherentnosti*.

Kohezija se postiže uz pomoć eksplicitnih lingvističkih sredstava, najčešće gramatičkih, kao što su, na primjer, zamjenice, članovi ili neki prilozi koji upućuju na već pomenuta lica ili stvari u tekstu. *Koherentnost* se tiče funkcionalne povezanosti diskursa. Tu spada izučavanje činilaca kao što je poznavanje svijeta od strane korisnika jezika, zaključci koje oni donose i postavke kojih se drže, a posebno načina na koji se komunikacija sprovodi na osnovu govornih činova.

2. 2. Analiza makrostrukture

Analiza *makrostrukture* uključuje tematsku i organizacionu strukturu teksta. Putem nje tema ili predmet teksta postaju eksplicitni, a u isto vrijeme definiše se koherentnost kompletnog teksta, kao i njegova suština i svrha. Makrostrukture se definišu na osnovu značenja rečenica u tekstu uz pomoć niza pravila kao što su izbor, generalizacija i konstrukcija (van Dijk, 1988a: 13). Ovakva pravila su samo uslovna, ali predstavljaju efikasne makrostrategije koje čitaocu omogućavaju da iz niza rečenica shvati što je tema teksta. Makrostrukture i kognitivne operacije u okviru kojih se one koriste su ključne za novinare i urednike u procesu proizvodnje vijesti i one „ ... objašnjavaju kako kreatori vijesti stalno i rutinski sumiraju ogroman broj izvornih tekstova (poruke iz drugih medija, intervjui, izvještaji, konferencije za štampu) koji se koriste u proizvodnji određenog novinskog izvještaja“ (van Dijk, 1988a: 14). Bez teorije o makrostrukturama ne bi bilo moguće objasniti posebna svojstva naslova i lida, koji subjektivno sumiraju ostatak novinskog izvještaja, smatra van Dijk. Uz to, makrostrukture objašnjavaju zašto većina čitalaca obično pamti samo više nivoje makrostrukture novinskih izvještaja.

2. 2. 1. Tematska makrostruktura

Tematska (semantička) struktura kod novinskih članaka igra veću ulogu nego kod drugih vrsta diskursa. Stoga svaka sistematska analiza tekstualne strukture novinskih članaka počinje objašnjenjem pojma *tema* (van Dijk, 1988b: 30/31). Generalno gledano, tema je predmet diskursa, sadržina ili suština onoga o čemu se govori ili piše.

Tema se odnosi na značenje ili sadržinu teksta i stoga zahtijeva objašnjenje na osnovu semantičke teorije. To, međutim, ne znači da se tema definiše kroz pojedine riječi ili rečenice, već više kao rezime, suština, ishod ili najvažnija informacija o iskazu, u situacijama kada se bavimo većim cjelinama govornog ili pisanog diskursa. Iz toga razloga, kako kaže van Dijk (1988b: 31), tema pripada nivou makrostrukture u opisu diskursa.

Kod makrostrukture, generalno govoreći, najmanje nezavisne značenjske jedinice jezika su *iskazi* (*propositions*). Iskazi se javljaju u obliku prostih rečenica ili klauza. Složena rečenica, s druge strane, može sadržati više iskaza. Ovi iskazi koriste se da označe činjenice. Može se reći da su makrostrukture organizovani skupovi iskaza, koji se mogu nazvati *makroiskazi* (*macropropositions*), i da svaka tema teksta može da se predstavi kao jedan makroiskaz.

Kada govorimo o dužem tekstu, kakvi znaju da budu novinski članci, logično je da se oni često sastoje iz više tema. Neke od ovih tema su opštije ili apstraktnije od drugih, tako da cijela makrostruktura ima hijerarhijsku organizaciju. Hijerarhijski odnosi definišu se putem *makropravila* (*macrorules*) koja predstavljaju ono što intuitivno podrazumijevamo pod sumiranjem. Ova makropravila povezuju iskaze nižeg nivoa sa iskazima višeg nivoa. Drugim riječima, teme se izvode iz značenja teksta putem ovakvih makropravila koja služe za sumiranje. Ova pravila, kako je već rečeno, definišu ishod, suštinu i najvažnije informacije u tekstu, i na taj način i samu temu za svaki niz sličnih iskaza u tekstu.

Makropravilima se u suštini reduciraju informacije, što se dešava na tri različita načina - brisanjem, generalizacijom i konstrukcijom (van Dijk, 1988b: 32). Prvo, mogu se brisati sve informacije u tekstu koje više nisu važne za ostatak teksta, kao što su neki nevažni detalji. Drugo, niz iskaza može se zamijeniti jednom generalizacijom. Na primjer, umjesto da se kaže da imamo mačku, psa ili kanarinca, možemo reći da imamo kućne ljubimce. I najzad, niz iskaza koji označavaju uobičajene uslove, komponente ili posljedice nekog čina ili događaja mogu se zamijeniti jednim makro-

iskazom koji označava taj čin ili događaj kao jednu cjelinu. Na primjer, odlazak na aerodrom, čekiranje, ulazak u avion, let, slijetanje itd. mogu se sumirati makroiskazom „Išao sam avionom u ...“. Dakle, mi konstruišemo cijeli događaj iz njegovih sastavnih djelova. Ovo pravilo nazivamo pravilom konstrukcije. Brisanje, generalizacija i konstrukcija predstavljaju tri glavna makropravila koja svode informacije iz teksta na njegove teme.

2. 2. 2. Šematska superstruktura

Sveukupno značenje makrostrukture ispoljava se kroz *organizacionu strukturu teksta* ili, kako je naziva van Dajk (1988a: 14; 1988b: 51), *šemat-sku superstrukturu*. Ovakva šema predstavlja u stvari skup karakterističnih kategorija, odnosno određenih djelova u tekstu. Šema novinskih izvještaja slična je narativnoj šemi koja se koristi u pisanju ili pričanju priča (*Uvod, Okvir radnje, Orijehtacija, Zaplet, Razrješenje, Evaluacija i Dodatni komentar*). Bel (1994: 147) čak smatra da novinari i ne pišu članke, već priče, upravo zbog prisustva ovih elemenata koji se ne očekuju u članku. U engleskom jeziku, za novinske članke inače se koristi se termin *novinska priča (news story)*, što nam ukazuje da i u njima postoji naracija (van Dijk, 1988b: 1). Međutim, iako ima sličnosti u organizaciji s pričama koje pričamo djeci ili pripovijetkama za odrasle, ova vrsta naracije ima i svoje specifičnosti u smislu organizacione šeme, a, kao što smo već rekli, šema u svakom slučaju olakšava procese pisanja i razumijevanja.

2. 3. Organizaciona šema novinskih članaka

Van Dajk (1988b: 48) smatra da se u analizi novinskog diskursa treba se rukovoditi sljedećim principima: a) da analiza ide od vrha ka dnu, odnosno od većih ka manjim strukturama; b) uzimanje u obzir važnosti informacija; c) ciklično prikazivanje informacija. Drugim riječima, glavni događaji i učesnici stavljaju se na početak, a zatim slijede detalji vezani za glavne učesnike, identitet manje važnih učesnika, komponente, uslove, posljedice ili način odvijanja događaja, detalji vezani za mjesto i vrijeme itd. U suštini, ovo je tzv. princip *obrnutе piramide*, što je termin koji se koristi u novinarskoj profesiji.

Više autora bavilo se šematskom organizacijom novinskih članaka. Ovdje ćemo pogledati modele van Dajka, Alana Bela i Instituta za ratno i mirnodopsko izvještavanje iz Londona.

2. 3. 1. Model Teuna van Dajka

Van Dajk (1988a: 92-93) daje prikaz organizacije novinskih članaka u okviru koje izdvaja 10 djelova:

1. *Naslov*
2. *Lid*
3. *Glavni događaj*
4. *Pozadina događaja*
5. *Istorija*
6. *Kontekst*
7. *Posljedice*
8. *Verbalne reakcije*
9. *Evaluacija*
10. *Očekivanja*.

Ovaj obrazac trebalo bi da odslikava strukturu novinskih članaka na engleskom jeziku. Međutim, neki autori, poput Zoltana (Zoltan, 2001: 11), ističu da van Dajk ne pruža eksplicitna objašnjenja ovih 10 kategorija. Zoltan je za potrebe svoje analize spojio djelove 4, 5 i 6 (*Pozadina događaja*, *Istorija* i *Kontekst*), jer se pokazalo da ovdje često dolazi do preklapanja i da ih je često teško razdvojiti. On je za ova tri spojena dijela upotrebio naziv *Pozadina događaja*. Takođe je spojio djelove 9 i 10 (*Evaluacija* i *Očekivanja*) u jednu cjelinu pod nazivom *Očekivanja*.

Van Dajk nešto drugačije i detaljnije opisuje šematsku superstrukturu novinskih članaka u knjizi „News as Discourse“ (1988b: 53-56). On prvenstveno pominje kategorije *Uvoda* (*Naslov* i *Lid*), *Epizode* (*Glavni događaji*, *Kontekst*, *Pozadina događaja*, *Istorija*), *Posljedice*, *Verbalne reakcije* i *Komentar* (*Evaluacija* i *Očekivanja*). Naredni pasusi predstavljaju opis koji daje van Dajk u ovoj knjizi.

Uvod se sastoji od *Naslova* i *Lida*. Svaki novinski članak ima *Naslov*, a veliki broj sadrži i *Lid*. *Naslov* takođe uvijek ide ispred *Lida*, a zajedno oni prethode tekstu i izražavaju glavnu temu ili teme teksta, odnosno služe kao uvod. Dakle, *Naslov* i *Lid* sumiraju tekst i time predstavljaju semantičku makrostrukturu.

Novinski članci, u okviru *Epizode*, takođe sadrže *Glavni događaj*, *Pozadinu događaja* i *Evaluaciju*. *Pozadina događaja* uglavnom se javlja kasnije u novinskom diskursu, tj. nakon djelova koji se odnose na glavne do-

gađaje. Kategorija *Glavni događaj* može biti ugrađena u *Kontekst*, što predstavlja dodatnu kategoriju koja se odnosi na glavni događaj, a ne na njegovu pozadinu. *Kontekst* se često signalizira riječima poput *dok* ili *tokom*, a informacije date u ovom dijelu odražavaju stvarnu situaciju i sastoje se od konkretnih događaja, a ne opšteg opisa situacije. *Kontekst* je često i *Glavni događaj* u drugim ili prethodnim tekstovima. On je drugačiji od *Pozadine događaja* koja je više istorijske prirode. I sam van Dajk priznaje da je ponekad teško napraviti jasnu razliku između ove dvije kategorije. Isto se odnosi i na *Prethodne događaje*, koji podsjećaju čitaoca na stvari koje su se ranije desile. Pod *Istorijom*, s druge strane, van Dajk podrazumijeva vremenski udaljene događaje vezane za postojeću situaciju, često one koji obuhvataju godine, a ne samo dane ili nedjelje. Izgleda da je Zoltan bio u pravu kada je ove tri kategorije spojio u jednu, jer se one teško mogu razgraničiti. Istovremeno, ovakva podjela vodila bi do prevelikog usitnjavanja, a često i nedoumica kod same analize.

Posljedice su još jedna kategorija koja se javlja u novinskom diskursu. Interesantnost nekog događaja za štampane medije djelimično je određena i ozbiljnošću njegovih posljedica. Nekada su one čak važnije od samog događaja, pa teme u kategoriji *Posljedice* mogu imati isti hijerarhijski položaj kao teme u okviru *Glavnih događaja* ili čak i najveći položaj, čime mogu biti izražene i kroz *Naslov*.

Verbalne reakcije čine zasebnu kategoriju novinske organizacije teksta koja se može shvatiti kao posebna skupina posljedica. Novinsko izvještavanje uključuje standardnu proceduru traženja komentara od najvažnijih učesnika u tim događajima. Razlog leži u tome što novinari mogu da pruže mišljenja koja nisu isključivo njihova i koja su objektivna, mada sam izbor ljudi od kojih će se tražiti izjava nije uvijek objektivna. Ova kategorija signalizirana je imenima i ulogama učesnika u događaju i direktnim citiranjem ili prepričavanjem izjava.

Komentar podrazumijeva stavove, mišljenja i evaluaciju događaja od strane samog novinara ili lista za koji piše. Iako mnogi smatraju da ne treba miješati činjenice i lična mišljenja, ova kategorija se ipak često javlja u novinskim člancima, mada ponekad u indirektnom obliku. *Komentar* uključuje i dvije glavne podkategorije: *Evaluaciju* i *Očekivanja*. *Evaluacija* podrazumijeva iznošenje mišljenja o događajima o kojima se govori u članku, a *Očekivanja* se odnose na moguće političke i druge posljedice događaja ili situacije, kao i mogućnosti predviđanja budućih događaja.

Naravno, svi tekstovi ne sadrže sve ove kategorije. *Naslov* i *Glavni događaj* su obavezni u svakom članku. Kategorije kao što su *Pozadina događaja*, *Verbalne reakcije* i *Komentari* ne moraju biti prisutne u tekstu. Neke kategorije, s druge strane, mogu se pojavljivati više puta u tekstu, tj. ciklično, posebno kad je u pitanju *Glavni događaj*.

2. 3. 2. Model Alena Bela

Govoreći o izvještavanju medija, Bel (1994: 148) kaže da su novinski izvještaji duži i sa više detalja u odnosu na izvještaje u elektronskim medijima, pa je time i njihova struktura složenija. Čak i duži televizijski izvještaji su kraći i manje složeni od novinskih izvještaja. Naravno, između ove dvije vrste medija postoje i razlike, ali su one mnogo manje nego sličnosti. U svakom slučaju, ovdje ćemo se zadržati isključivo na novinskim izvještajima. Belov model izgleda ovako:

1. *Naslov*
2. *Lid*
3. *Orijentacija*
4. *Radnja*
5. *Evaluacija*
6. *Rezultati radnje*.

Belova podjela svakako proizilazi iz činjenice da on na novinske izvještaje ne gleda kao lingvиста, već kao bivši novinar, što ne mora da znači da je ovakva podjela i bolja od one koju je napravio van Dajk. Očigledno, neke kategorije, kao što su *Naslov* i *Lid* moraju postojati, bez obzira ko analizira tekst. *Evaluacija* takođe postoji i kod jednog i kod drugog autora. Isto tako, van Dajkove *Posljedice* su kod Bela *Rezultati radnje*, a *Kontekst* (zajedno sa *Pozadinom događaja* i *Istorijom*) je sličan *Orijentaciji*. To znači da Bel pod *Radnjom* podrazumijeva *Glavne događaje* i *Verbalne reakcije* koje identifikuje van Dajk. Dakle, razlike su mnogo manje nego što se to čini na prvi pogled.

Još jedna karakteristika naracije prisutna je kod novinskih izvještaja. Naime, oba žanra pribjegavaju direktnom citiranju, zato što je utisak očevidaca, učesnika i njihovo direktno uključivanje važno i za naraciju i za novinski izvještaj. Za razliku od van Dajka, Bel ovo nije izdvojio kao poseban dio.

U radu „News Stories as Narratives“ Bel (1999) daje sličnu podjelu, s tim što ovdje *Naslov* i *Lid* svrstava pod *Apstrakt*, što je slično van Dajkovoj

podjeli. Uopšteno gledano, Belov rad u velikoj mjeri se i oslanja na rad van Dajka.

Drugi autori (Delin, 2000; Reah, 1998; Zoltan, 2001) slijede upravo modele koje su dali van Dajk i Bel.

Međutim, kako se diskurs, govorni ili pisani, ne može posmatrati van društvenog konteksta, diskurzivna praksa i društvena praksa, o kojima govori Ferklafl (1992 i 1996) takođe moraju naći svoje mjesto u analizi. Stoga se i može reći da jezička analiza diskursa i analiza društvenog konteksta predstavljaju dvije strane istog novčića (Lahdesmaki/Solin, 2000: 16). Slijedeći ovaj princip pokušaćemo da objedinimo i pristup kritičke analize diskursa Ferklafla i šematski pristup Van Dajka, koji se u mnogim elementima već podudaraju.

2. 4. Kritička analiza diskursa

Ferklafl (1996: 311-313) smatra da se jezička analiza odvija kroz tri dimenzije, odnosno tri *komunikativna događaja (communicative event)*:

(1) *Tekst*. Analiza teksta fokusira se na formalne karakteristike teksta (rječnik, gramatika, kohezija, struktura teksta), što su kod van Dajka mikro strukture.

(2) *Diskurzivna/diskursna praksa (discursive/discourse practice)*, čija analiza je usmjerena na proizvodnju, upotrebu i distribuciju diskursa koji je predmet proučavanja.

(3) *Društvena praksa (social practice)*. Analiza društvene prakse (ili socio-kulturne prakse) odvija se na još široj ravni. Ona se bavi društvenim i kulturnim dešavanjima, na primjer, proučavanjem političkog konteksta diskurzivnih događaja kao i time kako ideološki efekti utiču i doprinose društvenim promjenama. Ovaj okvir navodi analitičara da proučava ne samo tekstualnu formu, već i to kako se tekst koristi u odgovarajućem društvenom kontekstu, odnosno u odgovarajućoj *diskursnoj zajednici*, kako Svejls (Swales, 1990) definiše grupu koja se služi odgovarajućim žanrom.

Ferklafl (1996: 314-315) takođe pravi razliku između *lingvističke analize teksta* i *intertekstualne analize teksta*, kao što to čini i Bahtin (Bakhtin, 1986). Intertekstualna analiza predstavlja graničnu oblast između teksta i diskurzivne prakse kad je u pitanju analitički okvir. Intertekstualna analiza u stvari gleda na tekst iz perspektive diskurzivne prakse. Dok je lingvistička analiza više deskriptivne prirode, intertekstualna analiza je interpretativna. Ona u stvari koristi dokaze koje joj pruža lingvistička analiza i interpre-

tira ih na određeni način, čime se tekst locira u odgovarajuću diskurzivnu praksu. Lingvistička analiza je ono što se nalazi na papiru, audio traci itd, dok je intertekstualna analiza malo apstraktnija, s obzirom da je analitičar zavistan od socijalnih i kulturnih parametara. Ferklaf kaže da je povezivanje lingvističke analize teksta i intertekstualne analize bitno za prevazilaženje jaza između teksta i jezika s jedne strane i društva i kulture s druge.

Ovakav pristup po svojim karakteristikama spada u domen *kritičke analize diskursa*. Van Dajk (2001: 300) kaže da kritička analiza diskursa podrazumijeva „proučavanje odnosa između diskursa, moći, dominacije, socijalne nejednakosti i pozicije analitičara diskursa u takvim društvenim odnosima. On ovaj pristup takođe naziva „sociopolitičkom analizom diskursa“. Nesumnjivo, tema vezana za diskurs medija o ratu treba da uzme u obzir ove aspekte, pri čemu ona mora da bude nužno multidisciplinarna, mada je analiza diskursa takva po samoj svojoj prirodi.

Treba imati na umu da analiza pisanog ili govornog diskursa bilo koje vrste može zapasti u grešku da samo formalna strana jezika postane predmet i svrha cijelog proučavanja. To može dovesti do komplikovane tehničke analize i do gubljenja iz vida onoga što se pokušava postići analizom. Drugim riječima, ostaje problem kako dovesti u vezu čisto jezičku upotrebu jezika s njenim društvenim kontekstom (Lahdesmaki/Solin, 2000: 16). Sa ovim autorima se slaže i van Dajk (2001: 301) kada tvrdi da je nepoznavanje socijalnog konteksta jedan od ključnih teorijskih nedostataka kritičke analize diskursa.

Ipak, analize jesu često lingvistički orijentisane upravo zbog toga što istraživači najčešće jesu lingvisti, a ne sociolozi. Na primjer, Ferklaf (1992) zastupa ideju o analizi diskursa koja je orjentisana na tekst. Zaista, formalna analiza teksta predstavlja preduslov za sveobuhvatnu analizu diskursa. Pri tome treba imati na umu da lingvistički opis treba da služi određenoj svrsi, a ne da postane sam sebi cilj, tako da lingvista mora biti po malo i sociolog i obratno. S druge strane, dok je za lingvistu sama lingvistička analiza, iako tehnički zahtjevna i komplikovana, ipak izvodljiv poduhvat, analiza društvenog konteksta može da predstavlja problem. Lingvistički opis je najčešće sistematičan i predstavlja sveobuhvatnu sliku o tome kako lingvistički izbori formiraju određeni stav u tekstu. Problemi se, po Lahdesmaki i Solin (2000: 21), javljaju kod interpretacije društvenih i političkih funkcija i porijekla lingvističkih izbora, tj. kod pokušaja da se tekst postavi u određeni društveni kontekst. Najčešće, rezultat analize je neravnoteža između lingvističke analize i analize društvenog konteksta. Pitanje

je da li je uopšte moguće da analiza bude izbalansirana lingvistički i sociološki i da analitičar dobro poznaje i lingvističku i sociološku literaturu.

Odgovor na ovo pitanje nije lako dati. Međutim, ono što treba imati na umu jeste da se ne može početi od problema koji je čisto lingvističke prirode, bez uzimanja u obzir i društvenih i političkih razloga koji neku lingvističku pojavu čine interesantnom za analizu (Lahdesmaki/Solin, 2000: 25). Istraživanje treba da započne idejom koja se odnosi na društvenu upotrebu određene jezičke karakteristike. Prilikom analize, dakle, mi moramo postaviti pitanje zašto su date lingvističke jedinice interesantne ili relevantne za posebni društveni ili politički kontekst i kako one kreiraju određenu društvenu realnost i društvene odnose. Ukratko, predmet analize treba da bude opravdan u odnosu na društveni kontekst, a ne (samo) u odnosu na akademsku tradiciju.

Interdisciplinarnost treba da bude prisutna na svim nivoima istraživanja. Svaka faza istraživačkog procesa treba da uključi i lingvističke i sociološke principe. Ovo istovremeno predstavlja i izazov na neki način, s obzirom da još uvijek ne postoji koherentan teoretski i metodološki okvir za ovu vrstu analize.

Kao što smo vidjeli, svaka analiza teksta može da nametne drugačiji pristup, u zavisnosti od toga što nudi tekst. Isto tako, jedan isti tekst se može analizirati na nekoliko različitih načina. I sam van Dajk (2001: 315) kaže da i među lingvistima koji se bave kritičkom analizom diskursa ne postoji konsenzus oko metoda analize. Nepostojanje jasnog metoda analize s jedne strane otežava samu analizu, ali s druge strane obezbjeđuje lingvističku nepristrasnost i slobodu. Naravno, ovo ne znači da metoda i modela nema. Oni postoje, a da li će se upotrebiti ovaj ili onaj model, ili kombinacija modela, prvenstveno zavisi od samog lingviste.

3. Neki diskursni aspekti članaka u britanskim dnevnim novinama

U okviru jednog sveobuhvatnog istraživanja (Lakić, 2010), analizirali smo izvještavanje tri britanska dnevna lista (*Guardian*, *Independent* i *Times*) o bombardovanju Savezne Republike Jugoslavije 1999. godine. Analizu smo vršili u skladu sa principima van Dajkove šematske strukture teksta, uzimajući u obzir i makro i mikro nivo, a zatim smo dobijene rezultate koristili kako bi intertekstualna analiza dala što pouzdanije rezultate. Zbog ograničenog prostora, ovdje ćemo ukazati samo na one rezultate naše analize koji su drugačiji u odnosu na pomenute modele.

Kako bi izbjegli zabunu oko korišćenja terminologije (van Dijk, Bel, Zoltan), definisali smo djelove teksta i nazive za njih u skladu sa rezultatima naše analize, ali i našom jezičkom praksom. Vidjeli smo da je van Dajkova podjela previše detaljna i da drugi autori (Zoltan, Bel) daju možda prikladnije modele koji odražavaju strukturu jednog novinskog izvještaja. Naše istraživanje (Lakić, 2010) drži se ove kraće podjele, neznatno prilagođene našoj terminologiji. Model od kojeg polazimo predstavlja na neki način kompilaciju onoga do čega su došli pomenuti autori, mada je možda najbliži Belovom modelu:

1. **Naslov**
2. **Lid** (sumiranje glavnog događaja)
3. **Glavni događaj** (razrada događaja pomenutog u *Lidu*)
4. **Pozadina događaja** (ko, kako, gdje i kad)
5. **Verbalni komentar** (najvažniji učesnici u događaju)
6. **Evaluacija** (stavovi, očekivanja i evaluacija događaja od strane novinara)
7. **Rezultati radnje** (zašto je događaj bitan, ozbiljnost njegovih posljedica).

Kao što se vidi, ovaj model najbliži je Belovom modelu, s tim što je terminologija donekle izmijenjena. Razlika u odnosu na Belov model je ta što je ovdje dodat još jedan element – *Verbalni komentar*, koji van Dajk takođe identifikuje kao zaseban dio, dok ga Bel samo pominje, ali ne daje zasebno u okviru svoga modela. *Verbalni komentar* ima svoju funkciju u novinskom članku, s obzirom da se njime potkrjepljuju tvrdnje ili informacije koje novinar iznosi u tekstu. Stoga smatramo da je njegovo uvođenje u model sasvim opravdano.

3. 1. Makro struktura

U člancima koje smo analizirali pronašli smo sve dijelove mikrostrukture kako smo ih definisali u uvodnom dijelu rada. Pored *Naslava*, *Lida* i *Glavnog događaja*, kao obaveznih djelova svakog članka, često se javljaju *Verbalni komentar* i *Evaluacija*, dok se *Rezultati radnje* i *Pozadina događaja* sreću rjeđe.

Naslov i *Lid* u gotovo svim slučajevima vjerno odražavaju sadržinu teksta, posebno onih aktivnosti sadržanih u okviru *Glavnog događaja*. *Lid*

najčešće dodatno razrađuje ideju sadržanu u *Naslovu*. Međutim, ono što ne nalazimo u literaturi jesu i situacije kada je *Lid* više nastavak, a manje razrada ideje sadržane u *Naslovu*. Takođe smo identifikovali situacije u kojima *Lid* ima samo indirektnu vezu s *Naslovom* ili opisuje posljedice ideje izražene u *Naslovu*, čime poprima i funkciju *Rezultata radnje*. Tako *Naslov* nije uvijek rezime rezimea (tj. *Lida*), već se ova dva dijela mogu naći i u drugoj vrsti odnosa.

Verbalni komentar je vrlo čest dio u analiziranim tekstovima. Javlja se direktno, tj. u obliku citata, ili kao indirektni govor, tj. izjava koja je prepričana od strane novinara. Nekada se ova dva načina kombinuju u okviru jedne rečenice. *Verbalni komentar* najčešće slijedi iza *Glavnog događaja* ili *Pozadine događaja*, a njegova funkcija je da potvrdi vjerodostojnost ideja koje je novinar iznio. Primjetno je da se kod *Guardiana* *Verbalni komentar* javlja češće nego kod druga dva lista, a posebno *Independenta*.

Frekventnost *Evaluacije* je različita u zavisnosti od teme i stava novinara. Naime, upravo prisustnost *Evaluacije* često ukazuje na pristrasnost novinara. S druge strane, ona nije uvijek iskazana direktno, kroz riječi samog novinara, već i na indirektnan način, kroz riječi nekog drugog učesnika u procesu, dakle kroz *Verbalni komentar*, pri čemu je očigledno i da novinar stoji iza toga stava. Ovo se posebno dešava u slučajevima kada se *Evaluacija* nalazi na samom kraju teksta gdje se i očekuje da novinar iznese svoj stav o događaju. Ovaj dio najčešće je prisutan u *Independentu*, a najmanje u *Guardianu*. *Verbalni komentar* i *Evaluacija* najviše su uravnoteženi u *Timesu*.

Pozadina događaja ne javlja se previše često, a *Rezultati radnje* takođe su rijetki.

Naša analiza pokazala je da je u tekstovima moguće pronaći kombinacije dva dijela makrostrukture u okviru istog iskaza, što se ne sreće u literaturi kao mogućnost. Tako se u jednoj rečenici *Glavni događaj* može kombinovati s *Verbalnim komentarom*, *Evaluacijom* ili *Pozadinom događaja*. *Evaluacija* se može pronaći u kombinaciji s *Pozadinom događaja*, *Rezultatima radnje* i *Verbalnim komentarom*. I *Verbalni komentar* kombinuje se s *Pozadinom događaja*, a *Pozadina događaja* s *Rezultatima radnje*.

Takođe su interesantna neka odstupanja kada je u pitanju *Naslov*. Tako je u jednom članku za *Naslov* uzet *Verbalni komentar*, što nije često u britanskim medijima. U jednom tekstu u *Independentu* nalazimo čak i *Naslov* koji sadrži kompletnu predikaciju, što je rijedak slučaj u britanskim dnevnim novinama.

Iz analize slijedi i mogućnost koju takođe nismo pronašli u literaturi. Naime, u nekim slučajevima ne dešava se da su dva dijela makrostrukture samo smješteni u istoj rečenici, već i da jedan isti iskaz može da ima dvostruku funkciju. Tako ponekad *Verbalni komentar* ima istovremeno funkciju *Pozadine događaja* ili *Glavnog događaja*. Slično je sa *Evaluacijom* i *Rezultatima radnje*. Ovakvi primjeri ukazuju na to da pojedine dijelove makrostrukture nije moguće uvijek jasno razdvojiti.

Gledano sa stanovišta mikrostrukture, najveću težinu u analiziranim člancima nose imenice i imeničke fraze, a nešto manje glagoli i pridjevi.

Imenica koju su najviše koristili predstavnici NATO-a kada su govorili o aktivnostima srpskih snaga na Kosovu bila je *agresija*, a zatim su tu *represija*, *nered* ili *haos*. Mogu se naći i imenice poput *divljanje*, *masakri*, *varvarstvo*, *zločini*, *protjerivanje*, *ludilo*, *krv*, *masakr*, *ubice*, *užas*, *brutalnost*, *poniženje*, *istrebljenje*, *divljanje*, *protjerivanje*, *silovanje*, *pljačka*, *osveta*, *pokolj*, *zvjerstvo* itd.

Od imeničkih fraza kojima se opisuju srpske akcije nalazimo: *pokolj nevinih ljudi*, *srpska agresija*, *etničko čišćenje*, *humanitarna katastrofa*, *najokrutnije operacije čišćenja*, *vladavina terora*, *komšije ubice*, *sistematska silovanja*, *masovna silovanja*, *ubijanje iz zadovoljstva*, *čin divljaštva*, *čin iz inata*, *srpski vodovi smrti*, *brutalna protjerivanja*, *brutalna specijalna policija*, *orgija paljenja i ubijanja*, *izopačena tiranija* itd.

U opisima aktivnosti srpskih snaga koriste se glagoli: *spaliti*, *razoriti*, *ubiti*, *protjerati*, *istjerati silom*, *protjerati*, *ubiti*, (*etnički*) *očistiti*, *pljačkati*, *paliti*, *zbrisati* i *razoriti*.

I za izbjeglice se koriste karakteristične imenice poput *očaj*, *patnja*, *iskušenje*, *glad*, *nesreća*, *umor*, *strah*, *nevolja*, *priliv*, *egzodus*, *protjerivanje* itd.

Imeničke fraze se manje koriste u opisu izbjeglica, ali su ipak prisutne. Između ostalih, u britanskim listovima pomenute su sljedeće: *more ljudskih bića*, *spaljeni domovi*, *poplava izbjeglica*, *priliv izbjeglica*, *izgladnjele izbjeglice*, *ljudske patnje* ili *užasni uslovi*.

Neki od pridjeva koji dodatno opisuju stanje izbjeglica su: *traumatizovani*, *iscrpljeni*, *šokirani*, *očajni*, *uplašeni*, *uznemireni*, *smrznuti*, *praznog pogleda*, *otupjeli*, *neuhranjeni*, *izgladnjeli*, *užasnuti*, *šokirani*, *uznemireni*, *uhvaćeni u zamku*, *iscrpljeni*, *prljavi*, *uprljani* i drugi. S druge strane, sama situacija u kojoj su se našle izbjeglice najčešće se opisuje pridjevima poput *užasna* i *brutalna*.

Pridjevi koji samostalno opisuju akcije srpskih snaga su rjeđi: *osvetnički* i *bezdušan*. Većina pridjeva koji negativno opisuju srpsku stranu sadržani su u okviru gore pomenutih imeničkih fraza.

Iz ovih jezičkih elemenata moguće je zaključiti da su mediji, već kroz mikro nivo, stvorili sliku o agresoru i žrtvi, što se u velikoj mjeri, mada ne uvijek, odrazilo i na način izvještavanja britanskih listova, odnosno na intertekstualni novo objavljenih članaka.

3. 2. Intertekstualna analiza

Sva tri analizirana lista, bar indirektno, podržavaju početak vojne kampanje NATO-a u Jugoslaviji. Međutim, teško je identifikovati jasnu uređivačku politiku lista. Stiče se utisak da sami autori tekstova daju svoj lični pečat članku, pa je tako moguće naći da su na istoj strani objavljena dva članka različitih autora koji na potpuno drugačiji način pišu o nekom događaju. U tom smislu imamo tekstove čiji se potpisnici jasno stavljaju na stranu Alijanse, zatim one gdje novinari zauzimaju potpuno neutralan stav, do onih koji predstavljaju kritiku NATO-a ili pokazuju simpatije za drugu stranu.

Moguće je zaključiti i da mjesto iz koga izvještava novinar ima velikog uticaja na način izvještavanja. Tako tekstovi novinara koji izvještavaju iz evropskih prestonica, posebno Brisela i Londona, ali i iz Vašingtona, zvuče prilično bezlično, dok članci pisani s terena, posebno oni koji se tiču izbjeglica, nose mnogo više ličnog, pa je stoga u njima *Evaluacija* mnogo prisutnija.

Međutim, na osnovu korpusa teško bi bilo napraviti neku statističku analizu koja bi egzaktno pokazala u kojoj mjeri je neki list bio objektivn ili neobjektivan. U svakom slučaju, izvještavanje sva tri lista nije bilo potpuno nepristrasno. Može se reći da prednost imaju članci kojima se opravdava vojna akcija NATO alijanse i prikazuju učinci koje je Alijansa ostvarila. Među onim člancima koji podržavaju kampanju ipak je manje onih koji su ekstremni, a više onih koji pružaju samo blagu podršku kampanji. Iz ove grupe treba izdvojiti one u kojima se opravdanje za vojne udare nalazi isključivo u akcijama srpskih snaga na Kosovu. Međutim, ima i onih koji su kritični prema NATO-u.

Novinari koji su izvještavali s terena uglavnom su podržavali ljude s kojima su bili u kontaktu i saosjećali sa njima. Tako su novinari iz Makedonije i Albanije uvijek bili na strani izbjeglica koje su uglavnom bile i je-

dini izvor informacija. Ovo je za sobom povlačilo i mnogo nepouzdanih informacija, a sami novinari najčešće nisu dovodili u pitanje njihovu vjerodostojnost. S druge strane, novinari koji su izvještavali iz Srbije takođe su pokazivali naklonost i saosjećanje prema narodu u Srbiji. Ovdje je najviše prednjačio dopisnik *Independenta* čije izvještavanje je bilo skoro podjednako pristrasno kao i izvještavanje novinara iz Albanije.

U suštini, poredeći tri lista ne možemo izvesti konkretan zaključak o nekoj jasnoj uređivačkoj politici lista. Tako pouzdanost izrečenih stavova, kako je naša analiza pokazala, leži isključivo u rukama novinara.

Može se tvrditi da su britanski dnevni listovi u suštini pokrili samo neke, ali bitne aspekte čitave krize. Pri tome su pružili raznolike poglede na događaje, zbog čega je nemoguće izvući jasne zaključke o odnosu lista prema akciji NATO-a. Ono što se može zaključiti jeste da djelimično prednjače oni koji su pružali podršku vojnoj kampanji Alijanse.

Međutim, u svemu ovome treba imati na umu da su sami pisani mediji bili ograničeni u pogledu mogućnosti izvještavanja, s obzirom da je najveći dio stranih novinara bio protjeran i Srbije, zbog čega su na raspolaganju imali uglavnom informacije koje su dolazile iz Alijanse. Moguće je da to objašnjava i veći broj *Verbalnih komentara* predstavnika NATO-a. Gledajući iz ove perspektive, možda se može i prihvatiti tvrdnja Tejta (1999: 43) da su britanski mediji učinili najviše što su mogli da na što tačniji način prenesu informacije o ovom sukobu. Međutim, prenijeti tačno informaciju je jedna stvar, ali kako baratati s njom u smislu njene pozicije u tekstu i odnosa novinara prema njoj je nešto sasvim drugo. U smislu objektivnosti može se reći da *Guardian*, *Independent* i *Times* ipak nisu bili uvijek na visini zadatka, iako su uglavnom poznati kao listovi na koje politika nema veliki uticaj.

4. Zaključak

Novinski članak, ili novinska priča, izvještaj, predstavlja poseban žanr koji je predmet istraživanja velikog broja lingvista. Novinski članak može se posmatrati sa stanovišta makrostrukture, tj. njegovih sastavnih djelova, kao i sa stanovišta mikrostrukture, odnosno jezičkih elemenata na leksičkom, semantičkom i sintaksičkom nivou. Ovakva analiza, međutim, pruža nam samo ograničeni uvid u karakteristike novinskih članaka, s obzirom da se zadržava na čisto lingvističkom nivou i da je uglavnom deskriptivne prirode. U tom smislu, kritička analiza diskursa, kroz intertekstualnu analizu,

pomaže nam da prevaziđemo ovo ograničenje i da damo interpretaciju članka iz ugla socijalnih, ideoloških, političkih, kulturnih i drugih faktora. Intertekstualna analiza mogla bi da zapadne u subjektivnost ukoliko se ne bi zasnivala na lingvističkim nalazima, a lingvistička analiza sama po sebi ne bi mogla da nam pruži pravu sliku o prirodi novinskog članka.

Kratka ilustracija mikro nivoa na primjeru izvještavanja tri britanska dnevna lista, upravo nas upućuje na zaključak da jezički elementi na mikro nivou mogu da doprinesu u velikoj mjeri tematskoj, odnosno semantičkoj strukturi teksta, što, kao rezultat daje tekstualne cjeline na makro nivou. Uz to, ovi jezički elementi služe kao dokazi za izrečene tvrdnje na osnovu intertekstualne analize teksta. Jedino na ovaj način, kroz jedan širi, interdisciplinarni pristup, možemo doći do pravih rezultata analize, što može biti od koristi kako samim istraživačima u radu na sličnim žanrovima, tako i praktičarima, odnosno novinarima, u njihovoj svakodnevnoj diskursnoj praksi.

Literatura:

- Bakhtin, A. (1986) *Speech Genres and Other Late Essays*, ed. Emerson, C. and Holquist M., University of Texas Press.
- Bell, A. (1994) *The Language of News Media*, Oxford: Blackwell.
- Bell, A. and Garret, P. (eds.) (1998) *Approaches to Media Discourse*, Oxford: Blackwell.
- Bell, A. (1999) „News Stories as Narratives“, in Jaworski, A. and Coupland, N. (eds.) *The Discourse Reader*, London and New York: Routledge, pp. 236 - 251.
- Delin, J. (2000) *The Language of Everyday Life*, London: SAGE Publications.
- Fairclough, N. (1989) *Language and Power*, London: Longman.
- Fairclough, N. (1992) *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995a) *Media Discourse*, London: Edward Arnold.
- Fairclough, N. (1995b) *Critical Discourse Analysis, the Critical Study of Language*, New York: Longman.
- Fairclough, N. (1996) „Critical Analysis of Media Discourse“, in Marris, P and Thorntam, S. (eds.) *Media Studies: A Reader*, Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 308 - 325.
- Lakić, I. (2004a) „Media Discourse and Manipulation“, u Perović S. i Bulatović V. (ur.) *Lingvističke analize*, Podgorica: Institut za strane jezike, str. 85 – 96.
- Lakić, I. (2004b) *Diskurs, mediji, rat*, Podgorica: Institut za strane jezike (u štampi)
- Reah, D. (1998) *The Language of Newspapers*, London: Routledge.

- Swales, J. (1990) *Genre Analysis - English in Academic and Research Settings*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Dijk, T. A. (1988a) *News Analysis*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Van Dijk, T. A. (1988b) *News as Discourse*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Van Dijk, T. A. (2001) „Principles of Critical Discourse Analysis“, in Wetherel, M., Taylor, S. and Yates, S. J. (eds.) *Discourse Theory and Practice, A Reader*, London: SAGE Publications, pp. 300 - 317.
- Zoltan, K. (2001) „Media Discourse from a Contrastive Rhetoric Perspective“, *Novelty*, Vol. 8, No. 3, British Council in Hungary, pp 4 - 26.

Igor Lakić

VARIOUS MODELS OF THE ANALYSIS OF PRINT MEDIA DISCOURSE

Summary

Media discourse is a very interesting area for research, both because media are a part of our lives and because the approach to their analysis is interdisciplinary. In the analysis of print media discourse, the starting point is usually the structure of news stories as described by van Dijk, which implies analysis of macro and micro structure of texts. However, linguistic analysis itself is not enough to study a genre such as news story. This approach is therefore supplemented by Critical Discourse Analysis whose main representative is Fairclough. This approach uses the obtained results of linguistic analysis in explaining ideological, political, social and other circumstances that influence creating of a news story. Our analysis has shown that it is the combination of linguistic and intercultural analysis of texts that provides the best results in studying daily newspaper articles. In addition, the analysis has shown, among other things, that parts of macro structure are not clearly separated, as it may be concluded from the existing literature. Actually, two parts of macro structure may have a dual function or can be found next to one another even within a single sentence. The examples used in the paper were taken from articles of British dailies *the Guardian*, *the Independent* and *the Times* on NATO airstrikes on Yugoslavia in 1999. These examples, especially those at the micro level, illustrate to what extent the personal attitude of a journalist influences the manner of reporting in British media.

Aleksandra BANJEVIĆ (Nikšić)

JEZICI U KONTAKTU I KONTRASTU

(tipološka klasifikacija jezika / fonološko poređenje jezičkih promjena)

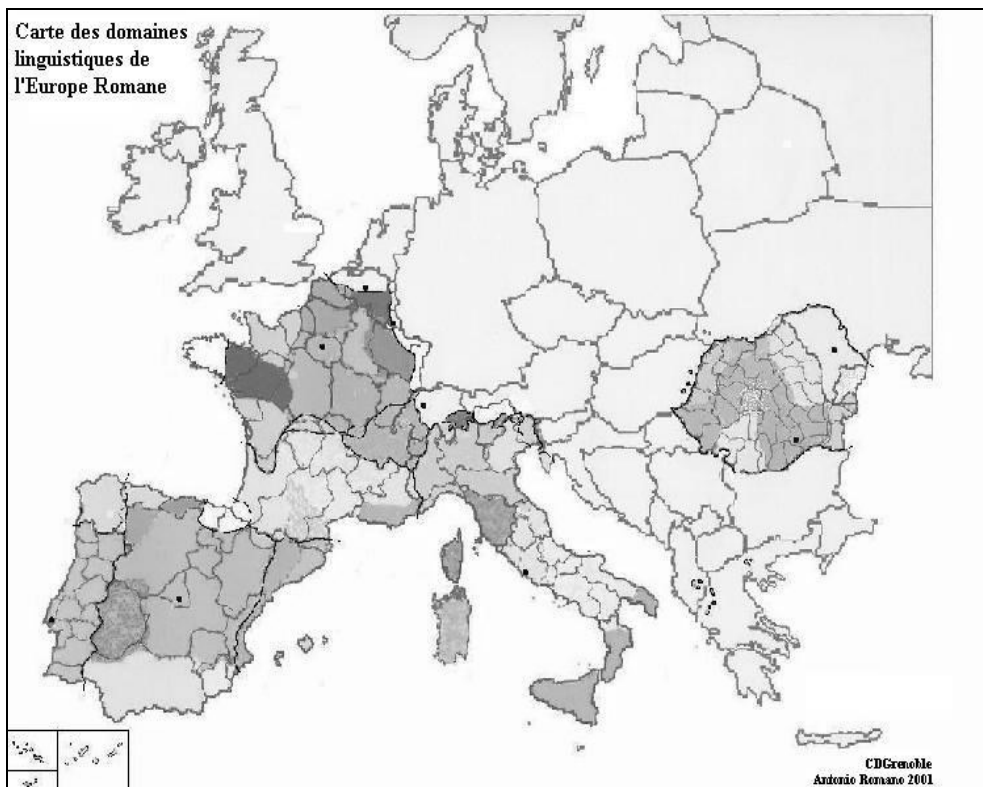
Proučavajući istoriju ljudskih jezika možemo zaključiti da nema jezika koji tokom svog istorijskog razvitka nije bio izložen dodiru s drugim jezicima. Razlozi jezičkih dodira su različiti jednako kao i rezultati tih dodira. Preuzimanje neke riječi zavisilo je, a zavisilo i danas, kako od spoljašnjih tako i od unutrašnjih faktora. Raščlanjivanje procesa prilagodavanja posuđenica, u ovom radu je najvećim dijelom utemeljeno na teoriji jezika u kontaktu Rudolfa Filipovića.

Jezični dodiri proučavaju se u tri smjera:

a) usvajanje jezika, b) jezično posuđivanje, c) prevođenje.

Proces jezičnog posuđivanja analizira se na četiri nivoa: fonološkom, morfološkom, semantičkom i sintaksičkom. Adaptacija modela pokazuje primarne i sekundarne pojave koje se javljaju na sva četiri nivoa. Adaptacija prema nivoima vrši se prema tipovima transfonemizacije, transmorfemizacije i stepenima promjene značenja na semantičkom nivou.

Ključne riječi: jezici u kontaktu, jezično posuđivanje, primarna i sekundarna adaptacija, posredno posuđivanje, neposredno posuđivanje, strana riječ, tuđica, posuđenica.

Posuđivanje među jezicima staro je koliko i sam ljudski jezik. Kontakti među njima su uticali da su se pojedine kulture isprepletale, a tako i jezici. Jezici su uvijek rezultat istorijskih i kulturnih dodira. U bilo kom periodu svog razvoja, jezik je rezultat istorijskih procesa koji određuju njegovu strukturu i osobine. Zbog važnosti tih uticaja treba uzeti u obzir i sinhronijsku i dijahronijsku dimenziju.

Procjene o tome koliko se jezika govori na svijetu kreću se između 3000 i 6000. Među naučnicima nema jedinstvenog mišljenja o tome kada je ljudska vrsta razvila jezičnu sposobnost.

Jezici se mijenjaju neprekidno i nezaustavljivo.

„Stoga, čak i kada bismo pošli od posve nevjerovatne pretpostavke da su svi pripadnici vrste *Homo sapiens* u početku govorili istim jezikom, iz toga su jezika tijekom ljudske povijesti morale nastati stotine i tisuće jezika; ako je u tisuću i petsto godina iz vulgarnolatinskoga nastalo petnaestak romanskih jezika, a iz praslavenskoga petnaestak slavenskih, zamislite ko-

liko je jezika moglo nastati iz zamišljenoga prajezika ljudske vrste, ako se taj govorio prije stotinjak tisuća godina. Naravno, jezici ne samo da nastaju, oni i izumiru“.¹

Upravo ta činjenica plaši lingviste. Procjenjuje se da će u idućih stotinu godina nestati polovina preostalih jezika na svijetu.

Rekonstrukcija istorije nekog jezika vrši se upoređivanjem rječnika i gramatičkih konstrukcija.²

Jezik je možda najvažnije pojedinačno obilježje ljudske vrste.

Rezultati jezičkih dodira su različiti. Oni zavise od niza različitih činilaca koji se mogu svrstati u dvije grupe: unutrašnji (lingvistički) i spoljnji (društveni i psihološki). Unutrašnji činioци zavise najprije od vrste odnosa među jezicima koji se dodiruju. Niz lingvističkih ograničenja djeluje u takvim situacijama. Društveni činioци uključuju dužinu i intenzitet dodira između jezičkih zajednica, njihovu veličinu, prestiž odnosa i funkcije kojima međugrupna komunikacija služi.³ Prema Teoriji jezika u kontaktu⁴ dosadašnja su istraživanja jezičkih dodira u posrednom i neposrednom posudjivanju pokazala da se adaptacija posudjenog materijala odvija na četiri nivoa: fonološkom, morfološkom, semantičkom i sintaksičkom.

Rezultat situacije u kojoj se dva jezika nađu u kontaktu (languages in contact) najčešće je posuđivanje leksičkih elemenata. Rjeđe se posuđuju gramatički elementi.

„Izgovor i gramatika čine zatvorene sustave koji nisu spremni primiti strane elemente. Samo iznimno posuđuju se fonemi ili gramatičke strukture: kad se to dogodi, posuđeni elementi ne modificiraju cjelinu svakoga sustava, nego ostaju po strani kao iznimke“.⁵ Posuđena riječ postaje model koji u jeziku koji u jeziku primaocu dobija svoju repliku. Ulaskom u novi jezički sistem dolazi do prilagođavanja replike. Prilagođavanje replike se vrši na sljedećim jezičkim nivoima: fonološkom, ortografskom, morfološkom, sintaksičkom, semantičkom, leksičkom i stilističkom.

Postoje različite podjele i definicije riječi stranog porijekla. Osnovna je podjela na tuđice i prevedenice s obzirom na njihovu prilagođenost je-

¹ R. Matasović, *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001. (Biblioteka THEORIA)

² *The Atlas of languages*, revise ed., Cornrie, Bernard; Matthews, Stephen; Polinsky, Maria; Aitchison, Jean, New York, U.S.A., 1996 1st edition.

³ D. Winford, 2003: 2.

⁴ Rudolf Filipovic, *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU, Školska knjiga, Zagreb, 1986, str.17.

⁵ R. Filipovic, Isto, str. 25.

zičkom sistemu u koji su ušle. Tuđice su riječi stranog porijekla koje se nijesu u potpunosti prilagodile jezičkom sistemu u koji ulaze, već čuvaju određene elemente modela. Posuđenice su riječi stranog porijekla koje su se potpuno prilagodile, na svim nivoima jezičkom sistemu u koji su preuzete.

„Pogled u povijest ljudskih jezika pokazuje da su jezici morali dolaziti u kontakt od samih svojih početaka i da su počeli utjecati jedni na druge u raznim oblicima i raznim okolnostima. Ipak su glavna pitanja jezika u kontaktu i lingvističkog posuđivanja privukla pažnju lingvista prilično kasno. To su bili leksikografi 18. stoljeća koji su se susreli s problemom posuđenica (loanwords) skupljajući rječničku građu, a posebno proučavajući strano podrijetlo riječi. Tada se javlja i prvi termin jezično miješanje (Sprachmischung, Language Mixture) i miješani jezici (Mischsprachen, Mixed Languages).⁶

Za posuđivanje riječi postoji nekoliko motivacija. Najjednostavnije je da riječ označava nešto potpuno novo za one koji je posuđuju. Na primjer, engleski je posudio whisky od škotskoga gelskog, yogurt iz turskoga; tomatu iz nahuatlškoga, sauna iz finskoga, ukulele (žičani instrument) iz havajskoga i kangaroo iz australskog jezika guugu-yimidir.⁷ Prevedenice se definišu kao podvrsta novotvorenica kod kojih se prema stranom modelu stvara riječ građena od domaćih sastavnica.

Indoevropski jezici kojima sada govori polovina čovječanstva prevladavaju u zapadnim zemljama. Francuski, ruski, hindski i ostali indoevropski jezici razlikuju se u mnogim vidovima.

Jedan od najsnažnijih podsticaja da se uporedni metod primijeni na indoevropske jezike potekao je od romanske lingvistike. U tom polju postojalo je obilje pisanih dokumenata na proto-jeziku, latinskom, a istorija njegovih različitih dijalekata bila je dobro dokumentovana. Italijanski uporedni lingvista Benvenuto Teracini kaže da je Romania - naime oblast u kojoj se govore romanski jezici - probni kamen za sve teorijske rasprave o jezičkim odnosima. Velike gramatike romanskih jezika iz XIX vijeka su – Diezova⁸ zajedno sa djelom *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1879. i dalje) od Karla Brugmana i

⁶ R. Filipovic, *Teorija jezika u kontaktu*, str. 19.

⁷ Robert Lawrence Trask, *Key Concepts in Language and Linguistics*, 1999, str. 265.

⁸ Friedrich Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, I-III, 1863- 44.

Bertolada Delbrika⁹, ruski prevod od 1904. izdat u Petrogradu: *Vvedenie v izucenie jazyka.*, zatim nešto kasnije *Indogermanische Grammatik* od Hermana Hirta¹⁰ i *Grundriss der Germanischen Philologie* Hermana Paula.¹¹ Na značaj koji je romanska lingvistika imala za razvoj historijskog metoda ukazao je I. Jordan u knjizi iz 1932. koju je 1937. godine objavio u engleskom prevodu Dzon Or pod naslovom *An Introduction to Romance Linguistics, its Schools and Scholars*¹², njemački prevod sa ispravkama objavio je 1962. godine Verner Baner. Naučnici iz mnogih zemalja razvijali su uporedno - historijski metod u oblasti indoevropistike: među njima su - da pomenemo samo nekolicinu - Antoan Meje iz Francuske, koji je isticao sociološki aspekt jezika, Vilhelm Tomzen iz Danske, čije se istraživanje protezalo na ugrofinski i turski jezik i na zagonetne jezike starog Mediterana, zatim Danac Holger Pedersen; nove ideje uveli su Ježi Kirilovic iz Poljske, Emil Benvenist iz Francuske i Edgar Startevant i Džoša Vatmou iz SAD.

Naučnici su nazvali „indoevropskom“ porodicu jezika koji su se prvo proširili po čitavoj Evropi i mnogim djelovima južne Azije, a sada se, kao posljedica svjetskog kolonijalizma govore u svim djelovima svijeta. Smatra se da se „protoindoevropski“ jezik govorio i prije 3000. godine p. n. e. i da se u toku sljedećeg milenijuma razdvojio na različite jezike. Te razlike su bile konačno uspostavljene između 2000. i 1000. godine p. n. e. , od kada datiraju prvi dokazi o postojanju grčkog, anadolskog i indoiranskih jezika.

⁹ B. Delbruck, *Einleitung in das Sprachstudium*, Leipzig 1908, V izdanje.

¹⁰ V. i : Hr. Zimmer, *Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax*, Colberg 1882.

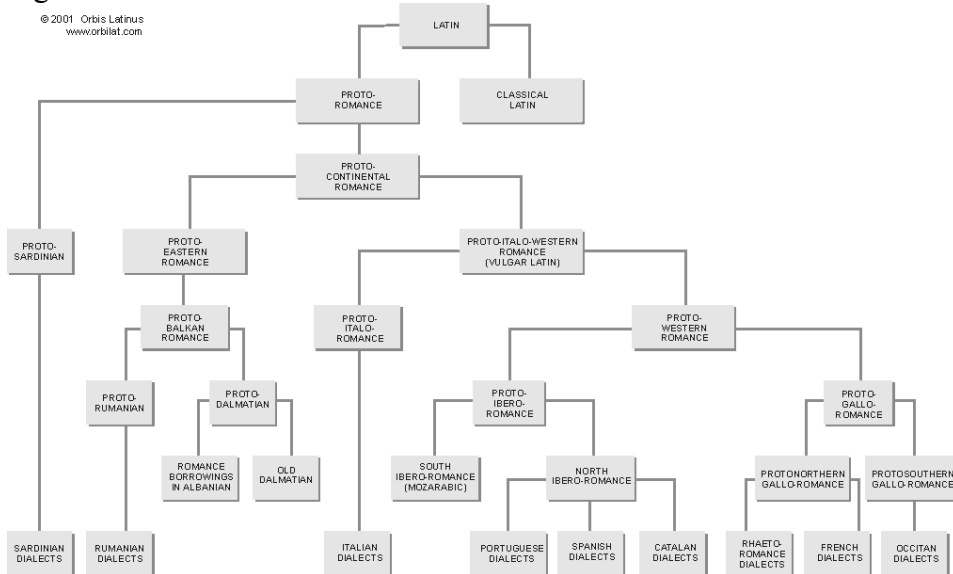
¹¹ Hermann Paul (1846-1921), posebno se preporučuje Paulova knjiga o principima istorije jezika: *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle 1880; zatim jos cetiri izdanja, posljednje 1920.

¹² Iorgu Jordan, *An Introduction to Romance Linguistics. Its Schools and Scholars* (preveo John Orr, London 1937; II revidirano izdanje, prošireno novim poglavljem, *Thirty Years On*, koje je napisao R. Posner, Oxford 1970.

Derivation of Romance languages from Latin.

From R. A. Hall JR. , *Introductory Linguistics*; originally published by Chilton Books, now distributed by Rand McNally & Co, Britannica. com Inc. 2001.

Figure 1.

Jezičnom porodicom nazivamo skup svih jezika za koje postoji dokaz da su se razvili iz istog prajezika, koji je zajednički prajezik svih jezika toga skupa i samo tih jezika. Indoevropski jezici su sigurno najbolje istražena jezička porodica među jezicima svijeta.

Uporedno istraživanje u oblasti indoeuropeistike utvrdilo je na prekretnici vijeka sljedeće jezičke grupe:

1. indoiransku
2. armensku (pripadnost armenskoga kao zasebne grane indoevropsih jezika dokazao je sedamdesetih godina prošloga vijeka njemački lingvista Hübschmann, toharske jezike povezali su sa indoevropskim Sieg i Siegling 1909, a pripadnost je hetitskoga indoevropskoj porodici dokazao Hrozný 1915).
3. albansku
4. baltičko-slovensku

5. germansku

6. keltsku

7. italsku, podijeljenu na zapadnoitalski, zastupljen u latinskom i u romanskim jezicima koji su se razvili iz njega (provansalski, francuski, katalonski, španski, portugalski, retoromanski, italijanski, sardinijski, rumunski i izumrli dalmatinski) kao i istočnoitalski (izumro, obuhvatao je drevne jezike, oskanski i umbrijski);

8. grčku, zastupljenu u drevnim i modernim dijalektima kontinentalne Grčke i ostrvlja, i u opštem standardnom „koiné“.

Pri utvrđivanju promjena koje se vrše u glasovnoj formi stranih riječi pri prelazu u naš jezik, moramo znati njihovu glasovnu formu prije tog prelaska.

„Razvitak se suvremenih romanskih jezika prema Muljačiću nije odvijao postupnim odvajanjem grana i odvjeta na genealoškom stablu, već kroz neprekidnu interakciju društveno ‚viših‘ i ‚nižih‘ idioma, pri čemu su stjecanjem političke moći i kulturnoga prestiža ‚viši‘ idiomi (iz kojih nastaju standardni romanski jezici) zamjenjivali ‚niže‘ ”.¹³ Riječi romanskog porijekla koje sriječemo u našem govoru nijesu odjednom prešle u naš govor. Taj prelaz je trajao više vjekova. U toku tog vremena mijenjao se fonetski sistem kako romanskih tako i slovenskih jezika. Zavisno od vremena u kome su korišćene, riječi su imale različitu glasovnu formu. Moramo imati u vidu da su riječi uzimane iz raznih dijalekata što dodatno otežava njihovo proučavanje.

Jezici mogu uticati međusobno jedni na druge na svim nivoima: leksičkom, fonološkom, tvorbenom, morfološkom, semantičkom i sintaksičkom. Jezici najlakše posuđuju na leksičkom, a najteže na sintaksičkom i morfološkom nivou.

Na fonološkom nivou jezici utiču jedni na druge tako da jezik davalac potiče fonološke promjene u jeziku primaocu. Uočeno je da struktura jezika primaoca može olakšati ili čak i potaći fonološko posudjivanje.

Osnovni je problem romanske istorijske fonetike saznati kako i zašto se latinski, jezik na teritorijama, koje su Rimljani osvojili, raspadao i raspao u dosta veliki broj današnjih književnih romanskih jezika i njihovih narječja. Pod tim se podrazumijeva prethodno poznavanje opštih načela i zakonitosti deskriptivne fonetike (priroda pojedinih glasova, mjesto njihovog izgovora kao i sve glasovne promjene: asimilacija, jotovanje, palatali-

¹³ R. Matasović, *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001.

zacija itd). Današnji su romanski jezici istorijski nastavak latinskog jezika. Italijanski književni jezik, a samim time i posuđenice koje mi proučavamo, nije ništa drugo nego današnja faza latinskoga jezika i to onakva kakva se razvila u Toskani ili još tačnije u Firenci. Analogno vrijedi za francuski i provansalski na galskoj teritoriji, za katalonski, španski i portugalski na Iberskom poluostrvu, za rumunski u Daciji i na Balkanu, za starodalmatinski u romanskim gradovima vizantinske teme Dalmacije.

Latinski je jezik očuvan u dokumentima razne prirode. Riječi iz latinskoga jezika kao jezika velike civilizacije ušle su i u druge jezike koje Rim jeste i nije pokorio. Možemo postaviti kao opšte pravilo da su riječi iz latinskog jezika prelazile u sve jezike onih naroda s kojima se graničilo Rimsko carstvo ili je vladalo nad njima. To bi podrazumijevalo prvu fazu latinskog jezika. Drugom fazom bi nazvali period kada se raspala rimska imperija. Svaka je rimska pokrajina dalje izgrađivala ovaj jezik i mijenjala ga često nezavisno jedna od druge.

Upravo to mijenjanje predstavlja dio našeg proučavanja. Istorijskoj fonetici veliki doprinos daje i proučavanje živih dijalekata i književnog govora. Neki su dijalekti konzervativniji, drugi pokazuju veću sklonost evoluciji. Istorijska fonetika u našem slučaju pokazuje kako su nastale varijacije latinskog jezika na Apeninskom i Iberskom poluostrvu, na Retoromanskoj i Galoromanskoj teritoriji i na jednom dijelu Balkana. Glavni metodi kod istorijske fonetike kao nauke su upoređenje i kritika izvora. Značenje riječi kod istorijske fonetike igra glavnu ulogu. Kako su istorijski događaji uslovljeni mjestom, vremenom i momentom, tako su isto i fonetski. Riječi iz latinskog jezika su prelazile u sve jezike onih naroda s kojima se graničilo Rimsko carstvo ili je vladalo nad njima. Upravo proučavajući latinske tuđice u ovim jezicima dobijamo važne podatke o istoriji latinskog jezika prve faze. Druga je faza latinskog jezika, faza raspada rimske imperije. Svaka je rimska pokrajina dalje izgrađivala ovaj jezik i mijenjala ga nezavisno jedna od druge.

Lingvistička geografija je pored eksperimentalne fonetike veoma važna pomoćna nauka istorijske fonetike. Lingvistička geografija se mnogo upotrebljava u novije vrijeme. Sve pojave obuhvataju određene teritorije, neka pojava manju, druga veću. To se sve može prikazati na geografskim kartama, koje služe da bi nam što bolje pokazale starost i recentnost jezičkih inovacija, odnosno dijalekata.

U Skokovom djelu nailazimo na fundamentalno pitanje koje važi za sva dublja jezička proučavanja:

Kako nastaju romanske jezične promjene?

To je pitanje ujedno i jedno od najtežih.

Poznato je da je latinski jezik bio neka vrsta opšteg jezika (koiné - langue de civilisation). Latinski jezik je kao saobraćajni jezik po čitavoj imperiji bio jedan.

Prema Meyer-Lubke-u su nastali: portugalski, kastiljanski, katalonski, franko-provansalski, provansalski i sjevero-francuski (ova tri posljednja su danas zamijenjena književnim francuskim jezikom), na Apeninskom poluostrvu italijanski kao književni jezik (koiné) i sardinski, retoromanski dijalekti kao zasebni jezici, izumrli romanski jezik u Dalmaciji i napokon rumunski jezik.

Meyer-Lübke razlikuje dvije vrste razvitka glasova: sponatnu promjenu i uslovno mijenjanje glasova.

Spontana je promjena glasova prema Meyer-Lübkeu npr. sljedeća: Dugo klasično latinsko *e* postalo je u vulgarnom latinskom jeziku zatvoreno *e*. Pored toga mogao je da potiče ovaj posljednji vokal i iz klasičnog latinskoga kratkog *i*. Ovaj glas *e*, kad se nalazio u otvorenom slogu i bio naglašen, razvio se u najstarijem francuskom u diftong *ei>oi>we*, dok danas glasi *wa: fides>feiz>foi*. Ovaj razvitak Meyer-Lübke naziva spontanom glasovnom promjenom zbog toga što unutar lat. rijeci koje sadrže zatvoreno vulg. lat. *e* nije moguće naći razlog tome mijenjanju.

Uslovno je mijenjanje glasova npr.: latinski perfekt *feci* ima naglašeno dugo *e* i dugo *i* na kraju. U st. francuskom se *feci* razvilo u *fiz*, danas *fis*, iz čega se vidi da se *e* pretvorilo u *i*, zbog idućeg dugog *i*. Glasovni razvitak *e>i* u naglašenom slogu vezan je na početno dugo *i*. Klas. lat. *viginti* prešlo je u vulgarnom latinskom i italijanskom u *venti*, a u francuskom u *vingt*.¹⁴ Ova pojava može se objasniti zakonom asimilacije.

Veoma zanimljivo je Skokovo objašnjenje razvoja jezika, u kojemu on upoređuje čovjeka i jezik „Što vrijedi za čovjeka to vrijedi i za jezik“.

Za klasifikaciju i razvoj individua, od važnosti su dvije vrste sila koje na nju djeluju:

- 1) sile u njemu samome,
- 2) sile izvan njega.

¹⁴ P. Skok, Isto, str. 157.

Da se bolje istakne razlika među njima, nazovimo ih posebnim imenima i to one koje su u individuu, endogenim, a one izvan njega eksogenim silama. Analogno razvitku samoga čovjeka, razvijaju se i jezici.

I u jeziku samome, u njegovoj strukturi, imamo sile, imanentne u njemu samome, koje stvaraju jezičke varijacije u mjestu i vremenu. Ali ima i druga vrsta sile, koja je izvan jezičke strukture, a podobna da mijenja jezik u mjestu i vremenu, kao i prva.

Skok dakle razlikuje endogene i eksogene sile varijacije jezika.

Endogene romanske jezične sile koje stvaraju, prema Skoku, diferencijaciju u mjestu i vremenu su sljedeće:

- *akcentat* (u našem jeziku razlikujemo štokavski, kajkavski, čakavski po akcentu; u romanskim jezicima se primjećuje konsekventnost u pogledu mjesta akcenta; akcentat je očuvan na onome slogu na kojemu je bio u latinskom jeziku; moramo zapaziti da je različito djelovao na boju naglašanih vokala);

- *kvalitet sloga* (slogovi mogu biti otvoreni ili zatvoreni; romanski jezici prave veliku razliku u razvitku vokala u otvorenim i zatvorenim naglašenim slogovima);

- *kvantitet vokala* (vokali mogu biti dugi ili kratki; vremenom i u ovom pogledu nastaju promjene. Najvažnija romanska pojava u ovom pravcu jeste promjena klas. lat. kvantiteta vokala u različit kvalitet vokala, zatvoren i otvoren);

- *asimilacija i disimilacija*;

- *borba protiv homonimija* (jezik izbjegava homonime. Čim dođu u susret dva oblika koji po izgovoru nijesu dovoljno jasni, jezik sam nastoji da im se ukloni, ili da ih dopuni ili zamijeni drugim jasnijim, *venire-habeo*>*ayu*>*aio futur vendrai*. Danas se u franc. jez. koristi samo *viendrai*.)

- *konstatacija da je jezik prije svega znanje* (u svijesti se stvaraju razne asocijacije. Sinonimi se ili skupljaju ili razdvajaju. Upliv sinonimije u jezičnom razvitku ispoljava se u vidu unakrštanja ili kontaminacije riječi ili oblika);

- „*fausse regression*“, tj. *lažna regresija* (ova sila ima takođe veliki uticaj na jezik upravo zato što smo svi manje više dvojezičnjaci. Uz književni jezik znamo i svoj dijalekat i normalno je da unosimo u književni jezik svoj dijalekat kojim govorimo spontano i obratno);

- *glasovna supstitucija* (ova se promjena tiče u prvom redu tuđih ili pozajmljenih riječi. Riječi putuju. Na tom putu one se mijenjaju. Prilikom njihovog izgovora narod koji se njima služi uzima svoje najbliže glasove);

- *analogija* (ovo je elementarna lingvistička pojava i zapažamo je već kod djeteta kad uči jezik. Analogiju sriječemo na svakom koraku u romanskoj morfologiji);

- *metateza* (ova sila izaziva inovacije u jezičkom razvitku jer uzrokuje da se glasovi koji zahtijevaju više napora u izgovoru premještaju, tj. postavljaju se na pogodnije mjesto za artikulaciju, a ne na mjesto na kome su etimološki zatečeni).

Endogene sile izvode diferencijaciju u jeziku.

Eksogene sile (u raznim vremenima jedne teritorije vrše istu službu, one se ne nalaze u samom jeziku, nego izvan njega), koje Skok nabraja su sljedeće:

- *etnički supstrat, komunikaciona sredstva, konfiguracija tla, političke granice,*

- *crkvene granice ili crkvene formacije, sociološke razlike, bilingvitet, osvajanja,*

- *stvaranje književnih jezika (koiné) unutar jednog jezika.*

Književni latinski jezik je razlikovao slogove po kvantitetu. Vokali su mogli biti dugi ili kratki.¹⁵

Prva velika promjena koja se dogodila u razvitku latinskog prema romanskim jezicima jeste promjena kvantiteta u kvalitet. Ova promjena karakteriše cio vulgarni latinitet.¹⁶

Kod romanizama koji su ušli u periferne jezike, klasični latinski kvantitet nije ni u vulgarnom latinitetu potpuno iščezao iz svakidašnjeg govora. Konstatovano je da se dugo *u* očuvalo u germanskim, arbanskim i južno-slovenskim, a dugo *o* samo u arbanskim romanizmima, dok su keltski romanizmi očuvali klas. lat. kvantitet i u drugim vokalima. Za hronologiju ovoga fonema naročito su važni južnoslovenski romanizmi. Prema podacima klasično latinsko dugo u govorilo se na Balkanu i Jadranu jos u 7 vijeku.¹⁷ Stanje vulg. lat. vokala tada je bilo sledeće:

a) palatalni vokali 1. *dugi e, e, i*, 2. *kratki e, e, i*;

b) velarni: 1. *dugi o, o, u*; 2. *kratki o, o, u*;

c) neutralni: *ā, ā*;

d) diftong: *au*.

¹⁵ Georgesa, Lateinisch-deutsches Handwörterbuch sv. 2 (1879), Thesaurus linguae latinae.

¹⁶ P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike*, svezak I, str. 176.

¹⁷ P. Skok, Isto, str. 177.

Znači da je vulg. lat. posjedovao 15 vokala u naglašenim slogovima. Osim u diftongu, u tri serije vokala razlikovao je kvantitet, a u palatalnoj i velarnoj seriji uz kvantitet još i boju. Kod neutralnog *a* i diftonga *au* nije razlikovao boju.

U nenaglašenim slogovima poznavao je samo tri zatvorena kratka vokala *a*, *o*, *e* i dva vokala neizvjesnog kvantiteta i kvaliteta *i*, *u*, koji su izazivali metafoniju.

Vulgarni latinski jezik, kao i klasični latinski poznavao je samo oralne vokale. Nazalni vokali su se razvili neovisno među sobom i neovisno od vulgarnog latiniteta.

U 6. vijeku se stvara novi način podjele dugih slogova u latinskom jeziku, tj. da su vokali u otvorenim slogovima, tj. slogovima koji se završavaju na vokal dugi, a vokali u zatvorenim slogovima kratki.

Meyer-Lübke zaključuje da je promjena klasičnog latinskog kvantiteta u vulgarni latinski kvalitet sasvim ovladala krajem 6. vijeka, dakle u vrijeme potpunog raspada Rimskog carstva.¹⁸

Vulgarni latinitet razvio je najprije razlikovanje boje u velarnoj i palatalnoj grupi naglašenih vokala, izuzev kod vokala *a*.¹⁹ Naglašeni slogovi dakle razlikuju kvalitet sloga, da li je otvoren ili zatvoren.

Ovoga razlikovanja nema u nenaglašenim slogovima. U nenaglašenim slogovima svi su vulgarno latinski vokali zatvoreni. U ovom položaju poznavao je vulgarni latinski pet vokala: *a*, *i*, *e*, *o*, *u*.

Prelaz klasično-latinskog kratkog *i* u zatvoreno *e* i kratkog klasično-lat. *u* u zatvoreno *o* je jedna od najstarijih vulgarno-lat. promjena. Ova se promjena dogodila u svim slogovima, u naglašenim i nenaglašenim.

Jačina zvuka vokala je takođe jedna od bitnih karakteristika samoglasnika. Zvuk je najjači u naglašenom slogu zbog toga što se tu nalazi sjedište ekspiratornog akcenta. Zato se naglašeni slog najjasnije izgovara. Nenaglašeni slog može spustiti glas. Spuštanje glasa nosi sa sobom slabljenje

¹⁸ Einführung 3. izd. §116.

¹⁹ „Otvor. i, zatvor. i, e, zatv. e, otv. u, zatv. u, a, otvor. o, zatv. o. Ovu prvu promjenu teško je hronoloski odrediti. U ovoj seriji od devet vokala nastade zbog izjednačenja u 3 vijeku i > zatv. e, ũ > zatv. o, ovo pojednostavljenje: ię, zatvor. e u a, otvor. o. zatv. o. Na ovom stepenu stvara se oko 6. vijeka novi vulg. lat. kvantitet. Otvor. e i zatv. e, otvor. o i zatv. o nalaze se u zatvorenim slogovima, tj. pred dva ili više konsonanata, osim pred grupom konsonant plus r, l. Otv. e i zatv. e, otv. o i zatv. o nalaze se u otvorenim slogovima ili riječima jednog sloga ili pred grupom konsonant plus r, l.” Petar Skok, *Osnovi romanske lingvistike*, svezak I, str. 181.

glasa, koje može ići tako daleko da nenaglašeni vokal jednostavno ispadne. U razvitku romanskih nenaglašenih vokala važnu ulogu igra i ritam sporednog akcenta, tj. kako su sporedni akcenti raspoređeni, ako riječ ima više slogova.

Razlika između vulgarnog latinskog i klasičnog latinskog jezika ostaje ista za konsonante kao i za vokale. Kad govorimo o klasičnom latinskom jeziku uvijek mislimo na jezik koji i danas nazivamo književni ili koiné. Rimska imperija, kao što smo već rekli, poznaje i vulgarni latinski jezik kojim se služio običan svijet u svakodnevnom životu. Taj jezik je imao istu gramatiku kao i klasični latinski jezik ali je pokazivao i razlike u izgovoru, u leksici, sintaksi i stilu, što je odgovaralo različitim društvenim klasama koje su se njime služile.

Romanske posuđenice povinuju se pravilima o akcentuaciji koja su u tom govoru na snazi i odstupanja su veoma rijetka. Nalazimo ih najvećim dijelom kod neadaptiranih posudjenica i zadržavanje romanskog mjesta akcenta jedan je od znakova njihove neprilagođenosti.

Razlika u kvalitetu akcenta u našem jeziku u odnosu na romanske govore koji su uticali na govore naše obale (u ovom slučaju mislimo prevažno na italijanski) uslovljava da sa određenom rezervom i obazrivo pristupimo problemu čuvanja romanske akcentuacije.

Dok naš jezik posjeduje melodijski akcenat, dotle je akcenat italijanskog jezika i venecijanskog dijalekta ekspiratoran. Akcenat romanskih jezika stoji u uskoj vezi sa latinskim. Isto tako moramo istaći da se i latinski akcenat u toku vremena mijenjao i da se prema Skoku „akcenat romanskih jezika ne osniva na najstarijem latinskom, nego na onome klasičnog perioda“. ²⁰ U romanskim jezicima akcenat ostaje, izuzev nekoliko izuzetaka. Šta je od klasičnog latinskog akcenta i kvantiteta zadržao vulgarni latinitet, iz koga su se razvili romanski jezici, je od principijelne važnosti za naše proučavanje akcenta u romanskim jezicima a samim tim i u posuđenicama u govoru naše obale jer važi kao pravilo da su ono što je zadržao od klasičnog latinskog vulgarni latinski jezik, zadržali i romanski jezici.

Ono što važi za naš jezik važi i za romanske jezike a to je da u slogu razlikujemo glasove, a u riječi slogove. Jačina kojom se u nekoj sumi slogova jedan slog jače izgovara ili ističe nego drugi zove se akcenat.

Razlikujemo *l'accent principal* (glavni akcenat) i *l'accent seconadire* (sporedni akcenat). Ovo važi kako za latinski jezik tako i za sve ostale ro-

²⁰ P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike*, svezak I, str. 168.

manske jezike. Jezici se u akcentu razlikuju time što se jačina može vezati sa mijenjanjem tona i sa kvantitetom. Kao što smo već rekli naš jezik ima muzikalni akcenat, dok romanski jezici poznaju samo ekspiratorni. Ton se pri muzikalnom akcentiranju mijenja tako da raste ili pada. Muzikalni akcenat ne postoji u romanskim jezicima. Događa se i to da se jačina ne veže za mijenjanje tona ni za mijenjanje trajanja. I taj akcenat je poznat u romanskim jezicima (rumunski).

O latinskom akcentu možemo govoriti samo na osnovu više ili manje vjerovatnih lingvističkih zaključaka, koji se zasnivaju na upoređenju. Na osnovu izvjesnih zaključaka koje su istraživači dobili komparativnim putem zaključuje se da je u najstarije vrijeme u latinskom jeziku akcenat morao biti na prvom slogu. Kasnije se latinski akcenat promijenio prema zakonu od tri sloga. Klasični latinski jezik razlikuje duge i kratke slogove, bili naglašeni ili nenaglašeni.

Akcentat se prilagođavao i izvjesnom ritmu koji se pojavljivao u izmjeni kratkih i dugih slogova u pjesništvu. Izvjesno je da je nakon prvog perioda, dok je akcenat bio na prvom slogu i nakon što je bio oslabljen nenaglašeni slog, zavladao u latinskom jeziku muzikalni akcenat, sličan našem, koji razlikuje dvije vrste kratkih i dvije vrste dugih slogova.

Ono što je značajno za ekspiratorni akcenat je da se jasno izgovara samo naglašeni slog, a ostali slabo. Nenaglašeni vokali, što smo već naveli, mogu i ispasti. Ovu pojavu imamo vrlo rano u vulgarnom latinskom jeziku. Što više idemo prema vulgarnom latinitetu i prema romanskim jezicima, postaje ispadanje vokala u penultimi sve češće. Ispadanje nenaglašenih vokala nazivamo sinkopom. Pojave sinkope rado pripisujemo ekspiratornom akcentu. Kako sinkopa često nije dosljedno sprovedena u latinskom jeziku, moramo reći da je u latinskom, pored ekspiratornog akcenta postojao i muzikalni.

Imamo malo zabilješki o prirodi latinskog akcenta. Sinkopirani oblici bili su sposobni za književni latinski jezik i nijesu bili karakteristika vulgarnog (pučkog) govora.

Naglašeni slog latinskih riječi se pokazao najotpornijim prema promjenama. Sudbina romanskih riječi je mnogo zavisila upravo od mjesta na kome se nalazio naglasak. Glavni naglasak je u latinskom, izuzev jednosložne riječi, mogao stajati samo na drugom ili na trećem slogu od kraja riječi. Ako je pretposlednji vokal dug, glavni naglasak je stajao uvijek na njemu; ako je kratak, onda je naglasak na trećem od kraja. Dvosložne riječi imaju akcenat na pretposlednjem slogu. Trosložne i višesložne riječi imaju

akcenat na pretposlednjem slogu kad je dug, a na trećem od kraja kad je pretposlednji slog kratak.

U svim romanskim jezicima mjesto glavnog naglaska se rijetko kad pomjerilo. Kao osnovna zakonitost za sve njih je važno da naglašeni vokal teži da se održi. U romanskoj fonetici, ako izuzmemo par slučajeva, vlada zakon da akcenat leži na istom mjestu kao i u latinskom. Zato, kad hoćemo da etimološki objasnimo neku romansku riječ tj. da u njoj prepoznamo latinske elemente, treba dobro da znamo ne samo kvantitet latinskih vokala koji dolaze u obzir, da li su dugi ili kratki, nego i mjesto gdje je ležao akcenat. To je osnovni princip romanske etimologije.

Proučavajući romanske posuđenice u govoru naše obale došli smo do nekih pravila o akcentu tih posuđenica. Najčešće se suočavamo sa čuvanjem dužine vokala romanskih posuđenica, bilo da se radi o vokalu u akcentnom slogu bilo o neakcentovanoj dužini. Da je većina romanskih posuđenica u govor koji mi proučavamo prešla iz književnog italijanskog jezika, u kojemu postoji pravilo da se samoglasnik pred udvojenim suglasnikom kratko izgovara²¹ to bi bilo lako istražiti. Međutim veliki broj posuđenica vodi porijeklo iz venecijanskog dijalekta koji od udvojenih suglasnika poznaje jedino: s(-ss-) i c ili dz (-zz-), tako da sva okvirna pravila, naročito kada se radi o čuvanju dužine vokala, imaju mnogo izuzetaka.

Kratak akcentovani samoglasnik u dvosložnim romanskim riječima reflektuje se u posuđenicama iz romanskih jezika: paš<it. passo, bal<it. ballo, mađ.<it. maggio.

U posuđenicama iz romanskih jezika samoglasnik je obično kratak i ispred grupa *sk*, *st*, *sp*, koje se nalaze u romanskim dvosložnim riječima: fešta<it. festa, đusto<it. giusto .

U najvećem dijelu dvosložnih riječi koje u govoru dobijaju nepostojano *a*, akcentovani samoglasnik postaje kratak, što ne odgovara pretpostavljenom kvantitetu akcenta: banak<it. banco, konat<it. conto, marač<it. marzo.

Dvosložne riječi koje u romanskim jezicima ne skraćuju samoglasnik u akcentovanom slogu, najvećim dijelom čuvaju dugi akcenat: karta<it. carta, konte<it. conte, ćar<it. chiaro, banda<it. banda.

Mnogobrojne iznimke od ovih pravila koje su nastale bilo pod uticajem venecijanskog dijalekta bilo pod uticajem naših glasovnih promjena

²¹ N. Stipčević i E. Franki, *Osnovi italijanskog jezika*, Prosveta, Beograd, 1966, str. 21.

postoje. Kratki akcenat namjesto dugog zabilježili smo u riječima: štima<it. stima, lima<lat. lima.

Trajni glagoli romanskog porijekla uvijek dobijaju dugi akcenat na drugom slogu od kraja bilo da se radi o glagolima koji završavaju na -avat, -ivat, bilo o trajnim glagolima koji imaju drugačije nastavke (-irat, -urit, -unit): longavat<it. prolungare, maltratavat<it. maltrattare itd.

Postoji i u ovom slučaju dosta izuzetaka. Jezik je živ. Neprestano se mijenja, zavisno od toga ko i u kojoj sredini se njime služi.

Posuđenice romanskog porijekla koje pomjeraju akcenat za jedan slog ulijevo pod uticajem istočnohercegovačkih govora, obično čuvaju istu neakcentovanu dužinu na mjestu romanskog akcenta ukoliko se akcentovani vokal dugo izgovarao. Isto tako dužinu na mjestu romanskog naglašenog samoglasnika ukoliko se dugo izgovarao čuvaju i posuđenice koje namjesto kratkouzlaznog akcenta dobijaju kratkosilazni akcenat: bokun < it. boccone, ven. bocon.

Posuđenice koje su sastavljene od dvije ili više riječi romanskog porijekla mogu se, po mjestu akcenta podijeliti u dvije grupe. Prvoj grupi pripadale bi one riječi koje su svoj akcenat prilagodile akcentu govora naše obale, dok bi drugoj grupi pripadale riječi koje još čuvaju mjesto svog primarnog italijanskog akcenta prilagođenog kvalitetu akcenta karakteričnog za govor naše obale. Prvu grupu bismo mogli dakle, svrstati u adaptirane posuđenice dok bi drugu grupu svrstali u poluadaptirane, a neke riječi iz te grupe i u neadaptirane posuđenice.

Nasuprot mladogramatičarima, koji su fonetske promjene proučavali izolovano, Roman Jakobson traži da se svaka fonološka promjena proučava u vezi s njenom funkcijom u sistemu jezika u kojem je nastala. Prije svega konstatuje da sve fonetske promjene nemaju fonološki karakter.

Mogli bismo zaključiti stoga, da se fonetske promjene mogu opisivati metodom integracije, a ne metodom izolacije. Treba istražiti kod kojih je fonoloških razlika izvršena neka promjena, a koje su od njih ostale nepromijenjene i na koji način. Treba pojedine fonetske promjene proučiti u vezi s čitavim sistemom.

Zadatak je istorijske fonologije onda ne samo opisivanje nego i tumačenje mutacija.

Sam opis pruža podatke o lingvističkoj situaciji prije i poslije mutacije, te omogućava ispitivanje smjera i značenja mutacije. Mutacija može biti predmet sinhronijskog istraživanja isto kao i nepromjenljivi lingvistički elementi.

To upravo važi za jezik. Dok na jednoj strani mutacija uspostavlja ravnotežu sistema, na drugoj strani ona može tu ravnotežu poremetiti i tako dolazi do čitavog lanca mutacija.

„Svaka je klasifikacija ili razvrstavanje u osnovi sličan postupak: članove nekoga skupa pridružujemo određenim podskupovima s obzirom na elemente koji su zajednički svim članovima dotičnih podskupova. Znanstvena se klasifikacija razlikuje od svakodnevnice po tome što elementi na osnovi kojih se vrši moraju na određen način biti bitni za identitet razvrstanih predmeta. Jezici su poput ljudi i drugih živih organizama po tome što je njihova prošlost ili povijest bitan element njihova identiteta.“²²

Literatura:

- Delbruck B. , *Einleitung in das Sprachstudium*, V izdanje, Leipzig, 1908.
Diez Friedrich, *Grammatik der romanischen Sprachen*, I - III, 1863 - 44.
Einführung, 3. izd. §116.
Filipovic Rudolf, *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
Georgesa, *Lateinisch-deutsches Handwörterbuch* sv. 2 (1879), Thesaurus linguae latinae.
Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, 1880.
Iorgu Iordan, *An Introduction to Romance Linguistics. Its Schools and Scholars* (preveo John Orr, London, 1937; II revidirano izdanje, prošireno novim poglavljem, *Thirty Years On*, koje je napisao R. Posner), Oxford 1970.
Matasovic Ranko, *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Biblioteka THEORIA, Matica hrvatska, Zagreb, 2001.
- Muljačić Žarko, *O stilističkom aspektu leksičkog posudjivanja*, Umjetnost riječi, Hrvatsko filološko društvo XIV, 1-2, Zagreb, 1970.
Robert Lawrence Trask, *Key Concepts in Language and Linguistics*, 1999.
Skok Petar, *Osnovi romanske lingvistike*, svezak I.
Stipčević N. i E. Franki, *Osnovi italijanskog jezika*, Prosveta, Beograd 1966.
The Atlas of languages, revise ed., Cornie, Bernard; Matthews, Stephen; Polinsky, Maria; Aitchison, Jean, 1st edition., New York, U.S.A., 1996.
Winford Donald, *An introduction to contact linguistics*, Oxford, 2003.
Zimmer Hr., *Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax*, Colberg, 1882.

²² Ranko Matasovic, *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001.

Aleksandra Banjević

LANGUAGES IN CONTACT AND CONTRAST
(Typological Classification of the Languages Phonological Comparison of the
Language Variation)

Summary

Language contacts can be studied in three directions: a) language acquisition; b) language borrowing; c) translation. In this project all three directions are investigated. The process of language borrowing has been analysed on four levels: the phonological, the morphological, the semantic and the syntactic levels. The adaptation of a model (a foreign word) shows two kinds of changes: primary and secondary changes which take place on all four levels. The adaptation on the quoted levels is carried out according to the three types of transphonemization (zero, compromise and free), three types of transmorphemization (zero, compromise and complete) and, according to the, degree of the change of meaning, on the semantic level.

Милош КРИВОКАПИЋ

РЕФЛЕКС ПОЛУГЛАСНИКА И ЈАТА У ПИСМИМА
СЕРДАРА И ГУВЕРНАДУРА РАДОЊИЋА

Вокализам писама Радоњића не разликује се од вокалског система већине наших дијалеката, нити од вокалског система данашњег књижевног језика. То је петочлани вокалски систем (*/a/, /e/, /u/, /o/, /y/*) са вокалним */p/*. Јерови у овим писмима немају гласовну вриједност, осим случајева када је њихов рефлекс вокал */a/* (крајње маргинално, у једном писму). Вокал */a/* је забиљежен умјесто некадашњих редуцираних гласова, али не у слабом положају. У писмима Радоњића регистровани су сви рефлекси јата. Доминантан је (и)јекавски рефлекс јата. Јат се у овим писмима, у највећој мјери, рефлектовао према познатим правилима: *дуго ђ > /uje/, кратко ђ > /je/*. За ортографску неусавршеност писама Радоњића у погледу биљежења јекавског и екавског рефлекса јата, које означавају графемом <e>, што је карактеристична црта и владике Данила и Петра Првог, на основу поређења са староцрногорским говорима и принципски, може се констатовати да су сви наведени примјери имали јекавски рефлекс јата у презентираним примјерима. Треба истаћи да је претпостављен изузетак у примјерима када кратко јат иза */p/* даје */e/*, као и у ријечима: *неким, неколико, нешто, обећати, обедити, целунути, сретати*. Такође, установљењем својеврсног система означавања старог вокала јата писара ових писама, видјели смо да је јат најстарији писар означавао са */e/*, средњи са */uje/*, а сви остали са */je/*. Без обзира на различите писарске манире, сматрамо да је изговарано *[je]* као и у њиховој дијалекатској бази.

У писмима Радоњића икавски рефлекс јата јавља се у позицијама: *ђ+j, ђ+o(<л), ђ+ђ*. Икавизми, који су чести у писмима сердара и гувернадуре Станише, ријетки у писмима попа и сердара Вука и гувернадуре Јована, у највећој мјери, одражавају староцрногорску говорну слику и јављају се само у стандардним формама карактеристичним и за савремени књижевни језик. Изузетак су само примјери у којима јат даје */u/* испред */ђ/*.

Кључне ријечи: полугласник, дијалекти, штокавски говори, староштокавски, црногорски говори, староцрногорски говори, народни говори, јерови, фонеме, гласови, лексеме, аломорф, јат, рефлекс јата, ијекавски, јекавски, икавски, екавски.

У свим дијалектима нашег језика имамо од најстаријих времена један полугласник као резултат стапања два, из прасловенског, наслијеђена полугласника. Постоје двије велике групе говора у којима је полугласник дао другачији рефлекс него у већини штокавских говора. То је група староштокавских дијалеката (призренско-тимочког типа) у којима се полугласник изговара као кратко мукло [a] и у говорима зетског типа, гдје је изговор сличан муклом звуку [e] (Белић, 1999: 77). У говорима основице данашњег књижевног језика, у свим положајима из којих се није изгубио, некадашњи полугласник је прешао у /a/ (Стевановић, 1964: 78).

Рефлекс некадашњих полугласника

Иако савремени говор Његуша није детаљно проучен, познато је из досадашњих истраживања, да се он налазио изван зоне гдје се рефлекс некадашњег полугласника изједначио са етимолошким /a/ (Младеновић, 1973: 72). Пишући о говору средњокатунских племена (Цуце, Бјелице, Загарач, Комани) и Љешанске нахије, М. Пешикан истиче одсуство такозваног полугласника, односно изједначење рефлекса некадашњих полугласника са етимолошким /a/. Пешикан, такође, одређује границу простирања ових редуцираних гласова, наводећи да се „полугласничка граница поклапа са племенском границом Цуца и Ђеклића, затим са границом Катунске и Љешанске нахије и Ријечком“ (Пешикан, 1965: 107). На југу, југозападу и југоистоку од ове зоне некадашњи полугласник развио се, углавном, у отворено /e/: у Црмници, у источној Црној Гори и у мрковићком говору (Милетић, 1940: 225; Стевановић, 1933–1934: 7; Вујовић, 1969: 88).

У писмима владике Данила „за некадашњи полугласник редовно је написано /a/“, као и код владике Висариона Бориловића и у писмима из Ријечке нахије с краја XVII вијека (Младеновић, 1973: 72; 1977: 32, 1977a: 214), док је у рукописима владике Петра I Петровића вокал /a/ нотиран као рефлекс секундарног полугласника (Остојић, 1979: 65). Некадашњи полугласници у писмима Радоњића нијесу забиљежени као „зетски рефлекс“, који је у неким црногорским говорима шести члан вокалског система. Јерови у овим писмима немају гласовну вриједност, осим када дебело јер стоји умјесто фонеме /a/. Региструјемо, дакле, у медијалној позицији графички знак <ъ> у функци-

ји графеме <a>: *сѣмѣ* (ВІПЗ)¹, *дѣнѣхѣ* (ВІПЗ), *болестѣнѣ* (ВІПЗ), *досѣдѣ* (ВІПЗ), *скѣдѣрѣ* (ВІПЗ), *есенѣсѣ* (ВІПЗ), *ѡмѣкли* (ВІПЗ), *житѣкѣ* (ВІПЗ)².

У писмима средара и гувернадур Радоњића вокал /a/ је забиљежен умјесто некадашњег полугласника, али не у слабом положају. Изузетак (евентуални) је маргиналан и односи се само на примјер /изапсова/ (СП 28), гдје, према мишљењу А. Младеновића, имамо „утицај српскословенског језика у којем је долазило до вокализације полугласника у слабом положају“ (Младеновић, 1973: 76). Међутим, у примјеру /изапсова/, највјероватније, није ријеч о утицају српскословенског језика, већ се непостојано /-a-/ убацује да би се разбила тешка сугласничка група, па се тако остварује аломорф префикса /из-/ као [иза-]. То се не би могло тврдити и за лексеме /самрт/ (СП 3) и /сагријешио/ (СП 43), које је гувернадур Станиша, вјероватно, преузео из српскословенског језика. Гувернадур Вуколај Радоњић је такође преузео неколико готових лексема из рускоцрквеног језика: /честѣ/ (ВІПЗ 18, 19), /денѣ/ (ВІПЗ 23) и сл.

Двије позајмљене лексеме из српскословенског и неколико из рускословенског језика, очито је, представљају само књишки утицај и можемо их сматрати крајње маргиналним, а што се, пак, тиче, (мало вјероватне) вокализације некадашњих полугласника у слабом положају, према правилу, не познају је народни говори (уп. Младеновић, 1973: 76), а они су подумента језика сердара и гувернадур Радоњића.

Може се констатовати да су Радоњићи, иако потичу из краја који, према „дијалекатској карти“, не припада најужој основици данашњег књижевног језика, на фону староцрногорских, али и говора уже основице данашњег књижевног језика у којима је некадашњи јаки полугласник, тамо гдје се није изгубио, прешао у /a/, никако у мукло /e/ илити „зетски рефлекс“.

¹ При навођењу писама дате су скраћенице: ВІ - поп и сердар Вуко, С - сердар и гувернадур Станислав (Станиша), ВІІ - гувернадур Вукале (Вуколај), Ј - гувернадур Јован, ВІІІ - гувернадур Вуколај, П - писмо.

² Наведене лексеме у осталим писмима попа и сердара Вука и осталих Радоњића имају графему <a> у медијалној позицији умјесто <ѣ>, што потврђује графематску функцију дебелог јера.

Рефлекси јата

Јат има у писмима Радоњића сљедеће рефлексе: /*ujel*/, /*jel*/, /*el*/, /*ul*/. Најфреквентнији рефлекси јата у овим писмима су: /*ujel*/, /*jel*/, што је и очекивано с обзиром на припадност Радоњића Његушима, тиме и староцрногорским говорима. Остали рефлекси јата (/*el*/, /*ul*/) углавном су регистровани као и у другим црногорским говорима (уп. Пешикан, 1965: 107; Стевановић, 1933–1934: 7; Милетић, 1940: 225).

Писма сердара и гувернадуре Радоњића огледало су црногорског народног говора у том погледу. Језик писама Радоњића показују неконзистентност правописа, која се манифестује у дјелимично неразграниченом означавању рефлекса /*ujel*/ и /*jel*/, /*el*/ и /*jel*/, што је битно обиљежје и језика њихових савременика - владика Данила и Петра I,³ већим дијелом и Андрије Змајевића.⁴ То, свакако, отежава потпуно разлучивање ијекавског од јекавског, јекавског од екавског рефлекса јата.

Дуго јат означава се са <*ue*>, али и кратко у писмима гувернадуре Станише, Вукала, Јована и Вуколаја. Исто тако, графемом <*e*> означава се јекавски и екавски рефлекс јата у писмима попа и сердара Вука. Без обзира на сличну, ако не и истовјетну језичку ситуацију код савременика писара ових писама, у овом раду, да би се отклониле могуће недоумице, биће презентирани само неспорни примјери рефлекса јата, односно они који су у сагласју са староцрногорским говорима и језиком савременика Радоњића (који су истовремено и Његуши).⁵

³ Младеновић истиче неусавршености графиције владике Данила због означавања /*e*/ и /*je*/ истим словом /*e*/- /*чловек*/, /*двема*/ и др. „С обзиром на ситуацију у СК-Љ и Црмници, треба узети да је реч о јекавизму. Два пута је владика Данило написао ијекавски рефлекс старог јата тамо где је очекиван јекавизам: у корену глагола *бјежати* /*биежи*, *биеже*/, једном је написао уместо *рећи* /*риећи*/(...)" (Младеновић, 1973: 60). Код Петра Првога имамо и /*после*/ и /*послед*/, /*послиен*/, /*преварени*/ и /*приеваре*/ (Остојић, 1976: 85 - 86).

⁴ У ћириличном рукопису означено дуго јат представља најчешће <*uje*>, али и <*je*> уколико се има у виду /и/јекавски изговор (Пижурица, 1989: 160).

⁵ Владике Данило, Петар Први и Петар Други су Његуши као и Радоњићи, а Андрија Змајевић је по поријеклу Његуш.

Ијекавски рефлекс јата

а. Коријен и основа ријечи

б љл-:

БИЕЛО МОРЕ (ВП 8), БИЕЛЕ (СП 35), БИЕЛАНИМА (СП 35);

в љд-:

ЗАПОВИЕДАТЬ (ВП 3), ЗАПОВИЕДАΩ (ВП 3), ЗАПОВИЕДНИКŸ (ВП 5),
ЗАПОВИЕДИ (ВП 12), ЗАПОВИЕДЬ (СП 12), ЗАПОВИЕДАТЕ (СП 22),
ЗАПОВИЕДНИЦИ (ВПП 16);

в љк-:

ЎВИЕКЪ (ЈП 17), ЎВИЕКЪ(ВПП 11);

вр љд-:

ЎВРИЕДИЛА (ВП 19), ВРИЕДАЊЪ (СП 28);

вр љм-:

ВРИЕМЕ (ВП 7), ѱ ВРИЕМЕ (ВП 19);

гр љх-:

САГРИЕШИΩ (СП 42);

д љл-:

ДИЕЛА (ВПП 16);

д љт-:

ДИЕТЕ (ВП 5);

л љн-:

НЕ ОБЛИЕНИ СЕ (ЈП 16);

л љп-:

ЛИПО (ЈП 27, ВПП 1);

м љша-:

МИШАТЕ (СП 39), МИШАТЬ (СП 42);

н љм-:

НИЕМЦА (ЈП 26);

нѣсам-:

ниесѣ (ВІП 12), ниесмо (СП 13), ниесте (СП 39);

плѣн-:

плиенѣ (ВІП 4), плиенити (ВІП 21), плиеномѣ (СП 42);

прѣ-:

прие (СП 18), приедѣ (СП 19);

прѣт-:

приете (СП 40), приетитѣ (ЈП 29);

рѣч-:

риечѣ (ВІП 3), ричи (ВІП 19), ричима (СП 28);

рѣк-:

с ричкомѣ нахиѡмѣ (ВІП 17);

свѣт-:

пресвиетломѣ (ВІП 3), пресвиетлѣ (ВІП 3), пресвиетла (ВІП 12),
свиетлѣ (ВІП 16), пресвиетло (СП 1), свиетлѣ (ЈП 14);

сѣк-:

сиекѣћи (ВІП 4), посиекѣ (ЈП 19);

сниѣ-:

сниега (СП 42), сниегѣ (ЈП 22), сниегомѣ (ЈП 22);

срѣд-:

ѣ сриедѣ (СП 14);

Дуљење кратког јата, што је одлика неких црногорских говора (уп. Петровић, 1972: 61; Милетић, 1940: 250–254; Пешикан, 1965: 105–106), али и јужног наречја⁶ уопште, региструјемо у писмима сердара и гувернадуре Станише, гувернадуре Вукала, Јована и Вуколаја.

⁶ Дуго јат у јужном (Вуковом) дијалекту даје /*uje*/, али има одступања: у ген. мн. кад се дуљи остаје /*je*/, али и у другим случајевима под утицајем аналогиче: *вјештац*, *размјерак*, *дјева*; редовно у прилогу прошл. времена: *видјевши*, *разумјевши* (Белић, 1999: 86).

На основу поређења са језиком савременика Радоњића: владика Висариона, Данила и Петра Првог (Младеновић, 1973: 29, 66; Остојић, 1979: 80–81) и црногорским (Милетић, 1940: 247, 346; Петровић, 1972: 61), особито староцрногорским говорима (Пешикан, 1965: 105–106), навешћемо примјере јављања рефлекса /*ije*/ у писмима Радоњића умјесто очекиваног /*je*/:

бѣ-:

БИЕШЕ (СП 28), БИЕХУ (СП 41);

бѣл-:

БИЕЛОПАВЛИЦКОИ (ЈП 12), БИЕЛОПАВЛИЋЕ (ЈП 12), БИЕЛОПАВЛИЦКЕ (ЈП 16);

видѣ-:

ВИДИЕТИ (ВШП 1), ВИДИЕТЬ (ВШП 1), ВИДИЕЋЕМО (ВШП 19);

вѣр-:

ВИЕРЕ (ВШП 2), НЕВИЕРЕ (СП 14), ВИЕРНО (СП 19), ВИЕРЮ (СП 40), ВИЕРОВАТЬ (СП 41), ВИЕРА (СП 42);

горѣ-:

ИЗГОРИЕЋЕМО (СП 28);

живѣ-:

ЖИВИЕЛИ (СП 11);

мѣст-:

НАМИЕСТО (СП 12);

мѣсец-:

МИСЕЦА (ВШП 18), МИСЕЦА (СП 27);

мѣр-:

НАМИЕРИО (СП 11), НАМИЕРИЛИ (СП 11), НАМИЕРАМЪ (СП 27);

нѣ-:

ПОНИЕЛИ (СП 18), ДОНИЕТЬ (СП 26), ПОНИЕТЬ (ЈП 27);

дѣвѣ-:

ДВИЕ (ВШП 12), ДВИЕМА (СП 28);

обѣ-:

ѠБИЕ (ЈП 7).

сѢк-:

ИЗАСИЕКЛИ (СП 33);

спѢ-:

ПРИСПИЕЛИ (СП 35);

старѢшина-:

СТАРИЕШИНЕ (СП 14), СТАРИЕШИНАХЪ⁷ (СП 35);

трпѢ-:

ТРПИЕТЬ (СП 14), ТРПИЕТИ (СП 40).

Као што се из наведених примјера може видјети, иако региструјемо /u(j)e/, на основу компарације са савременицима Радоњића и староцрногорским говорима, ријеч је о писарском маниру јер је у овим случајевима јат у дијалекатској бази писара ових писама, без изузетка, дао /je/. Тој констатацији иде у прилог и јављање /uje/ послије /p/ у примјерима /старијешине/, /старијешинах/. „Кратко јат иза /p/ даје /e/: /мрежа/, /срести/, /врети/, /брегови/, /времена/, али и /грјехота/, /грјешан/, /стрјелица/, /горјети/, /старјети/. Код /горјети/ и сл. утицајем других глагола - <рѢ>: дало је /rje/ (умекшано /p/), затим врло рано /pe/“ (Белић, 1999: 86). Када се зна да је /rje/ знатно старије од /pe/ и да је уопштена тенденција у црногорским говорима ка потпуном усвајању екавског рефлекса послије /p/, онда /uje/ иза /p/ у писмима Радоњића (али и остале „ијекавизме овог типа“) можемо сматрати само писарским маниром попут, рецимо, „специфичне ознаке“ владике Данила, који да би учинио препознатљивим /je/ послије /p/ пише знак за полугласник (уп. Младеновић, 1973: 76–77), или, пак, латиничних списа А. Змајевића гдје је „доследно спроведено графијско решење /ue/=/uje/, /je/“ (уп. Пижурица, 1989: 194). Дакле, колебања у писању, посматрано са становишта црногорских народних говора, јесу битно обиљежје и Радоњића, али и њихових савременика који потичу са истог географског простора.

⁷ „У СК – Љ чује се и старешина и старјешина“ (Пешикан, 1965: 51, 91), црмничком старешина (Милетић, 1940: 247, 346), у језику владике Данила искључиво старјешина (Младеновић, 1973: 29, 66).

Познато је да се неколико именица словенског поријекла на */-ур/* и већи дио оних узетих из страних језика у источноцрногорским и сусједним говорима западне и сјеверне Црне Горе употребљавају са групом */-ијер<-ур/*. Код Петра Првога Б. Остојић нотирао је два случаја: */манастиерџ/*, гдје, према мишљењу А. Вајана, имамо додавање италијанског суфикса */-ијер/*, и */брегадиеру/*, у коме, вјероватно, имамо усвајање изговора из језика из кога је лексема позајмљена. Јављање */-ијер/* у писмима сердара и гувернадуре Станислава и гувернадуре Јована умјесто изворног */-ур/* подстакнуто је такође венецијанским узорима (уп. Остојић, 1976: 90; Вајан, 1928: 232; Милетић, 1940: 254; Пешикан, 1965: 106; Пижурица, 1989: 294; Стевановић, 1933–1934: 27; Младеновић, 1973: 60), што потврђују и сљедећи примјери:

кавалиера (СП 10), квартиеръ (СП 15), брегадиеръ (СП 39),
кавалиеръ (ЈП 12).

Рефлекс кратког јата

„Развитак рефлекса *је < ђ* у јужном говору дао је у различитим локалним говорима могућност за образовање нових гласовних појава. У херцеговачком: *тјерати, ћерати, дјевојка, ђевојка; виђети, трпљети*, поред *тријети, грмјети-грмљети, ћедило, ћевњак, и иједило, ијевњак (...)* У старијим говорима херцеговачког типа (дубровачки, по варошима), гдје се ова претварања не врше, то се у данашњем књижевном језику пише по старијем начину: *тјерати, дјевојка, грмјети (...)*“ (Белић, 1999: 86).

Примјери јекавизама у писмима Радоњића су сљедећи:

а. Коријен и основа ријечи

бђ:

бешѐ (ВП5), блѐше (ЈП3), блѐхђ (ЈП29);

Иако је написано *<беше>*, на основу упоређења са савременицима Радоњића и староцрногорским говорима, ријеч је о јекавизму */бјеше/*. Исти је случај и са осталим примјерима који слиједе: *<Белице>* (*/Бјелице/*), *<веру>* (*/вјеру/*), *<веран>* (*/вјеран/*), *<неверан>* (*/невјеран/*), *<разумећете>* (*/разумјећете/*)...

бѣ-:

ДОБЛЕЖАЛИ (ЈП 21);

бѣл-:

БЕЛИЦЕ (ВІП 8), БЛЕЛИЦЕ (ЈП 22);

видѣ-:

ВИЋЕТИ (ВІП 14), ВИЋЕТЬ (ВІП 18), ВИЋЕХЪ (СП 19), ВИЋЕЛИ (ВІП 1), ВИЋЕСМО (ЈП 3), ВИЋЕ (ЈП 29);

вѣр-:

ВЕРЪ (ВІП 12), ВЕРАНЪ (ВІП 14), НЕВЕРНА (ВІП 14), ВЛЕРОВАНО (ЈП 1), ВЛЕРОВАТИ (ЈП 13), ВЛЕРНЕ (ЈП 14), ВЛЕРЪ (ЈП 29);

годѣ-:

СВЪЋЕ (ВІП 21);

когоѣ-:

КОГОЋЪ (СП 28), ЦОГОЋЕ (СП 41), ЦОГОЋЪ (СП 41), КАДГОЋЪ (ЈП 8);

дѣв-:

ЗАЋЕВЕ (СП 26), ЗАЋЕВИЦАХЪ (СП 32);

дѣд-:

ЋЕДИНИ (ВІП 21);

дѣл-:

ЋЕЛА (СП 19), ЋЕЛО (СП 28);

дѣт-:

ЋЕТЕТА (ВІП 6), ЋЕТИЋАХЪ (ВІП 22);

дѣц-:

ЋЕЦЕ (СП 18);

живѣ-:

ЖИВЛЕТИ (ЈП 25);

недѣл-:

НЕЋЕЛЪ (ВІП 10), ПОНЕЋЕЛНИК (СП 1), НЕЋЕЛЕ (СП 27), НЕЋЕЛНИ (СП 24), НЕЋЕЛЮ (ВІП 22);

разумѣ-:

РАЗЪМЕЋЕТЕ (ВІП 12), РАЗЪМЛЕХЪ (ВІП 4), РАЗЪМЛЕСМО (ЈП 3);

сѣѣдок-:

сѣдочено (СП 24);

сѣѣд-:

сѣѣетъ (СП 40);

сѣѣѣт-:

сѣѣтъ (СП 12), **сѣѣоваѣѣ** (СП 41);

Најновије јотовање захватило је сонанте л и н и денталне консонанте /д/, /т/, /с(з)/ и сугласничку групу /ст/. „Овде је дошло до редукције сонанта /в/ у положају између консонанта и вокала, као и у лексеми /меѣед/, накнадно до јотовања дентала /д/ и /с/“ (Суботић, 1972: 112). Дакле, иако је написано /сѣдочено/, /сѣѣет/ и /сѣѣоваѣѣ/, ријеч је о /сѣдочено/, /сѣѣет/ и /сѣѣоваѣѣ/.

тѣѣр-:

приѣѣрали (СП 18), **изѣѣратъ** (СП 27), **ѣѣраше** (ЈП 2);

хѣѣтѣ-:

кѣѣ (ВП 6), **кѣѣше** (ВП 7), **кѣѣли** (СП 11), **кѣѣла** (СП 12).

У староцрногорским говорима имамо, у највећој мјери, провођење замјене епентетског /љ/ гласом /ј/. Решетар у јављању /ј/ умјесто /љ/ види фонетски процес (Решетар, 1900: 125), Вушовић сматра да је то резултат напоредности рефлекса типа /њ-/нљ-/ у позицијама најновијег јотовања (Вушовић, 1930: 115), а Пешикан истиче да је вјероватно ријеч о фонетској тенденцији, која се уклапа у општу тенденцију редуковања, заправо ублажавања напрегнутих артикулација. „Та тенденција није била, можда, толико јака да изазове гласовну промјену, али је могла сугерирати избор између варијаната које су омогућене морфолошким путем“ (Пешикан, 1965: 109).

Судећи према примјерима из ових писама, гдје није забиљежен ниједан примјер преласка групе уснени сугласник+/љ/ у групу уснени сугласник+/л/, можемо претпоставити да је ријеч о архаичним језичким цртама које нијесу ишчезле из језика иако је процес јекавског јотовања уснених сугласника узео маха у овим писмима, али и у језику савременика Радоњића.

Презентовани примјери нам указују на колебања у писању писара ових писама. Уколико упоредимо наведене примјере неспорних јека-визама „екавски“ и „ијекавски“, али и „јекавски“ написане, видјећемо да имамо *веран/вијеран/вљеран, разумећете/разумијећете/разумље-смо, беше/бијеше/бљеше...* Дакле, писар с почетка осамнаестог столе-ћа (поп и сердар Вук) стару словенску фонему јат скоро редовно озна-чава са /e/, средином тог вијека (сердар и гувернадур Станиша) са /ije/, а крајем 18. и почетком 19. налазимо у писмима осталих гувер-надура /je/. Имајући у виду ове различите писарске манире, а на осно-ву компарације са црногорским говорима и језиком савременика Ра-доњића са истог језичког и географског подручја, сматрамо да је у овим случајевима, ипак, изговарано [je].

Екавски рефлекс јата

У овим писмима нијесу регистровани неки карактеристични ека-визми који се јављају на ширем подручју (и)јекавских дијалеката - /обе/, /озледити/, /зеница/, /већа/ (Белић, 1999: 89; Решетар, 1907: 67), ни они што се налазе у староцрногорским говорима – /цеста/, /позледа/, као ни они који су нотирани у црмничком говору - /невеста/, /делић/ (Милетић, 1940: 250–251). „Неки су облици добијени из екавских говора, а други, вероватно, као /некад/-развијени су на земљишту јужног говора под утицајем речце /не/“ (Белић, 1999: 87).

Пошто се у писмима Радоњића вокал /e/ и секвенца [je] означава-ју истим графичким знаком, не може се увијек разграничити екавски од јекавског рефлекса јата⁸. Екавски рефлекс јата претпостављен је иза сугласника /p/, а лексички екавизми у овим писмима су занемар-љиви, што је заједничка црта староцрногорских и црмничког говора (Пешикан, 1965: 105; Милетић, 1940: 250–251). Графема /e/, дакле, могла је имати вриједност вокала /e/ и секвенце [je]⁹. „Већина случајева са /e/ место старог јата може се идентификовати са јекавским рефлексом, и то не само у примерима где је дошло до

⁸ Већ је упућено на некозистентност правописа и потцртана је паралела са језиком владика Данила и Петра Првог.

⁹ „У тим примерима јекавизам (или екавизам) се узима у принципу или се успостав-ља посредним, компаративним путем“ (Младеновић, 1973: 21).

јекавског јотовања или до свођења *pje>pe*, већ и тамо где није долазило до ових фонетских промена“ (Младеновић, 1973: 72). Стога су и овдје, као и у примјерима (и)јекавизама, презентирани само неспорни екавизми¹⁰.

Екавизми у овим писмима нијесу бројни. Правило је да кратко <ѣ> иза /p/ даје /e/¹¹, па претпостављамо да и у писмима Радоњићи, као и у језику њихових савременика са истог говорног простора, то правило има потврду¹²:

врѣмен-:

вРЕМЕНА (ВП 15), **с вРЕМЕНОМЪ** (СП 41);

прѣд-:

ПРЕДЪ БУДѢ (ВП 22), **ПРЕДЪ СВОМЪ ВОИСКОМЪ** (СП 15);

прѣко-:

ПРЕКО ВИЕРЕ (ВП 19), **ПРЕКО ПОЛА** (СП 28), **ПРЕКО РИЕЧИ** (СП 39),
ПРЕКО СИНАВИНЕ (ЈП 19), **ПРЕКО ПУТА** (ВПП 1);

прѣ-:

ПРЕВЕДРОМЪ (ВП 11), **ПРЕВАРИТЬ** (СП 17), **ПРЕВЕДРОГА** (СП 37),
ПРЕВЕДРИ (ВПП 2), **ПРЕМИЛО** (ЈП 14), **ПРЕДРАГО** (ЈП 30);

срѣд-:

НАСРЕДЪ ПАЗАРА (СП 25);

трѣб-:

ПОТРЕБА (ВПП 1), **ПОТРЕБЕ** (ВПП 1).

Примјере са <*прѣ-*>, <*прѣд-*>, <*прѣко-*> писари ових писама изговарали су, најчешће, са „екавизмом који је добијен фонетским путем од рефлекса /je/ иза /p/ испред којег је још један консонант“ (Младеновић, 1977: 21). Такође, екавски рефлекс старог вокала јата претпостављен је и у слједећим ријечима:

¹⁰ Презентирани примјери компарирани су са СК - Љ, источнохерцеговачким говорима, језиком Петра Првог и владике Данила, и у складу са тим разлучени су екавизми од јекавизама.

¹¹ „Изузеци су грјехота, грјешан, стрјелица, горјети, старјети (...)“ (Белић, 1999: 86).

¹² „У СК - Љ уместо /pe/ (са кратким јат) ни у једном случају немамо /pje/ изузев у Парцима гдје је забиљежено *старјешина* и *старјешинство*“ (Пешикан, 1965: 104).

НЕКИМЪ (ВІП 7), НЕКОЛИКО (ВІП 6), НЕЩО (СП 11), ЎБЕЋАТЬ (ВІП 2), ЎБЕДИТЬ (ВІП 12) ЦЕЛЎНУТИ (СП 35), СРЕТАТИ (СП 28).

„У јужном говору находимо у извесним речима /e/, а не /je/: *обећати* (и у западним говорима), *некад*, *неки*, *неколико*, *нешто*“ (Белић, 1999: 87), а скоро је истовјетна ситуације и у староцрногорским говорима и, наравно, језику Радоњића, који је у много чему огледало староцрногорског народног говора.

Икавски рефлекс јата

Јат прелази у /u/ испред <o> и <j>. „Нпр. *хтио*, *видио*, *бијаше* (...) Да је тачна ова претпоставка показују и случајеви где се /ѣ/ находило испред /ђ/ и /љ/. Оно ту, као испред /j/, прелази у /u/: *приђе*, *приповиђети*, *биљег*, *заповиђети* (...)“ (Белић, 1999: 86). „Не може се сматрати одступањем кад имамо случајеве у којима уместо /je/ или /ije/ испред /j/ имамо /u/, јер је јат у том положају увек у књижевном изговору ијекавског наречја давао /u/“ (Стевановић, 1964: 80–81).

Стара словенска фонема */ѣ/ дала је у пимима Радоњића икавски рефлекс јата у позицијама: ѣ+ђ, ѣ+j, ѣ+o(<л):

ѣ+ђ:

заповиђеѡ (СП 19), заповиђеѡ¹³ (СП 40), приђе (ВІП 9),
(наи)приђе (ЈП 29).

ѣ+j:

ѡми (СП 14), раѡѡми (ЈП 13), ѡсию (ВІП 8), ѡмиѡ (ЦП 26);

ѣ+o (<л):

раѡѡмиѡ (СП 11), чиниѡ (СП 13), биѡ (СП 15), приниѡ (СП 28),
кѡтиѡ (СП 26), видиѡ (СП 38), ѡмиѡ (СП 40), пониѡ (СП 41),
мрзиѡ (СП 42).

У овим писмима, као што се види из презентованих примјера, региструјемо стандардне икавизме које налазимо и у данашњем књи-

¹³ Овај примјер биљежи и А. Младеновић у језику владике Данила (уп. Младеновић 1973:61), а у СК-Љ је веома риједак (уп. Пешикан 1965:104).

жевном језику, али и препознатљиве форме карактеристичне за црногорске говоре.

М. Стевановић истиче да за замјену јата у /u/ испред /h/ зна само мањи број ијекавских говора, па стога, она није ушла у књижевни језик јер се ни /h/ добијено од /dje-(h)e-/ не сматра књижевном особином (уп. Стевановић, 1964: 80–81).

Однос између глагола /заповиђет/ и /с(ј)еђет/, који се јавља у језику Радоњића, али и владике Данила, „несумњиво даје за право истраживачима зетских говора да је икавизам у /заповиђет/ пре настао морфолошким неголи фонетским путем, нпр. угледањем на глагол /виђет/“ (Младеновић, 1973: 71; Пешикан, 1965: 105). Такође, постојање прилога /приђе/, /нај приђе/ у овим писмима рефлектује слику староцрногорских и говора Црмнице (Пешикан, 1965: 243–249, 338–344, 472; Милетић, 1940: 104–105), али и језика савременика Радоњића са истог географског простора.

Литература:

- Белић, Александар (1999): *Изабрана дела*, VII, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Будућност.
- Vaillant, Andre (1928): *La langue de Dominiko Zlatarić, poete ragusain de la fin du XVIe siecle. Phonétique*, Paris.
- Вујовић, Лука (1969): *Мрковићки дијалекат*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XVIII, 77–368.
- Вушовић, Данило (1930): Прилози пручавању Његошевог језика, *Јужнословенски филолог*, IX, 93–195.
- Милетић, Бранко (1940): *Црмнички говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. IX, Београд, 211–663.
- Младеновић, Александар (1973): *Језик владике Данила*, Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић, Александар (1977): *Језик у писмима цетињског владике Висариона с краја XVII века*, Зборник за филологију и лингвистику, XX/1, 1–44.
- Младеновић, Александар (1977): О језику писама из Ријечке нахије с краја XVII века, *Јужнословенски филолог*, књ. XXXIII, 203–230.
- Остојић, Бранислав (1976): *Језик Петра I Петровића*, Титоград: ЦАНУ.
- Петровић, Драгољуб (1972): Прилог познавању говора у околини Ријеке Црнојевића, *Зборник за језик и књижевност*, Друштво за српскохрватски језик и књижевност Црне Горе, књ. I, 59–66.
- Пешикан, Митар (1965): Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XV, 1–294.
- Пижурица, Мато (1989): *Језик Андрије Змајевића*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.

- Решетар, Милан (1921): Секундарни полуглас у српскохрватском језику, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. I, св. I, 1921, 238–251.
- Решетар, Милан (1907): *Der štokavische Dialekt*, Wien, 1907. (www.istorijabalkana).
- Стевановић, Михаило (1964): *Савремени српскохрватски језик*, књ. I, Београд: Научно дело.
- Стевановић, Михаило (1933–1934): *Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог, XIII, 1–128.
- Суботић, Љиљана (1972): *Главне фонетске особине семберијског говора*, Прилози проучавању језика 9, Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета Нови Сад, 79–128.

Milos Krivokapic

THE REFLEX OF THE SEMI-VOWEL AND *JAT* WITHIN THE LETTERS OF OFFICER RADONJIC

Summary

The author points out that the vowel system that can be found in the letters of officer Radonjic is quite similar to one that used by our contemporary writers in the modern literature. The semi-vowels don't have the same feature and all the forms of the voice *jat* with the significant domination of the *jekavian* reflex. The author has concluded that is a significant discrepancy of the Radonjic's writings in terms of writing the *iekavian* and *ekavian* reflex *jat* which was marked by the grapheme *e* as well as many other ortographie features related to them.

RASPRAVE I ČLANCI
(II)

Radomir V. IVANOVIĆ (Beograd)

ROMAN KAO VERBALNA KREACIJA

(Sto godina samoće)

Hispanoamerički roman već nekoliko decenija pleni pažnju uskostručne kritike i najšireg čitalačkog staleža. Autentičnost reprezentativnih dela i danas služi kao izazov teoriji romana i teoriji recepcije, koliko zbog složenosti osnovnih teorijskih problema i aporija, toliko i zbog svojevrsnosti čitalačkog doživljaja, bez obzira na promenu dominantnih produkcionih i receptivnih modela (od novog do postmodernističkog romana). U tom kontekstu posmatrano, postoji opšta saglasnost romansijera, teoretičara i tipologa romana, jer se radi o delu koje kao predstavnik „magičnog realizma“ na najbolji način prezentuje hispanoamerički roman.

Ključne reči: roman, Garsija Marques, teorija recepcije, magični realizam, hispanoamerički, produkcionni model.

1.

U svodnom ogledu „Hispanoamerički roman danas“ (2008) Dalibor Soldatić piše o tri faze razvoja modernog hispanoameričkog romana koji već nekoliko decenija pleni pažnju uskostručne kritike i najšireg čitalačkog staleža. Autentičnost reprezentativnih dela i danas služi kao izazov teoriji romana i teoriji recepcije, koliko zbog složenosti osnovnih teorijskih problema i aporija, toliko i zbog svojevrsnosti čitalačkog doživljaja, bez obzira na promenu dominantnih produkcionih i receptivnih modela (od novog do postmodernističkog romana). Kao znak opšteg interesovanja autor navodi podatak da su u relativno kratkom vremenskom razmaku čak četvoriца pripadnika hispanoameričke književnosti dobila prestižnu Nobelovu nagradu: Migel Anhel Asturijas (1967), Pablo Neruda (1971), Gabrijel Garsija Marques (1982) i Oktavio Paz (1990). Posebnu pažnju zavređuju roman-

sijerska produkcija, o čemu Šarl Minge piše (1974): „Roman iskazuje, na prvom mestu, prirodu koju treba pripitomiti, bića ili stvari, koja treba imenovati, koja treba stvoriti i nazivajući ih nekakvim imenom prvi put, u jednoj knjizi. Roman, na drugom mestu, pokazuje čoveka kojeg treba odrediti, društvo koje treba preobraziti“.¹

Pod snažnim uticajem mudraca španskog pisca Horhe Luisa Borhesa, po Soldatićevom mišljenju, najpre se javlja prethodnica „buma“: Kubanac Aleho Karpentjer, Urugvajac Huan Karlos, Gvatemalac Migel Anhel Asturijas i Meksikanac Huan Rulfo, nakon čega nastupa reperzeentativni talas romansijera: Argentinac Hulio Kortasar (*Školice*), Peruanac Mario Vargas Ljosa (*Grad i psi*), Kolumbijac Gabrijel Garsija Markes (*Sto godina samoće*) i Meksikanac Karlos Fuentes (*Smrt Artemija Krusa*). Svi nabrojani pisci pripadaju „avangardnoj književnosti na međunarodnoj sceni“, jer su u nacionalnim i nadnacionalnim okvirima obogatili svetsku književnu baštinu (Rulfo globalnim simbolom *Komala*, a Garsija Markes simbolom *Makondo*). Književna ekspanzija hispanoameričke književnosti nastavljena je delima: Čileanca Hose Donosa (*Bestidna noćna ptica*), Kubanaca Giljerma Kabrere Infantea (*Tri tužna tigra*) i Severa Sarduja (*Kobra*), Argentinca Manuela Puiga (*Poljubac žene pauka*), kao i Peruanca Manuela Skorce (*Zvona za Rankas*). Situiranje romansijerskog sekteta Garsija Markesovog u kontekst hispanoameričkog romana potrebno je dopuniti spominjanjem grupe meksičkih pisaca, koji su se javili nakon 1968. godine, kao i spominjanjem grupe žena-pisaca od kojih je najpoznatija Izabela Aljende, u čijim romanima *O ljubavi i senci* i *Kuća Duhova* nije teško prepoznati podsticaje, uticaje i doticaje sa književnim opusom Garsije Markesa.²

¹ Teorijom i tipologijom romana kontinuirano se bavi poznati hispanolog Dalibor Soldatić u monografijama *Teorija romana Marija Vargasa Ljose* (Filološki fakultet, Beograd, 1984, u rukopisu, str. 406) i *Prilozi za teoriju novog hispanoameričkog romana* (Filološki fakultet – „Nova svetlost“, Beograd – Kragujevac, 2002, str. 299), kao i studijama i ogleddima: „Književno delo Marija Vargasa Ljose“ (1984), „Karlos Fuentes i mit književnog stvaralaštva“ (1985), „Tri vida odnosa prema stvarnosti u hispanoameričkoj prozi“ (1986), „Hispanoamerički roman i istorija“ i „Hispanoamerički roman danas“ (2008), od kojih su neki inkorporirani u drugu monografiju. U njoj su značajne celine: „Teorija romana na španskom jezičkom području“ (str. 21 - 124), kao i delovi studija posvećenih Ernestu Sabatu, Alehu Karpentjeru, Karlosu Fuentesu i Mariju Vargasu Ljosti, o kojima je priložena selektivna „Bibliografija“ (str. 241 - 266).

² U apstraktu ogledda o hispanoameričkom romanu (2008) Soldatić piše o dezintegraciji ovog, u svemu prihvaćenog kompozitnog pojma: „Ističu se znatne razlike između meksičke i argentinske književnosti, ili između peruanske i kubanske, ali je jasno uočljiva volja

Pojedinačna analiza bilo kojeg od navedenih romana dozvoljava mnogo veću analitičku slobodu nego bilo kakva vrsta teorijskog uopštavanja, osobito ukoliko želimo da odgonetnemo dva krucijalna pitanja književno-naučne ekspertize: pripadnost vrstama obnovljenog i znatno razuđenog realizma i tipove modernog romana. Na jednoj polu deobe se nalazi „klasični realizam“ (kome pripadaju vrste romana posvećene regionalizmu, telurizmu, dokumentarizmu i kostumbrizmu), a na drugoj „magični realizam“ (koji je najčešće razmatran u okviru trijade – „magični realizam“, „čudesni realizam“ i „fantastični realizam“). Istorijski posmatrano, često se dešava da se „magični realizam“ ili „magijski realizam“ upotrebljava u sinonimnom značenju sa „čudesnim realizmom“ i „čarobnim realizmom“, pri čemu se zaboravlja da je termin o kome je reč pozajmljen iz istorije likovne umetnosti. U poznatom delu *Posteskpresionizam. Magični realizam. Problemi najnovijeg evropskog slikarstva* (Nach-expressionismus. Magischer Realismus. Probleme ver Neuesten Europäischen Malerei, Leipzig, 1925) Franc Ro je ponudio trijadu – impresionizam (kao tezu), ekspresinizam (kao anti-tezu) i magični realizam (kao sintezu). Ovu vrstu realizma mnogi od teoretičara vezuju i za poetiku nedrealizma, dok bi, po našem mišljenju, najispravnije bilo koristiti termin „integralni realizam“ kao sintezu svih nabrojanih, a takođe i nekih od nespomenutih vrsta i podvrsta realizma.

U južnoameričkoj književnosti termin „magični realizam“ najčešće se vezuje za dela Rulfa, Asturijasa, Karpentijera, Garsije Markesa, Roe Bastose, Argedasa, Uslar Pijetrija i drugih. Ovaj termin, koji će na kraju biti i osporavan, prvi je definisao Anhel Flores u članku „Magični realizam u hispanoameričkim demonima fikcije“ (1955). Nama se najprihatljivijim čini definicija koju je ponudila Lusila Ines Mema: „Ono što se najčešće naziva magičnim realizmom sastoji se od izvesnog prodora u stvarnost od strane pojedinih autora, čime njihov pogled na svet postaje dublji, složeniji i poetičniji. Taj prodor u stvarnost uslovljava njeno razbijanje i tada nam se javlja, ne samo čulni i objektivni vid stvari, već i njihova skrivena, dvo-

za itnegracijom u okviru jedinstvene celine koja će se razlikovati od evropske ili severnoameričke“ (str. 47). Nama je prihvatljivije stanovište o integralno shvaćenoj hispanoameričkoj književnosti, o kojoj LJ. Pavlović-Samurović piše (1993): „Pojam hispanoamerička književnost obuhvata dela na španskom jeziku koja su napisali ili stvorili, u okviru smene tradicije, pripadnici svih rasnih i etničkih zajednica i socijalnih grupacija, autohtoni ili doseljenici, i kako dela iz ove oblasti fikcije tako i ona čija sadržina je mitološka, istorijska i informativno-dokumentarna, počev od otkrića Novog sveta pa do savremenog doba“ (str. 3).

smisljena i tajanstvena strana“. Takođe je zanimljiv i predlog Emira Rodrigeza Monegala koji je na XVI kongresu iberoamerikanista (održanom avgusta 1973. u Mičigenu) predložio da se odustane od termina „magični realizam“, budući da predstavlja balast i da u velikoj meri stvara konfuziju u rasvetljavanju elaborirane tematike i problematike.³ Međutim, termin „magični realizam“ vremenom dobija na značaju, posebno otkako se vezuje za polifonijski ili sintetički roman *Sto godina samoće* (Cien años soledad, 1967).

Najviše analitičkih svedočanstava o terminu pružio je piščev savremenik i prijatelj Mario Vargas Ljosa.⁴ Za vrstu rasprave koju vodimo u poetološkoj monografiji *Lavirinti čarobnog realizma Gabrijela Garsije Markesa* (2010) od posebnog su značaja termini „preterani realizam“ i „totalni roman“, budući da se uz njihovu pomoć može svestranije protumačiti i razumeti binarna opozicija: realija – magija. Njime se, naime, ukazuje na određen broj karakteristika koje pripadaju fluidnim značenjima i koje se, upravo zbog fluidnosti, ne mogu analizirati „bez ostatka“ (osobito kada je reč o tri najfrekventnije kategorije – magično, čudesno i fantastično). Čitavu problematiku čini još složenijom mišljenja Aleha Karpentijera koji je ponudio termin „američko čudesno stvarno“ (lo real maravilloso), što jedni

³ Pedantno, iscrpno i sistematično Soldatić analizira najvažnije knjige, studije, oglede i članke posvećene „magičnom realizmu“ u hispanoameričkoj književnosti. Pri tome izdvaja mišljenja Emira Rodrigeza Monegala, koji upotrebljava termin „primitivni realizam“ (1976), Luisa Leala (1967), Anhela Valbuene Briosa (1969), Šarla Mingea (1974), Lusile Ines Meme (1975), Enrikea Andersona Imberta (1976), Aleha Karpentijera (1975), Adalberta Desaua (1976), Glorije Batiste Gutijeres (1991) i drugih. Ističući važnost procesa „prirodne stilizacije“ i „normi istinitosti“, autor piše: „Prema tome, magični realizam je pre svega umetnost iznenađenja, a čitalac je od prvog trenutka bačen u bezvremensko proticanje, u svet nepojmljivog“ (str. 66-67). Zanimljivo mišljenje saopštava i Elza Deenen koja koristi termine „izražajni realizam“ i „istinoliki realizam“. O terminu „čarobni realizam“ pisali smo na više mesta i u različitim kontekstima tokom rada na estetičkoj i poetološkoj monografiji o G. Garsiji Markesu.

⁴ Od trenutka poznanstva pa nadalje (1967) Vargas Ljosa pokazuje neposustalu potrebu da sa više tačaka gledišta osvetli amblematični roman Garsije Markesa, o čemu svedoče sledeća izdanja: „Roman u Latinskoj Americi: Dijalog“ (La novela en America Latina: Dialogo, 1968), zatim doktorska disertacija *Garsija Markes: istorija jednog bogoubice* (Garsia Márquez: historia de un deicidio, Madrid, 1971) i polemički intonirano „Garsija Markes i problematika romana (Garsia Marquez y la problemática de la novela, 1973). Videti knjigu *Istina laži: Ogledi o modernom romanu* (Ensayos sobre la novela moderna, 1990) u kojoj Vargas Ljosa analizira 25 savremenih romansijera koji su tragali za „eliksirom života“.

teoretičari jednače sa „magičnim realizmom“, dok ga drugi vidno osporavaju, pozivajući se na do kraja nedefinisanu podelu: „čisto čudno“, „fantastično čudno“, „fantastično čudesno“ i „čisto čudesno“ koju je ponudio Cvetan Todorov u knjizi *Uvod u fantastičnu književnost* (Introduction à la littérature fantastique, Paris, 1970), čime se u većoj meri zamućuje vizija objektivne, fiktivne i jezičke stvarnosti.

Iz doktorske disertacije D. Soldatića *Teorija romana Marija Vargasa Ljose* (1984) i radova potom objavljenih (2002, 2008), doznajemo da je romansijer u velikoj meri koristio sopstvena stvaralačka iskustva, pišući romane *Grad i psi*, *Zelena kuća i Razgovor u katedrali*, s jedne *Pantalin i posetiteljke*, *Tetka Julija i piskaralo* i *Rak za smak sveta*, s druge strane, definišući najbitnije karakteristike „totalnog romana“ čije su osnovne oznake: 1. retroaktivno apsorbovanje fiktivne stvarnosti, 2. ambiciozna kreacija koja se takmiči sa stvarnom stvarnošću, 3. istovremeno suprotstavljanje binarnih opozicija, kao što su: tradicionalno – moderno, lokalno – univerzalno, stvarno – imaginarno, 4. neograničena pristupačnost, pri čemu romansijer i teoretičar insistira na dostupnosti i složenosti beletrističkog dela, 5. opisivanje totalne stvarnosti, čime se aludira na istovremeno primenjivanje procesa afirmacije i negacije stvarne i fiktivne stvarnosti i 6. zatvorenost sveta koja istovremeno egzistira kao realni i mitološki, stvaralački ideal kome se najviše približio Garsija Markes mitološkim romanom *Sto godina samoće*, te nije nikakvo čudo što ga jedan od vrsnih stvaralaca i mislilaca naziva simbiozom Stvarnosti, Epopeje i Mita.

Zahvaljujući višestrukoj darovitosti i spremnosti da posle pet godina ćutanja (1960–1964) napiše remek-delo, Garsija Markes je istovremeno doprineo razbistravanju „zbrke istina i opsjena“ (u romanu), kao i zamućivanje te zbrke (u teoriji romana). Na to stvaralačko i mislilačko otkriće upozorio je sam romansijer, poveravajući sumiranje životnih i stvaralačkih iskustava i saznanja iskorenjenom i neimenovanom katalonskom mudracu, koji tim povodom podučava svoje karipske učenike i sledbenike: „... i neka, ma gdje bili, uvijek imaju na umu da je prošlost laž, da se pamćenje nema kamo vratiti, da je proljeće starog vijeka nepovratno te da je i najluđa, najneiscrpnija ljubav ipak samo prolazna istina“ (str. 263), čime je potvrđena sledeća istina – da čovek, uprkos svim vrstama činjenja i bitisanja, ne može izaći iz „lavirinata razočaranja“. Radi se o pokušaju pronicanja u „zbiljsku prirodu stvari“, o čemu romansijer, portretišući Remedios kao „junaka ne na svom mestu“, kaže: „Kao da je nekom vidovitom pronicljivošću iza svake pojavnosti mogla prozreti zbiljsku prirodu stvari“ (str. 133). Sudeći po

implicitnoj poetici, odgonetanje najdubljeg smisla postojanja prepušteno je prorocima (Melkijadesu), eruditima (katalonskom mudracu), jurodivima (Remedios) i vračarama (Pilar Ternere). Novinu piščeve egzistencijalne filozofije predstavlja izjednačavanje tragičnosti neizvesnog sa tragičnošću izvesnog.

O složenosti strukture *Sto godina samoće* svedoče i drugi analitičari. U *Leksikonu hispanoameričke književnosti* (1993) Ljiljana Pavlović-Samuromić nabraja dve grupe analitičara, u zavisnosti od primenjene metodologije. Prva grupa ističe značaj socijalnih i političkih tema i motiva u Kolumbiji XIX i XX veka (njoj pripadaju: S. Levine i A. Rama), a druga značaj univerzalizacije slika i ideja (njoj pripadaju: Karnau, H.M. Ovijedo i Rodrigues Monegal). Nadalje, D.L. Šo definiše Garsija Markesov roman kao „univerzalnu metaforu“, A. Dorfman delom koje na začuđujući način sjedinjuje fikciju i stvarnost, Vargas Ljosa podvlači odsustvo bilo kakve hermetičnosti u njegovoj strukturi, dok najinteresantnije analitičko stanovište nudi Karlos Fuentes u članku „Smrt i vaskrsnuće romana“ (1970), ističući kao osnovnu karakteristiku „verbalnu kreaciju“. Pod ovom kategorijom on podrazumeva „čarobne arabeske reči“ ili aristotelovski shvaćen „verbalni energizam“, zahvaljujući kome je postignuta autohtonost i autentičnost književnog diskursa: „Tokom šezdesetih godina, pisci romana i njihovi čitaoci otkrili su da je roman, pre svega, verbalna struktura. Niti više niti manje (...). Pošto je istrošio svoje stare resurse, novi hispanoamerički roman, uzorno je pristupio mnoštvu verbalnih istraživanja. Naši najbolji pisci shvatili su da, među nama, sve još ima da se kaže, sve još ima da se zamisli. Jer naš lični i kolektivni život odražava se na istorijski lažnim jezicima, stvaralačko pismo je, na neposredan način, forma i materija jednog novog zajedničkog života“. Zahvaljujući sasvim novom, a ne samo inoviranom jeziku, Garsija Markes je uspeo da premosti brojna iskustva i saznanja, sticana u dugom periodu, od pikarskog, preko indihenističkog do postmodernističkog romana, zbog čega se, neretko, *Sto godina samoće* po delotvornoj funkciji u književnom razvoju poredi sa Servantesovim *Don Kihotom*.

Po našoj naratološkoj i genološkoj definiciji, *Sto godina samoće* predstavlja istovremeno novi, moderni, egzistencijalistički, antiutopijski i polifoni roman. Zaista, radi se o impresivnoj „knjizi života“, spoju darovitosti, iskustva i mudrosti, te se može proglasiti obrascem „mudronosne proze“, a njen autor „majstorom-pripovedačem“. U sekundarnoj ravni on izvesnim strukturnim elementima pripada još i sintetičkom, mitološkom i alegorijskom romanu, pri čemu je posvećen trima središnjim strastima naše civili-

zacije: erotskoj strasti (hedonizmu), strasti za ratom (agresivnosti) i strasti za znanjem (edukaciji). To znači da se sav panoptikum zbivanja, kako tvrdi Oskar Koljasos, odvija između mitski i biblijski zasnovane Geneze (Osni vanja) i Apokalipse (Nestajanja) Makonda kao novog, stvarnog i imaginarnog „pupka sveta“.

U delu preteže logika naracije u odnosu na logiku života. Prirodnu lakoću omogućava praiskonsko „prirodno pripovedanje“, preuzeto iz prave vremena (Ur-zeit) ili dečije naivističke slike sveta, koja kao vodeće orijentira koristi vatromete „igara duha“ i „nizove dualiteta“. U čisto mitološkom i biblijskom kontekstu tumačenja jednevekovne porodične istorije Buendije stoje tri drveta: *Drvo života*, *Drvo saznanja* i *Drvo smrti*. Tragična sudbina pripadnika ove porodice ogleda se u davanju istih imena i prezimena, što bi zahtevalo rodoslov kao neophodni dodatak. Međutim, ponavljanjem imena i prezimena epskih junaka pisac insistira na ponovljivosti tragičnih sudbina bez izuzetka (od prvog do poslednjeg Buendije). To ovom delu obezbeđuje i kvalifikativ apokaliptičkog romana, futuristički obeleženog pro ročanstvom večnog Melkijadesa kao jedinstvenog stvaralačkog subjekta:

*Začetnik loze svezan je za drvo,
a poslednjeg mu potomka jedu mravi..⁵*

2.

U poetološkoj monografiji *Živjeti da bi se pripovijedalo* (2002) Garsija Marques piše o veoma dugoj inkubaciji elaboriranih tema i motiva u romanu *Sto godina samoće*. Ta inkubacija trajala je pune dve decenije, od dana kada je mladi, ambiciozni ali još uvek nedovoljno obučeni publicista zamislio da napiše roman *Kuće* i da u njemu na sintetičan način saopšti svu gamu realnih i irealnih zbivanja iz detinjstva, u kome nalazi nepresušni izvor inspiracije. Ne sasvim zadovoljan dotadašnjom romansijerskom pro-

⁵ U radu smo istovremeno koristili dva izdanja *Sto godina samoće*. Prvo je izdao zagrebački V. B. Z. (1967, str. 272), u prevodu Nine Lanović, a drugo beogradski Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (2002, str. 414). Najpotpuniji osvrt pruža Radovan Vučković u monografiji *Moderni roman dvadesetog veka* (Istočno Sarajevo, 2005, str. 492–507), poredeći ga sa tetralogijom Tomasa Mana *Josif i njegova braća* (I–IV) i *Limenim dobošem* Gintera Grasa. Videti predgovor Milivoja Stefanovića „U svetu Makonda“ (Beograd, 2002, str. 7–25).

dukcijom, nakon objavljivanja romana *Zla kob* (1960), usledilo je pet godina apsolutnog ćutanja, sve dok se nisu stekli uslovi da od januara 1965. do jula 1966. napiše amblematični roman po kome se i danas prepoznaje ne samo delo pojedinačnog stvaraoca nego i čitava romanesna produkcija toga doba u hispanoameričkoj književnosti. O postepenom sazrevanju ideje svedoči pisac u poetološkoj monografiji: „Tada sam već znao da ću jednoga dana napisati roman o tome, ali ne zbog sadržaja poruka, koje su uglavnom bile ne baš duhovite općepoznate pretpostavke, nego zbog nepodnošljive napetosti što su je uspejati stvoriti u obiteljima“.

Stvaralačka samosvest Garsije Markesa vidno je pokazana u besedi koju je održao u Stokholmu 1982. godine. U njoj nalazimo i sledeću rečenicu: „Mislim da je čudovišna stvarnost zaslužila Nobelovu nagradu“, pri čemu je vidno da romansijer u podjednako meri izražava sopstvenu filozofiju i psihologiju stvaranja, kao i važnost „magičnog realizma“ kojim je nesumnjivo obogaćena riznica svetske književnosti. Pisac je uspeo da u vremenu traganja za novim formama i sadržinama romana novine potraži u već poznatom modelu, sintentičkog, polifonijskog ili kontrapunkt romana, objedinivši postupke romana-slike i romana-ideja, potom romana-lika i romana-događaja, kao i futurističkog i antiutopijskog romana.⁶ U postupku ne toliko radikalizacije koliko inovacije i modernizacije romana, on se oslonio na apoftegmnu maga magijskog realizma Horhe Luisa Borhesa, koji je svojevremeno zapisao: „Rekao bih da je literatura jedna forma radosti, ali ako čitate nešto sa teškoćom, autor nije uspeo“.

Prihvatimo li mišljenje H.L. Borhesa, V.B. Šklovskog i G. Garsije Markesa o „radosti stvaranja“, tada bez ikakvih ograda možemo zaključiti da je roman *Sto godina samoće* jedno od onih uzoritih dela ove provenijencije koja svojom novinom i svojom maštovitošću donosi toliko neočekivanih pesničkih slika i poetskih ideja da radost stvaraoca, radost analitičara i

⁶ U opširnijem prikazu romana *Sto godina samoće* Oskar Koljasos je saopštio piščevo svedočenje o preimućstvu slike nad idejom: „Slika – jer ja prvo stvaram sliku o jednoj knjizi, ne ideju, ni zamisao, već sliku, jednog starca koji vodi dečaka da upozna led“. „Imao sam ga, kaže u produžetku romansijer, tako zrelog da sam mogao da ga izdiktiram dakti lografkinji reč po reč, čitavo prvo poglavlje“. To praktično znači da Garsija Markes daje prioritet romanu-slici nad romanom-idejom, ubeđen da prastaro (mitološko legendno ili alegorijsko) pripovedanje ima primat nad procesom savremene intelektualizacije pripovedanja (vidljivo ispoljeno u esejističkom sloju, od novog romana, preko strukturalizma i dekonstrukcije, do postmodernizma, čijoj poetici kolumbijski romansijer služi kao jedan od rodonačelnika, a ujedno i kao najznačajniji reprezent).

radost čitaoca ne prestaje čak ni pune četiri decenije nakon objavljivanja. Istovremeno, uzeto u doslovnom i prenesenom značenju, analizirani roman je na efikasan način osporio brojne i skeptički naglašene napomene o „kraju romana“, „kraju pisanja“ i „kraju umetnosti“, koje su u svemu bile saglasne sa opštevladajućim filozofskim predviđanjima o „kraju veka“, „kraju milenijuma“ i „kraju civilizacije“. Ostvareno čudo u romanu Garsije Markesa vidimo prvenstveno u tome što je autor na maštovit i retko sretan način spojio tri modela kulture: Indioski, Zapadni i Istočni, predstavljajući stvarnosnu prozu kao fikcijsku, a fikcijsku prozu kao stvarnosnu.⁷ Umesto uobičajenog sukoba pozitivnih i negativnih, romansijer je izabrao tzv. „mešane likove“, podelivši ih uglavnom u tri grupe: prvu predstavljaju *kanalalani* (ljudi iz karipskog područja, čiji eponimni predstavnik pukovnik Aurelijano Buendija), drugu *kaćakosi* (ljudi iz unutrašnjosti, čiji je predsednik Fernanda del Carpio), a treću *gringos* (ljudi iz stranog sveta, čiji je predstavnik prorok Melkijades).

Zajedničko svojstvo svih epskih junaka je tragično osećanje života, koje se najpre ogleda u tome što su svi oni, pojedinačno i skupno posmatrani, „zatočenici samoće“. Stoga se o romanu *Sto godina samoće* najpre može govoriti kao o simfoniji posvećenju stradanju, samoći i smrti, o čemu stvaralački subjekt, u vidu autorskog komentara, najpre kaže: „Pukovnik je Aureliano Buendia teško prihvatio da tajna valjane starosti nije ništa drugo nego častan savez sa samoćom“, a zatim skeptično dodaje: „Kuća prazna, djeca nam se rasula po svijetu, a nas dvoje, eto, opet sâmi, kao na početku“. Navedene vrste autorskih komentara ostvaruju dvostruku funkciju: na jednoj strani svedoče o samoći kao pošasti savremene civilizacije, bez obzira na to da li je reč o ruralnoj ili urbanoj sredini, a na drugoj strani, kao vodeća paradigmataska osa ona upućuje povremeno na osnovu retorike naslova, koja ujedno služi i kao kompozicioni prsten. Finalna rečenica romana deluje kao mesto sa uzdignutim značenjem, kao poslednji naglašeni

⁷ Osim Koljasosa, o tome svedoči i K. Fuentes, koji se prvi oglasio prikazom *Sto godina samoće* (objavljenom u časopisu „Uvek“), nakon čitanja prvih 65 stranica dela: „Makondo postaje univerzalno mesto, skoro biblijska istorija o osnivanjima i rađanjima i degeneracijama, istorija o poreklu i sudbini ljudskog vremena, i o snovima i željama pomoću kojih ljudi opstaju ili se uništavaju“. Istovrsno mišljenje saopštava i Luis Hars, tvrdeći da mu je Garsija Markes, u pismu upućenom novembra 1965. godine, u jeku nastajanja romana, napisao: „Lud sam od sreće. Nakon pet godina apsolutne jalovosti, ova knjiga teče u mlazevima, sa rečima nema problema“, što potvrđuje stvaraočevu samosvest i naglašenu kritičku svest.

akord koji bi, po stvaraočevoj zamisli, morao da trajno ostane u čitalačkom doživljaju: „Međutim, prije no što je stigao do završnog stiha već je shvatio da nikad neće izići iz te sobe, jer je bilo pretkazano da će grad zrcala (ili tek zrcaljenja) vjetar sravniti sa zemljom i izbrisati iz ljudskog sjećanja u času kad Aureliano Babilonija dokraja odgonetne pergamente, i jasno rečeno da je sve u njima zapisano odvijeka i do vijeka neponovljivo, jer plemena osuđena na sto godina samoće ne dobivaju drugu priliku na ovom svijetu“ (str. 272).

Jedna usputna primedba Aurelijana Segunda, koji hedonistički jednači seoski karneval u Makondu kao „pagansku svečanost“ sa karnevalom koji pripada „katoličkoj tradiciji“, može da posluži kao paradigmatička osa u raspravi o odnosu paganstva i hrišćanstva. Nadasve zanimljivim, naivnim i slikovitim pripovedanjem Garsija Markes daje maha svim raspoloživim stvaralačkim energijama, ne osvrćući se uopšte na postojeće zakone produkcioni i receptivnih modela, odnosno na preporuke stvaralaca i mislilaca, romansijera i teoretičara, zabrinutih za dalju sudbinu romana. Vođen isključivo stvaralačkim nagonom i stvaralačkom vizijom, kao da je pod stvaralačkom hipnozom, romansijer je ispremeštao i prožeo sve slojeve stvarnosti, religije, mitologije, estetike i poetike, ponudivši novi model konstrukcije i kompozicione sheme romana, potom nov način portretizacije i motivacije postupaka epskih junaka, kao i sasvim nove uzročno-posledične nizove (događajne i asocijativne). Ukidajući granicu između stvarnosti i fikcije, Garsija Markes je osvojio takav stepen stvaralačke slobode da mu je gotovo sve bilo dozvoljeno; tačnije rečeno: sve što vodi ka podizanju nivoa literarnosti i obogaćivanju pesničkog jezika. O tome neposredno svedoči mišljenje saopšteno u trećoj glavi, biblijski intonirano: „Tako su nastavili živjeti u skliskoj stvarnosti koju su privremeno zarobili u riječima, ali je bilo jasno da će im nepovratno umaći kad jednoga dana više ne budu znali pročitati napisana slova“. U osnovi, Garsija Markes je posegao za prastarim mitom Inka koji su imali „strah od pisanja“, te su ga i službeno zabranjivali zbog sujeverja.

Očevidno, radi se o procesima re-mitologizacije, o obnavljanju mit-skih i pramitskih slika, upravo onako kako je zahtevao Tomas Man stvarajući *miteme* (*Josif i njegova braća, I-IV*), *poeteme* (*Čarobni breg*) i *mito-poeteme* (*Doktor Faustus*): „Umetnost se ne može naučiti, ona je poklon intuicije“. Iznenadni „poklon intuicije“ Garsija Markes je u najvećoj meri

pokazao trima uvodnim glavama, koje se mogu tretirati kao jedinstvena narativna celina (str. 5–42).⁸ On je obnovio stari grčki i biblijski mit po kome je vrhovni Bog (deus absconditus) stvorio čitav svet, ali je Čoveku kao vrhunskoj tvorevini toga sveta (deus revelatus) poverio imenovanje svih stvari u njemu (poznatih i nepoznatih). U tom smislu postoji i proces harmonizacije delotvornosti civilizacijskih modela: topos *nesanice* pripada Indioskom modelu, topos *imenovanja* Istočnjačkom modelu, a topos *pada* Zapadnjačkom modelu. Kao epski i stvaralački subjekt koji ih objedinjava, prorok Melkijades je predstavljen kao besmrtnik koji je sakupio sva obostrana i onostrana iskustva, koristeći istovremeno naučna i nenaučna znanja i umenja („Okultizam je jezik za razumevanje na jasan i objektivna način prirode naših umova i naših emocija“, piše Donald J. De Grasiya).

Melkijades je istinski predstavnik spoja nauke i okultizma. On predstavlja spoj građanina sveta, erudite, alhemičara i kabaliste, čoveka neutažive životne i naučne radoznalosti. Stoga je upravo njemu posvećen „topos početka“, budući da se radi o stvaralačkom i epskom subjektu koji je u podjednako meri ovladao prošlošću, savremenošću i budućnosti:

„Za dlaku je umakao svim mogućim pošastima i katastrofama što su ošinule ljudski rod. Preživio je pelagru u Perziji, skorbut u malajskom arhipelagu, gubu u Aleksandriji, beriberi u Japanu, bubonsku kugu na Madagaskaru, potres na Siciliji i pogubni brodolom u Magellanovom moreuzu. Taj čudesni čovjek, koji je tvrdio da ima ključ za tumačenje Nostradamusa, bio je zapravo turobna spodoba, obavijena aurom nedokučive tuge, azijskog pogleda koji se doimao kao vid onkraj materijalnog. Nosio je veliki crni šešir, nalik na raširena gavranova krila, i baršunasti prsluk s očevidnom stoljetnom patinom. No unatoč silnoj mudrosti i tajnovitoj duhovnosti kojom je zradio, bilo je u njemu nečega duboko ljudskoga, neke ovozemaljske

⁸ Ni u jednom drugom delu Garsija Markes nije uspeo da ga tako ravnomerno ostvari, bez ijedne stranice „praznog prostora“. Međutim, primenom stroge književno-estetske kriteristike lako se može utvrditi da postoje dve celine: prva obuhvata uvodnih devet glava (str. 5–122), a druga preostalih jedanaest (str. 123–272). Prvom celinom su obuhvaćene prve tri generacije porodice Buendija (deda, sinovi i unuci), a drugom naredne dve generacije (praunuci i čukununuci), pri čemu dolazi do prirodnog preplitanja sudbina junaka svih generacija (osobito onih koji su dugovečni). Literarni prag predstavlja uvodna rečenica druge celine: „Mnogo godina kasnije, na samrtnoj postelji, Aureliano Segundo će se sjetiti kišnog lipanjskog poslije podneva kada je ušao u spavaću sobu da upozna svojeg prvorođenog sina“ (str. 123).

uvjetovanosti koja ga je čvrsto vezivala uz sitne probleme svakodnevnog života“ (str. 8).

Kao „mešavina naroda“ ili „kotao naroda“, Makondo u prvom redu predstavlja *hronotop*, što znači da je pisac posebnu pažnju poklonio kako poetici prostora tako i poetici vremena. U romanu su izukrštani historijsko i nehistorijsko, subjektivno i objektivno, merljivo i nemerljivo vreme, koje možemo definisati kao svevreme. Svim vrstama vremena sažimaju se u jednu prostornu i vremensku tačku brojne karakteristike antropomorfne vizije sveta koje prebivaju u čoveku, prirodi i kosmosu. Povremeni historijski indikatori ni u čemu ne sputavaju neistorijske, i obratno.⁹ U pitanju su tzv. „alternativne spoznaje“, o kojima zanimljivo piše E. B. Grin u knjizi *Filozofija tišine* (1940). Melkijades podučava članove plemena Buendija „učenjnu znakova“ kao primerenom sredstvu za pronicanje u skrivene smislove i značenja pojava i procesa. Njegov „sistem proročanstava“ (kod Platona nalazimo podatak da su prvi proroci bili *hrast* i *kamen*) sastoji se u maštovitom proricanju, prvenstveno zasnovanom na „praćenju priče“ (Followability), jer proročanstva predstavljaju najstariji oblik pouzdane i nepouzdanе priče. Pričama se, naime, na najpouzdaniji način brišu granice između mita i istorije, religije i nauke, čoveka i prirode, najtačnije rečeno – između živih i neživih sušastava.¹⁰

⁹ U knjizi *Jesmo li sami?* (1980), u odeljku „Temporalni modeli i njihove logičke implikacije u različitim misaonim sistemima“ Slobodan Tomović je naveo 108 modela u kojima promišlja vreme. Videti takođe i njegovu knjigu *Filozofija vremena* (1997).

Zanimljivo mišljenje o poetici vremena saopštio je Pol Riker, autor trilogije *Vreme i priča* (Pariz, 1983, 1984. i 1985): „Vreme postaje ljudsko vreme u onoj meri u kojoj je organizovano na pripovedački način i da priča dobija svoje puno značenje tek kada postane uslov vremenskog postojanja“.

¹⁰ Alhemija omogućava pretvaranje egzistencije u esenciju. Na taj proces upućuje i traganje za „kamenom mudrosti“, za kojim uzaludno tragaju svi epski junaci romana *Sto godina samoće*, uključivši i Melkijadesa. Pri tome nije važno da li su želje junaka iz sfere realnog ili irealnog, jer su one osnažene argumentima fizičkog i metafizičkog sveta, ali istinsko uživanje čitalac nalazi upoređivanjem fakta i arte-fakta. Uzmimo za primer simbol *španska galija*, izbačenu nekom čudesnom energijom na hrid blizu Makonda (dvanaest kilometara od mora):

„Pred njima je, obrasla paprati i palmama, bijela i prašnjava u odblesku tihe jutarnje svetlosti, počivala ogromna španjolska galija. S neoštećenih jarbola lađe, blago naherene na bok, visjele su izbljedjele rite jedrilja, među užadi nakićenom orhidejama. Korito je, pod finim oklopom od okamenjenih priljepaka i meke mahovine, stajalo čvrsto ukovano u kamenito tlo. Doimalo se kao da čitava tvorevina postoji u nekom svojem, izdvojenom

Bogatstvo, izvornost i autentičnost vizije Garsije Markesa ogleda se preplitanjem više ravni pripovedanja: mitološke i biblijske, historijske i psihološke. Jednu od najekspresivnijih mitoloških obnova predstavlja deo romana posvećen biblijskom *potopu* (u Makondu kiše neprekidno pada gotovo punih pet godina), odnosno *vodi* kao jednom od najvažnijih kosmotvornih elemenata. U romansijerovoj viziji jedan kosmotvorni element zamenjuje drugi – *zemlju* zamenjuje *voda*, *vodu* zamenjuje *vazduh*, odnosno apokaliptički *vetar* (biblijski uragan). Tom smenom, u kome se krije jedna od najvažnijih planetarnih i kosmičkih zakonitosti, Garsija Markes obnavlja mit o cikličnom kretanju (genezi i palingenezi). Time želi da istakne značaj *kruga* kao ideografskog ili simboličnog čvorišta. Njemu pripadaju sve ljudske osobenosti, od animalnih nagona do sna o nekom bolje uređenom svetu (jurodiva Remedios uzleće u nebo i tamo ostaje; fra Nikanor lebdi iznad zemlje 12 santimetara, itd.). Stoga je Makondo na početku romana predstavljen kao *Raj* a na kraju kao *Pakao*.

Zbog dvostruke zasnovanosti romana Karlos Fuentes zahteva „dva čitanja“, da bi se razrešile zagonetke „dva pisanja“. Prvo čitanje je posvećeno pojavnim procesima i događanjima, a drugo skrivenim. Na taj način smo, bar u izvesnoj meri, uspeli da odvojimo lingvistički (intentio operis) od intencionalnog luka dela (intentio auctoris), čemu se, prirodno i logički, mora pripojiti i receptivni (intentio lectoris). Prvi luk je posvećen deskripciji i percepciji vidljive stvarnosti, a drugi naslućivanju latentne stvarnosti. U obema su presudni procesi imaginacije, kontemplacije i intuicije, o čemu svedoče šifrirane poruke s početka romana. Prva glasi: „José Arcadio Buendia, čija je neobuzdana mašta uvijek sezala preko granica prirodnog, čak i dalje od čuda ili magije“, a druga je zasnovana na jevrejskoj riznici mudrosti: „Imaj vremena da voliš i budeš voljen, to je povlastica. Imaj vremena za prijateljstvo – to je put do sreće. Imaj vremena za rad – to je cena uspeha. Imaj vremena za razmišljanje – to je izvor moći. Imaj vremena za sanjarenje, to je put ka zvezdama. Imaj vremena za smeh – to je muzika duše. Imaj vremena za čitanje – to je temelj mudrosti“ (str. 7). Bilo da je reč o starodrevnom bilo o novovekovnom mitu, kako kaže Albert Kuk u knjizi *Mit i jezik* (1986), „mitovi se stvaraju zato da bi odgonetali zagonetku umetnosti“.

prostoru, carstvu samoće i zaborava, zaštićenom od hirova vremena i ptičijeg svijeta. U unutrašnjosti, koju su istraživači pročešljali sa zavjereničkim žarom, nije bilo ničega drugog do guste šume cvijeća“ (str. 12).

3.

Iz obilja hronoloških i tipoloških, odnosno naratoloških i genoloških odrednica, koje bi se mogle primeniti na *Sto godina samoće*, izdvojili smo odrednicu polifonijski ili kontrapunkt-roman, kao najprikladniju, budući da se njome omogućava dešifrovanje velikog broja skrivenih poruka koje se kriju u tematskoj trijadi: fiziološko – psihološko – mitološko. Harmonija svih strukturnih elemenata, s jedne strane, svedoči o apriornoj koncepciji, dok s druge strane svedoči o istovremenoj upotrebi neke od zakonitosti književne i muzičke umetnosti. Iz književne umetnosti preuzet je postupak alinearnog pripovedanja kojim se obilje narativnih nukleusa spaja u jednu tačku; a iz muzičke umetnosti postupak spajanja nukleusa i tema, koje se suprotstavljaju jedna drugoj ili harmonizuju u pojedinim tačkama (radi se o postupku *punctum contra punctum*, najčešće korišćenim i komponovanju fuge). Poseban značaj u takvoj vrsti romana ima *streta* (*stretta*), postupak koji Garsija Marques inventivno koristi da bi naglasio značaj lajt-motiva, da bi povezoao različite teme, ideje i osećanja; odnosno da bi specifičnim ulančavanjem priča u punoj svetlosti pokazao svu „kompleksnost i ambivalentnost osećanja života“.¹¹

O prednostima polifonijskog romana na drugim vrstama i podvrstama znalački je pisao Mihail M. Bahtin u knjizi *Problemi poetike Dostojevskog* (1963): *Mnoštvo samostalnih i neslivenih glasova i svesti, stvarna polifonija punopravnih glasova doista je osnovna odlika romana Dostojevskog*. U produžetku autor piše o naprednosti autorove svesti i svesti romanesk-nih junaka: „... *mnoštvo ravnopravnih svesti i njihovih svetova* spaja u jedinstvo nekog događaja, čuvajući pritom svoju neslivenost“, kao i radikalno izmenjenom odnosu glavnih junaka kao objekata i subjekata: „... *u stvaralačkoj zamisli samo objekti autorove reči, već i subjekti sopstvene reči koja nešto neposredno znači*“ (sva podvlačenja su Bahtinova – prim. R.V. I.).¹² U našoj raspravi središno mesto posvetili smo odnosu interiorizacije

¹¹ Veoma je zanimljiva tipološka podela, pri čemu se neki od tipova romana mogu uzeti u sinonimnom, a neki u homonimnom značenju: eksperimentalni, moderni, latinoamerički, evropski, azijski, afrički, novi, urbani, ruralni, politički, regionalni, domorodački, detektivski, sudski, policijski, ciklični itd., kao i nove vrste realizama kojima pripadaju: adaptivni, eksplamatorni, grotesktni, metafizički, fantastični i mnoge druge.

¹² Polifonijski roman se, tvrdi Bahtin, prvenstveno ogleda u promenjenom odnosu stvaralačkih i epskih subjekata:

(endotopiji) i eksteriorizacije epskih i stvaralačkih subjekata (egzotopiji), jer od tog odnosa u velikoj meri zavise procesi inovacije i modernizacije romana.

Polifonijski roman Garsije Markesa prevashodno karakterišu: „gustina teksta“ i raznovrsnost primenjenih stvaralačkih proseada, koje su ga lišile „narrativnihi praznina“ i „zlehudih duljina“ (koje se jedino osećaju u glavi 13, str. 164–178). Sa neuobičajenom lakoćom pisac upotrebljava desetine raznorodnih tipova pripovedanja, kao i desetine tipova naratora, od kojih bismo ovom prilikom izdvojili samo dva: tip „afirmativne priče“ (koja omogućava nastavak pripovedanja o porodičnoj hronici Buendija u četiri generacije) i „potiruću priču“ (koja onemogućava nastavak duge i vešto vođene priče. O tome nalazimo autorski komentar koji istovremeno pripada implicitnoj i eksplicitnoj poetici: „Zapravo je José Arcadio Segundo, premda su ga svi smatrali luđakom, u to doba bio najprisebniji stanovnik kuće. Malenog je Aurelijana naučio čitati i pisati, uputio ga u proučavanje pergamenta i tako mu čvrsto u glavu utuvio svoje osebujno tumačenje uloge bananske kompanije u povijesti Maconda da će i mnogo godina kasnije, kad se Aurelijano uključi u život, ljudi smatrati da govori izmišljotine, budući da se njegova priča toliko kosila s onom lažnom koju su povjesničari prihvatili ili ovjekovječili u školskim udžbenicima“ (glava 17, str. 229–230). Zanimljivo je napomenuti da je jedan istorijski tačan podatak – o pogromu 3000 radnika-štrajkača pisac predstavio kao „nepouzdanu priču“, a da je jedan maštoviti fantazam – o vozu koji u 200 vagona prevozi 3000 mrtvacu do mora – predstavio kao „pouzdanu priču“, što svedoči o značaju „stvaralačke igre“ u piščevoj filozofiji i psihologiji stvaralaštva.

Polifonijski roman *Sto godina samoće* neminovno zahteva rodoslov plemena, budući da se u njemu javljaju četiri Hose Arkadija Buendije i tri Aurelijana Buendije, čime romansijer želi da poveća učešće čitaoca kao sa-

„Dostojevski je tvorac *polifonijskog romana*. On je stvorio suštinski nov romaneskni žanr. Upravo stoga se njegovo stvaralaštvo ne uklapa ni u koje okvire, ne podaje se ni jednoj od onih književno-istorijskih shema koje smo navikli da primenjujemo na vidove evropskog romana. U njegovim delima se pojavljuje junak čiji je glas koncipiran onako kako se u romanima običnog tipa koncipira glas sâmoga autora. Reč junaka o sebi sâmom i o svetu isto je toliko punovredna koliko i uobičajena autorova reč; ona se ne potčinjava objektom liku romana kao jedna od njegovih karakteristika, ali i ne služi kao glasnogovornik autorovog glasa. Njoj pripada izuzetna samostalnost u strukturi dela, ona kao da zvuči *naporedo* s autorovom reči i kao da se na poseban način sjedinjuje s njom i s punovrednim glasovima drugih junaka“ (str. 57).

stvaraoca i da istovremeno pokaže značaj životne i sudbinske ponovljivosti (Nomen est omen).¹³ U romanu su sukobljena rešenja koja nudi angelologija (u užem smislu aretologija, čiji je tipični predstavnik Ursula) i demonologija (u užem smislu ohlologija, čiji su predstavnici Amaranta i Ferdinanda). Za istorijsku rekonstrukciju stvarnosti, međutim, neophodna je i „dopunska priča“ ili „priča u priči“ (jedna od najlepših je priča o daljnoj rođaci Rebeki, str. 31–36, koja se hrani ilovačom i krečom i koja pokazuje, bez dodatnih objašnjenja, da je čovek najpre prirodno, a tek potom i društveno biće). Tu vrstu priče tipolozi romana su nazvali „kineskom kutijom“ i definisali je na sledeći način: „Postupak kineske kutije sastoji se u pripovedanju jedne priče kao niza priča koje su sadržane jedne u drugima: glavnim i onima koje iz njih proističu, primarnih i sekundarnih stvarnosti“ (D. Soldatić).

Istina, mnoge od nabrojanih postupaka neguju neki od poznatih hispanoameričkih romansijera, kao i drugi stvaraoci i mislioci. Poznato je da je Horhe Luis Borhes u svome delu često upotrebljavao „eruditske nestašluke“, dok je Garsija Markes upotrebljavao „stvaralačke nestašluke“, zamenjujući globalne simbole *kuga* i *nesanica* (koje je preuzeo iz dela Danijela Defoa *Dnevnik godina kuge*). Nadalje, još je Filon tvrdio da *Sveto pismo* predstavlja „nadahnuti kriptogram“, dok se za *Sto godina samoće* može pouzdano reći da predstavlja „nadahnuti anagram“. U romanu *Uljez* (1942) Romul Galjegos je ispisao optimističku rečenicu: „Sa svakim mladim bićem na neki način počinje svet“. U apokaliptičkoj viziji Garsije Markesa se, između Erosa i Tanatosa, pisac opredeljuje za božanstvo smrti i tu osnovnu ideju prenaplašava finalnim akordom romana, jer je „jasno rečeno da je sve u njima zapisano odvijeka i do vijeka neponovljivo, jer plemena osuđena na sto godina samoće ne dobijaju drugu priliku na ovom svijetu“. U prvom primeru je naglašena dijalektika života a u drugom determinizam.

Primenjene stvaralačke postupke u polifonijskom romanu Garsije Markesa karakteriše inventivnost, inovantnost i aktuelnost, budući da je široka lepeza piščeve darovitosti neminovno zahtevala i široku lepezu stva-

¹³ Karakterne srodnosti i raznorodnosti braće vidovito je definisala Ursula, u dva maha. Najpre konstatacijom: „Dok su Aureliani bili povučeni, ali bistra uma, svaki se José Arcadio pokazao strastvenim i poduzetnim, no ujedno bi u sebi nosio nešto tragično. Jedini slučajevi koje se nije dalo nikako svrstati bili su José Arcadio Segundo i Aureliano Segundo“ (str. 123), a potom i: „Kao da su se obojici slučajile sve obiteljske mane, bez ijedne vrline“ (str. 128).

ralačkih postupaka. Oni su, van svake sumnje, doprineli literarizaciji i poetizaciji, kao i ravnomernom plasiranju literarnih efekata kako bi se pomoglo harmoniji strukturnih elemenata, čije proučavanje zahteva monografsku obradu. Pri tome mislimo na pet planova tematsko-motivskih elaboracija koje je ispravnije analizirati skupno nego pojedinačno jer one čine mozaični deo piščeve integralne stvaralačke vizije:

- Prvim je obuhvaćen, u najširem koncentričnom krugu posmatrano, sukob starog (koji predstavljaju članovi porodice Buendija) i novog sveta (koji predstavljaju prorok Melkijades, Cigani, katalonski mudrac i još neki došljaci). Sudar dva sveta predstavljen je kao istinski potres u psihologiji domorodaca i došljaka, što se vidi na osnovu sledeće rečenice: „Selo se učas preokrenulo naglavačke. Žitelji su se Makonda naprosto pogubili po svojim vlastitim ulicama, ošamućeni sajamskom pometnjom“. U planetarno zabačenom „pupku sveta“ čak i stvarni predmeti deluju magično: *led, magnet, durbin, lupa, mapa, astrolab, kompas, sekstant, pijanola, dagerotip*, da ne spominjemo čarobne napitke od kojih čovek postaje nevidljiv, alhemijsku peć atanor, leteće ćilime i druga „belosvetska čuda“, koja u Makondu nalaze plodno tlo.

- Drugi je posvećen opisu *nesanice, amnezije* ili *zaborava*, od koje najpre pati Indiosko pleme u prapostojbini (iza bajkovite planine), čiji su predstavnici dadilja Visitacion i njen brat Cataure, a potom i sve stanovništvo Makonda, potomci Kreola i Aragona. Nova civilizacijska pošast preti tragičnim posledicama stoga što je *nesanica* vodila u *zaborav*, a *zaborav* u *slaboumnost*, a *slaboumnost* u neminovnu *smrt*. Lek protiv pošasti pronalaze maštari i alhemičari (José Arcadio Buendia i sin mu Aureliano), nastojanjem da izmisle „mašinu za pamćenje“ i „rotirajući rečnik“ (sastavljen od 14000 reči). No, tek proučavanjem Melkijadesovih drevnih zapisa, pisanih na sanskrtu, omogućen je povratak plemenske memorije, čime se na još jednom planu potvrdila zakonitost o spoju nauke i okultizma. Borbom protiv zaborava može se tumačiti piščevo izdanje *Etimološkog rečnika modernog španskog romana* (Clave diccionario de uso del Espanol actual, Mexico Sity, 1996).

- Treći, kao „središna priča“, posvećen je pukovniku Aurelijanu Buendiji, koji je istovremeno predstavljen kao fizičko, legendarno i karnevalsko biće. Rađanje, ostvarivanje ili odustajanje od globalnih ciljeva pokazano je u velikoj meri odnosom prema ratu i miru. Pritom su, kao manihejska slika sveta, predstavljeni sukobi konzervativaca (koje otelotvoruju don Apolinaro Moskote i general José Raquel Moncada i liberala (koje otelotvoruju pu-

kovnik Aurelijano Buendija i pukovnik Gerinaldo Markes). Uprkos različitim političkim uverenjima, pukovnik Buendija i general Monkada se zalažu za „humanizaciju rata“ i „čovječan poredak“, ali pritisak spoljne i nevidljive stvarnosti (podeljene na „gornji plan“ i „donji plan“) onemogućava njihove plemenite težnje i pretvara ih u suprotnost onome što žele. Najčešće su prikazane kroz opise saturnalizacije i karnevalizacije. Česte su paralele sa rableovski ostvarenom hiperbolom i groteskom u raznim sferama egzistencije (pukovnik Buendija izgubio je 32 rata, izbegao 14 atentata i 73 zasede, ostao živ nakon stajanja pred streljačkim vodom, a u mirnodopskim uslovima, u kratkom vremenskom roku, izgubio 17 vanbračnih sinova, izbegao trovanje, odbio čin maršala, predsednički orden i nacionalnu penziju). Romansijer je svesno i voljno izabrao model srednjovekovne narodne smehotvorne kulture, o kojoj zanimljivo piše M.M. Bahtin u knjizi *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse* (Moskva, 1965).¹⁴

- Četvrti je posvećen erotskoj viziji sveta, tačnije rečeno Erosu (Erotu) kao životodavnoj energiji i najvidnijem izrazu hedonizma. Enormna seksualna energija i opsednutost seksom predstavljeni su kao prirodna, društvena, plemenska, porodična i individualna elementarna snaga, koja u ostvarivanju ciljeva ruši sve pred sobom, ne obazirući se na moralne norme (na incest, na primer). Ljubavne istorije su predstavljene različito. Jedan krug priča posvećen je ostvarenim ljubavima (Hose Arkadio Buendija i Ursula), drugi je posvećen neostvarenim ljubavima (Rebeka i Pjetro Krespi, Amaranta i Pjetro Krespi, Amaranta i pukovnik G. Markes), a treći ostvarenim i neostvarenim ljubavima koje se završavaju samoubistvom). U poseban krug mogle bi se ubrojati tri ljubavne istorije koje se retko mogu sresti u beletrističkom nasleđu: prva se odnosi na Rebeku, druga na kraljicu lepote Ferdinandu, čijoj tragičnoj sudbini uveliko pomažu ostali epski subjekti, a treća na incestuozan odnos sestrića i tetke (Aurelijana Babilonija i

¹⁴ Dolazak 17 vanbračnih sinova koje je pukovnik Aurelijano Buendija dobio tokom dvadesetogodišnjeg ratovanja započet je rableovskim stilom:

„Aureliano Segundo nije propustio priliku da rođake počasti raspojasanom pijankom, začinjenom harmonikom i šampanjcem, što je protumačeno kao naknadno izravnjanje računana za karneval osujećen jubilejem. Porazbijaše pola posuđa, poharaše ružičnjak goneći bika samo da bi ga dražili, mecima potamaniše kokoši, Amarantu natjeraše da pleše tužne valcere Pietra Crespija, polučiče da ljepotica Remedios navuče muške hlače i izverse se na jarbol, pustiše u blagovaonicu prase namazano lojem što je na kraju saplelo Ferdinandu, no nitko se nije žalio na štetu, jer je kuću pošteno prodrmao potres zdravog duha“ (str. 145).

Amarante Ursule). Rađanjem deteta sa svinjskim repom i smrću poslednjih izdanaka ostvareno je proročanstvo, a istovremeno je izvršena božja, prirodna i ljudska kazna za počinjeni incest kao praiskonski greh (pad), nakon čega u apokaliptičkoj viziji nestaje sve: predeo, selo, porodica, epski junaci, čitav biljni, životinjski i mineralni svet.

- Peti plan je posvećen apologiji *Smrti*, budući da je ovaj globalni simbol shvaćen kao krajnji i neumitni znak propadanja. Roman *Sto godina samoće* sadrži enormno veliki broj naturalistički intoniranih opisa smrti mnoštvo realističkih, verističkih i naturalističkih detalja, te se lako može zaključiti kako je *Smrt* jedna od opsesivnih piščevih tema. Određenim delom roman pripada tzv. „grobljanskoj priči“, naročito kada je reč o magu i proroku Melkijadesu koji je više puta boravio u predelima smrti i ponovo se vraćao životu jer nije mogao podneti samoću *Smrti*. Pri tome se ne možemo oteti utisku da je Garsija Marques, u sekundarnom planu, opise *Smrti* i njene delotvornosti u oba sveta podredio humorističko-ironijskoj projekciji, vesno i voljno šireći granice „magičnog realizma“. Na humorističko-ironijsku osnovu upućuje groteska posvećena *krvi* samoubice José Arkadia, koja ple ni novinom i ekspresivnošću jezika:

„Tanki se mlaz krvi izmigoljio ispod vrata, prešao dnevnu sobu, procurio na ulicu, potekao pravocrtno preko neravnih pločnika, spuštao se niza stube i uspinjao uz kamene ograde, prošao kroz cijelu Tursku ulicu, skrenuo na jednom uglu udesno pa na drugom ulijevo, zavio pod pravim kutom pred kućom Buendia, uvukao se ispod zatvorenih vrata, promilio gostinskom sobom klizeći uza zidove da ne umrlja tepihe, produžio kroz drugu sobu, zaobišao u širokom luku stol u blagovaonici, prosljedio trijemom s begonijama i neopažen se provukao ispod stolice na kojoj je sjedela Amaranta, poučavaju aritmetici Aureliana Joséa, i ugmizao u žitnicu i onda se pojavio u kuhinji, gdje se Urslula spremala razbiti trideset i šest jaja za kruh“ (glava 7, str. 90).

Proučavanje višedecenijske recepcije romana *Sto godina samoće* u najboljem svetlu pokazuje zašto je on proglašen najznačajnijim književnim delom u poslednjoj četvrtini proteklog veka.¹⁵ U tom kontekstu posmatra-

¹⁵ U anketi održanoj 2009. godine na temu – Koje je najuticajnije delo u poslednjoj četvrtini XX veka? – 25 poznatih stvaralaca odgovorilo je da je to roman *Sto godina samoće*. Osim pomenutog, u najužem izboru bila su još i dela: *Lolita* Vladimira Nabokova, *Satan-*

no, postoji opšta saglasnost romansijera, teoretičara i tipologa romana, jer se radi o delu koje kao predstavnik „magičnog realizma“ na najbolji način prezentuje hispanoamerički roman.¹⁶ Radi se o neponovljivom, dragocenom, ujednačeno ostvarenom i u najboljim delovima fascinantnom romanu, u kome je lako evidentirati brojne celine pune „duge fascinacije“. Stoga nikakvo čudo ne predstavlja to što su tokom proteklih decenija romanu Garsije Markesa obilato dodeljivani najpozitivniji kvalifikativi i što ga svi smatraju vodećim reprezentom hispanoameričkog romana – „gotovo mitološkim delom“.¹⁷ Na književnu umetnost kao utopiju i antiutopiju ukazao je Garsija Markes u besedi održanoj pred Nobelovim komitetom (1982): „Suočeni sa ovakvom realnošću koja itekako uliva strahopoštovanje, kao i da je tokom čitave dosadašnje civilizacije predstavljala svojevrsnu utopiju, mi sastavljači priča, koji bi u nešto još da veruju, uvereni smo s punim pravom da nije dockan da se prione stvaranju obratne utopije. Nova i daleko-sežna utopija života, u kojoj niko neće odlučivati o drugima kako će umirati, u kojoj će se ljubav pokazati pravom a sreća biti moguća, i gde će rase osuđene na stotinu godina samoće, imati najzad i zauvek drugu mogućnost na zemlji“.

ski stihovi Salmana Ruždija i drugi. Među učesnicima ankete bili su: Rodžer Robinson, Lesli Loko, Sujata Bat, Blejk Morison i Nik Parkes.

¹⁶ U članku „Karlos Fuentes: daleko najbolji“ (objavljenim u „Književnoj reči“, br. 405, 1992), Garsija Markes ne krije sopstveni optimizam u pogledu uticaja umetnosti na stvarnost: „Za razliku od mnogih drugih pisaca koji bi voleli da se svet okreće oko njih, on bi voleo da se svakog dana slavi to što je pisanje u ovom svetu od sve većeg i većeg značaja. Imam utisak da on sanjari o idealnoj planeti, nastanjenoj isključivo piscima, i samo njima“.

¹⁷ Reprezentativni deo romana čine: prva, druga, šesta, sedma, deseta, šesnaesta, osamnaesta i dvadeseta, dok za njima neznatno zaostaju: treća, četvrta, osma, jedanaesta, četrnaesta, sedamnaesta i devetnaesta, što čini 15 od ukupno 20 glava. Takvu ujednačenost tumačimo visokom stvaralačkom koncentracijom i primenom svih vrsta stvaralačke energije (intelektualne, kreativne i intuitivne), daleko od pomisli da u ovom slučaju može doći do „zamora materijala“ ili zamora pisca“.

Radomir Ivanovic

THE NOVEL AS A VERBAL CREATION
(related to the novel *A Hundred Years of Solitude*)

Summary

In order to point out the popularity of the Hispano-American novels the author has stated that four writers of the Hispano-American literature won the prestigious Nobel's prize. These were: Miguel Angel Asturias (1967), Pablo Neruda (1971), Gabriel Garcia Marques (1982) and Octavio Paz (1990). The fact that the novel *A Hundred Years of Solitude* has being researched for over than a decade tells us why it was said to be the most important literal work of the 20th century.

Сава ДАМЈАНОВ (Нови Сад)

ЧИТАЊЕ КАО ЕГЗИЛ

Готово у свим двадесетовековним логорима и разноврсним тамницама диљем земаљске кугле уметност „гласног читања“ или препричавања књижевних дела цвела као најпопуларнији вид **унутрашње** слободе. Тај драматичан доказ о егзистенцијалном смислу књижевности само један од многих који увек изнова подсећају на њену субверзивну иако суштински ескапистичку моћ. **Читање** је и у тим околностима било карта за виртуелни воз којим се ноћу, у потаји, напушта домовина зато што уништава личну слободу.

Рецепцијска имиграција није обележила само XX. век него и миленијуме постојања уметности језика. Са друге стране промаља се и историја рецепцијске диктатуре, односно покушаја укидања читалачке слободе и наметања **истине једне књиге** (или групе једнообразних књига) као апсолутне, несумњиве, непорециве. Рат против слободе читања обележиће и XX век, готово истоветно као и конвенционални ратови који су током њега вођени.

У постмодернизму традиционална идеја читања као егзила и ескапизма померила у правцу самог процеса стварања језичко-уметничког дела. Читалачки и списатељски дар готово су изједначени, а оба су задобила смисао „цивилизацијског хедонизма“.

Кључне речи: читање, унутрашња слобода, имагинативни егзил, слобода читања.

Једно од највећих и најтрагичнијих изгнаничких пространстава, које је обележило читав XX век, свакако су представљали концентрациони логори тоталитарних режима: милиони људи изгубило је слободу, или је принудно пресељено у њих и тамо заувек ишчезло. Такав злогласни логор постојао је после Другог светског рата и у тадашњој СФРЈ: на Голи оток прогнани су политички неистомишљеници социјализма (највише они који су било окарактерисани као „стаљинисти“) и када се након Титове смрти (1980. године) почело отвореније писати о томе, мојој пажњи није промакла на изглед бизарна

чињеница да је сред тог овоземаљског Пакла на највишој цени била љубавна поезија, и то она старинска, исповедна, дубоко интимистичка (Ј.Ј. Змај, Ј. Дучић, М. Ракић, итд.). Наиме, логораши су после разних тортура и ритуалних покајања, ноћу у баракама наизуст (али шапатом!) рецитовали стихове поменутих песника којих су се сећали из школских лектира и тако – према многим сведочанствима – крепили посрнули дух, пунили душе емоцијама и будили у себи веру у неки другачији, нормалан људски живот. То „гласно читање“ - какво је, по А. Мангелу, заправо доминирало историјом читања све до новијих времена! – представљало је својеврстан (ефикасан!) ескапизам у тим условима, имагинарни егзил у светлост љубави из таме заточеништва и могуће смрти, имиграцију маште у царство речи: царство неупоредиво моћније и лепше од стварности у којој је тело и даље битисало. Касније сам открио да је у готово свим двадесетовековним логорима и разноврсним тамницама диљем земаљске кугле уметност „гласног читања“ или препричавања књижевних дела цветала као најпопуларнији вид **унутрашње** слободе, да је тај драматичан доказ о егзистенцијалном смислу књижевности само један од многих који увек изнова подсећају на њену субверзивну иако суштински ескапистичку моћ, те да је и само писање (које је такође неговано чак и у наведеним околностима, свеједно да ли на кријумчареним цедуљицама или мнемотехничким методама стварања у себи!) чин истоветне субверзивно-ескапистичке, **ослобађајуће** врсте.

Ево још једног, бизарног а потресног сведочанства у том контексту, које преузимам из књиге већ поменутог Алберта Мангела *Библиотека ноћу*: маја 1945. у Прагу, док се немачке трупе повлаче пред Русима и чешким устаницима, библиотекарка Елена Сикорска (сестра Владимира Набокова) обилази преостале нацистичке официре подсећајући их да врате књиге позајмљене из јавних библиотечких фондова; они то мирно и педантно чине, као да се ради о нечему важнијем од ратног хаоса који је ту пред њиховим очима! Читање је дакле и за Елену и за окупаторске војнике нешто надисторијско и ванвремено: њена потрага за посуђеним књигама и њихово уредно враћање симболички говори да су сви они – захваљујући читалачкој страсти!- макар и на тренутак, сред најкрвавијег ужаса, ипак у некој врсти ескапистичког егзила, бринући не о себи као минулим читаоцима него о оним будућим (као да њихови животи нису у опасности иако по улицама тече крв!). Нацистички официри неколико година раније свакако нису

ушли у Праг уљудно, као у неку универзитетску библиотеку, нити су се све време рата у Чешкој тако понашали: ипак, они су **позајмљивали** књиге из јавних библиотека, читајући напуштали сурову стварност и одлазили у неке друге, светлије, фикционалне светове; **читање** је и у тим околностима било карта за виртуелни воз којим се ноћу, у потаји, напушта домовина зато што уништава личну слободу. Виртуелна имиграција распрострањенија је и субверзивнија од оне стварне, тим пре што је до карте за њу лакше доћи, а путне исправе не представљају проблем (свако писмен их има!) и самим тим границе које треба прећи једноставно не постоје. Колико имамо бриљантних ратних прича о војницима који у торби носе понеку књигу, шта нам опет доказују те приче и шта је то толико заносно у читању када увек успева да омогући духовни егзил?!

Сигуран сам да ће аутентичнији одговор на ово и слична питања пружити најпросечнији читалац него врхунски писац, мада и писце – посебно оне осредње или оне стегнуте чврстим некњижевим нормама – ваља респектовати. Да ли су, на пример, аутори бројних соцреалистичких романа о фабрикама, хидроцентралама и тракторима интимно веровали у **реализам** сопствене нарације, да ли су се напросто приклањали идеолошким захтевима како би иоле квалитетно пре-живели у невремену Историје, или су пак барем поједини од њих имали и неки невидљиви циљ?! Иако би најједноставније било поверовати да су ти „инжењери људских душа“ просто удовољавали (идеолошко-књижевним) нормама епохе, тешко је отети се утиску да нису и те како били свесни сопствене „лакировке“: није ли та њихова идеализација социјалистичке стварности заправо била такође један моћан вид ескапизма, тј. бекство од стварносне Истине?! И нису ли читаоци таквих дела свесно саучествовали у тој ескапистичкој сеанси, конзумирајући фикционалне утопијске светове уместо реалности која је била управо супротна тим световима? Такав **имагинативни егзил** писаца и читалаца соцреалистичке књижевности можда је у бити саме уметности језика: када Кете Хамбургер каже да је нестварност суштина уметности, она заправо говори о тој врсти фикционалне „емиграције“ из стварности (емиграције која не мора увек бити безбедна!).

Оваквој врсти егзила теже чак и дела која поетички следе идеју „илузије веродостојности“, дакле она која припадају класичном реализму, пошто њихова интенција није повратак читаоца у стварност него – напротив! – „привођење“ стварности читаочевом духу. Сам са књигом у рукама, читалац се суочава са тзв. реалним драмама и про-

блемима друштва или појединца, али тако да је управо он господар смисла и свега другог – што у самој материјаној реалности не би могао. Дакле, читалац је чак и у таквом суочавању са **литераризованом** стварношћу (али ипак стварношћу а не фантастиком!) у специфичној позицији изгнаника из она праве, конкретне стварности коју опет посредством књижевности поседује само за себе (тачније - онај њен сегмент који му дело нуди). Читање се исказује и у контексту „илузије веродостојности“ као ескапизам који дарује слободу каква изван њега не постоји, пошто ни један књижевни реализам не може ограничити толико колико то може сама спољашња реалност: у овом контексту, бег из реалности у књижевну „реалност“ још је аутентичнији управо због илузије веродостојности коју пружа ново (литерарно) уточиште. Рецепцијска имиграција није обележила само XX век него и миленијуме постојања уметности језика, који су препуни случајева прогона „неподобних“ књига: неподобних управо зато што су отварале врата неких других светова и указивале на чињеницу да свет у којем егзистира њихов читалац нити је једини могући, нити је најбољи од свих светова. Историја цензуре и забране књижевних дела заправо је – сликовито говорећи - историја укидања виза и путних исправа за одлазак из земље у којој слободном читалачком духу није било могуће да опстане...

Са друге стране ове историје промаља се историја рецепцијске диктатуре, односно покушаја укидања читалачке слободе и наметања **истине једне књиге** (или групе једнообразних књига) као апсолутне, несумњиве, непорециве. Културе које су изразито наметале такве истине најбоље су разумевале могућност употребе читања као средства манипулације, али су такође најтачније спознале колико је дубинска читалачка имиграција (у овом контексту – из наметнуте слике света!) субверзивнија и опаснија од оне површне, физичке, која се углавном манифестовала одласком незадовољника негде другде; **унутрашњи егзиланти** – остајући унутар система, често сасвим прикривени! - представљали су перманентну, латентну претњу свим монолитним и тоталитарним културама (друштвима, режимима). Поменута релација свакако је уочена већ на самим почецима писмености: пре неколико хиљада година, храм месопотамске богиње Нисабе (заштитнице писара и писма) био је са свих дванаест страна прекривен религиозно-историјским натписима који су се завршавали карактеристичном поруком читаоцима: „Ово није лаж, ово је стварно истина“. Много касније, у VII веку нове ере, калиф Омар више није имао потребе за таквим убеђивањем: наређујући да се спали Александријска

библиотека, он је дубоко веровао да све што садрже њене књиге (односно уролани свици) постоји и у *Курану*, а ако пак не постоји – онда је чиста јерес, дакле у оба случаја подједнако је непотребно. Слично су резоновали и творци *Index-a librorum prohibitorum*: њима питање истине такође није било спорно, спорно је било постојање књига које би могле довести у сумњу ту истину или отворити врата читалачкој машти која би се кретала изван контролисаних хришћанских кодова. Рат против слободе читања обележиће и XX век, готово истоветно као и конвенционални ратови који су током њега вођени: забрањене књиге - од Хитлерове Немачке, преко Стаљиновог СССР-а, па све до Маове Кине и Пол Потове Кампуџије – биће доживљаване као државни непријатељи равноправни непријатељима са пиштољима и бомбама у руци; орвеловска „зломисао“, схваћена још одавно као моћно оружје против једноумља, у таквим режимима гушена је најдрастичнијим средствима, при чему су забрањене књиге и њихово читање задобили истински статус анти-хероја. Парадоксално звучи чињеница да читање никада није било на толико великој цени као онда када се његова слобода гушила, те да су се његове ескапистичке димензије управо у таквим ситуацијама лако преобраћале у **намере** окренуте ка самој стварности: виртуелни егзил као бумеранг се окретао и у једном моменту више није било довољно (парафразирајмо Маркса!) филозофско **промишљање** света, него се тежило његовој **конкретној промени!**

Посматран у том светлу, Дон Кихот као читалац витешких романа није само занесењак који умишља да је свет саздан по начелима тих романа већ је и потенцијални револуционар спреман да мења свет по истим начелима: попут бројних читалаца Марксовог и Енгелсовог *Манифеста комунистичке партије*, од којих су се неки ипак усудили (за разлику од Дон Кихота!) да покушају реализовати промене замишљене у том тексту. Читање је, дакле, ескапистичка делатност чија је субверзивност адекватна мери њене материјализације, односно психолошком портрету самог конкретног читаоца; та субверзивност може бити усмерена и ка самој писаној традицији (књижевној, филозофској итд.), пошто је свако писање засновано пре свега на искуству претходно прочитаног: Џојс као читалац *Одисеје* преструктурирао је епску нарацију модерног доба, а Васко Попа као читалац народне књижевности разградио је и променио моделе песништва у последњим деценијама XX века. Сваки текст – како у ауторском тако и у рецепцијском смислу – отвара веће разноврсје могућности од оног што их би-

ло која стварност нуди: када Ролан Барт каже за Маркиза де Сада да је у својим делима „немогућност стварности претварао у могућност текста“, он указује на емиграцију маште тамо где она може да се оствари, а то је свет литературе. Када пак Милован Видаковић у полемици са Вуком Караџићем поносно брани право писца на „поетическо измишљеније“ (док Вук, напротив, очекује и захтева фактографску и сваку другу веродостојност уметничког дела!) и када у прилог тој одбрани описује како „дух поетическиј“ може у књижевности да лута било где по сопственој вољи, он заправо супротставља свет без граница (књижевност!) реалности која поседује бројна ограничење, односно – позива читаоца да са њим (аутором) пође на бајколико путовање тамо где је могуће све. Слично ће чинити и надреалисти бришући разлике између сна и јаве (свести и подсвести), те постмодернисти својом пројекцијом „веродостојне илузије“, тј. релативизацијом односа између фикционалног и нефикционалног, између „виртуелних“ и „стварних“ светова...

Осим већ поменутом компонентом, постмодернизам је целокупном својом поетиком најинтензивније приближио читање и писање као делове јединственог стваралачког чина: увођењем „фантастике библиотеке“ и саме књижевности (тј. писане традиције уопште) као грађе нових уметничких творевина (грађе подједнако релевантне као и свака друга – рецимо, „стварносна“ – грађа!), наглашено је креативно својство рецепцијског чина и отворена су врата идеји о коауторству читаоца. Структура отвореног дела која у постмодерној књижевности доминира, само је додатно потврдила наведена својства рецепције и читаоца лично, тако да се традиционална идеја читања као егзила и ескапизма померила у правцу самог процеса стварања језичко-уметничког дела. Читалачки и списатељски дар готово су изједначени, а оба су задобила смисао „цивилизацијског хедонизма“ чија суштина није имигрантска јер се од света (борхесовски) схваћеног као Библиотека ни нема где побећи, осим можда у неку другу и другачију Библиотеку (што постмодернисти и раде креирајући увек нове виртуелно-стварне, **цивилизацијски** детерминисане светове). Егзил из фикционалног у фикционално није исто што и напуштање (макар и имагинативно!) стварности зарад тражења утехе у свету литературе; међутим, моћ књижевности да свом читаоцу подари Другост није ишчезла, напротив. Можда нова епоха неће познавати некадашњу читалачку катарзу, али у њој ће се развијати нови облици читања (пре свега оног везаног за интернет и

електронске медије уопште), чији су ескапистички потенцијали утолико већи уколико се бришу границе тзв. реалног и тзв. виртуелног. Од тренутка када је интернет као највиртуелнија ризница информација постао нешто сасвим реално, нова рецепцијска духовност почела је да некадашњи читалачки егзил враћа самој стварности – макар и оној која се конзумира посредством компјутера: у том смислу, поставља се и питање суштине класичне (физичке) имиграције у свету који је више него икад меклуановско „глобално село“. Јер, ако се из библиотеке може отићи само у неку другу Библиотеку (која је заправо Свет), где отићи из великог глобалног села а да то уистину буде напуштање земље у којој се више нема право на сопствено ЈА?! Можда је одговор на ово питање јаснији но што се мени овог часа чини, али ја ипак за сада могу само да кажем TO BE CONTINUED...

Sava Damjanov

READING AS A KIND OF EXILE

Summary

The art of reading and retelling was a kind of silent struggle in almost all the concentration camps and prisons of the 20th century. That fact will always remind us that the literature has the power of fleeing and exile. The reading itself was, as the author of the paper said, „a ticket for a clandestine train that helps you to leave your own enslaved country“.

This kind of emigration existed not only in the 20th century, but also over thousands of years, since the very beginning of this kind of art. On the other side, there is a kind of dictatorship and trying to abolish the freedom of reading and forcing the readers to accept only one book (or one unique pattern) as the only truth and absolute. The war against this kind of dictatorship marked the 20th century in the same way as the conventional wars led against them.

The ideal of reading as a kind exile has developed into the idea of writing and creating of the piece of art. The reader and the writer are glorified in the same way and both of them are said to enjoy in the „hedonism of civilization“.

Dragan BOGOJEVIĆ (Nikšić)

FLOBER ILI UMJETNOST KAO ŽIVOTNI POZIV

Vjerovatno je mali broj pisaca koji je uspio da izvrši tako snažan uticaj na čitavu plejadu pisaca, kao što je **Gstav Flober**. Sa njim kao da počinje ili završava jedno doba u književnosti. Flober prkosi izazovima, vrijednostima i vodećim idejama svog vremena, kako bi razotkrio „dugotrajnu laž u kojoj smo živjeli”. Svaka književna škola ga tumači na svoj način (realista, naturalista, strukturalista, preteča novog romana, formalista...). Bogata zaostavština u vidu originalnih rukopisa, bilježaka, komentara i razvoj genetske kritike, otkrivaju (ponovo!!!) nova Floberova lica. Floberov život posvećen je idealu ostvarivanja čiste, prave, književnosti. Izmišljanjem stvarnosti, mentalnom operacijom, obezličavanjem autora. Flober je umjetnik, u punom smislu te riječi, a u književnosti teži sljedećem: „Umjetnik treba da bude kao Bog prilikom stvaranja - nevidljiv i svemoguć, da se svuda osjeća i nigdje ne vidi”.

Ključne riječi: čista Umjetnost, Ema Bovari, misaona realnost, vizionar, stvari, umjetnost pisanja, rukopisi, realizam.

„Veliko djelo se prepoznaje po sposobnosti imenovanja složenog zbira karakteristika od suštinskog interesa za čovječanstvo”.

„ *Madam Bovari* nije samo klasik, to je možda **jedini roman** koji je istovremeno **umjetničko djelo** u striktnom, slivenom i zgusnutom smislu te riječi”.¹

Šarl de Bos

Vjerovatno je mali broj pisaca u svjetskoj, ne samo u francuskoj književnosti, koji je uspio da izvrši tako snažan uticaj na čitavu plejadu pisaca,

¹ Ovaj citat, kao i svi ostali u radu, dati su u prevodu Dragana Bogojevića (prim.aut.).

bilo da se radi o savremenima ili onima koji su došli poslije njega, kao što je **Gstav Flober** (1821–1880).

Floberov genij, i nakon više od vijeka i po od pojave *Madam Bovari* (*Madame Bovary*, 1856), njegovog najpoznatijeg i ujedno prvog **objavljenog** djela, i dalje plijeni i izaziva divljenje. Možda divljenje i nije najsrećniji termin, budući da se Flober nikada nije doživljavao ili tumačen na jednostavan i jednoznačan način. Možda je bolje reći da Flober nikoga nije ostavljao ravnodušnim. Njegove knjige uvijek su izazivale snažne reakcije, u negativnom ili pozitivnom smislu. Smatra se da je Flober, poslije Prusta, jedan od najviše „rabljenih“ autora francuskog jezika, najviše objavljan i najviše promišljan. Kao da se sa Floberom završavala ili započinjala izvjesna istorija književnosti. Kraj umjetnosti? Ili početak „Književnosti“? Raskeid sa XIX vijekom, početak moderne ili post-moderne? Jedan je od pisaca koji daje iluziju čistog, uronjenog, ozračujućeg čitanja, bez objašnjenja i bez slike. Kako se suočiti sa piscem, nadasve proznim, koji prkosi izazovima, vrijednostima i vodećim idejama svog vremena, kako bi razotkrio „dugotrajnu laž u kojoj smo živjeli?“

Sa Floberom, vrijeme pisaca-proroka neumitno ističe. Piscu, prepuštenom tržištu, zanatu, ne preostaje ništa drugo osim razlikovanje, kao osnovni identitet.

Madam Bovari je, kada je u vidu feljtona počela da izlazi u jednoj pariskoj reviji, izazvala pravu revoluciju u pisanoj riječi i krupan zaokret u istoriji književnosti. To djelo banalne radnje (glavna junakinja Ema, ćerka bogatog normanskog zemljoposjednika, uživa u romantičarskim štivima, udaje se za neambicioznog i običnog seoskog ljekara, iluziju spasa od svakodnevnice pronalazi u zagrljaju dva ljubavnika Rodolfa i Leona, ophrvana dugovima i grižom savjesti izvršava samoubistvo trovanjem, ostavljajući za sobom ćerkicu) za izdavače je veliki uspjeh, a za autora velika trauma (Flober je bio optužen da je ovim romanom povrijedio dobre običaje i vjerska osjećanja). To djelo je i početak velike umjetničke avanture koja se više nije dala zaustaviti. Flober je prepoznat i pozdravljen od pjesnika *Cvijeca zla*, koga takođe njegovi savremenici nisu prepoznali kao jednog od najvećih francuskih pjesnika svih vremena – Bodelera.

Život, djelo

Floberovova biografija nudi klasičan primjer za negativnu interpretaciju: život proveden u provinciji u mjestu Kroase, iako

povremeno putuje, prati književna zbivanja u Parizu, ali ne učestvuje aktivno u njima, važi za „dokonog“, iako radi i po deset sati dnevno za svojim pisaćim stolom, zemljoposjednik sa problemima u poslovanju, nezavisan, ali povezan sa određenim ljudima iz branše, autor, koji malo i sporo objavljuje, autoritet, iako nedovoljno priznat od savremenika, ateista, iako blizak religijskim shvatanjima. Nije ni „realista“, ni „larpoullartista“, ipak se okušavao u gotovo svim književnim rodovima, da bi vidio kako se radi ili kako treba da se radi i piše proza, jedino sredstvo, materija (*likovno oblikovanje* - suštinsko Floberovo određenje) koju pisac može „obrađivati“ koliko hoće, bez obzira na nasljeđe, ograničenja, prozodiju, uzore, bez drugog cilja, poetskog ili političkog, osim **stila po sebi**, što je jedini način da se nazove ono što, u književnosti, ostaje odista **slobodno**.

Iako je prvo djelo objavio sa 35 godina, u nekim spisima iz mladosti, na više hiljada strana, prepoznaju se neki od likova i tema u njegovim kasnijim remek-djelima: *Luj XII, Vjerenica i grob, Bijes i Nemoć, Bibliomanija, Strast i Vrlina*-povezuje se sa *Madam Bovari, Uspomena jednog ludaka (Louis XIII, La Fiancée et la tombe, Rage et Impuissance, Bibliomanie, Passion et Vertu, Mémoire d'un fou, 1831-1838)*; *Smara (Smarh, 1839), Novembar (Novembre, 1839), Sentimentalno vaspitanje* - krah iluzija generacije iz 1848. , dvije verzije u dugom vremenskom razmaku (*L'Education sentimentale, 1845. i 1869*). Putopisna štiva *Putovanje u Pireneje/Korziku; u Italiju; na Istok (Voyages en Pyrénées-Corse; en Italie; en Orient, 1840)*; *Kušanje svetog Antonija* - maštovita freska razmišljanja jednog sveca, himere, idoli, demoni, inspiracija mu je bila Brojgelova slika u Đenovi, na nagovor prijatelja nije objavio prvu verziju (*La Tentation de saint Antoine, 1849. i 1874*), *Preko polja i obala (Par les champs et par les grèves, 1847)*, obimno štivo napisano sa prijateljem Marselom di Kamom.

Pored pomenutih, treba istaći *Salambo (Salammbô, 1862)* – radnja se dešava u Kartagini iz II v. p. n. e. , bajkovita i raskošna priča čija je realna podloga slična nekoj fantaziji ili prividu, obiluje „prestupima“ , pred kojima se Emini grijesi doimaju krajnje naivno, pozorišno djelo *Kandidat (Le Candidat, 1874)*, veliki uspjeh, nedovršeni roman *Buvar i Pekiše (Bouvard et Pécuchet, 1881)* – karikaturalni likovi dva pisara u potrazi za „znanjem, slabostima ljudske inteligencije, vječne i sveopšte ljudske gluposti“ i lucidne, šaljive i provokativne konstatacije naslovljene kao: *Rječnik predrasuda (Dictionnaire des idées reçues, 1913)*, prvobitno zamišljen kao sastavni dio drugog toma *Buvara....*

Briljantni dragulj floberovskvog genija predstavlja knjiga naslovljena *Tri priče: Legenda o svetom Julijanu gostoprimcu* (inspiriše ga vitraž u crkvi u Normandiji, romaneskna umjetnost boja i svjetlosti) *Irodijada* (Saloma, ćerka Irodijade, zahtijeva glavu Jovana Krstitelja), *Dobra duša* (život sirote seoske djevojke, pobožne ali mistične, odane, bez pretjeranog zanosa i blage kao „svjež hljeb“). (*Trois contes*, 1877: *La legende de saint Julien l'hôpitalier, Hérodiade, Un cœur simple*).

Iza Flobera je ostala jedna od najobimnijih zaostavština u vidu pisama i prvobitnih verzija rukopisa, zabilješki, komentara njegovih djela, koja je doprinijela mnogo boljem i objektivnijem sagledavanju vrijednosti cjelokupnog djela i „određenju“ Flobera kao pisca.

Prijem kod publike, kritike, pisaca, tumačenja...

Savremenici su bili skoro jedinstveni u doživljaju Flobera kao izdanka realističkog romana, ali na drugačiji način. Prevashodno se misli na „realizam“ *Madam Bovari*. Pisci su smatrali da se radnja iz stvarnog života konačno uzima beskrompomisno za osnovni predmet pisanja, a kritičari su ga osuđivali da od najgorih stvari u društvu gradi uvredljivu sliku na realistično i hirurški perverznan način. Flober je i jedne i druge opovrgao: cenzore, tako što je na sudu odbranio svoje viđenje *Madam Bovari*, a agresivne pristalice realističnog pristupa ili čak umjetnosti radi umjetnosti izjavom: „Misle da sam obuzet realnošću, dok je se ja gnušam, jer upravo iz mržnje prema realnosti napisao sam taj roman“ (pismo Gospođi Ženet iz 1856).

Vjerni mišljenju koje je preovlađivalo za života pisca, francuska akademska kritika (Lanson, Lagard Mišar i drugi) smatraju ga realističnim piscem, ili čak pretečom naturalizma. Ustalilo se to mišljenje poput dogme u istoriji književnosti o Floberu, kao o nekoj vrsti **originalnog prelaza** između Balzaka i Zole. Njegov stil se označava kao ironični realizam, nastao pod uticajem medicinskog okruženja autora, koga odlikuje klinička bezličnost, bliska nihilizmu i gotovo bolesna sklonost za preciznost ili tačnost. Stara kritika je takođe insistirala na konkretnim slučajevima kojim se Flober inspirisao da bi usidrio svoj roman u stvarnost, listajući čitav inventar stvari koje Flober duguje Balzaku.

Prust je posebno cijenio *Sentimentalno vaspitanje*. Flober je bio neka vrsta preteče i književnog uzora piscima poput Pereka, Džojosa, Kenoa, Borhesa, Ljose, Kafke, Nabokova... Ono što ih najviše privlači kod Flobera je, bez ikakvog pozivanja na realizam, radikalna etika čina pisanja, apsolut-

no pridavanje važnosti stilu, iscrpljujući rad na tekstu, slobodan indirektni stil, izigravanje klišeja, znanje, simbolička mašta, kritika nekih oblika savremenosti, kult za detalj i anomaliju, izvjesna estetika okrutnosti. Izgleda da su i pisci i univerzitetski profesori odabrali „svog“ Flobera, prema mjeri sopstvenog nahodjenja i književnog ukusa.

U periodu od 1960. do 1970. godine dolazi do potpuno novog čitanja Flobera i bacanja sasvim novog svjetla na njegovo djelo. Formalistička kritika iz 70-ih godina odbacuje kao beznačajne pitanje izvora i pokazuje, sa izvjesnim uspjehom, da Flober „razbalzačuje“ romaneskno tkivo, oslobađajući tekst intervencija autora i sveznalaštva naratora, besbrojnih objašnjenja i teza, opisa koji poistovjećuju likove sa sredinom iz koje potiču, niti koje povezuju narativnu posljedičnost sa nepogrešivom narativnom logikom itd. Takav pristup se pokazao tačnim i preko njega dolazimo do mnogo jasnije slike o originalnosti samog Flobera, koja se prevashodno ogleda u problematizovanju značenja, nesigurnosti i relativnosti u nalaženju pravog izraza, mnogoznačnosti i fragmentarnom predstavljanju likova i priče itd.

Veliki je uticaj Flober izvršio i na tzv. **antirealističnu struju** oko *Novog romana* (Sarot, Rob-Grije, Derida, Fuko, Bart). Flober u njihovim očima postaje svojevrsni totem savremenosti, glavni oslonac protiv okorjelog akademskog shvatanja, bibliografskog kratkovidog tumačenja i ustajale kritike koja se oslanja isključivo na izvore inspiracije. Flober dobija nove epite: antibalzakovski, apstraktan, teoretičar, formalista...

Ipak, iako Flober dekonstruiše Balzakov model u ime jedne nove estetike, nije li neuputno negirati bilo kakav uticaj kritičkog realizma od Balzaka? Nije nepoznato da je *Madam Bovari* inspirisana stvarnim događajem i pričom iz novinske crne hronike jednog gradića u Francuskoj. I da li treba potpuno odbaciti pitanje izvora? Iz Floberove prepiske je to više nego jasno:

„Bojim se da postanem šatobrijanizirani Balzak...“

„Ne, Gospodine, nikakav model nisam imao. *Madam Bovari* je stvar čiste fikcije. Svi likovi su izmišljeni, a Jonvil i Abej ne postoje, niti Riel“ (1857, Kajto) ili „*Madam Bovari* nema ništa stvarno. Radi se o potpuno izmišljenoj priči. Ništa u njoj nema što bi se odnosilo na mene i moja osjećanja. Iluzija (ukoliko postoji) nastaje zapravo zbog bezličnosti samog djela. To je jedan od mojih principa koji ne treba pisati.“

Ne treba zaboraviti da većina njegovih izjava protiv realizma datira iz vremena recepcije, a ne redakcije djela. Kada se pojavila *Madam Bovari*, djelo je izazvalo pravi šok, mislilo se da je to roman koji pripovijeda istini-

tu priču u prirodnom okviru, da je i Flober pomislio da diljem Francuske mnoge slične Eme rone suze nad svojim nesrećnom sudbinom, čitajuću roman. Flober je možda zbog toga tako i govorio.

Je li taj Flober bliži onome od prije? Da, jer, u krajnjem, takva verzija je samo radikalizovano mišljenje onih koji su Flobera uvijek najbolje poznavali, a to su pisci. U tome se ponekad zaista pretjerivalo, a redefinisanje percepcije djela i samog Flobera išlo je u totalnu krajnost, proizvodeći sijaset nelogičnih konsekvenci, poput stanovišta o konceptu knjige o ničemu ili strukturalističkog shvatanja o Floberu kao prototipu vještine čistog jezičkog izraza, kao idealu estetike lišene svake veze sa realnošću...

Kako se odrediti poslije ovako problematizovanih i suprostavljenih razmišljanja? Stara kritika je bila u pravu? Svakako, realni izvori nikada nisu dovoljni da se napiše roman. Možda je Flober, u svom metodu, mnogo više balzakovac, nego što se zapravo misli. Izvjesno je da on osavremenjuje realistički pristup primjenjujući eksperimentalni model svog vremena, ali s kritičkim pogledom koji po svojoj neumoljivosti i prosvijećenosti ipak u mnogim tačkama podsjeća na Balzaka.

Priča treba da „izloži“ radnju što je više neutralno, i sve prepusti sudu i odgovornosti čitalaca. Ali, izraziti realnost, a ne donoseći konačne sudove u vidu **zaključaka**, više i nije pitanje referencijala, već stila prema kome „dokumentovani izvori“ mogu da se tretiraju na najslobodniji način.

Pisanje kao isprika za stvarni život

Ideal pisanja za Flobera je neka vrsta organskog sistema, koji za posledjicu ima povratak u **stvarnost**: na to upućuje struktura djela koja odražava sve bitne elemente floberovske umjetnost pisanja: brigu o stalnom odnosu između detalja i cjeline, bezličnost, nematerijalnost, imanentnost, psihološku tačnost, ritam, protjerivanje stereotipa, gustinu, muzikalnost. Krajnji cilj svega je, ni manje ni više nego: **izmišljanje prave stvarnosti**. „Sve što izmislimo je tačno, budi sigurna. Poezija je precizna kao geometrija...“ (pismo Lujzi Kole).

Flober je težio „impersonalnosti“ autora: „Želim da se u mojoj knjizi ne vidi ni jedan pokret, nijedna misao autora“ (Lujzi Kole, 8. feb. 1852). Mopasan piše, povodom objavljivanja *Madam Bovari*: „... kao da se sam život pojavio. Reklo bi se da su likovi izranjali pred očima kako su se strane okretale, da su pejzaži nastajali sa njihovim tugama, radostima, mirisima, šarmom, da su se stvari pred čitaoca pojavljivale poput neke nevidljive

sile, skrivene ko zna gdje...“ Sam Flober u pismu Lujzi Kole iz aprila 1852. piše: „Ponekad imam veliku muku, veliku prazninu, velike sumnje koje mi se iskeze u lice usred mojih najbezazlenijih zadovoljstava. Pa, dobro, neću ništa da mijenjam, jer mi se čini da izvršavam svoj zadatak i podliježem nekoj višoj sudbini, da radim za Dobro i da sam postigao Pravu mjeru“ .

Sanjati o nekom cjelovitom djelu, kao slobodnom univerzumu, podrazumijeva neprestan rad autora, daleko od javnosti, bez brige za dopadanjem, zaštićen od kritičkih komentara, ravnodušan prema izdavačkim zahtjevima. U pismu Maksimu di Kanu iz maja 1846. tako nalazimo: „...Avaj, sanjam i ja, kao i ti, o velikom putovanju na konju, u pratnji nosača, i pitam se da li za 10 ili 15 godina, ne bi bilo pametnije ostati u Parizu i postati pisac, pozdravljati NN kritičare, svađati se sa izdavačima, platiti ljude da pišu moju biografiju savremenog velikana...“ Da bi se razumio svijet, da bi se „predstavio“, odnosno da bi se stvorila predstava o njemu kao intenzivnom prisustvu, treba se distancirati i pustiti mašti na volju. „Što manje osjećamo neku stvar, više smo u stanju da je izrazimo onakvom kakva stvarno jeste (kakva je oduvijek, sama po sebi, u svojoj opštosti i očišćena od spoljašnjih primjesa). Ali, potrebno je imati sposobnost da se osjeti, a to je genij“ , piše Lujzi Kole 6. jula 1852).

Dakle, potreban je naučan pristup, bez emocija, da bi se dobio intezitet osjećajnog, potrebna je iluzija: „Treba prethodno dobro preživjeti temu, prije nego se uobliču u formu, jer, neće ispasti dobra ako nas stalno ne opsjeda iluzija o tome“ (Lujzi Kole, 29. novembar 1853). I znati biti neko drugi: „Volim to, da razumijem ono što nisam; ni genije nije ništa drugo do sposobnost rada prema izmišljenom modelu koji postavimo pred sobom. Kada ga dobro vidimo, onda ga imamo“ (Lujzi Kole, 1. septembar 1852). Umjetnost pisanja narativne proze trebalo bi da se ostvari u toj intimnoj integraciji i prijemčivosti sa bližnjim.

Na taj način, dolazimo do pomalo paradoksalnog otkrića o Floberovoj umjetnosti: estetski utisak njegovih objavljenih i završenih tekstova je u **ne-promjenljivom** (riječ koju Flober koristi povodom tzv. nove proze), u egzaktnoj preciznosti kontura i izraza njegove fikcije, u kojima proza u potpunosti postaje moderna umjetnost, prisustvo, nastanjeno radom koji je proizvela. Zbog toga je djelo, dovoljne, nepobitne gustine, nastalo u sjenci, prije samog nastajanja, mnogo prije samog publikovanja, upravo kroz konture, skice, prepravke, u zanosu i naletu rada na njemu...

Jer, snaga pisanja se **hrani vatrom**, djelo se prepoznaje po grozničavo ispisanim stranicama, nastalih i prije nego su napisane, samoniklih: „Treba

nadljudska volja da bi se pisalo. A ja sam samo čovjek... Ah, kako ih očajnički zagledam, te vrhove planina gdje bi moj duh da dosegne... Misao da ću za života ostati potpuno anonimna me uopšte ne rastužuje. Kada bi moji rukopisi trajali koliko i ja, bio bih zadovoljan. Šteta je što će mi trebati preveliki lijes, jer ću ih ponijeti sa mnom u grob, kao što primitivni narodi rade sa svojim konjima. Upravo te jadne stranice su mi pomogle da pređem široko polje. One su me tjerale da poskočim, one su mi izazivale bol u ruci i glavobolje. Sa njima sam odolio oluji, lajući na vjetar i gazeći močvarama, ne okaljajući stopala, u kojima se obični pješaci zaglibe do guše“ (Lujzi Kole, 3. april 1852).

Floberove teme, likovi

To što je stil uslov za nastanak djela, ne znači da je subjekat beznačajan ili proizvoljan. Naprotiv, Flober se bavi ogromnim „materijalom“ svoga vijeka, svim onim što civilizacija odbacuje, uništava, ostavlja po strani, pobija, sve ono **Drugo** koje stvarnost odstranjuje izvan domašaja ili pogleda ili ga prebacuje u neke daleke drugosti. To je ona autentična, palanačka buržoazija, apotekari sa bilježnicom u džepu „iz ulice“, ljudi koji se srijeću na pijaci, mještani koji redovno posjećuju narodna veselja i igranke, domaćice koje prave kolače i slatko... To su oni autentični, mladi ljudi, koji teško rade da bi bolje živjeli, bez velikih nadanja i očekivanja, suočeni sa životom koji nisu birali i na koji nisu mogli da utiču, prolazeći kroz život bez nalaženja pravog smisla... To su oni idealisti, pomalo tajanstveni, pomalo ubijedeni, koji imaju iluziju da su nečemu posvećeni, a istovremeno, postaju žrtve istorijskih kretanja i lomova, te **irealnosti realnog**, neopipljive i surove, koju jedino pisanje može „uhvatiti“... To su one autentične, naizgled obične djevojke, žene, majke, koje mahom postaju žrtve sopstvenih zabluda, nestalnih muškaraca ili nepredvidive Istorije. Floberijanski lik žene ide u korak sa svijetom, bez unutarnje snage da ga zaista promijene i „udese“ prema svojim željama... To je čitava armija onih „promašenih“, samoukih osoba, produkata vulgarizacije nauke, novinarskog upliva i medijalizacije znanja... Nalazimo i one izopštene, prosjake, legionare, nasilnike, isposnike, ubice... Nagovještena seksualnost, sveprisutna u tijelu i pogledu, latentno je prisutna, to je ono neizrecivo XIX vijeka, koje se jedino povremeno ispolji tokom muškog ćaskanja za večerom.

I naročito – **stvari**. Zastrašujuća lavina stvari, robe, bez pravih vrijednosti. Za Flobera, pisac je neko ko umije da uvede stvari u literaturu, dajući im oblik, status i funkciju. Flober se uvijek više interesuje za društveno, a ne političko biće. U tom smislu, on je odista anarhista: imamo ljude i imamo stvari – ništa između te dvije krajnosti. Pisac (umjetnik) treba tako da se pozicionira u svim kritičnim dešavanjima, da pokuša dosegnuti ono što nije oneprirođeno, da prisvoji sebi moć nad svim moćima, da ismije i razobličiti.

Flober je jedini u stanju da glupost svede na muk i tišinu. Glupost se srozava, proziva, socijalizuje, drži na distanci. Flober je svjestan i opasnosti koju ona sa sobom nosi, kao otvoren put ka zločinu i surovosti: „Čuo se strašan urlik, potom ništa. Na rubu čabra, nešto bijelo“ (Ljudski mozak raspršen pucnjem iz pištolja, prim. aut.). Sve je rečeno, na granici neizrecivog i mučnine...

Flober i vjerovanja

Poznajući istoriju religija mnogo više od većine pisaca svoga vremena, kao pasionirani zaljubljenik novih mitoloških otkrića, ubijeđen je da istinske duhovnosti predstavljaju najstariji i najdublji temelj kulture. S druge strane, Flober agnostik, bezbožnik, antiklerikalac, posvetio je dobar dio svog opusa razumijevanju smisla vjerovanja i ubjeđivanja da je ono potrebno. Od antike do modernog doba, istražuje, uči, pronalazi. U njegovim djelima stalno nailazimo na refleks tih saznanja: paganizam i smrtonosni obredi u *Salambu*, političke i religiozne igre u romanskoj Judeji, jevanđeljska vremena u *Irodijadi*, sukob monoteista i politeista, konfuzija o pitanjima jeresi i isposništva u prvim vjekovima hrišćanstva u *Svetom Antoanu*, rođenje srednjovjekovne hagiografije u *Svetom Jovanu*, savremeno hrišćanstvo u *Gospođi Bovari* i *Dobroj duši*, istorija, čak, sistem vjerovanja u *Buvaru i Pekišeu*.

Ekspert u naukama o religiji, istrajan u oživljavanju najekstravagantnijih vjerovanja, nije vjerovao u besmrtnost: „Besmrtnost je izmišljena od straha od smrti i žaljenja za umrlim“, imao je opskurno mišljenje o savremenom monoteizmu: „svi predstavljaju Boga kao orijentalnog monarha okruženog dvorjanima“, bio je ubijeđen da je praznovjerje u osnovi modernog religioznog osjećanja: „kada narod više ne bude vjerovao u bezgrešna začeca, vjerovaće u prizivanje duhova“, nove pobožne manifestacije katoličke crkve smatrao je „ogavnim“... Predviđa da će se u XX vijeku desiti

islamski fundamentalizam i, da će malo kasnije, religiozno osjećanje prerasti u „*humanistički fanatizam*“, jer će se čovječanstvo posvetiti njegovanju sopstvenog kulta, koji će se srušiti jer: „*ispostaviće se da je ljubav prema čovjeku nešto isto tako opskurno kao ljubav prema Bogu*“. „*Pripadamo Kosmosu... idealista ili pesimista, ili radije budista. To mi odgovara*“... odgovorio je jednom prilikom na pitanje u šta vjeruje.

„*Le gueuloir*“ de Flaubert ili Floberov „glasnozbor“

Gonkurovi, Mopasan, sâm Flober u više svojih pisama, pominju da je često imao običaj da testira ono što je napisao glasnim i prodornim čitanjem, sve dok ne bi imao „pluća u plamenu“... Taj tzv. Floberov glasnozbor je postao jedan od floberijanskih, pomalo klišeiziranih mitova. Obožavaoci Flobera u tome vide simpatičnu maniju, osporavatelji otužnu sklonost ka pozerstvu, patosu i visokoparnosti. U zadnje vrijeme, novija istraživanja procesa saznanja i veza koje postoje između pisanja i čitanja, čitanja i govorenja, govorenja i razumijevanja otvaraju nove dimenzije i neočekivane ishode i daju sve više smisla problemu „oralizacije“ pisanog teksta. Istovremeno, proučavanje Floberovih bilježaka, otkriva nam mnoštvo grafičkih rješenja koja oslikavaju određenu govornu strukturu u pisanju, koju je moguće rekonstruisati u procesu nastajanja teksta putem glasnozborenja (zvučne paradigme, način disanja, asonance, broj slogova...).

Sâm Flober to opisuje kao neku vrstu tehnike pisanja zasnovanu na immanentnoj teoriji čitanja: „Mi živimo samo preko spoljašnjih stvari. To treba njegovati. Što se mene tiče, izjavljujem da **fizičko odnosi prevagu nad moralnim**. Nema tog razočarenja koje može da zaboli više nego pokvareni zub, niti nesuvislog izraza koji može više izludjeti od škripe nepodmazanih šarki na vratima, i zato najbolje osmišljena rečenica može biti potpuni promašaj, ako u njoj promakne asonanca ili gramatička omaška“. Za Flobera, tokom najtišeg čitanja, čitamo očima, ali i grlom, nesvjesno predosjećajući istinsku virtuelnu muziku riječi, koja bi mogla postati slušljiva ukoliko bismo preduzeli uzdah koji u nama budi najsićušniju, ali preciznu skicu artikulacije. Izgleda da najnovija istraživanja daju za pravo Floberu.

Flober, filozof i vizionar

Floberova filozofija se oslanja na **racio**. Inteligenciju kvalifikuje kao srećni i izuzetni efekat pamćenja. Oспорava metodu kojom se nešto što ne znamo objašnjava pozivanjem na mistične i natprirodne pojave. U domenu estetskog, ostaje vjeran klasicističkom duhu: **ono što se pravilno shvati, može jasno da se saopšti**. Na materijalizam gleda kao na sofisticiranu varijantu idealizma. Obožava Spinozu, čita sve velike filozofe, jer je „pravilno misliti“ uslov za „pravilno pisati“. Pesimista, skeptičan po pitanju ideje o napretku, pogotovo u umjetnosti, ne cijeni puno industrijsku revoluciju, ali se trudi da shvati kulturne fenomene svoga vremena. Uvidio je mitološku komponentu u pojavi željeznice, kao mjestu modernih „hodočašća“, predvidio pogubnost reklama, kult mehaničkih slika, snažan povratak na scenu autoritarnih ideologija, štetu od uticaja globalnog liberalizma, svemoćnost Berze, industrijalizaciju umjetnosti, kolonijalni ćorsokoak, uspjeh proletherske Internacionale i, za razliku od Igoa, nije gledao blagonaklono na budućnost Zapadne Evrope: „Ući ćemo u jedno doba gluposti. Postaćemo koristoljubivi, militantni, amerikanizovani i katolici“.

Flober i „vizuelno“

Iako nije vjerovao u vjerodostojnost fotografije, smatrajući da nikad ne može vjerno prenijeti ono što se vidjelo, četrdeset godina prije braće Lijer, sanjao je o slikama koje imaju svoje uporište u realnosti. Ne zbog potrebe realističnosti, već iskonske potrebe da **vidi**. Završavajući svoju *Irodijade*, kaže: „Imam potrebu da zamislim ljudsku glavu, tek odrubljenu“. Cilj umjetnosti, sve umjetnosti, pogotovo romaneskne proze kojoj on želi da dodijeli takav status, je upravo u „ostvarivanju snova“. Pravi je izazov „uhvatiti“ slikovitost snova. Metoda je u tome da se predstava uspije održavati, bez autorove intervencije, poruke, zaključka. Da se od gotovog teksta dođe do savršene partiture dirigovanog sanjarenja koje će čitaocu omogućiti da (do)živi priču kao sopstveni san, i da kroz riječi i slike, sebi predstavi mjesta, scene, likove kao da ih vidi, ali ne stvarno, već sa superiornom očiglednošću i kondenzovanim utiskom, tipičnim za snove. Da bi se napisao jedan takav tekst-partitura, sa takvom evocirajućom snagom, u određenom trenutku, pisac treba da korača unazad, od slike ka riječima, a zatim da tokom pisanja uspostavi stalan mimohod između riječi i slike. Taj unutrašnji film postaće „scenario“ priče i sav naknadni rad na tekstu, sve ispravke, imaće za cilj isključivo pronalazak tačne formule kojom se priča spontano ponovo odvija uz snop sadržajnih, pokretnih i nejasnih slika, kako bi

ushićeni čitalac pronašao poznatu neobičnost sopstvenih sanjarija i sopstvene istorije.

Flober i politika

Sartr je pripisivao Floberu ideološku bliskost sa reakcionarnom desnicom, insistirajući na nekim njegovim formulacijama poput „gnusni radnici“, „omražena Komuna“... S druge strane, njegova procjena političke situacije i sukoba u *Sentimentalnom vaspitanju* u mnogome se podudara sa stavovima Karla Marksa. Uopšteno govoreći, likovi poput Elizabet Leru ili male Berte u *Madam Bovari*, Disardiea, revolucionara čista srca, u *Sentimentalnom vaspitanju* ili Felisite (Srećice) u *Dobroj duši*, jasno očitavaju Floberovu osudu društvenih nepravdi i ugnjetavanja od strane nadolazeće buržoazije. Ni mnogi Floberovi savremenici-intelektualci, nisu shvatili smisao ustanka tokom Komune. Ali, za razliku od svojih savremenika, Flober se nije libio da se negativno odredi prema mnogim pitanjima koja se tiču morala, katoličanstva i vojske. Nije se zanosio političkim idejama ni ljevice, ni desnice, smatrajući da su sve one plod iste iluzije, u jednom trenutku ostvarive, u drugom neostvarive, čiji je osnovni cilj da se, bez obzira na žrtve, i po cijenu prolivene krvi, zatvori ljudska avantura i krug Istorije. Republikanac, antikolonijalista, kada ih nije bilo mnogo, neprijateljski raspoložen prema diktaturi Drugog Carstva (Viktor Igo iz egzila šalje poštu preko Flobera), prijatelj Gambete, ipak smatra da su *Opšti izbori*, *Javno mnjenje* i *Demokratija* beskorisne ideje, koje mogu imati pogubne posljedice ukoliko se ne radi na opštem obrazovanju, pogotovo buržoaske elite, koja od toga ima najviše političkih koristi, u želji da nametne vladavinu tri kulta: posao, profit, vjera u predrasude.

Flober „u nastajanju“...

Objavljivanje bogate prepiske i rukopisa omogućili su bolje poznavanje nastanka djela, piščeve obuzetosti realizmom i potvrdile izvjesni dokumentovani realizam u smislu izazova, a nikako ishodišta. Flober od narativne fikcije čini paradoksalan prostor za izmišljanje stvarnosti koja uzvodno pretpostavlja pažljivo posmatranje realnog, a nizvodno „eksperimentalnu“ potvrdu kroz realnost, ali glavni proizvod prističe iz čisto imaginativne aktivnosti. Kao za Leonarda, za Flobera je istina, stvarno *cosa mentale-stvar mi-saone operacije*. Flober teži da suprostavi realizam koji je na referencijal-

nom planu, spoljašnjom istinitošću, u stanju da podmiri naraciju vjerodostojnošću, realizmom koji je unutrašnjom istinitošću stila u stanju da uspostavi sopstvenim sredstvima tačnu sliku realnosti.

Iako nije htio da se o njegovom životu mnogo zna, ništa manje nego o Homeru ili Šekspiru (!) Flober bi danas bio veoma razočaran. Čak bi se moglo reći da se djelimično ostvaruje Sartrov ideal da se o jednom čovjeku sve zna! Razvoj interneta, preko milion stranica ispisanih o Floberu-ipak još uvijek ne daju odgovor na ono ključno pitanje: kako objasniti život pisca dok stvara, tu čudesnu avanturu pisanja?

Oko 30 000 strana pisanih Floberovom rukom, danas je pronađeno. To su stranice koje čuvaju tajnu te „komplikovane mehanike“ procesa nastajanja književnog djela, tako da o Floberu možemo govoriti i kao „genetski modifikovanom“, pod uticajem genetičke struje u kritici.

O manje poznatoj sklonosti: seksualnost

Srećom što tužilac Pinar nije bio u posjedu rukopisa *Madam Bovari*. Imao bi dovoljno materijala da proširi svoje optužbe, iznad svih očekivanja. I zaista, nailazimo u Floberovoj „zaostavštini“ stranice koje otkrivaju jednu neočekivanu stranu našeg pisca: pisca skoro opsjednutog **seksualnošću**. To su stranice koje obiluju sladostrasnim maštarijama i erotikom, neuvijeno, slobodno. Od neutažive seksualne želje Eme Bovari do slobodnijih izliva u *Buvaru i Pekišeu*, od zoofiličnih zadovoljstava malene Salambo i njenih poigravanja sa ogromnim pitonom i egzibicija kraljice Sabe u *Iskušenjima Svetog Jovana*, od bludnica u *Sentimentalnom vaspitanju* i scene homoseksualnog zagrljaja leprozih u *Svetom Julijanu gostoprimcu* ili pedofilnim i smrtnim zavođenjima mlađane *Salome* u *Irodijadi*, Floberov univerzum se zapravo preokreće u svojevrsnu, čak, kreativnu počast Markizu de Sadu!

Flober i umjetnost

Flober istrajava u ostvarivanju svojevrsne **književnosti po sebi**, jer XIX vijek karakterišu mnogobrojna lutanja i kompromisi na tom planu, kako bi se nekako pomirile dvije oprečne opcije koje se neminovno sve više prepliću: zakon tržišta i umjetnička vrijednost. U krajnjem, Flober utelotvornjuje „čistu“ **Književnost**. Flober u pismima Lujzi Kole, kaže:

„Umjetnik treba da bude kao Bog prilikom stvaranja – nevidljiv i svemoguć, da se svuda osjeća i nigdje ne vidi.“

„Ono što mi se čini najljepšim, što bih želio da napišem je knjiga ni o čemu, knjiga bez spoljašnje veze, koja bi se odžavala sama od sebe unutar njom snagom stila, poput zemlje koja lebdi u vazduhu ničim poduprijeta, knjiga koja ne bi imala radnju ili barem takvu da bude gotovo nevidljiva, ako se može... Najljepša djela su ona u kojima ima najmanje materijalnog, što se više izraz približava misli, što se više riječ na nju utiskuje i nestaje, tim je ljepše... Stoga, nema lijepih i ružnih tema, to bi možda mogao da bude aksiom, ako postavimo pitanje iz ugla čiste Umjetnosti da upošte nema radnje-**sam stil bi bio apsolutni put za spoznavanje stvari.**“

„Ja sam čovjek-pero. Osjećam kroz njega, zbog njega, u vezi sa njim i mnogo više sa njim.“

„Stil je život, on je upravo krv misli.“

Floberovski „tekst“ teži da ispolji i prikaže samodovoljnost i suverenost **Umjetnosti**. Možda je najprimjerenije reći da je Flober prije svega-**Umjetnik**, u najpunijem i najutemeljenijem značenju te riječi, ma šta to značilo....

Literatura:

Histoire de la Littérature française, Daniel Couty, Larousse

La Littérature française: dynamique/histoire, M. Delon, F. Mélonio, B. Marchal et J. Noiray, A. Compagnon, sous la direction de J.-Y. Tadié, *Folio*, essais

Flaubert, Henri Troyat, de l'Académie française, *Flammarion*

Magazine littéraire, num. 401, septembre 2001

Le Magazine littéraire, num. 458, novembre 2006

Dragan Bogojević

FLAUBERT OR ART AS A VOCATION

Summary

There are only a few writers who have made as great an impact on entire generations as Gustav Flaubert did. It seems that the whole literary era begins and ends with his work and appearance. He defies challenging and leading ideas and belief systems of his age, in order to unmask a long-held fallacy we all lived in. Each literary school provides a different interpretation of his work (realist, naturalist, structuralist, herald of *nouveau roman*, formalist...). Rich heritage built up of his manuscripts, notes, commentaries, coupled with his genetic criticism, reveal (yet again!) new Flaubert's faces. Flaubert's life was dedicated to reaching an ideal of producing true and genuine literature, by fictionalising reality and mind meanderings, while the author remains de-personalised. Flaubert is an artist in the fullest sense of the word, with his literary aspirations summed up as follows: „An artist is like God when he creates – invisible and omniscient – he is felt everywhere and seen nowhere“.

Marko LUKIĆ (Zagreb)

AMERIČKI MIT I TEMATIZACIJA NASILJA U
CORMAC MCCARTHYJEVOM ROMANU *BLOOD
MERIDIAN OR THE EVENING REDNESS IN THE WEST*

Analizirajući pitanje nasilja u suvremenom američkom romanu, nailazi se na velik broj autora i djela koji slojevito elaboriraju gotovo svaki mogući oblik ili pak čin nasilja. Problem pritom nastaje u trenutku kada se nastoji kontekstualizirati nasilje postavljajući ga unutar okvira jedne nacije, odnosno unutar specifičnog nacionalnog književnog opusa. Istraživanjem poveznice nasilja, nacije i književnosti dolazi se do spoznaje o ključnoj ulozi književnog žanra vesterna, koji u suvremenoj interpretaciji autora poput Cormaca McCarthyja, objedinjuje nasilnu povijest i simboličku vrijednost nasilja, istovremeno propitkujući idealizirani američki mit. Namjera ove analize jest ukazati na način na koji McCarthy, u svom romanu *Blood Meridian or the Evening Redness in the West*, ponovno interpretira elemente vestern naracija i američkog mita, ukazujući pritom na povezanost nasilja i pograničnog prostora čija interakcija doprinosi stvaranju jednog aspekta američkog nacionalnog identiteta. Nadalje, uz navedenu interakciju, nameće se i pitanje samog nasilja i mjere u kojoj je ono okosnica i neizostavan dio same naracije.

Ključne riječi: Cormac McCarthy, američki roman, pogranično područje, mit, nasilje.

Razmatrajući pitanje nasilja unutar američke književnosti moguće je uočiti velik broj autora i djela koji uvijek na neki novi i inovativni način ukazuju na značaj pitanja nasilja u svoj njegovoj kompleksnosti, eksplicitnosti ili pak grotesknosti. Na taj način predstavljeno i problematizirano nasilje, iako često puta znakovito u svojoj primjeni, poprima određene opće vrijednosti ne uvijek isključivo povezane s američkim društvom. Daljnje istraživanje nasilja i njegovo detaljnije kontekstualiziranje unutar specifičnog nacionalnog književnog opusa, otvara pitanje poveznica samog nasilnog čina (neovisno o njegovom obliku) i određenih iskonskih odlika jedne

nacije. Kao jedan od ključnih autora za ovu analizu nameće se Cormac McCarthy čije ponovno definiranje vestern žanra omogućava jedno primjenije sagledavanje odnosa povijesno utemeljenog nasilja, književnosti i prostora kao objedinjujući element. McCarthyjevi tekstovi iznova aktualiziraju mit američkog vesterna dovodeći u središte pažnje brojne simbole i vriednosne sustave koji sačinjavaju takvu mitologiju. No njegova interpretacija, kao što će pokazati daljnja analiza, unatoč tome što donekle zadržava osnovne postulate žanra omogućava novi pristup već višestruko obrađenim temama.

Blood Meridian or the Evening Redness in the West tako predstavlja tekst čija višestruka slojevitost otvara ali i zatvara interpretativne mogućnosti. McCarthy ovdje stvara roman koji osim glorifikacije nasilja, koje postaje egzistencijalna paradigma cijelog teksta, predstavlja svojevrsnu studiju prostora postavljajući radnju priče na graničnom području Amerike i Meksika u razdoblju kada Amerika oduzima Meksiku velika zemljišna prostranstva po završetku Meksičko-američkog rata.¹

Pripovijest prati junaka, kojeg čitatelji poznaju samo kao *The Kid*, u njegovim lutanjima prostranstvima Zapada te epizodičnim sudjelovanjima u onome što Grgas naziva „sudioništvom epopeje Zapada“². Razlozi tog lutanja pritom nisu poznati, no ono što autor jasno naglašava jest opozicija prostora i čovjeka. Prateći kanone vesterna koji postavlja prostor odnosno pustinju kao scenu svih zbivanja i čija gotovo božanstvena svemoć određuje ljudsku egzistenciju, McCarthy zadovoljava žanrovske prohtjeve. S druge strane, postavlja uvjete za opis još jednog američkog sna osvajanja Zapada prateći tako arhetipsko nacionalno ponašanje, istovremeno ukazujući na svojevrsno de-mitologiziranje američkog Zapada.

No prije detaljnije analize odnosa prostora i likova romana, odnosno prostora i nasilja kojim roman obiluje, nameće se potreba definiranja glavnih aktera ove pripovijesti. Većina kritičara naglašava dva lika kao ključ funkcioniranja teksta – pod uvjetom da se tekst uopće može smatrati „funkcionirajućim“ unutar tradicionalnih okvira. Prvi, nepoznati lik, koji je poznat samo pod nadimkom „The Kid“ i s kojim započinje naracija, može se promatrati kao svojevrsni heroj američkog Zapada, no isključivo unutar za-

¹ Radnja se odvija oko 1849. godine u razdoblju nakon potpisivanja mirovnog ugovora između dvije zemlje.

² Stipe Grgas, *Ispisivanje prostora: Čitanje suvremenog američkog romana* (Zagreb: Naklada MD, 2000), 186.

danih neciviliziranih okvira neosvojenog divljeg prostranstva. Osnovno obilježje lika vidljivo je već na samom početku u kojem autor iznimno siromašnim opisom uokviruje njegovo postojanje. Bez majke i sa sestrom od koje se ubrzo razdvaja, te s ocem učiteljem i alkoholičarom čija skrb ne nadilazi stanje pijanstva te pijano citiranje pjesnika čija su imena zaboravljena, dijete (the Kid) nema mogućnosti izlaza. Najavljujući ovu bezizlaznost gotovo kao motiv čitavog dijela autor sažima paradigmu lika u tek nekoliko rečenica:³

He watches, pale and unwashed. He can neither read nor write
and in him broods already a taste for mindless violence. All
history present in that visage, the child the father of the man.⁴

OVAKO konstruiran lik savršeno objedinjuje sve elemente neophodne za suočavanje s barbarizmom procesa osvajanja američke divljine. Nakon bijega iz obiteljskog doma najprije se priključuje neregularnim vojnim postrojbama u Teksasu 1848. da bi nešto kasnije nakon njihove pogibije na putu prema Meksiku postao član grupe lovaca na skalpove pod vodstvom kapetana Johna Joela Glantona. Zadatak ove skupine bio je ubijanje apaičkih ratnika koji napadaju izdvojene gradove i naselja te prodaja njihovih skalpova Meksikancima. I prvo i drugo iskustvo postavlja bezimenog „junaka“ u poziciju „sudionika epopeje Zapada“ poistovjećujući priželjkivanje metaforičnog ili pak stvarnog osvajanja divljine s ekstremnim oblicima nasilja. McCarthyjev Zapad, osvojen i pokoren isključivo krvlju, odudara od gotovo svih romantiziranih prikaza Divljeg Zapada a takvo „odudaranje“ karakterizira cijeli tekst.

Nakon neslavnog završetka ekspedicije naglo prekinute okršajem s domorodačkom populacijom, Kid u pratnji još jednog preživjelog sudionika nastavlja svoje lutanje sve dok ne završi u zatvoru iz kojeg ga puštaju pod izlikom da je lovac na skalpove. Ono što slijedi jest „sudbonosni“ susret s Glantonovom družinom te susret Kida sa sućem Holdenom. Kid se priključuje družini s obzirom da ona predstavlja jedini izlaz iz zatočeništva, no

³ Zbog potreba analize svi citati preuzeti iz McCarthyjevih romana preneseni su u svojem izvornom obliku (jeziku). Razlog tome jest autorovo specifično korištenje jezika koje u prijevodu gubi na svojoj stilističkoj kvaliteti naspram izvornog teksta.

⁴ Cormac McCarthy, *Blood Meridian Or the Evening Redness in the West* (New York: Vintage International, 1992), 3.

istovremeno ulazi u izravni kontakt s likom suca koji će u mnogočemu utjecati na njega.

Izlazak iz zatvora pritom nije prvi susret ovih dvaju likova. Sudac Holden, ili jednostavno „sudac“, kao jedan od ključnih likova romana, pojavljuje se već na samom početku kada opisan ponešto suzdržano no jezgrovito uspostavlja svoju dominantnost nad okolinom i sudbinama okolnih likova. I ovdje se autor koristi kratkim i svrsishodnim opisima aludirajući vjerojatno pritom na komunikacijsku krnjost svojstvenu žanru vesterna:

He was bald as a stone and he had no trace of beard and he had no brows to his eyes nor lashes to them. He was close on to seven feet in height and he stood smoking a cigar even in this nomadic house of God [...]⁵

Potencijalno „oplemenjen“ izostankom naracije o prošlosti lika sudac se postavlja kao protuteža Kidu unatoč tome što obojica egzistiraju upravo zahvaljujući nasilju koje ih definira. No definicije ovih dvaju likova, uzme li se u obzir odnos spram nasilja, ipak se razlikuju. Lik Kida je nasilan od samoga početka romana, no njegovo nasilje može se promatrati kao ključni element u obredu sazrijevanja, odnosno kao neizbježni element procesa preživljavanja. Svijet koji ga okružuje je nasilan te i njegov opstanak postaje pitanje adaptacije i primjene nasilja. Ovakav stav spram lika dodatno je naglašen nastupanjem suca čije pojavljivanje u iznimno kratkom roku redefinira pojam nasilja u romanu. Razlog tome je prije svega bezrazložnost nasilnog čina koji, popraćen i okićen osebujnom retoričkom potkom, kategorizira suca kao daleko složenijeg nasilnika i negativca. Predstavljena retorika pritom nije ničim omeđena. Fantastičnost ovog lika, koji u svojem razvoju gotovo da oscilira između stvarnog i nadnaravnog, potkrijepljena je i neprekidnim retoričkim izljevima te iznimnim eruditskim znanjem.

Razlikovnost ova dva lika dodatno je naglašena i različitim intelektualnim razvojem. Dok je Holden, a dijelom i Glanton, predstavljen kao lik čija inteligencija gotovo da nadmašuje ljudske sposobnosti, Kid zajedno s ostatkom družine predstavlja okrajke ljudske inteligencije posvećene većinom pukom preživljavanju. Suprotnost intelekta spram neznanja je isto tako vidljiva i u primjeni nasilja. Dok Kid zajedno s ostatkom družine pristupa nasilju kao sastavnom dijelu života i neophodnosti preživljavanja, sudac

⁵ *Ibid*, 6.

Holden uvijek iznova pronalazi nove oblike sublimacije nasilja. Intelekt i eruditsko ponašanje koje odlikuje ovaj lik predstavljaju tek oblik i trenutak promišljanja između dva čina iznimnog nasilja. Glanton se unutar ove podjele može shvatiti kao poveznica između dva ekstrema. S jedne strane njegov intelekt ga postavlja na stranu sučeve tendencije „intelektualiziranju“ okruženja, dok se s druge strane nazire egzistencijalna pragmatičnost nasilja prepoznatljiva kod ostatka družine. Nasilje kojem pribjegava ovaj lik je, dakle, promišljeno s tek sporadičnim epizodama besmislene brutalnosti.

McCarthyjevu tendenciju korištenja struktura i vrijednosti karakterističnih za žanr vesterna, odnosno vestern mitologiju, i pokušaje razaranja tih vrijednosti reinterpretacijom pojedinih struktura i poništavanjem mitološke relevantnosti takvog konstrukta obrazlaže i Bent Sørensen koristeći pritom koncept *katabaze*. Sukladno njegovoj interpretaciji McCarthyjevog djela, u romanu dolazi istovremeno do procesa demitologizacije te ponovne re-mitologizacije.⁶ Sørensen smatra da je moguće promatrati evoluciju „glavnog lika“ putem katabaze, odnosno putem „mitografskog spuštanja u Pakao“⁷. Štoviše, i sam McCarthy doprinosi ovakvoj interpretaciji sastavljanjem popisa događaja na početku svakog poglavlja koja mu istovremeno služe kao podnaslov i kao detaljno iscertana mapa događaja koja slijede. Povrh toga kao jedan od sistematiziranih podnaslova i sam navodi pojam „katabaza“ sugerirajući na taj način jedan specifičan način promatranja teksta.

Prateći čestu interpretaciju pojma katabaza zasnovanu na prijevodu grčke riječi *katabainein* (spuštati se) i ističući povezanost ovog pojma s pripovijetkama u kojima se junak suočava s nizom prepreka koje mu nakon što ih savlada omogućavaju sazrijevanje, Sørensen promatra putovanje bezimnog protagonista iz iste mitološke polazišne točke. No ostvareni preduvjeti, otvarajući mogućnost mitološke interpretacije, ukazuju istovremeno na proces de-mitologizacije koji se odvija sve do kraja romana. Ovakvom promatranju teksta u prilog najviše ide dvostruko „odvijanje“ katabaze unutar teksta. Prvi, i onaj vidljivi, proces može se vidjeti u putovanju, odnosno pohodu, Glantonove družine koja linearno luta pustinjskim bespućima stupajući u niz konfliktnih situacija. Premda atipično unutar konteksta mitoloških konstrukta prvenstveno zbog besmislenosti i bezumnosti nasilja koje apstrahira neke više ciljeve, ponašanje družine slijedi određeni tijek i

⁶ Bent Sørensen, „Katabasis in Cormac McCarthy's Blood Meridian,“ *Orbis Litterarum* 60 (2005): 16.

⁷ *Ibid.*, 17.

ima određeni cilj. Kretanje skupine, a i sam proces katabaze, unutar geografskog poimanja je linearno – odnosno prema Sørensen – „horizontalno“⁸, te čitatelju daje mogućnost promatranja početka „putovanja“, njegovog razvoja i kraja. Kid kao dio Glantonove skupine i sam sudjeluje u putovanju, no njegovom „horizontalnom“ katabazičnom kretanju pridružuje se i ono što Sørensen naziva „vertikalnim putovanjem“⁹. Kidovo iskustvo horizontalnog putovanja ispunjeno je nizom nasilnih epizoda, počevši od njegovog samostalnog snalaženja na početku romana pa sve do posljednjeg susreta sa sucem Holdenom. Svaka od tih „epizoda“ unutar klasičnog mitološkog razvoja priče predstavlja izazov ili iskušenje koje junak mora savladati da bi se približio konačnom cilju – najčešće konceptima poput muškosti, društvene pozicije, bogatstva. No događaji koji ispunjavaju Kidovu egzistenciju, osim obilježavanja „etapa“ sazrijevanja unutar horizontalnog putovanja, obilježavaju i postepeno vertikalno kretanje k metaforičnom paklu. Za shvaćanje ovog paralelnog putovanja neophodno je uzeti u obzir specifičnost prirode i odnos bezimenog protagonista i suca Holdena, točnije njihovu sklonost nasilju. Kao što je već rečeno, Kid pristupa nasilnom ponašanju kao nečem neophodnom za preživljavanje zadržavajući, do određenih granica, crtu ljudskosti i izbjegavajući izljeve sadizma, za razliku od svojih sudrugova. Sučev odnos spram nasilja je dijametralno suprotan i manifestira se prvenstveno u sporadičnim izljevima kreativnog sadizma nadopunjenim intelektualnim eskapadama. Ovako osmišljen lik iznimno je blizak konceptu demona ili pak vraga počevši od Miltonovog Lucifera pa sve do nekih suvremenijih inačica. Svaka od tih verzija pritom često objedinjuje odlike intelekta, podlosti, manipulativnosti i na kraju nasilja – sve karakteristike na koje nailazimo i kod Holdena.

Uzevši navedeno u obzir, postaje uočljivo da Kidovo horizontalno iskustvo nasilja istovremeno označava i ono drugo katabazično iskustvo – putovanje u pakao/podzemni svijet. Tri prizora unutar romana nagovještavaju ovaj proces. Prvi prizor pronalazi Kida u pustinji neposredno nakon gotovo potpunog uništenja Glantonove družine. Sada već u otvorenom sukobu sa sucem, Kid namjerno propušta priliku da ga usmrti, što suca, nakon što uoči njegovu slabost navodi na još jedan u nizu monologa. I Sørensen primjećuje¹⁰ da sudac putem vlastitog darvinističkog poimanja svijeta

⁸ *Ibid*, 19.

⁹ *Ibid*, 19.

¹⁰ *Ibid*, 22.

ne priznaje slabosti i nesigurnosti uvjeren u kobne posljedice koje proizlaze iz takvog stava. No upravo ovakve slabosti ukazuju na još uvijek prisutnu Kidovu ljudskost:

I know too that you've not the heart of a common assassin. I've passed before your gunsights twice this hour and will pass a third time [...] There's a flawed place in the fabric of your heart. Do you think I could not know? You alone are mutinous. You alone reserved in your soul some corner of clemency for the heathen.¹¹

Druga situacija pronalazi Kida mnogo godina kasnije. Sada zreliji, iskusniji i daleko vještiji po pitanju sukoba i nasilja, Kid je prisiljen na suočavanje s petnaestogodišnjakom koji ga u mladenačkom zanosu ili pak bijesu, u mnogočemu sličnom onom koji je i njemu predstavljao izvor motivacije, izaziva na dvoboj. Ono što prethodi može se svrstati u tipiziranu sažetu konverzaciju između dva lika u vesternu: „You aim to shoot me?“ „I aim to try to keep from it“¹². No situacija nedugo zatim eskalira i nasilje postaje neizbježno.

I'm right here, he said. The boy swung with the rife and fired. You wouldnt of lived anyway, the man said.¹³

Dvije odlike, koje se nameću kao osnovne, sada obilježavaju već razvijen lik. Prije svega tu je još uvijek zadržana i prisutna crta ljudskosti kod Kida koja se očituje prvo kroz njegovu želju da u cijelosti izbjegne sukob, dok kasnije, kada to situacija više ne dopušta, pruža priliku mladiću za prvi pucanj. Druga je odlika autorova opetovana sklonost posezanju za klasičnim stereotipima žanra vesterna. Glavni protagonist, sada već iskusan, svjestan besmislenosti, ali i sveprisutnosti nasilja u potpunosti utjelovljuje više puta perpetuirane vestern junake ili antijunake. Bezumno nasilje na koje čitatelj nailazi na početku romana sada više nije prisutno, a ono što je ostalo jest dijelom romantizirani lik s iskustvom, metaforički prikaz okrutnosti divljine i pustinje, ali isto tako i prisutnosti elementa ljudskosti. No, istovremeno moramo primijetiti i daljnje nastavljanje ciklusa nasilja. Na-

¹¹ C. McCarthy, *Blood Meridian Or the Evening Redness in the West*, 299.

¹² *Ibid*, 319.

¹³ *Ibid*, 322.

kon ubojstva mladića njegovi drugovi dolaze po tijelo dovodeći sa sobom nepoznatog dječaka. Dječak, brat poginulog mladića, u potpunoj tišini prihvaća pruženu mu bratovu pušku i šešir te se polako udaljava zajedno sa skupinom koja nosi mrtvo tijelo pogledavši samo još jednom bratovog ubojicu. Čitav prikaz u romanu opisan je, kao i većina ostalih nasilnih ili post-nasilnih situacija, distanciranim i gotovo naturalističkim tonom, no prikazani ugođaj neupitno podsjeća čitatelja na bezimenog (anti)junaka s početka romana.

Treći i posljednji prikaz u romanu, mjesto na kojem se „Kidova“ katabaza privodi kraju, no istovremeno označava, kao što će se i pokazati, i trenutak neispunjenja ciljeva koje takvo „mitološko“ kretanje predmnijeva, posvećen je završnom sukobu (anti)junaka i suca Holdena. Kid, nakon događaja s ubijenim mladićem, ulazi u još jedan u nizu bezimernih gradova, no sada grad predstavlja onaj sistem vrijednosti na koji je moguće naići unutar klasičnog kanona vesterna – mjesto za odmor, utjehu ili pak na određeni način konačni cilj. Po ulasku u lokalnu krčmu/bordel naručuje viski da bi trenutak kasnije, u sobi prigušenoj od dima i lošeg osvjetljenja uočio pogled suca. Neizmijenjen godinama koje su prošle, sudac još jednom potvrđuje svoju nesvakidašnju prirodu koja tako nedefinirana poprima demonska obilježja odnosno konformira kršćanskom poimanju vruga, što autor dodatno naglašava u konverzaciji između protagonista i njegova antagonista; „Drink up. This night thy soul may be required of thee“¹⁴ – kaže sudac u jednom trenutku preispitujući još jednom svojim dominantnim retoričkim monolozima ljudskost i svrhu Kidova dolaska u taj grad i taj lokal. Kid odgovara sukladno uzusima vesterna, navodeći tek želju za dobrim provodom, no sudac insinuira drugi razlog za njegov dolazak tamo – želja da ga Kid ponovno pronađe. Ovime McCarthy naznačuje kraj, odnosno pokušaj završnog sukoba te završetak katabaze. Razgovor se privodi kraju ponovnim sučevim naglašavanjem superiornosti pojedinaca koji su se izdigli iznad pojmova poput morala ili časti u širem sklopu nasilja, navodeći Kida na još jedno promišljanje vlastitih stavova. Po završenom razgovoru, Kid s prostitutkom odlazi u jednu od soba. Unatoč autorovom ne-eksplicitnom opisu, može se zaključiti da se tamo odvija neuspjeli pokušaj seksualnog odnosa. Ono što slijedi jesu posljednji trenuci života protagonista koji napuštajući prostitutkinu sobu silazeći stepenicama odlazi do mjesta gdje će provesti posljednje trenutke svojega života – nužnik sagra-

¹⁴ *Ibid*, 327.

đen pored glavne zgrade. Kidova katabaza ili pak anti-katabaza, odnosno neostvarivanje katabaze, završava u atipičnom i neprimjerenom okruženju za nešto što se može promatrati kao mitološko putovanje – prihvaćanje vlastite sudbine i prihvaćenje sučeve egzistencijalne dogme.

He stood outside listening to the voices fading away and he looked again at the silent tracks of the stars where they died over the darkened hills. Then he opened the rough board door of the jakes and stepped in.

The judge was seated upon the closet. He was naked and he rose up smiling and gathered him in his arms against his immense and terrible flesh and shot the wooden barlatch home behind him.¹⁵

Čitatelju se ne otkriva što se događa nakon zatvaranja vrata, no međusobna upozorenja drugih likova na užasan prizor, koji i dalje ostaje neopisan, daju naslutiti iznimno nasilnu smrt (anti)junaka. Sørensenovo „horizontalno putovanje“ i klasični smisao katabaze zajedno s konačnim ciljem te ostvarenjem klasičnih mitoloških vrijednosti ostaje neizvršeno. (Anti)junak unatoč svojem putovanju i unatoč preprekama i iskušenjima te postizanju zrelosti ne uspijeva savladati najveću prepreku na putu – suca Holdena. No s druge strane, ostvaruje se katabaza u smislu „vertikalnog putovanja“, odnosno silaženja u podzemni svijet. Ovakvo tumačenje promatra svako od nasilnih dijela u kojem je Kid sudjelovao kao jednu od stepenica u procesu krajnjeg gubitka onoga što bi se u kršćanskoj interpretaciji (sukladno referencama unutar teksta koje ukazuju na takvo gledanje teksta) moglo nazvati gubitkom „duše“. Sudac je dakle demon, zemaljsko utjelovljenje vraga, koje epizodama nasilja i retoričkim opravdanjima takvog djelovanja nastoji uništiti i posljednji trag ljudskosti te pridobiti dušu svoje žrtve.

No osim specifičnog odnosa ovih dvaju likova, unutar kojeg je moguće promatrati cjelokupnu radnju i tijek romana, moguće je i analizirati samo nasilje kao zasebni fenomen. Razlog tome je prije svega iznimna količina istog koje McCarthy tijekom cijelog romana prikazuje bez imalo suzdržavanja. Različiti teoretičari nude različite interpretacije, no zajednički faktor većini jest upravo apsolutni izostanak bilo kojeg vrijednosnog sistema koji bi na neki način nametnuo kontrolu nad događajima koja se odvijaju u romanu. McCarthy pritom spaja ekstremni i pomalo naturalistički pristup žanru s romantičnim prikazom prostora prikazanog u romanu. Korištenjem

¹⁵ *Ibid*, 333.

analize prostora predstavljene od strane Jane Tompkins, poglavito pejzaža koji dominira žanrom vesterna, nailazimo na vrlo jednostavan opis koji sažimlje pitanje prostornosti: „Sve što postoji jest upravo prostor, neokaljan i apsolutan, materijaliziran u obliku pustinjskog pejzaža“¹⁶. Daljnje sublimiranje ovakve već apsolutne vrijednosti može na prvi pogled izgledati i pretjerano, no McCarthy uspjeva u svojem naumu pružajući dodatnu elaboraciju vrijednosnom sistemu koji taj prostor donosi. Sublimacija se ostvaruje negiranjem bilo koje druge vrijednosti izuzev one o beskompromisnosti pustinje. Postavljajući prostor kao zasebni entitet i jedinu vrijednost te referentnu točku, sve ostalo postaje irelevantno. Ovakva čistoća i jednostavnost prostora, usprkos surovosti koja takva obilježja povlače za sobom, dodatno su naglašene daleko manje sofisticiranim oblicima surovosti i brutalnosti. U okruženju u kojem nema zakona, bilo koji oblik ekstremnog ponašanja postaje prihvatljiv i time uobičajen. No manjak „sofisticiranosti“ nasilja koje prožima čitav tekst nadoknađen je iznimnim količinama takvih prikaza. Nasilje je prisutno u tolikoj mjeri da dovodi u pitanje mogućnost opstanka teksta kada bi ono bilo uklonjeno. Povrh toga dovodi u pitanje i mogućnost interpretacija teksta, posebice ukoliko je želja čitatelja pokušaj pronalaženja jednog jednostavnijeg tumačenja teksta. Pokušaj evidentiranja svakog od pojedinih nasilnih prikaza, iako izvediv zadatak, predstavljao bi nepotreban analitički korak s obzirom da cjelokupnost prikaza, osim svojevrsne glorifikacije nasilja, ne vodi nekom složenijem zaključku. No ono što je moguće i donekle potrebno evidentirati jest ekstrem do kojeg McCarthy ide u nastojanjima dočaravanja nasilnih prizora. Pregledom koji prati postepeni razvoj romana moguće je tako izdvojiti dvije epizode koje, ne toliko zbog frekventnosti koliko zbog njihove ekstremne prirode, definiraju nezaobilaznu funkciju nasilja u strukturi same naracije. Kao primjer ovoga može poslužiti niz različitih scena koje na primjeren način ukazuju na rečeno.

Prva scena opisuje događaje koji slijede nakon duže prepirke i konačne eskalacije sukoba između dva pripadnika Glantonove družine:

The white man looked up drunkenly and the black stepped forward and with a single stroke swapt off his head. Two tick ropes of dark blood and two slender rose like snakes from the stump of his neck and arched

¹⁶ Jane Tompkins, *West of Everything: The Inner Life of Westerns* (New York: Oxford University Press, 1992), 70.

hissing into the fire. The head rolled to the left and came to rest at the expriest's feet where it lay with eyes aghast [...] The fire steamed and blackened and a gray cloud of smoke rose and the columnar arches of blood slowly subsided until just the neck bubbled gently like a stew and then that too was stilled.¹⁷

Scena se nastavlja opisom tijela koje prekriveno krvlju i s cigaretom još uvijek među prstima ostaje ležati sve do zore kada ostatak družine bez ijedne riječi nastavlja svoje putovanje ponovno se prepuštajući „istraživanju“ divljine.

Drugi prizor koji na primjereni način nastavlja McCarthyjev opus nasilja odvija se prilikom napada družine na skupinu utaborenih domorodaca. Vodeći se isključivo kriterijem „kose“ koja nalikuje na indijansku, družina pristupa istrebljenju svega što posjeduje attribute takve komercijalne vrijednosti. Napad je brz, učinkovit i prikladno surov s jasno naglašenim ciljem da se nikoga ne ostavi na životu.

[...] and one of the Delawares emerged from the smoke with a naked infant dangling in each hand and squatted at a ring of midden stones and swung them by the heels each in turn and bashed their heads against the stones so that the brains burst forth through the fontanel in a bloody spew and humans on fire came shrieking forth like berserkers and the riders hacked them down with their enormous knives and the young woman ran up and embraced the bloodied forefeet of Glanton's warhorse.¹⁸

McCarthyjev pomak od tradicije je očit, no u kojoj mjeri autor u tome uspijeva postaje jasno tek osvrtom na tradicionalnu ulogu nasilja i smrti unutar žanra. Uzme li se još jednom Tompkinsoničina analiza žanra kao predložak, uočljivo je sistematizirano i romantično poimanje smrti kao krajnjega rezultat jednog isto tako romantičnog egzistencijalnog ciklusa. Junak–kauboj, odmetnik ili pak neka druga inačica lika na koju je moguće naići unutar žanra u sklopu naracije neprekidno se mora nositi s nasiljem i sa smrću. Navedeni suživot – ponovno uslijed narativnog slijeda i ritma,

¹⁷ C. McCarthy, *Blood Meridian Or the Evening Redness in the West*, 107.

¹⁸ *Ibid*, 156.

pretvara se, kao što to navodi Tompkins¹⁹, u niz epizoda udvaranja i poigravanja s konceptom, sve do trenutka kada poprima oblik svojevrsnog rituala. Blizina smrti, Tompkins nastavlja, tako postaje sastavni dio „ritualne prirode klimaksa“ u sklopu koje dolazi do konkretizacije nasilja.

No, ovako shvaćeno i izraženo nasilje nije eksplicitne prirode upravo zbog toga što sa sobom donosi i određenu simboličku strukturu koja nadilazi sam nasilni čin. Smrt postaje etapa u životu lika ili pak najčešće instrument nametnut drugim likovima sa svrhom isticanja jedne od egzistencijalnih paradigmi određenog lika ili junaka neke naracije. Likovi koji koriste ili na određeni način personificiraju smrt čine to unutar danog vrijednosnog sistema zasnovanog na perpetuiranju niza stereotipa koji sačinjavaju žanr. Razlikovnost McCarthyjeva pristupa nasilju unutar romana *Blood Meridian* i smrti kao posljedice nalazi se upravo u tom sistemu simbola koji u njegovoj interpretaciji jednostavno prestaje postojati. Za razliku od nasilnog čina i smrti koje u klasičnoj interpretaciji žanra posjeduje kvalitetu svojevrsne „glorifikacije“ ljudskog života i određenih ljudskih vrijednosti, McCarthy u potpunosti lišava čin nasilja, odnosno smrti, bilo kojeg simboličkog ili pak ritualnog značaja. Ono što postiže negacijom značaja jest negacija ljudskog života koji tako, zajedno s dominacijom prostora nad egzistencijom, postaje tek sporedna vrijednost u cjelokupnom tekstu.

Uočavanjem dominantne pozicije nasilja unutar teksta kojemu su podčinjeni ljudski život/egzistencija, dolazi se do smislenog pitanja mogućnosti postojanja i same svrhe teksta. Prevaga nasilja unutar same naracije koja se očituje kako tematski tako i u konkretnom kvantitativnom smislu dovodi u pitanje i sam tekst odnosno smisao samog romana. Prostor kao prvi „entitet“ eksplicitno vrši nasilje nad svime što se u njemu nalazi. Na isti način svaki od likova unutar romana, sukladno vlastitim sposobnostima, devijacijama ili jednostavno prilikama vrši nediskriminirajuće i krajnje eksplicitno nasilje nad svime što može poslužiti kao predmet nasilja.²⁰ Ovisnost o nasilju u ovolikoj mjeri pretvara cijeli tekst u sistematsku glorifikaciju nasilja, odnosno prisiljava čitatelja, kao što to spominje Patrick W. Shaw u svojoj analizi naslovljenoj *The Modern American Novel of Violence* „[...] na prihvaćanje McCarthyjeve filozofije nasilja u svrhu artikulacije inteligentne

¹⁹ *Ibid*, 24.

²⁰ Kao nadopunu i svojevrsno objašnjenje popisa „predmeta nasilja“ dovoljno je nabrojati neke od „žrtava“ koje osim uobičajenih odraslih domorodaca ili drugih naoružanih pojedinaца uključuje i dojenčad, djecu, nedužne civile te brojne životinje.

reakcije na njegov tekst²¹. Autor, dakle, na svojevrsan način vrši „nasilan“ čin i nad čitateljem prisiljavajući ga na bezuvjetno prihvaćanje dehumanizacije kao jedini način razumijevanja teksta.

McCarthy dakle uspjeva u ponovnom elaboriranju jednog dijela američke mitološke strukture i redefiniranju jednog književnog žanra, uzrokujući to da nasilje i smrt oksimoronski postaju paradigmom ljudske egzistencije, istovremeno osporavajući mitologizirano poimanje američkog Divljeg zapada.

Marko Lukić

THE AMERICAN MYTH AND THE THEME OF VIOLENCE IN CORMAC MCCARTHY'S NOVEL *BLOOD MERIDIAN OR THE EVENING REDNESS IN THE WEST*

Summary

When analyzing the idea of violence within contemporary American fiction a large number of authors and novels appear offering a variety of interpretations of this concept. Nevertheless, in most cases the presented violence has a universal value which makes it difficult to be contextualized within a specific national, in this case American, literary production. It is the Western genre that provides an adequate overview of the interaction between notions such as violence, nation and literature, emphasizing at the same time the importance of violence in creating various mythological structures. Cormac McCarthy in his novel *Blood Meridian or the Evening Redness in the West* reinterprets the narrative structure of the Western genre together with the notion of the American myth. The author achieves that by means of historical violence and the symbolic value of violence, which results in the construction of a new type of the Western novel.

²¹ Patrick W. Shaw, *The Modern American Novel of Violence* (Troy: The Whitston Publishing Company, 2000), 134.

Milena KOSTIĆ (Niš)

FAUSTOVSKI MOTIV U TRAGEDIJAMA KRISTOFERA MARLOA

Budući da su likovi iz drama Kristofera Marloa koncipirani kao ljudi koji su se konačno oslobodili srednjovekovnih stega i postali nezavisni i slobodni da ostvare svoje ciljeve, Entoni Berdžis, u svojoj studiji o Šekspiru (1970), postavlja pitanje - čemu služi ova novostečena sloboda? – i citira Eliota koji kaže da je „ova nova filozofija u isto vreme uzdigla čoveka na herojski nivo koji do tada nije viđen u književnosti, ali isto tako ga i pretvorila u „obično domišljato čudovište bez duše“. Zato ih Heri Levin, koji je posvetio celu studiju likovima iz drama Kristofera Marloa, i naziva overreachers. To su likovi koji sami postavljaju svoje obrasce ponašanja i pritom narušavaju sve pisane i nepisane ljudske zakone. Međutim, uzrok pada junaka ne leži u činjenici da su se oni ogrešili o moralne ili teološke norme, već u tome da su se ogrešili o celovitost ljudskog bića, što ću pokazati na primeru Marlovljevih tragedija.

Ključne reči: tragedija, faustovski motiv, faustovski pakt, gubitak duše.

Predmet proučavanja ovog rada, faustovsko sklapanje pakta sa demon-skim silama i tragična posledica tog čina – gubitak duše, motiv je koji Marlo nije samo obradio u svom komadu *Dr. Faust*, već i u svojim drugim dramama (*Tamerlan Veliki; Didona, kraljica Kartagine; Jevrej in sa Malte*). Zajednička karakteristika svih Marlovljevih tragičnih likova jeste to da su predstavljeni kao ljudi koji su se konačno oslobodili srednjovekovnih stega i postali slobodni da ostvare svoje ciljeve, ali tu novostečenu slobodu zlo-upotrebljavaju i neminovno bivaju kažnjeni za to. Ovi junaci postavljaju sopstvene obrasce ponašanja pritom narušavajući sve pisane i nepisane ljudske zakone u svojim nastojanjima da ostvare različite vrste moći. Glavna ideja teze je da uzrok neizostavnog pada junaka ne leži u činjenici da su se oni ogrešili o razne društvene ili teološke norme, već u tome da su se ogrešili o celovitost ljudskog bića.

U skladu sa ovom idejom, od izuzetnog je značaja Mirandolina parabola o postanku živih bića, u kojoj dominira vera u kreativne potencijale čoveka. Bog stvara sva živa bića po određenim arhetipovima. Kada je reč o čoveku, Bog shvata da mu je nestalo modela po kojima će njega stvoriti, iz čega proizilazi zaključak da, za razliku od ostalih živih bića, čovek ima potpunu slobodu da sam sebe stvara. Međutim, iako se Mirandola danas smatra jednim od najvatrenijih glasnogovornika optimizma renesanse, u ovoj paraboli on zapravo upozorava da čovek ima odgovornost da tu novostečenu slobodu iskoristi na pravi način. Drugim rečima, Mirandola upozorava da se ova sloboda može iskoristiti na dva načina: čovek može da postane poput Boga, ali takođe može da se životinjski degradira. Ovo upozorenje, često zanemarivano u talasu optimističke liberalne filozofije renesanse, snažno je dramtizovano u Marlovljevim (kao i u Šekspirovim) tragedijama.

Treba istaći i savremenost ove teme. Veliki je broj modernih kritičara koji su uvideli da je humanistički projekat koji počiva na snu o nesputanoj slobodi paradoksalno dobio različite oblike ne-slobode. Npr. Ričard Rubenštajn u *Lukavstvu istorije* uočava u zapadnjačkoj istoriji impuls ka totalnoj dominaciji. Rubenštajn reinterpreтира značenje Aušvica, ne kao aberaciju, nego kao deo kontinuiranog ropstva koji je vekovima deo zapadne civilizacije. Njegova ideja je da je Aušvic zapravo nastavak tradicije koja potiče od Stare Grčke i Rima. Do aktiviranja ovog virusa u cirkulaciji zapadnjačke krvi, kako slikovito Rubenštajn naziva ovaj proces, došlo je u periodu renesanse, a njegove posledice – porobljavanje ili uništavanje Drugog su dominantne u modernom društvu danas.

Iako ne pominje Marloa, Rubenštajn nudi korisni kontekst u analizi glavnog motiva ove teze – odbacivanje duše od strane modernog čoveka. O istoj ideji govori Mirče Elijade u *Teroru istorije*. Elijade pravi razliku između tradicionalnog (arhaičnog) i modernog (istorijskog) čoveka. Tradicionalni ili arhaični čovek je živeo smatrajući da pripada nečemu što je mnogo veće od njega samog, tj. da je neizostavni deo prirodnog (kosmičkog) ciklusa. Na taj način, on nikad nije ni pomišljao da naudi prirodnom poretku stvari, jer bi to rezultovalo propašću njega samog. S druge strane, moderni ili istorijski čovek je verovanja da ljudsko bivstvovanje nema veze sa prirodom već sa istorijom koja se bazira na linearnoj progresiji događaja koje se intelektom poimaju, pa da, samim tim, racionalno, analitičko znanje vodi do mudrosti i sreće. Te iste procese, inicirane u renesansi, a kulminirane u birokratskon totalitarizmu 20. veka, zapaža i Rubenštajn i definiše ih kao sekularizaciju, otrežnjenje i racionalizaciju. Kombinacija svetovne

otrežnjene svesti i iskalkulisane racionalnosti sprečava bilo kakav spontan, moralan stav prema bližnjem ili pak prema prirodnim ili političkim zakonima. Umesto toga, stav prema ljudima i prirodi se bazira na moralnoj neutralnosti, a u politici – na bezpogovornoj poslušnosti. Otelotvorenje ovakve ideje u 20. veku je birokratija, čija je glavna karakteristika dehumanizacija, tj. nedostatak ispoljavanja bilo kakve emocije u kontaktu sa ljudima. Prema Rubenštajnu, Aušvic je primer „modernih tehnika birokratije“ čiji je cilj konačno ropstvo i totalna dominacija.

Još jedan od savremenih kritičara koji ukazuje na aktuelnost teme gubitka duše je Cvetan Todorov. Prva rečenica u njegovoj knjizi *Nesavršeni vrt*: „Naša kultura je faustovska!“, zapravo predstavlja direktnu potvrdu važnosti ove teme. Moralna propast naše civilizacije zasniva se na nekoliko različitih paktova potpisanih sa đavolom. Prvi takav pakt je ponuđen Isusu Hristu od strane samog Lucifera. Za razliku od Isusa, koji je odbio da sklopi ovaj pakt, njegovi sledbenici ga gotovo uvek sklapaju, tvrdi Todorov.

Drugi primer sklapanja pakta sa đavolom desio se u 15. veku, kada je Mefisto, izaslanik đavolov, ponudio Faustu, ambicioznom magu, mogućnost da spozna tajnu života i smrti, tj. „neograničeno“ znanje i moć za kojim je Faust neumereno žudio. Dogovor sa đavolom podrazumevao je gubitak duše. Tako je Faust uživao u „neograničenom“ znanju 24 godine; međutim, pred sam kraj ovog pakta, priča se da nije izlazio iz kuće i da se molio da ga đavo zaboravi. Kada se đavo konačno pojavio i kada je došlo vreme da se odrekne duše, preneraženi Faust nije uspeo da se spasi.

Treći pakt datira iz istog perioda kad i Faustov, samo sa jednom razlikom, kako tvrdi Todorov, a to je da, kada je postao važeći, lukavi Lucifer nije otkrio njegovo postojanje modernom čoveku. Tako je moderni čovek verovao da je sve što ostvari rezultat njegovog truda i da nema cene koja će biti plaćena za to.

Ovoga puta, Lucifer nije ponudio znanje, već slobodnu volju. Ovaj pakt je omogućio da čovek razmišlja i da živi kako on sam želi, da ne mora da sledi instrukcije raznih autoriteta. Tako je intelekt postao jedini medijum znanja na koji se moglo osloniti. Ovako je nastala čisto „ljudska“ nauka, potpuno različita od sveznanja doktora Fausta.

Nakon što je jednom iskusio slobodu – da voli i da misli – čovek ju je dalje proširio na političku teoriju društva, tako da je jedino legitimno političko društvo, izabrano od strane svojih subjekata, postala demokratija. U drugoj polovini 18. veka, ljudi nisu više diskutovali o ovim idejama, već su počeli da ih primenjuju i u praksi, a rezultat tog pokreta su bile francuska i

američka revolucija praćena Deklaracijom nezavisnosti i još jednom deklaracijom koja nikada nije bila javno proklamovana – da niko ne može biti iznad slobodne volje pojedinca.

Prema Todorovu, u tom trenutku je đavo objavio postojanje pakta i to je bila tačka bez povratka za modernog čoveka. Cena koju je čovek morao da plati bila je alijenacija - od Boga, od bližnjih, i od sebe samog. Ljudi su se tada podelili na različite duhovne porodice u zavisnosti od stava za koji su se opredelili.

Porodica konzervativaca je mišljenja da je đavo u pravu: da cena slobode uključuje Boga, društvo i sopstvo, da je ona previsoka i da je zato bolje odreći se slobode.

Porodica naučnika je mišljenja da pošto slobode nikad nije bilo, nema šta da se plati. Jedina prava sloboda je sloboda znanja. Ljudske sposobnosti rasuđivanja i percepcije nas mogu dovesti do spoznaje tajni prirode i istorije. Nauka vodi tehnici - ako ovladamo prirodnim zakonima, možemo da transformišemo svet. Što se tiče volje, ona je prilično ograničena, zato što je čovek određen biološkim i istorijskim zakonima, bez sopstvene volje, tako da je ono što se smatra slobodom najčešće samo neznanje. Ako Bog, društvo i sopstvo čine deo čovekovog identiteta, ništa ih odatle ne može ukloniti, a ako ne, nema se za čim žaliti. U oba slučaja, đavo mora otići praznih ruku.

Porodica individualista je mišljenja da gubitak Boga, društva ili sopstva zapravo ne predstavlja gubitak slobode već dodatno oslobođanje. Čovek zato treba da služi samo sopstvenom interesu, tako da se, umesto očajavanja, treba radovati.

Poslednja velika porodica, humanisti, mišljenja je da sloboda postoji i da je dragocena, i istovremeno, uvažavaju zajedničke vrednosti, život proveden u harmoniji sa drugim ljudima, i *ja* koje je odgovorno za sopstvena dela. Humanisti uzimaju za ozbiljno pretnje đavola, ali ne prihvataju da je pakt sa njim ikada bio sklopljen i sami ga izazivaju. Todorov zaključuje da bi nam porodica humanista, bolje nego sve druge, mogla pomoći u promišljanju našeg sadašnjeg stanja.

Todorov takođe ističe da je termin „humanistički“ koji se danas koristi da bi se opisale moderne demokratske države izgubio svoje izvorno značenje. Zbog toga, za razliku od postmodernista koje u potpunosti odbacuju humanizam, Todorov smatra da nas izvorno učenje humanista još vek može iznenaditi i prosvetliti - klasični humanisti su odgovorili na mračno proćanstvo čak i pre nego što je bilo i formulisano. Pošto delim mišljenje sa

Todorovim, u sledećem delu rada vraćam se na izvornu humanističku misao italijanskih humanista Pika, Fićina i Bruna, koji zapravo čine tradiciju kojoj pripada Kristofer Marlo, mada ne i njegovi protagonisti.

Klasična humanistička filozofija čoveka, tzv. Novo učenje, zapravo podrazumeva povratak klasičnoj paganskoj literaturi. Frensis Jejts uočava da se renesansni humanizam bazira na dvema tradicijama: latinskoj, gde je na ceni retorika i dobar književni stil, i grčkoj, gde glavna polja interesovanja predstavljaju filozofija, teologija, magija i nauka. Ideal latinske humanističke misli jeste odbacivanje srednjovekovnog načina života i ostvarivanje sofisticirane uzvišenosti Rimljanina, dok sa druge strane, ideal grčke humanističke misli predstavlja vraćanje dostojanstva čoveku putem redefinisivanja njegovog odnosa prema prirodi i Bogu. Da rezimiram: dok su latinski humanisti posmatrali čoveka u političkom ili istorijskom kontekstu, grčki humanisti su bili u potrazi za prvobitnim ljudskim korenima, onome što je Elijade definisao kao kosmičku celokupnost (cosmic totality). Pronašli su je u paganskom poreklu ranog hrišćanstva, gnostičkoj verziji grčke filozofije, koja je bila pod velikim uticajem magije. Umorni od grčke logike i dijalektike, a nezadovoljni onim što će uskoro postati zvanična verzija hrišćanstva, tražili su odgovore na svoje probleme u intuitivnom, magičnom, mističnom. Tako se u to vreme (2. v.) u Grčkoj javio književni korpus pod jakim uticajem religije Egipta, koji se kasnije pripisao izvesnom Hermesu Trismegistusu, koga su Grci identifikovali sa egipatskim bogom Thotom. Hermes se obično asociirao sa astrologijom i okultnim naukama, sa magijom koja je podrazumevala poznavanje tajni prirode, sa pravljenjem talismana kojima su Egipćani prebacivali moć kosmosa u statue njihovih bogova. Magija je bila neizbežan praktični aspekt njihove filozofije, koja je, zajedno sa njihovim filozofskim učenjem, zabeležena u Corpus Hermeticumu (AD 100 – 300), koji su kasnije preveli Fićino i drugi italijanski humanisti, a za koji su verovali da potiče iz vremena Mojsija. Svrha magije, kako se tu navodi, jeste da okrije značenje sveta, kao spoznaju (gnosis), a ne kao dijalektičku vežbu, tj. da ostvari intuitivno znanje božanskog i da učestvuje u njemu. Pošto tu intelekt nije od pomoći, novo učenje se baziralo na kultivaciji intuitivne sposobnosti čoveka koju su oni nazivali *Nous*.

Tradicija koja je zapravo krucijalna za razumevanje renesansnih humanista – Pika, Fićina i Bruna- je pitagorejska. Pitagora, kako ističe Bela Hamvaš, je poslednji grčki filozof koji je upotrebio ovu teoriju kao jedinstveni sistem, etički, pesnički i naučni zajedno, inspirisan imaginativnom

kontemplacijom života i nerazdvojivim od nečijih dela. On je uočio zajedničku karakteristiku – kosmičku pravdu – u, naizgled, suprostavljenim tradicijama grčke misli, i povezao ih je u svom učenju.

Renesansni mag je mogao da kombinuje mitsko i empirijsko znanje prirode, magiju i nauku. Poput Pitagore, Bruno je u isto vreme bio mistični vizionar i naučnik, jer je smatrao da su imaginacija i intelekt nerazdvojivi aspekti ljudske kreativnosti. Kada je, nakon Kopernika, Bruno postavio sunce u centar kosmosa, taj čin je predstavljao jedinstveni mentalni sklop, koji je u skladu sa objektivnom istinom i imaginativnom vizijom duhovnog jedinstva sveta: sunce je takođe predstavljalo i božanski plamen za onoga koji ga obožava, (*nous* po Jejs), sposobnost prosvetljenja, a ne loptu toplih gasova kako su ga kasnije videli otrežnjeni naučnici.

Fićino je upozoravao na opasnost da će Prometej, slavljen zbog toga što je ukrao vatru od bogova i vratio je čoveku, postati junak isključivo racionalnog prosvetljenja, i zbog ove jednostranosti je insistirao da se njemu doda i Orfej, umetnik i ljubavnik. Bog je zaista uzdigao čoveka iznad životinja zahvaljujući razumu, ali, kako Fićino smatra, čovek je zbog toga samo nesrećniji: čovek je superioran u odnosu na prirodu zahvaljujući razumu, ali, sam po sebi, ne može da dovede do duhovnog ispunjenja, tj. Prometej postaje simbol intelekta, samog sebi dovoljnog, čiji je cilj, ne povezivanje, već kontrolisanje prirode. Dakle, ako je čovek Prometej, on takođe ne sme da zaboravi i da je Orfej, koji je ukrotio divlje životinje, ne silom, već svojom umetničkom sposobnošću i čija je inspiracija bila ljubav prema Euridiki. Tako su renesansni humanisti, poput Fićina i Bruna, upozoravali da čovek ne sme da zloupotrebi novostečenu slobodu, što je, po Todorovu, bio njihov odgovor đavolu, čak i pre nego što je došlo do sklapanja pakta.

Kraj originalnim humanističkim idejama usledio je kada je Frensis Bejkon u *Novoj Atlantidi* najavio da je cilj njegovog naučnog instituta ljudska dominacija nad prirodom. Za razliku od humanista, Bejkon je smatrao da je najvažnija od svih ljudskih ambicija da se suprotstavi, osvoji i kontroliše prirodu kojoj pripada. Jedina slava čoveka leži u njegovom intelektu, ili kako bi on rekao, znanje je moć. Bejkon smatra da se čovek treba izlečiti od navike da pripisuje ljudsko značenje prirodnim fenomenima (tzv. idoli plemena – jedna od grešaka koje čoveku pomračuju razumno zaključivanje po Bejkonu); drugim rečima, intelekt mora da se oslobodi svih elemenata koji su mu kontradiktorni – osećanja, snova i vizija – da bi se posvetio procesu otkrivanja prirodnih tajni zarad stvaranja mehaničkog oruđa kojim bi se izgradio raj na zemlji, Nova Atlantida.

Važno je napomenuti da Bejkon za svoju viziju koristi i mit o Prometeju i mit o Orfeju. Za razliku od Fićina, Bejkon smatra da je najvažniji momenat u mitu Orfejev gubitak Euridike. Nakon što je se odrekao, Orfej, po Bejkonu, se takođe odriče i prirode koja za njega postaje simbol anarhije i smrti. Sada je posmatra kao predmet empirijskog istraživanja. Njegova muzika, kojom kroti divlje zveri, se sada identifikuje sa filozofijom prirode, tj. naukom. Nauka ne može da pobedi smrt, ali može da donese praktičnu, materijalnu dobit. Ali sve što je Orfej ikada izgradio nestaje kada ga tračke Menade rastrgnu. Po Bejkonu, ovo je još jedan dokaz da glavnu pretnju civilizaciji predstavljaju anarhične sile prirode, na čijem je čelu Dionis. Međutim, ovde treba napomenuti je čin tračkih Menada zapravo izlečenje: nakon smrti Euridike, Orfej se okreće od Dionisa, Apolonu, bogu razuma i nauke, i izražava prezir prema ženama i njihovoj ljubavi. Njegova kazna predstavlja korekciju greške uma, koja ne potiče, kao što Bejkon misli, od emotivne i imaginativne neumerenosti, već od emotivnog i imaginativnog nedostatka.

Nezadovoljan analogijom između muzike i nauke, Bejkon zanemaruje Orfeja i okreće se mitu o Prometeju u svojoj interpretaciji čoveka. Vatra sunca, Prometejev dar čoveku, se sada interpretira, baš kako je Fićino i predvideo, kao vatra koja potpomaze primenjene nauke i industriju. A pravi junak ovog mita postaje i Herkul, pored Prometeja. Bejkon slavi Prometeja zbog njegove sposobnosti da planira unapred, i gnuša se svog zaostalog brata Epimeteja, koji se ženi Pandorom i prihvata njen poklon - kutiju koja sadrži sve zlo, i jedno jedino dobro – nadu. Ali, po Bejkonu, nada ne sme da zavisi od prirode ili boga, već od ljudske inventivnosti. Ljudi su bili u pravu kad Prometeju nisu bili zahvalni - umesto pasivne zahvalnosti, treba da razviju herojsku istrajnost, otelotvorenu u Herkulu, koji je okeanom plovio u ljusci i spasio Prometeja.

Tako je prometejski mit postao faustovski, piše Bogdan Suhodolski. Ovo sigurno nije ono što je optimistični Bejkon želeo da se dogodi. Ali, ironično je to, da on koji je toliko polagao u ljudsko predviđanje situacije, nije mogao da predvidi ovu mutaciju i njene fatalne implikacije. One su u potpunosti razotkrivene u Bondovim *Beleškama o postmodernizmu*. Bond upravo govori o promenama u čovekovom poimanju sebe samog: od prkosnog Orfeja koji silazi u pakao da bi povratio svoju ljubav, preko Orfeja kome to ne polazi za rukom, do đavola, van pakla, reinkarniranog u tzv. white mechanic – složenog lika koji uključuje makijavelističkog Jaga, koji podučava Otela mehanizmu špijuniranja, Ričarda III koji je spreman da za-

meni kraljevstvo za konja koji bi ga izbavio sigurne smrti, do Prometeja-Fausta, koji, kod Marloa, prodaje svoju dušu zarad čudnovatih ratnih mašina.

Mit o dr. Faustu potiče iz 1587. godine, kada je nepoznati autor napisao biografiju Johana Fausta, srednjovekovnog alhemičara iz Hajdelberga, i nazvao je *The Faustbook*. Legenda je Fausta predstavila kao ozloglašenog crnog maga i vrača, a čini se da sam Faust nije imao ništa protiv ovakve reputacije budući da nikada nije porekao da pripada opasnoj, jeretičkoj tradiciji. Ovde naročito treba istaći da su filozofi renesanse, Ficino i Mirandola, koji su i sami praktikovali tzv. belu magiju, bili protiv magije koju je praktikovao Faust. Ova ideja zapravo odgovara razlici koju Frensis Jejts pravi između bele i crne magije ili optimističke i pesimističke gnostike – prva je obavezna i korisna, a cilj joj je postizanje stvaralačke kreativnosti, a druga se koristi za lične, sebične i destruktivne namene, a cilj joj je ostvarivanje moći nad Drugim. Marlo, koji je uočio ovu razliku, vidi Fausta kao čoveka, koji, nezadovoljan svojim znanjem i titulom doktora teologije, praktikuje „crnu“ magiju i priziva đavola radi „celovitog“ znanja koje će mu pomoći da zavlada svetom snagom svog intelekta. Ovde posebno treba naglasiti da on nema nikakvih pobuda da napravi svet boljim, što je tačka razmimoilaženja između Fausta, s jedne, i Ficina i Mirandole, s druge strane. Već u prologu, Marlo svog Fausta opisuje kao Ikara, kome su se krila istopila zato što je leteo suviše visoko i pritom aludira na Faustovu intelektualnu aroganciju i uobraženost (hubris) koje predstavljaju uzrok njegovog pada. Pošto je naučnik, Faust ne veruje u konstrukte raj – pakao, a samim tim se ne plaši kazne koja će uslediti nakon potpisivanja pakta sa đavolom. Međutim, začuđuje činjenica da Faust te konstrukte stalno preispituje (ovo Entoni Berdžis naziva Marlovljevom nedoslednošću), a kada mu Mefisto kaže da pakao nije geografsko mesto već stanje uma, on odbija da u to poveruje. Mefisto čak opisuje sebe i ostale pale anđele koji žive sa Luciferom kao „nesrećne duhove“, koji su zauvek kažnjeni zbog svog greha – ponosa i drskosti. Ovakav hrišćanski stav koji Mefisto zapravo zagovara ima svrhu da ukaže na Faustovo pravo neznanje i nedostatak moralne svesti. Faustovo insistiranje na odgovorima vezanim za raj – pakao oličava njegovu potrebu da dođe do odgovora o poreklu i svrsi života – on želi da reši sve nedoumice koje ima i da nađe konkretne odgovore na svoje nesigurnosti. Ovakva pitanja predstavljaju njegovu izvornu žudnju za znanjem, grešnu po ortodoksnim, hrišćanskim merilima, ali, u isto vreme, ne samo legitimnu i vrednu divljenja, već i neophodnu – ukoliko joj nisu cilj utilitarni motivi. Da-

kle, Marlo osuđuje Fausta na pakao, ali sigurno ne zbog njegove žudnje za znanjem, *curiositas*. Njegov pad je uzrok pobuda koje ga pokreću, a to su moć i senzacija. Za razliku od Fićina i Bruna koji su koristili magiju da bi dostigli duhovno prosvetljenje, mudrost koja inspiriše čin poetskog stvaralaštva i ljubavi koja je bila iznad hrišćanskog asketizma i verske netolerancije, Faust je koristio magiju da bi obezbedio moć nad prirodom i ljudima koja bi rezultovala materijalnom dobiti - cilj koji je Frensis Bejkon postavio kao jedini validan u svojoj *Novoj Atlantidi*. Faust otvoreno priznaje da želi da stvori „još čudnije sprave za ratovanje“, a onda i da želi da živi „bludnim“ životom. Drugim rečima, i kao naučnik, i kao ljubavnik (što naročito dolazi do izražaja u sceni sa Jelenom Trojanskom), Faust anticipira modernog izdelfenog čoveka: ciničnog Don Žuana, narcisoidnog Frankenštajna.

Još jedna tema kojom se Marlo bavi u ovoj drami jeste Faustov legalizam. Iako Faust shvata da je prevaren (odgovori na njegova pitanja mu ne rešavaju nedoumice, već, naprotiv, samo ponavljaju tradicionalne, hrišćanske podele), on sebe vidi kao zatočenika pakta sa demonskim silama. Faust očajava, ali smatra da je kasno za pokajanje. Međutim, sam čin potpisivanja pakta sa demonskim silama nije dovoljan da Faust bude večno proklet. To se dešava kada Faust prekrši sve moralne zakone i na kraju izda svoju humanost – ono što Roma Gill naziva grehom protiv Svetoga Duha, koji ona izjednačava sa kršenjem zakona ljudske prirode – božanskog principa koji je utemeljen u svakoj nekorumpiranoj duši, tako da su, metaforički, Faustov greh i kazna (pakao) verzije jedno drugog. Dve scene iz drame potvrđuju ovo stanovište. Prva se odnosi na sam čin prodaje duše đavolu – kada se njegova krv zgruša što je dokaz da se telo buni protiv takve odluke, tako da je nemoguće da se pakt overi njegovom krvlju. Ovaj čin predstavlja odbijanje izvorne ljudske prirode da izda svoju humanost. Druga scena, koja zapravo predstavlja klimaks cele drame (xvii), se odnosi na Faustov očajnički pokušaj samoubistva. Vođen samo sebičnim strahom za svoj život, Faust izdaje svoju humanost, što je zločin koji ga konačno osuđuje na pakao – moli Mefista da muči starca koji se sažalio na njega. Ali, kako Mefisto kratko objašnjava, vera starca je toliko jaka da će mu duša, posle fizičkog mučenja, ostati netaknuta.

Kada dođe vreme da se rastane sa dušom, Faust konačno shvata, naravno isuviše prekasno, da je svako znanje koje se usvoji na štetu duše proklete. Tada postaje očajnik koji moli da produži život bar za minut, da postane kap vode u okeanu kako bi se sakrio od gneva Božijeg. U poslednjem Faustovom monologu, Marlo pravi referencu na Pitagoru, što nikako nije

slučajnost, jer je Marlo čitao Ovidijeve *Metamorfoze*, gde se upravo govori o tome da je Pitagora verovao u teoriju reinkarnacije, tj. da se duša, nakon smrti čoveka, seli u druga tela, ljudska ili životinjska. Marlo zapravo podseća čitaoca na egzistencijalne i moralne prednosti Pitagorine teorije o prirodi kao jedinstvenom etičkom, poetskom i naučnom sistemu u odnosu na instrumentalno znanje kome je Faust težio. Upravo zbog toga Heri Levin, koji je sve Marlovljeve likove nazvao over-reachers, u Faustu vidi „naučnog raskalašnika koji je dobio kontrolu nad prirodom, a pritom izgubio kontrolu nad samim sobom“, a da svaka „nauka bez savesti“ vodi do gubljenja duše.

U narednom delu rada biće govora o drami *Tamerlan Veliki*. Pre analize same drame, treba ukazati na dve renesansne, potpuno suprotstavljene, koncepcije ljudske prirode. Jedna je Makijavelijeva, koja polazi od ideje da su svi ljudi urođeno zli, sebični, i prevrtljivi, i da zato pravi vladar ne treba da bira sredstva kako bi došao do ostvarenja svojih ciljeva. Tamerlan, tatarski osvajač koji postaje moćan zahvaljujući svojoj vojnoj veštini i surovim pohodima, predstavlja otelotvorenje makijavelističkog načela da cilj opravdava sredstvo. Za Makijavelija, prava vrlina je snaga i uspeh, a značajan deo uspeha predstavlja osvajanje teritorija i potčinjavanje drugih naroda. Tako Makijaveli postaje jedan od prvih branilaca evropskog kolonijalnog projekta. Kolonije su veoma korisne, jer predstavljaju neiscrpan izvor bogatstva kolonizatorima, a pritom ništa ne koštaju. Ovaj metod se kasnije usavršio u monstruoznoj kolonizaciji Afrike tokom 19. veka. Ovde naročito treba istaći činjenicu da je Frensis Bejkon podržavao makijavelističku ideju glorifikacije moći nad ljudima, što u svetlu već pomenute intelektualne kontrole i naučnog podređivanja prirode, ukazuje na blisku vezu između dva tipa moći – faustovske – koje su oni zagovarali.

Morova koncepcija prirode se bazira na distinkciji između „stvarnog“ i „pravog“ čoveka, gde „stvarni“ čovek predstavlja aberaciju „pravog“ čoveka – „pravi“ čovek nije urođeno zao kao što je to Makijaveli mislio, već je sposoban da pokaže ljubav i smisao za pravdu, što nas zapravo vraća učenju Pelagija i renesansnih humanista Ficina i Pika. Štaviše, kako Edvard Bond tvrdi, urođena je osobina svakog čoveka upravo smisao za pravdu. Taj urođeni smisao za pravdu se korumpira pod uticajem ideologije, ali može da se povрати kroz dramsku umetnost, čiji je glavni cilj razotkrivanje svih društvenih nepravdi, kao preduslov napretka. Mor ne govori o drami, ali, poput Bonda, insistira da je jedini način da „pravi“ i „stvari“ čovek postanu jedno društvo bazirano na zajedničkoj i ravnopravno pode-

ljenoj imovini. Montenj je još jedan od renesansnih mislilaca koji su protiv makijavelističke imperijalističke doktrine. On je insistirao na ideji da evropski osvajači mogu mnogo toga da nauče od drevnih naroda Amerike, koji za njega nikako nisu predstavljali divljake kao za većinu evropskih osvajača. Štaviše, on je insistirao na razotkrivanju brutalnosti navodno civilizovanih Evropljana prema kolonizovanim narodima koje su rezultovale u „istrebljivanju svih divljaka“ u kasnijoj fazi kolonizacije koja je uočljiva na primeru Belgijskog Konga o kojoj govori Konradov Kurc. Marlo je možda čitao Montenja, a Makijavelija je sigurno čitao. Osnovna ideja koju sam zastupala u analizi *Tamerlana* je, da za razliku od mišljenja nekih kritičara, Marlo ne deli makijavelistički pogled na svet sa svojim Tamerlanom, već da je mnogo bliži Montenjovom skepticizmu o političkoj moći i kolonijalnoj ekspanziji.

Za razliku od svojih prethodnika istoričara koji su pisali o Tamerlanu, Marlo koristi svoju umetničku slobodu i opisuje ga još surovije. Tamerlan uživa u nasilju, krvoproliću, agresiji, kojima ova drama obiluje. On čak veruje da je veći i moćniji od same smrti. Međutim, važnija je činjenica da Marlo pripisuje svom liku vrline koje nije mogao da nađe u istorijskim spisima: njegovu vernost prema svojim vojnicima, prezir prema bogatstvu, ljubav prema Zenokrati. Tamerlanovi protivnici su suroviji i nepravičniji od njega, tako da, ispočetka, moramo da mu se divimo, jer on poseduje intelektualnu i moralnu superiornost u odnosu na svoje protivnike. On je iskren i jasno stavlja do znanja da je samo zainteresovan za „ovozemaljsku krunu“ jer će mu ona obezbediti moć.

Većina kritičara se slaže da se Tamerlan, bič božiji kako on sam sebe naziva, može porediti sa herojskim Herkulom. Međutim, ova identifikacija je ambivalentna, naročito ako se uzme u obzir istorijat mita o Herkulu. Senekin *Herkules Furens* se bazira na klasičnom mitu u kome Herkul, od sina i ljubavnika Boginje, zaštitnika od patrijarhalnih grčkih osvajača, postaje njihov Bog i junak. Nakon ritualne smrti na lomači, on se ponovo rađa kao Zevsov sin i kao takav u kasnijoj fazi mita postaje predmet osvete Boginje. Njegovo arogantno i hubrističko kršenje tradicionalnih običaja (npr. ubija glasnika, koji se smatra svetim), ljuti Heru, koja ga kažnjava ludilom u kome Herkul ubija sopstvenu ženu i decu – kazna za okretanje leđa Boginji i njenim vrednostima. Njegov hubris, poput Faustovog, se bazira na zločinu protiv prirodnih zakona koje je štitila majka zemlja.

Marlo sigurno nije bio zainteresovan da u svom opusu doda još jedan primer renesansnog heroja. Njegov cilj je bio da istraži i problematizuje

tradiciju kojoj je Herkul pripadao: ovo se naročito može videti u Tamerlanovom odnosu sa Zenokratom. Tamerlan živi u elementu vatre koja uništava sve pred sobom, često se poredi sa suncem u svojoj slavi od kojeg manje planete dobijaju svetlost. Fićino je upravo upozoravao na posledice ovakvog mita o Prometeju: Tamerlan, poput Fausta koji snagom svog intelekta želi da osvoji prirodu, postaje simbol prometejskog mita, iste destruktivne ambicije da osvaja teritorije i potčinjava narode. Zapravo, njihovi ciljevi često zvuče isto – Faust želi neograničeno znanje da bi stvorio „još čudnije ratne sprave“, a Tamerlan govori o oružju, nikad pre korišćenom, kojim će osvojiti i potpuno uništiti razne zemlje. Marlo, svestan opasnosti ovakvog ideala, Tamerlana povezuje sa Zenokratom koja se uvek poredi sa hladnim kontemplativnim svetlom meseca; zajedno, oni čine balans aktivnog i pasivnog životnog principa. Za razliku od Šekspirovog Antonija, koji u Kleopatri pronalazi svoj content absolute, Marlovljev Tamerlan ne može da zanemari herkulovski destruktivni ratnički ideal i da postane Orfej, umetnik i ljubavnik.

Marlovljev Tamerlan je bliži modernoj verziji mita o Herkulu, iz pesme Šejmusa Hinija *Herkul i Antej*. Hini govori o borbi između dve mitološke tradicije: patrijarhata, čiji je predstavnik Herkul, sin nebeskog Zeusa, i matrijarhata, čiji je predstavnik, Antej, sin boginje zemlje Geje i zaštitnik ratara. Za razliku od klasičnog i renesansnog slavljenja Herkula, Hinijev Herkul je uzurpator koji uništava bez ikakvog prava i povoda, i to čini zarad sopstvene slave. Njegova najjača strana je intelekt, dok Antej crpi snagu iz zemlje. Herkul odvaja Anteja iz materinskog, zaštitnog elementa i uzdiže ga u vazduh, sa pobjedničkim V na rukama. Njegova pobjeda inicira duboku psihološku promenu u psihi zapadnog čoveka. Manifestuje se kao ekstremni racionalizam, represija duše od strane razuma. Ova unutrašnja, psihološka kolonijalizacija ima ekvivalent u kolonizacionoj politici Zapada: umreće Balor, Burtnot i Bik koji sedi, predviđa pesma. Prema Hiniju, postoji alternativa ovoj destruktivnoj opciji. Antej pada u san koji označava njegovo ponovno rađanje: njegov san o misterioznim izvorima moći koji su u potpunosti suprotstavljeni herkulovskoj moći su zaveštani elegičarima, što vodi do zaključka da je drugačiji svet, a i želja da se on stvori, moguć.

Marlo nije elegičar, ali njegova drama o Tamerlanu može da se shvati kao kritičko preispitivanje herkulovskog uma, kao i upozorenje protiv politike kolonijalizma. Iako Tamerlan umire prirodnom smrću, Marlo jasno stavlja do znanja da cena koja se plaća za vojnu svemoć i kolonijalni uspeh jeste gubitak duše – sudbina dr. Fausta i svih tragičnih Marlovljevih

junaka. Njegova smrt postaje neka vrsta moralnog suda zbog narušavanja osnovnih prirodnih životnih principa. Ova interpretacija zahteva da se napravi razlika između dva suprotstavljena koncepta prirode u drami. Jedna odgovara orfičkoj koncepciji prirode, o kojoj je govorio Bela Hamvaš, koja se bazira na božanskom konceptu prirode, borbi suprotnosti u kojoj nijedna ne dominira, jer to bi bio kraj života, iza kojeg stoji jedinstveni poredak – kosmička Pravda – koja je deo i ljudske duše i manifestuje se kao spontano intuitivno znanje o dobrom i lošem. Međutim, kako piše Hamvaš, došlo je do „kvarenja bitka” kada je ova tradicija zamenjena drugačijim konceptom prirode – Darwinovim principom opstanka najjačih i žrtvovanja najslabijih – koja se ogleda u Tamerlanovoj neizrecivoj želji za osvajanjem i kontrolom prirode. Tamerlanova ideja prirodnog se bazira na *discordia concors* – surovosti i borbi, a ne na orfičkoj kreativnoj tenziji, suprotnostima koje nikada ne anuliraju jedna drugu. Zbog toga, rat za njega predstavlja simbol reda, lepote i znanja; čak smatra i da se ljudsko telo sastoji od elemenata koji su u konstantnom sukobu, što se primenjuje na dušu, strukturu sveta i društveni poredak. Ali Marlo se ne slaže sa svojim junakom. Tamerlanova bolest nije bolest određenog organa, on boluje od nedostatka humanosti, moralne snage, ili, kao kod Fausta, nedostatka duše. Ironija upravo leži u činjenici da je Tamerlan poražen od one prirode čije je postojanje negirao čitav svoj život.

Literatura:

- Bond Edward, *Notes on Post-Modernism*, Methuen London LTD, 1996.
 Burgess Anthony, *Shakespeare*, Jonathan Cape, London, 1970.
 Eliade Mircea, *History and the Myth of Eternal Return*, Arkana, Penguin Books, London, 1989.
 Gill Roma ed., *The Plays of Christopher Marlowe*, Oxford University Press, 1971
 Greenblatt Stephen, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, The University of Chicago Press, Chicago, 1980.
 Hamvas Bela, *Patam*, Centar za geopoetiku, Beograd, 1994.
 Heaney Seamus, *New Selected Poems 1966-1987*, Faber and Faber, London, 1990.
 Hughes Ted, *Shakespeare and the Goddess of Complete Being*, Faber and Faber, London, 1992.
 Levin Harry, *The Myth of the Golden Age in the Renaissance*, OUP, New York, 1969.

- Rubenstein Richard, *The Cunning of History: The Holocaust and the American Future*, Harper & Row, Publishers, New York, 1975.
- Suhodolski Bogdan, *Moderna filozofija coveka*, Nolit, Beograd, 1972.
- Todorov Cvetan, *Nesavršeni vrt*, Geopoetika, Beograd, 2003.
- Yates Frances A., *Giordano Bruno and Hermetic Tradition*, The University of Chicago Press, 1964.
- Yates Frances, *Hermeticka filozofija i elizabetansko doba*, SKC, Beograd, 1999.

Milena Kostić

THE FAUSTIAN MOTIF IN TRAGEDIES BY CHRISTOPHER MARLOWE

Summary

Anthony Burgess, in his study *Shakespeare* (1970), describes Marlowe's characters as liberated, free and independent from the constraints of medieval Christian dogmas, finally willing and ready to realize their enormous creative potentials and achieve their goals. However, Burgess also poses the question – what is this freedom for? – and quotes Eliot: ‘ this philosophy seems to raise man to a heroic level never before seen in literature, but actually reduces him to a status of a monster with great ingenuity, but no soul’. Marlowe's overreachers, as Harry Levin calls them, use this long-awaited freedom for destructive purposes: for the sake of obtaining military, political and monetary power, each of them intimately bound up with the power of the infinite and infinitely irresponsible knowledge embodied in Dr. Faustus's diabolic magic, which is the theme of this paper.

PRIKAZI

ZNAČAJAN PRILOG PROUČAVANJU ODNOSA RODA I JEZIKA

(*Rod i jezik*, priredile: Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitro i Gordana Štasni, *Ženske studije i istraživanja* i Futura publikacije, Novi Sad, 2009.)

U javnosti se s vremena na vrijeme pojavljuju diskusije o nazivima zanimanja žena i o titulisanju žena. Diskusije se obično svode na ismijavanje „rogobatnih“ naziva zanimanja, kao na primjer *poslanica* ili *borkinja*. Eksplicitno ili implicitno većina diskusija se zaustavlja na tome da je smiješno unositi ovakve svjesne izmjene u jezik. Autorke knjige *Rod i jezik*: Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitro i Gordana Štasni, prilaze temi odnosa roda i jezika u srpskom jeziku mnogo dublje, time što, između ostalog otvaraju dva važna pitanja. Jedno pitanje se tiče diskriminacije žena putem jezika. Drugo se odnosi na svijest o moći da se odabirom određenih oblika jezika utiče na konstrukciju određene verzije stvarnosti. Knjiga je, kako to same autorke kažu, namijenjena onima koji žele da razviju svjestan odnos prema jeziku, i koji nastoje da upotrebom rodno izbalansiranog jezika doprinesu ravnopravnosti žena i muškaraca.

Knjiga *Rod i jezik* je podijeljena na četiri dijela:

1. *Rod i jezik* Svenke Savić;
2. *Registar imenovanja žena* Gordane Štasni i Veronike Mitro;
3. *Interpretacija podataka iz Registra: jedan od mogućih pristupa odrednici vračara i srodnim rečima* Marijane Čanak i
4. *Dodaci*.

Svenka Savić, redovna profesorka psiholingvistike na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, koja se već dvije decenije bavi pitanjima rodne ravnopravnosti i povezanosti roda i jezika, napisla je prvi dio ove knjige. Ona objašnjava lingvističke teoretske temelje na kojima se knjiga zasniva, zatim ukazuje na povezanost politike i jezika, i na kraju daje prijedlog za rodno osjetljivu upotrebu srpskog jezika.

Teoretski temelji knjige se zasnivaju na shvatanju jezika kao djelatnosti. Samim tim što neke jezičke izraze biramo, a neke ne, mi nešto aktivno činimo. Nije isto da li ćemo neku osobu nazvati njenim punim imenom ili je nazvati titulom njenog muža (npr. *predsjednikovica*). Imali smo priliku da tokom ratova 90-ih godina na prostoru bivše Jugoslavije bolno osjetimo koliko je jezik moćno sredstvo djelovanja. Naravno, odabir određenih izraza se dešava shodno govorniku i kontekstu u kojem se govornik nalazi. Govorom se ponekad može vršiti i diskriminacija nad određenim grupama ljudi kao npr. upotrebom uvredljivih riječi kao što su „peder, cigančura, crnčuga“ itd. Moć jezika nije samo stručno lingvističko pitanje, već i društveno i političko pitanje.

Ambicija prvog dijela knjige je i usklađivanje upotrebe rodno osjetljivog jezika sa zahtjevima *Deklaracije o ljudskim pravima* (1948). Iskustvo iz Ujedinjenih Nacija (*Vodič za rodno neutralan jezik* UNESCO, 1999) i iz drugih zemalja koje su radile na ovome pitanju (kao npr. Norveška) takođe je korišteno u izradi prijedloga za rodno osjetljivu upotrebu jezika. Prijedlog osnovnih uputstava za rodno osjetljivu upotrebu jezika, koji je štampan i kao dodatak ovoj knjizi, sastoji se od sljedećih dvanaest tačaka:

1. Slijediti osnovno pravilo za građenje rečenice u srpskom jeziku: subjekat i predikat se moraju slagati u rodu, broju i licu;
2. Upotrebljavati dosljedno formu ženskog roda za zanimanja i titule žena svuda gdje je moguće;
3. Odabrati iz postojećeg inventara onu jezičku formu koja najbolje odgovara vašoj intuiciji za jezik: za zanimanja i titule koje mogu imati više sufiksa;
4. Odvikavati se od upotrebe nekih ustaljenih izraza kojima se vrijeđaju neke grupe građana i građanki;
5. Koristiti paralelne forme ako se preporuka odnosi i na muškarce i na žene;
6. Koristiti kreativno razne forme rodno osjetljivog jezika prilikom oblikovanja teksta;
7. Pisati titule i zanimanja žena u punom obliku, a izbjegavati pisanje skraćenica;
8. Navoditi punu identifikaciju za svaku osobu posebno ukoliko saopštavate o (bračnom) paru;
9. Primijeniti pravila rodno osjetljivog jezika pri prevođenju s nekog stranog jezika na srpski jezik;

10. Predložena uputstva valja primijeniti u raznim tekstovima (upitnici, ankete, formulari, konkursi, oglasi...);
11. Izbjegavati upotrebu etikete za oslovaljavanje ili identifikovanje ženske osobe prema bračnom statusu;
12. Izbjegavati primjene (naročito u udžbeničkoj literaturi) u kojima su muškarac i žena u stereotipnim ulogama (str. 27).

Važno je istaći da autorka naglašava da su ove tačke pokušaj da se pokaže kako normiranje upotrebe *može* da izgleda u srpskom jeziku. Ona ih, znači, ne smatra konačnim. Prijedlog Svenke Savić je, međutim, značajan doprinos sadašnjem prednormativnom periodu srpskog jezika. U daljem procesu standardizacije autorka smatra da je bitno raditi na više planova. Svijest o rodno osjetljivom jeziku se mora ogledati u izradi rječnika, gramatike i pravopisa. Zatim, uputstva za neposrednu praksu treba uvesti u ukupnu jezičku produkciju, kako u službenu tako u javnu. To znači i u školstvo, javnu administraciju, zakonodavnu i novinarsku praksu.

U drugom dijelu knjige, Gordana Štasi, docentkinja na Odsjeku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, i Veronika Mitro, diplomirana psihološkinja, apsolventkinja ACIMSI Centra za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu, predstavljaju registar imenovanja žena. Registar se sastoji od 2386 imenica ženskog roda prikupljenih iz različitih izvora: rječničke građe, stručne i feminističke literature, štampanih i elektronskih medija, govornog jezika i upitničke građe koje vremenski obuhvataju dva prošla vijeka. Odrednice se u ovom registru pregledno prikazuju po principu skupova i sa podacima predstavljenim u redovima i kolonama. U prvoj od šest kolona, koliko ih je ukupno, data je osnovna odrednica, npr. *ekspertkinja*. U drugoj koloni su date obličke varijante te odrednice: *stručnjakinja*, *znalica*, a u trećem njihovi tzv. kvalifikatori (npr. *arh.* za arhaizam, *fig.* za figurativno značenje itd.). U četvrtoj koloni je obilježena kategorija značenja organizovana na osnovu sljedećih kategorija: 1. imenice prema profesiji, zanimanju, aktivnosti (*lingvistkinja*, *rektorka*, *teniserka*); 2. imenice prema zvanju, zanimanju ili tituli supruga i oca (*aginica*, *baronesa*); 3. titule, zvanja i funkcije žena (*ambasadorka*, *docentkinja*); 4. imenice prema sljedbeništvu neke ideje ili pripadnosti nekom pokretu (*feministkinja*, *antifašistkinja*) i 5. prema nekom hobiju (*golubarka*), načinu života (*prosjakinja*), psihofizičkom svojstvu (*alkoholičarka*) ili imovinskom statusu (*bogatašica*). Peta kolona sadrži podatke o izvorima određene odrednice, a šesta kolona prikazuje prisustvo ili odsustvo odrednice u *Rečniku srpskohrvatskog književnog jezika* Matice srpske i

Matice hrvatske. Registar je, kako pišu autorke, inspirisan činjenicom da se u gramatikama, rječnicima i pravopisu srpskog jezika upotrebe imenica ženskog roda za zanimanja i titule žena ne normiraju, nego registruju.

Ovaj registar je višestruko koristan za nekoliko ciljnih grupa. Govornici srpskog jezika mogu u ovom registru da provjere svoju intuiciju, npr. što im bolje zvuči: psihologinja, psihologičarka ili psihološkinja? Naučnici koji se bave jezikom mogu da vide koji oblici riječi postoje i u kom pravcu se mogu rješavati dileme izbora u procesu standardizacije. Na ovaj način autorke daju prilog demokratskom pristupu standardizaciji jezika.

U trećem dijelu, Marijana Čanak, profesorka srpske književnosti i studentkinja master programa ACIMSI Centra za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu, ilustruje moguću upotrebu materijala prikupljenog u Registru kroz detaljnu analizu jedne odrednice, imenice *vračara*. Razlog za izbor ove odrednice je što ona ima najveći broj obličkih varijanti u Registru – naime dvadest i dvije. Autorka analizira konotativnu ravan odrednice *vračara/vračar* i srodnih riječi u kontekstu patrijarhalne kulture i roda. Korpus od 150 odrednica i ženskog i muškog roda je u Registru klasifikovan prema konotaciji, i to za ženski rod: „sećanje na mitsko, hristijanizacija, isceliteljka demonizacija, banalizacija“ i za muški rod „narodni lekar, virtuoz/majstor, mudrac, demonizacija, praznoverje, zabavljač/prevarant. Upotrebljavajući metod rekonstrukcije prvobitne uloge vračare (sveštenice) autorka daje alternativnu interpretaciju odrednica u zavisnosti od matrijarhalnog ili patrijarhalnog ključa. Analiza pokazuje značajne razlike u konotaciji na osnovu roda: odrednice ženskog roda imaju pejorativnu ili inferiornu konotaciju, dok je konotacija muškog roda pohvalna ili neutralna. Ovaj dio je dobar primjer prilogu promjeni svijesti o rodnoj ulozi žene i muškaraca u srpskom društvu.

Četvrti dio čine dodaci: *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, Uneskov *Vodič za upotrebu rodno neutralnog jezika*, zatim *Selektivna bibliografija: Jezik i pol*, i *Biografije saradnica*.

Knjiga *Rod i jezik* je značajan prilog proučavanju odnosa roda i jezika, i to ne samo u srpskom društvu. Knjiga se zalaže za uvođenje rodne perspektive u javnu i službenu komunikaciju i daje praktičnu pomoć kako onima koji propisuju jezičku upotrebu tako i govornicima jezika. Ne smijemo zaboraviti, kako bi to autorke rekle: „Jezik je jednako navika koliko i odvika!“

Tatjana RADANOVIĆ-FELBERG

INTEGRITET NAUČNE MISLI

(*Njegoševi dani 1*, Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog naučnog skupa, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Nikšić, 2009.)

Zbornik radova sa Prvog međunarodnog naučnog skupa *Njegoševi dani*, održanog od 25. do 28. juna 2008. godine na Cetinju, u organizaciji Univerziteta Crne Gore i Instituta za jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Nikšiću, predstavlja značajan doprinos savremenom i naučno utemeljenom razvoju njegošologije i južne slavistike uopšte.

Cilj organizatora skupa bio je ne samo promovisanje i naučna interpretacija Njegoševog stvaralaštva, već i revalorizacija crnogorskog jezika i književnosti, kao trajnih i neprikosnovenih vrijednosti, koja podrazumijeva njihovo interkulturno i interdisciplinarno izučavanje. Iz toga proizilazi imperativ razvoja savremene naučne misli, koja na svaki tekst gleda kao na intertekst, odnosno hipertekst. Tim tragom, prvi dio Zbornika obilježavaju tekstovi koji su široko tematski zasnovani u okviru dvije ravni: *Njegoš i intertekstualna komunikacija s njegovim djelom* i *Književnost i simboli*. Na taj način postignuto je sagledavanje univerzuma naučne i umjetničke strukture, kako sa pozicije cjelokupne književne, odnosno najšire gledano, duhovne ostavštine Petra II Petrovića Njegoša, tako i sa pozicije interkulturnog i interdisciplinarnog pristupa toj materiji.

Zbornik otvara tekst Boguslava Zjeljinskog (Poznanj) pod nazivom *Njegoš u srpskom i crnogorskom književnom i kulturnom kanonu*, koji ukazuje na neophodnost revalorizacije južnoslovenskih nacionalnih kultura u širem, nadnacionalnom kulturnom i civilizacijskom kontekstu. Pogledom odozgo, autor uočava da se u nauci o književnosti formiralo nekoliko kanoana koji Njegoša situiraju u problemski, etnokulturološki i metodološki kontekst. Oni se kreću od mitologizacije Crne Gore i Crnogoraca, do savremenih interpretacija njegovog kulturnog i nacionalnog identiteta u komunikacionom procesu koji primarno eksponira pojačavanje nacionalnih elemenata.

Dušan Ičević (Beograd) u *Poetici Njegoševe misli* traga za novim i drugačijim poimanjem, tumačenjem i vrednovanjem Njegoševog djela, nalazeći moguće potvrde za kvantno/holografsko razumijevanje njegovih samotvora.

U *Semiotičkoj interpretaciji Gorskog vijenca* Tatjana Bečanović (Nikšić) rekonstruiše sociokulturni kod crnogorskog društva u ratnom i herojskom vremenu, koji uspostavlja logos herojsko-patriotskog modela svijeta i mišljenja, učestvuje u formiranju nacionalnog mita i idealizovane slike jedne kulture. Ona ističe zabludu poistovjećivanja navedenog sa stvarnim kulturnim modelima i društvenom praksom i ističe logičan zaključak da je tema *Gorskog vijenca* zapravo rekonstrukcija crnogorskog sociokulturnog koda, a ne istraga poturica.

Vladimir Osolnik (Ljubljana) piše *O „Crnogorskoj trilogiji“ Petra II Petrovića Njegoša*, odnosno o *Luči mikrokozma, Lažnom caru Šćepanu malom* i *Gorskom vijencu* kao kompleksnom trodjelnom književnom ostvarenju. Iz tog ugla se na Njegoševe spjevove gleda kao na komplementarnu celinu, to jeste vrhovnu duhovnu građevinu i neprikosnovenu vrijednost crnogorske zajednice, koja čini temeljni kamen narodne crnogorske svijesti, kulture i književnosti, kroz koje je inicirao i savremene procese nastajanja crnogorskog nacionalnog identiteta.

Danilo Radojević (Podgorica) daje *Primjer uticaja Njegoša na pjesnički rad kralja Nikole*, Božidar Šekularac (Podgorica) govori o *Crnogorskom srednjovjekovlju u Njegoševom djelu*, a Marija Mitrović (Trst) o *Prvom prevodu Luče mikrokozma na italijanski jezik*.

Široki raspon naučnog interesovanja u oblasti nješkošologije nudi mogućnost savremenih tumačenja Njegoševih književnih ostvarenja na nivou poetoloških, geneoloških, istoriozofskih, filozofskih i drugih, komparativno usmjerenih modela istraživanja, pri čemu je evidentna naučnoistraživačka radoznalost autora ne samo za ostavštinu, već i za kasniju recepciju cjelokupne ostavštine Petra II Petrovića Njegoša.

Dorota Gil (Krakov) posmatra *istoriju naroda kao misteriju grijeha, kazne i iskupljenja*, a problematizuje i *Mesto Njegoševih toposa u srpskoj istoriozofiji XX veka*. Vladimir Premec i Milanka Miković (Sarajevo) u radu: *Metaforika sumnje i beskonačnog u Njegoševom spjevu Luča mikrokozma* daju osvrt na filozofijska i teologijska značenja Njegoševog teksta, iz kojih se reflektuje misao da *Sve što je je ljudsko – „snoviđenje strašno“ – ostaje pohranjeno u božanskom ljetopisu beskonačne vječnosti*. Boris Lazić (Pariz) kroz: *Odnos kategorija vječnosti i vremena u pesničkom delu*

Petra II Petrovića Njegoša (paradoks apokatastaze) ukazuje na organsku vezu između Njegoševog poimanja stvaralaštva i anamneze, tj. puta samozgradnje sopstva, kao i na međuodnos njegove ontologije i antropologije, uz isticanje pedagoške i izmiriteljske uloge Hrista kao otjelotvorenog logos-a. Vesna Vukićević-Janković (Nikšić) posmatrala je Njegoševe pjesme u okviru značenjskih krugova, odnosno tematskih nivoa kakvi su ideografski, mitematski, filosofematski i poetematski, uz pokušaj integracije saznanje i intuitivne dimenzije Njegoševe poetike.

Izuzetnom raznovrsnošću odlikuju se komparativno zasnovane studije, sa značajnom imagološkom dimenzijom, koje potpisuju Magdalena Boguslavskaja (Varšava): *Delo Petra II Petrovića Njegoša u svetlu antropologije kulturalnih performansa*, Kšištof Tribuš (Poznanj): *Mickjevičeva Crna Gora*, Lidija Vukčević (Zagreb): *Udio stvaralačkog u jeziku književnosti – s posebnim osvrtom na Njegošev jezik*. Rajko Cerović (Podgorica) u tekstu: *Grob na Lovčenu – Pokušaj jedne vrste interpretacije istoimene pjesme Branka Miljkovića* daje inspirativan primjer primjene empatičko-poetskog diskursa, dok Maciej Czervinski (Krakov) u radu *Semioza „Crne Gore“ i „Crnogoraca“ u diskursima hrvatske historiografije* razmatra pitanje semiotičke konstrukcije etnonima Crnogorci i toponima Crna Gora u hrvatskoj istoriografskoj literaturi.

Slijedi rad Leha Miodinjskog (Katovice – Poznanj): *Simboli i idoli – hijerofanija u sećanju slovenskih interpretacionih zajednica* u kojem se razmatraju teoretski, istorijski i tekstualni aspekti procesa nestajanja i preobražavanja nekoliko grupa simbola na odabranim primjerima slovenskih kulturnih i književnih tradicija, Murisa Bajramovića (Zenica): *Književnost kao komunikacija: umjetničko djelo kao znak*, Vesne Mojsove-Čepiševske (Skoplje): *Tijelo između tekstualizacije i ćutanja*, Sanjina Kodrića (Sarajevo): *Književna semioza, kulturalno pamćenje i kulturalnomemorijska historija književnosti (o kulturalnomemorijskim makromodelima u bošnjačkoj/bosanskohercegovačkoj književnosti 20. stoljeća*, a zatim: *Mediterransko-lovčenska sinteza u poeziji Dušana Kostića Nauma Radičeskog* (Skoplje) i *Narativni simboli u poetici Živka Činga Jasmine Mojsieve-Guševe* (Skoplje).

Ponuđeni modeli istraživanja ukazuju na specifikume koji su doveli do formiranja posebnih kvaliteta presudnih za kasniju evoluciju i karakter književnog teksta, prevazilaženje konvencije i probljeske invencije, težnju za objedinjavanjem onoga što je najbolje u kulturi prošlosti sa novitetima sadašnjosti, na punktume ispoljene kreativnosti, transfiguraciju i transmu-

taciju elemenata globalne simbolike, kompleksnost idejne i jezičko-stilske građe, kao i ostalih slojeva i fenomena književnog teksta, što otvara ne samo potpuniji pristup literarnoj tradiciji, nego predstavlja imperativ savremeno utemeljene književnonaučne perspektive.

Čitaoci Zbornika pred sobom imaju ne samo radove koji reflektuju najiskrenije poštovanje i beskrajno divljenje Njegoševom djelu, već i široko komparatistički zasnovana istraživanja, strogo naučno utemeljene i provjerljive sudove, primjenu najraznovrsnijih matrica tumačenja, što ne dozvoljava da se iznova ponavljaju stare greške i oživljavaju nove naučne zablude.

Jedna od tema na Međunarodnom naučnom skupu *Njegoševi dani*, čiji je rezultat i ovaj zbornik radova, bila je *Standardni jezici u okviru štokavskog sistema*. Trinaest referata saopštenih u okviru ove teme štampani su, te je i šira naučna javnost u prilici da se upozna sa njihovim sadržajem.

Svein Monnesland u svom radu naslovljenom: *Padežna neutralizacija opozicije cilja kretanja i mirovanja u crnogorskom jeziku*, daje iscrpnu analizu ove karakteristične crte crnogorskih govora, nerazlikovanja cilja i mjesta kod glagola kretanja u svim crnogorskim govorima izuzev sjeverozapadnih. Autor obrađuje i geografsku rasprostranjenost ove pojave kako u štokavskim tako i u čakavskim govorima, zatim daje moguću genezu kao i značaj za proces balkanizacije na južnoslovenskom terenu. „Na cijelom srpskohrvatskom dijalektološkom prostoru“ – ističe autor, „ova crta je najizrazitija baš u Crnoj Gori, u zetsko-sjeničkom govoru, koji se i naziva zetsko-gornjopolimski ili zetsko-južnosandžački, znači u starom štokavskom govoru koji obuhvata centralne i istočne dijelove Crne Gore“. Pišući o genezi ove pojave, autor zaključuje da gubljenje osjećaja za razliku između padeža kretanja i padeža mirovanja u crnogorskom jeziku može da ima veze sa širom pojavom. Ostali slovenski jezici dobro čuvaju staru razliku između padeža cilja i mjesta. Ovu pojavu, smatra autor, treba tumačiti kao strani uticaj.

O metodologiji rada na pravopisu: hrvatska iskustva rad je Lade Badurine. Ona na primjeru hrvatske pravopisne norme razmatra kako se na pravopisnom planu susreću i prepliću različiti tipovi odnosa: 1) pravopisa i jezičke politike, 2) pravopisa i tradicije pismenosti i 3) pravopisa i jezika. Autorka, nakon detaljne analize, zaključuje da bi danas pitanje hrvatskoga pravopisa prije trebalo značiti „promišljanje njegova boljega, spretnijeg (pr)opisa negoli dovođenje u pitanje temeljnih pravopisnih načela i/ili znat-

nije mijenjanje pravopisnih rješenja (što bi, dakako, iziskivalo i mijenjanje pravopisnih navika)“.

Profesorica Rajka Glušica je u ovom zborniku zastupljena studijom *O radu na pravopisu crnogorskog jezika*, u kojoj govori o različitim stavovima prema normiranju crnogorskog pravopisa koji su postojali kod članova Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika. U uvodnom dijelu rada autorka govori o sastavu Savjeta, o pojmu standardizacije, standardnom, književnom i narodnom jeziku. Ona predočava da oko standardnog jezika „mora biti dogovora i konsenzusa jer je to, naprosto, društveni fenomen sa obilježjima elastičnosti, stabilnosti, prestiža i polivalentnosti, sa najmanje tri simboličke funkcije: ujedinjujućom, odvajajućom i funkcijom prestiža“. Razjedinjeni u vezi sa rješenjima koja su data u unaprijed pripremljenom pravopisu, dio članova Savjeta je donio odluku da radi drugu verziju pravopisa. Dalje, prof. Glušica daje detaljne razlike između ove dvije verzije pravopisa, argumentujući ujedno sve mane i prednosti istih. Zaključujući ovu studiju, autorka konstatuje: „Pored razlika u osnovnim polazištima i stavovima među članovima podijeljenog Savjeta očekivali smo da će prevladati razum i naučne činjenice nad mitom, jezička stvarnost i jasna jezička politika budućnosti nad prošlošću. Današnji govornik crnogorskog jezika je obrazovana osoba koja se neće lako odreći pravopisnih navika stečenih kroz višegodišnji obrazovni sistem. Neke crnogorske jezičke crte nepovratno su nestale u vremenu i one pripadaju istoriji crnogorskog jezika, nemoguće ih je vaskrsnuti pravopisnim naređivanjem, neke pak, pripadaju dijalektologiji crnogorskog jezika“.

Svenka Savić donosi rad *Uputstva za standardizaciju rodno osjetljivog jezika*. Autorka daje precizne smjernice i preporuke za upotrebu rodno osjetljivog jezika u tekstovima tako što će se upotrebljavati forme ženskog roda za zanimanja i titule žena svuda gdje postoji mogućnost. Ona zaključuje da oni koji imaju moć nad jezikom mogu usmjeravati jezičku praksu u pravcu bolje vidljivosti žene u javnoj sferi. Radom *Anglicizmi u crnogorskom jeziku* u ovom zborniku se predstavlja Igor Lakić. Govoreći o ovim riječima, autor konstatuje da je broj anglicizama u crnogorskom jeziku mnogo veći nego što to izgleda na prvi pogled. Oni u izvjesnoj mjeri utiču na jezik, kako na leksiku tako i na sintaksu. „U borbi za očuvanje jezika“, naglašava Lakić, „moramo biti svjesni činjenice da potpuni jezički purizam nije moguć i da jezik mora biti otvoren za spoljne uticaje. S druge strane, neselektivno prihvatanje anglicizama, kao i drugih stranih riječi, u situaciji

kada za određeni koncept ili pojam postoji crnogorska riječ, može da dovede do anarhije u jeziku“.

Zagrebački lingvista Ivo Pranjković je u Zborniku zastupljen prilogom *Nepromjenjive riječi i gramatika*. U vrlo konciznom radu, prof. Pranjković problematizuje pitanje „gramatičkog opisa priloga, prijedloga, veznika, uzvika i, posebno, čestica“. Izvodeći zaključke, autor konstatuje „da bi se moglo reći da su značenja, službe i uopće narav velikog broja nepromjenjivih riječi posve ovisni o kontekstu. Te riječi imaju uopćena, gramatikalizirana značenja pa u raznim kontekstima imaju i raznolike službe. Ta raznolikost ide čak tako daleko da i sama pripadnost pojedinoj vrsti riječi može ovisiti o kontekstu. Drugim riječima za povelik broj takvih riječi ne možemo bez konteksta reći čak ni to kojoj vrsti pripada“. On na kraju upozorava da ovim riječima i njihovim službama treba posvećivati više pažnje nego što se do sada činilo.

Krzysztof Feruga i Emil Tokarz u zajedničkom radu *Jezik moliskih Hrvata kao primjer davnog štokavskog sistema* pokazuju da ovaj jezik danas služi kao izvor značajnih lingvističkih informacija. On je sačuvali veliki broj arhaične leksike i gramatičkih oblika koji u otadžbini nijesu korišćeni u dužem vremenskom periodu. Sada se radi na intenziviranju normativnih aktivnosti ovoga jezika. To su ključne teze koje iscrpno predočavaju ova dva autora. Mateusz Warchal u radu o izabranim načinima adaptacije anglicizama u sistem izabranih jezika štokavštine govori o unošenju stranih elemenata i postojanju pravila i procesa po kojima se ono vrši. Ovdje je, prije svega, posmatran sociolingvistički i psiholingvistički kontekst uklapanja ove leksike u štokavski jezički sistem. *Stilske karakteristike u djelima Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova Popovića* je tema koja predstavlja posebno interesovanje profesorice Zorice Radulović. Ističući da su S. M. Ljubiša i M. Miljanov pripadnici onog reda pripovjedača koji su nam u nasljeđe ostavili prozu u kojoj će svaka buduća generacija nalaziti „višak značenja“, autorka se posebno bavila stilističkim komponentama u djelima ove dvojice značajnih crnogorskih pisaca 19. vijeka.

Tatjana Radanović Felberg iz Osla u svom radu *Semiotička konstrukcija vođe na naslovnim stranicama Politike i Pobjede (za vrijeme NATO bombardovanja 1999. godine)* daje, zapravo, odgovore na pitanja kako su *Pobjeda* i *Politika* na svojim naslovnim stranicama koristile identitete Đukanovića i Miloševića, zatim na koji način su semiotička sredstva (fotografije, fontovi, veličina slova i sl.) doprinijela konstrukciji značenja demokrate Mila Đukanovića u podgoričkom i patriote Slobodana Miloševića u

beogradskom dnevnom listu. Ova istraživanja autorka je radila kombinujući teorije socio-kognitivne lingvistike i socijalne semiotike.

Tipologija francusko-srpskih paronima je rad Mihaila Popovića iz Beograda, u kojem on fenomen paronimije posmatra na dvije ravni: na ravni oblika i na ravni značenja. U ovom radu dati su i komentari različitih stepeni sličnosti između francusko-srpskih paronima, a predstavljeni su i uzroci koji uslovljavaju razlike između njih. Lilianna Miodonska se u svom članku bavi dilemama korisnika savremenog srpskog jezika. Govoreći o uticajima drugih jezika na srpski, prije svih, engleskog, ona podvlači da normiranje savremenog srpskog jezika prati Odbor za standardizaciju srpskog jezika. On se aktivno suprotstavlja stvaranju negativnih obrazaca u jeziku. *Silazni akcenti i dužine u bosanskom jeziku – norma i stvarno stanje* rad je koji donosi Zenaida Meco iz Sarajeva. Autorka se u ovom radu bavi odstupanjima od akcenatskih pravila u savremenom standardnom izgovoru bosanskog jezika, prije svega, u govoru medija ali i svih oblika javne komunikacije. Autorka je ova odstupanja pratila kroz pojavu silaznih akcenata izvan prvog sloga i to u riječima stranoga porijekla, zatim neprenošenje akcenata na proklitiku, akcenat refleksa starog dugog jata i drugo.

Zbornik radova koji je rezultat vrlo uspjelog međunarodnog naučnog skupa *Njegoševi dani*, održanog juna 2008. godine, predstavlja odličnu zbirku radova na zadate teme Skupa. Ovaj zbornik je postavio odlične standarde za sve one koji će učestvovati na budućim *Njegoševim danima*, ali, i u tehničkom smislu, i za zbornike koji će pratiti ove skupove. Zbornik nosi pozitivno jezgro iz kojeg isijava integritet naučne misli, univerzalnost duha i nacionalno prepoznatljiv jezički, književni i kulturni identitet, što je dobar osnov i najbolja potvrda da crnogorska duhovna baština ima podršku i priznanje ostalih slavističkih kulturnih centara.

Vesna VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ, Draško DOŠLJAK

AFIRMACIJA NOVIH DOSTIGNUĆA GLOTODIDAKTIKE

(*Individualizacija i diferencijacija u nastavi jezika i književnosti*, Zbornik radova sa Osmog međunarodnog skupa metodičara jezika i književnosti, ur. Julijana Vučo, Biljana Milatović, Filozofski fakultet, Nikšić, 2009.)

Prvi skup metodičara stranih jezika pokrenut je krajem 2000. godine u Nikšiću na inicijativu tadašnjeg dekana, nedavno preminulog, cijenjenog prof. dr Miladina Vukovića i od tada su okupljanja metodičara jezika i književnosti postala redovna. Kako ističu i sami organizatori i urednici skupa, cilj ovih susreta i zbornika koji ih prate jeste „podrška saradnji među kolegama, aktivna pomoć i ohrabrenje u učvršćivanju metodike kao nastavne discipline, značajne kako zbog njene bitne uloge u okvirima istraživanja primijenjene i teorijske lingvistike, tako i zbog izuzetne važnosti na svim nivoima formalnih i neformalnih edukativnih sistema, od predškolskog uzrasta do poslijediplomskih i doktorskih studija“.

Budući da je posljednjih godina u Crnoj Gori stupila na snagu reforma cjelokupnog školskog sistema, kao i reforma univerziteta, razvoj ove u svijetu cijenjene discipline dobija ključnu ulogu u uspostavljanju novih mjerila u različitim aspektima nastavnog procesa, posebno kada je riječ o stranim jezicima, koji su veoma važan činilac uključivanja ovog regiona u savremene tokove evropskog obrazovnog procesa.

Filozofski fakultet u Nikšiću obavezao se da i dalje bude domaćin ovakvih skupova, posebno zbog zamaha koji su filološke studije dobile posljednjih godina. Naime, posljednjih godina Filozofski fakultet u Nikšiću, pored katedara za srpski i ruski jezik i književnost, zatim katedre za engleski jezik i književnost, osnovanih prije više od dvije decenije, postao je bogatiji za još četiri studijska programa jezika i književnosti (crnogorski, italijanski, francuski i njemački jezik) i lektorat za španski, pa je dalja aktivnost Filozofskog fakulteta usmjerena ka odvajanju filoloških studija i formiranju Filološkog fakulteta.

Tema osmog susreta, koji je okupio eminentne metodičare i mlade istraživače iz brojnih univerzitetskih centara Crne Gore, Hrvatske i Srbije bila je individualizacija i diferencijacija u nastavi jezika i književnosti. Radovi prihvaćeni za štampu razmatrali su brojne podteme kao što su uzimanje u obzir individualnih psiholoških činilaca u kreiranju udžbenika, priručnika, izvođenju i evaluiranju nastave, diferencijaciju nastave u homogenim razrednim formacijama i specijalizovanim tipovima škola; akceleracija i retardacija u savladavanju nastavnog programa, kao i rada sa talentovanom djecom. Radovi objavljeni u osmoj monografskoj svesci nikšićkih susreta metodičara osvjetljavaju i probleme unutarrazredne (unutargrupne) individualizacije nastave – alternativnih zadataka, zadataka po samostalnom izboru, korektivnih i pripremnih zadataka za učenike različitih nivoa znanja, preferencije i sl. i pratećim tehnikama. Ovo je bila prilika da se pažnja usredsrijedi i na samostalni rad učenika kao činioca individualizacije, osposobljavanje za samorad i samoučenje, aparaturu individualizacije u udžbenicima, usavršavanje nastavnika, odnosno osposobljavanje nastavnika za individualizaciju i diferencijaciju nastave.

Zbornik *Individualizacija i diferencijacija u nastavi jezika i književnosti* sadrži, pored Riječi urednika, 46 radova stručnjaka i istraživača u oblasti nastave jezika i književnosti iz različitih univerzitetskih centara regiona: Zagreba, Splita, Podgorice, Kotor, Nikšića, Beograda, Kragujevca, Novog Sada, Niša. U Zborniku su svoje radove objavili: Ljubomir Žiropađa: *Može li se individualizacija nastave zasnivati na Gardnerovoj teoriji inteligencije?*, Danijela Segedin: *Implicitne teorije učenika o jezičkoj darovitosti*, Nikolina Božinović: *Nadarenost u području jezika*, Anđelka Ignjačević: *Metakognicija i nastava stranog jezika*, Danijela Kulić: *Primena teorije višestrukih inteligencija u metodici nastave engleskog jezika*, Jasmina Nikčević i Dragan Bogojević: *Empatija kao mogućnost diferenciranog pristupa u učenju stranih jezika*, Vučina Raičević: *Metodičke karakteristike kontingenta učenika kao osnova individualizacije nastave stranog jezika*, Dejan Lalović: *Može li se test sposobnosti čitanja sa razumevanjem sačiniti od novinskih članaka?*, Danijela Prošić – Santovac: *Diversity and differentiation in literacy development*, Sandra Stefanović i Marija Mijušković: *Improvement of quality in the process of education through individualisation*, Ljiljana Bajić: *Svesne aktivnosti i samoradnja u nastavi književnosti*, Jelena Stefanović, Saša Glamočak: *Rodni aspekt u nastavi srpskog jezika u osnovnoj školi - opažanje učenika i učenica*, Zona Mrkalj: *Diferencirani pripremni zadaci za istraživačko i problemsko proučavanje književnih teksto-*

va, Jelena Filipović: *Model jezičke podrške za srpski kao jezik obrazovanja za romsku decu iz readmisije i interno raseljenu romsku decu*, Dijana Vukčević: *Kooperativno učenje u funkciji diferencijacije nastave maternjeg jezika*, Ksenija Končarević: *Funkcija individualizacije i diferencijacije u udžbeniku stranog (ruskog) jezika (pregled konstrukcijskih rješenja)*, Miodrag Pavlović: *Individualizacija rada učenika u srednjoškolskim udžbenicima i priručnicima nastave književnosti*, Julija Nenezić i Marijana Kiršova: *Aparatura individualizacije i diferencijacije u visokoškolskim udžbenicima stranog jezika*, Deja Piletić: *Mjesto novinskog naslova u udžbenicima italijanskog jezika*, Radmila Lazarević: *Značaj upotrebe rečnika u nastavi stranog jezika*, Ljiljana Marković: *Japanski na univerzitetskim studijama*, Anđelka Mitrović: *Strategije čitanja u nastavi arapskog jezika*, Gordana Bojičić i Olivera Popović: *Jezička laboratorija kao centar samostalnog rada u nastavi italijanskog jezika i književnosti*, Marina Novogradec: *Strategije pisanja u teoriji i praksi učenja i usvajanja stranoga jezika*, Mila Samarđžić: *Individualizacija u nastavi prevođenja*, Dragana Spasić: *Individualizacija u nastavi gramatike engleskog jezika*, Saša Moderc: *Usvajanje italijanskog jezika i semantika člana*, Biljana Milatović: *Didaktičko-metodičke vrijednosti igre u nastavi stranih jezika*, Dušanka Popović: *Nastava jezika u devetogodišnjoj osnovnoj školi*, Julijana Vučo: *Koncepcija završne evaluacije u dvojezičnoj nastavi – od mogućnosti ka potrebama*, Miloš D. Đurić: *Faktori akceleracije i retardacije prilikom dekodiranja kompresije engleskih složenica u diskursu elektrotehnike i medicine*, Mirjana Kovač i Nina Sirković: *English for scientific purposes – developing the desire to speak*, Milica Mirić: *Francuski jezik za farmaceutsku svrhu: problemi i perspektive*, Amela Lukac-Zoranić: *Upotreba vizuelnih sredstava na času poslovnog engleskog jezika*, Danijela Đorović: *Elektronski korpusi u nastavi jezika struke. Različite aktivnosti za različite učenike*, Neda Donat: *Korišćenje kompjutera u individualizaciji i diferencijaciji nastave jezika*, Julija Jaramaz: *Samostalni rad učenika kao bitan činilac individualizacije i faktori koji utiču na osposobljavanje za samorad i samoučenje*, Kajoko Jamasaki: *Poetska radionica: integracija ličnog i zajedničkog doživljaja poezije*, Ana Milovanović: *Stvaralačka nastava književnosti – osposobljavanje učenika za samostalno učenje*, Ljiljana Banjanin: *Individualizacija nastave jezika kao L2 u svjetlu reformisanih studija*, Tatjana Paunović i Slobodanka Kitić: *Individualizacija u nastavi i ocenjivanju jezika i jezičkih disciplina*, Biljana Radić-Bojanić i Jagoda Topalov: *Stavovi studenata na*

anglističkim studijama u Novom Sadu i Marija Knežević: Izborni kursevi na Studijskom programu za engleski jezik i književnost.

Urednice su izrazile zadovoljstvo što se skup metodičara u Nikšiću afirmisao među kolegama i postao željno očekivana godišnja prilika za razmjenu ideja, odmjeravanje dostignuća i dobijanje novih saznanja iz oblasti ove važne naučne discipline, a raduje ih i činjenica da organizacija ovakvog skupa doprinosi i afirmaciji Filozofskog fakulteta u Nikšiću kao ozbiljne naučno-istraživačke institucije kojoj je izdanje monografskih svesaka koje prate susrete metodičara postala redovna izdavačka djelatnost i koja okuplja eminentne stručnjake i mlade istraživače iz regiona pružajući im priliku da razmotre brojne mogućnosti saradnje i organizacije novih projekata.

Olivera POPOVIĆ

HRONIKA

DEVETI SKUP METODIČARA NASTAVE JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI

Deveti međunarodni skup metodičara nastave jezika i književnosti održan je 1. i 2. oktobra 2009. godine u Nikšiću, u organizaciji Instituta za jezik i književnost Filozofskog fakulteta iz Nikšića, uz finansijsku pomoć Američke ambasade u Podgorici. Prateći tradiciju dugu devet godina, tokom kojih su eminentni metodičari razmjenjivali stavove i iskustva na polju nastave i učenja stranih jezika, i ove godine je pred učesnike postavljena veoma aktuelna i provokativna tema: *Autonomija učenika i nastavnika u učenju i nastavi jezika i književnosti*. Skup predstavlja logičan slijed prethodne konferencije održane u junu 2008. godine, na kojoj se govorilo o individualizaciji i diferencijaciji u nastavi jezika i književnosti.

Ukazujući na odnos između autonomije, motivacije za učenje i stepena samopouzdanja učenika, mnoga istraživanja pokazala su da je razvijanje te društveno poželjne osobine moguće samo pod uslovom da je i sam nastavnik autonoman u svom profesionalnom djelovanju i spreman da njeguje partnerski odnos sa svojim učenicima. Više od šezdeset prijavljenih učesnika iz Crne Gore, Srbije, Hrvatske, Makedonije i Slovenije prijavilo je svoje diskusije o autonomiji učenika i nastavnika u nastavi jezika i književnosti.

Otvarajući konferenciju, dekan Filozofskog fakulteta u Nikšiću, prof. dr Blagoje Cerović izrazio je zadovoljstvo što se ovaj vid skupa afirmisao među nastavnicima stranih jezika u regionu i obećao organizovanje desetog, jubilarnog skupa, u junu 2010. godine. Nakon uvodne riječi dekana, učesnike je u ime organizatora pozdravila i prof. dr Julijana Vučo, napomenuvši da organizatore posebno raduje podatak da je broj učesnika iz godine u godinu sve veći, a posebno broj mladih stručnjaka, što predstavlja izuzetan doprinos razvoju metodike nastave stranih jezika i književnosti.

Tokom dva dana održavale su se radne i zanimljive paralelne sesije, tokom kojih su nastavnici imali priliku da razmijene svoja mišljenja i daju

odgovore na neka od aktuelnih pitanja u vezi sa pojmom autonomije u nastavi i učenju stranih jezika: da li je i na koji način evaluirao sam pojam autonomije kada je učenje jezika u pitanju, shodno široko prihvaćenom konceptu doživotnog obrazovanja; koji su osnovni uslovi za razvijanje autonomije učenika i nastavnika i da li ih sistemi obrazovanja pružaju; na kom nivou su ti uslovi najpovoljniji: na nivou jezičke politike škole, u pogledu uvođenja inovativnih postupaka u nastavu, na nivou organizacije nastave, u pogledu izbora udžbenika i drugih materijala za učenje i nastavu, u izboru načina i frekvencije evaluacije itd; kakvo profesionalno obrazovanje i stručno usavršavanje omogućuju nastavnicima jezika da se i sami razvijaju kao autonomne (profesionalne) ličnosti?

Konferenciju karakteriše velika raznolikost predstavljenih radova. Učesnici, ali i brojni slušaoci koji su prisustvovali prezentacijama, imali su priliku da prošire svoja saznanja o autonomiji učenika i nastavnika putem teorijskih izlaganja, ali i putem mnogobrojnih empirijskih istraživanja obavljenih sa učenicima stranih jezika na svim nivoima: od osnovnoškolskog do univerzitetskog nivoa.

Na skupu su učestvovali: Draginja Jeftić: *Learner Autonomy in the Classroom*; Ljiljana Đurić: *Pojam autonomije učenika stranih jezika u francuskoj glotodidaktičkoj literaturi*; Danijela Đorović: *Nastavnik kao istraživač sopstvene prakse: šta o Olrajtovim principima eksplorativne prakse misle naši nastavnici*; Mirjana Dukić i Danijela Šegedin: *Spremnost za autonomiju: ispitivanje učeničkih vjerovanja*; Ksenija Končarević: *Instruktivni tekst udžbenika stranog jezika kao sredstvo stimulisanja autonomije učenika u nastavnom procesu*; Predrag Novakov: *Bolonjski proces i autonomija učenika i nastavnika – pojedina iskustva*; Sandra Mardešić: *Primjena portfolija u razvoju nastavničkih kompetencija studenata stranih jezika*; Olivera Popović: *Autonomija studenata i univerzitetska nastava*; Biljana Đorić-Francuski i Milica Prvulović: *Britanske studije: isti sadržaj dva stanovišta*; Gordana Bojičić: *Autonomija u učenju i nastavi stranih jezika na univerzitetskom nivou*; Jelena Stefanović: *Autonomija nastavnica i nastavnika u uvođenju rodne perspektive u nastavu srpskog jezika u osnovnoj školi*; Saša Glamočak: *Nastava srpskog jezika i čitalačka pismenost*; Zona Mrkalj: *Autonomija nastavnika srpskog jezika u svetu nastavničkih kompetencija*; Lidija Vukčević: *Kreativnost i autonomija učenika u nastavi lektire*; Radoje Simić: *Poboljšanje nastave morfologije srpskog jezika uvođenjem uprošćenijih klasifikacija u imeničkoj i glagolskoj fleksiji*; Jelena Jovanović: *Preciziranje nekih sintaksičkih termina i pojmova u škol-*

skim gramatikama - mogućnost poboljšanja nastave sintakse; Jelena Basta: Autonomija u učenju stranog jezika: zajedničko učenje; Nikolina Božić: Poticanje autonomnog učenja kroz implementaciju adekvatnih strategija učenja stranoga jezika; Ljubomir Žiropađa: Porodična sredina i intrinzična motivacija; Miroslav Kuka i Bojo Kolondžovski: Deskripcija značenja i uloge interesovanja u edukacionom procesu i njegova faktorska zasićenost; Yvonne Vrhovac i Vedrana Berlengi: Nastavnikove uloge pri razvijanju učenikove samostalnosti – razmišljanja nakon uporabe hrvatske varijante Europskog jezičnog portfolija (EJPa); Vedrana Berlengi: Kako učenici prihvaćaju europski jezični portfolio u hrvatskim školama; Jelena Mihaljević-Djigunović i Yvonne Vrhovac: Stavovi kao indikatori učenikove samostalnosti u učenju stranog jezika – prikaz rada s europskim jezičnim portfolijom; Danijela Prošić-Santovac: Autonomija učenika i nastavnika u sistemu obrazovanja u Srbiji; Jasmina Nikčević i Dragan Bogojević: Autonomija nastavnika i učenika u nastavi francuskog jezika; Marija Mijušković: Learner Strategies in the Second Language Classroom; Ivana Zorica: Samoevaluacija i poimanje greške u nastavi stranog jezika; Mirjana Kovač i Nina Sirković: Modeli govorne proizvodnje; Julija Nenezić i Marijana Kiršova: Visokoškolski udžbenik i potreba studenata za autonomijom u učenju; Jelena Otašević: Specifičnosti studijskih programa za jezike struke; Snežana S. Baščarević: Tumačenje književnog dela u nastavi; Ana Stišović Milovanović: Od književnog teksta ka estetičkom predmetu; Ljiljana Bajić: Svesna aktivnost i samoradnja u nastavi književnosti; Milutin Đuričković: Novi pristup u učenju i nastavi književnosti za decu; Miodrag Pavlović: Autonomnost nastavnika prilikom izbora vanprogramskih književnoumetničkih tekstova za čitanje i obradu; Dijana Vučković: Čitanje u nastavcima u prvom ciklusu osnovne škole – izbor i tumačenje teksta; Branka Jakšić-Provči: Stilska sredstva u programiranoj nastavi; Vukosava Živković: Autonomni procesi percepcije poetskog jezika; Blagota Mrkaić: Osvrt na film u nastavi maternjeg jezika; Daniela Tamo: Active learning – a helpful means for the active participation of the students; Mila Samardžić: Razvijanje autonomije studenata u sticanju prevodilačke kompetencije; Deja Piletić i Radmila Lazarević: Predlog udžbenika za vježbe prevodenja s italijanskog jezika na višim godinama studija; Julijana Vučo: U procepu između tradicionalnog i “alternativnog ocnjivanja”. Ima li autonomije na prijemnom ispitu?; Cvijeta Brajičić i Lejla Dizdarević: Motivacija strane publike u učenju italijanskog jezika: od opšte kulturne motivaacije do novih motivacionih faktora; Marina Novo-

grader: *Razvijanje učenikove samostalnosti na satu engleskog jezika*; Jasmina Đorđević: *May I decide how much English I need, my dear teacher?*; Nadežda Silaški: *Engleski jezik struke i analiza žanra na primeru reklamnog oglasa*; Tatjana Glušac: *Developing Learner Autonomy in Teaching Writing in English as a Foreign Language*; Vera Savić: *Developing Student and Teacher Autonomy in Content-Based Instruction of English for Specific Purposes*; Jelena Danilović: *Learner Autonomy at Tertiary Level: Exploring the Beliefs of Serbian ELF Learners*; Magda Pašalić i Tania Blažević: *Uloga kompjuterskih tehnologija i interneta u procesu povećanja učeničke samostalnosti u nastavi stranih jezika*; Valentina Tanjević i Raba Hodžić: *Mogućnosti učenja jezika na daljinu*; Maria Teresa Albano: *Značaj interneta u učenju stranog jezika*; Maja Miličević i Tanja Samardžić: *Korpusi kao sredstvo za postizanje autonomije u učenju stranog jezika*; Ana Vujović: *Neki primeri samostalnog učenja stranog jezika uz pomoć savremenih medija*; Saša Moderc: *Internet kao pomoćno sredstvo u samostalnoj evaluaciji*; Jelena Drljević: *Uloga informatičkog jezičkog materijala u razvoju autonomnog učenja italijanskog jezika*; Jovica Mikić: *Izrada projekata kao kombinacija zajedničkog i samostalnog rada*; Ljiljana Marković i Zorica Prnjat: *Upotreba veb resursa u projektnom radu: primer razvoja autonomije učenika u okviru nastave stranog jezika struke*; Miloš D. Đurić: *Primena kompjutera i televizije u učenju engleskog jezika za specifične svrhe i opšteg engleskog jezika – autonomija nastavnika i studenata*; Biljana Milatović: *Aktivnosti za razvijanje autonomije učenika*; Slobodanka Kitić: *Izazov autonomije učenika*.

U pripremi je zbornik radova *Autonomija učenika i nastavnika u učenju i nastavi stranih jezika i književnosti*, koji će obuhvatiti radove svih stručnjaka i istraživača na polju nastave jezika i književnosti koji su uzeli učešće na ovom skupu.

Naučni skup je sa jedne strane, kao i prethodnih godina, predstavljao idealnu priliku za saradnju, razmjenu iskustava, ali i pomoć među nastavnicima jezika i književnosti, dok je sa druge strane pomogao afirmaciji metodike nastave, koja u svijetu predstavlja izuzetno cijenjenu i bitnu naučnu disciplinu. Filozofski fakultet je još jednom opravdao ulogu ozbiljne naučno-istraživačke institucije koja prati i promovise savremene tokove ne samo u glotodidaktici, već u metodici nastave uopšte.

Gordana BOJIĆIĆ

PETA MEĐUNARODNA KONFERENCIJA ANGLISTA NA FILOZOFSKOM FAKULTETU U NIKŠIĆU

Konferencije anglista značajni su događaji ne samo za nastavnike Studijskog programa za engleski jezik i književnost, za koje ovo okupljanje predstavlja priliku da preispitaju svoja naučna dostignuća i uporede ih sa onim što postižu kolege iz cijelog svijeta, obogate svoje biblioteke i znanja najaktuelnijim pitanjima iz oblasti anglistike, već i za Filozofski fakultet i Univerzitet Crne Gore, koji se afirmišu kao ozbiljne naučno-istraživačke institucije spremne za promjene i izazove koje novo vrijeme donosi.

Peta međunarodna konferencija anglista održana je u periodu od 3. do 5. septembra 2009. godine sa temom *Konstrukcija, dekonstrukcija, rekonstrukcija (Construction, Deconstruction, Reconstruction)*. Više od pedest naučnika sa renomiranih evropskih univerziteta prijavili su radove iz oblasti jezika, književnosti, kulture i metodike nastave. Počasni gost na ovoj konferenciji bio je Džefri Lič, ime koje je dobro poznato svakome ko se bavi lingvističkim izučavanjima, naučnik bez čijeg uticaja gotovo nije moguće zamisliti nijedan naučni rad naših saradnika, a koji je otvorio konferenciju izlaganjem na temu *Style on the Move: How English Grammar is Changing*. U prepunoj Svečnoj sali Filozofskog fakulteta srdačno je pozdravljen kako od strane saradnika, tako i studenata koji su zbog njega nešto ranije prije početka novog semestra stigli u Nikšić svjesni činjenice da im je to možda jedinstvena prilika da se upoznaju sa proslavljenim profesorom Ličom. Počasna govornica na ovom skupu bila je i prof. dr Sanja Nikčević, profesorica književnosti na Sveučilištu u Osijeku, koja je svojim studijama iz oblasti teatrologije napravila istorijski pomak u izučavanju anglo-američke i hrvatske drame.

Prvog dana konferencije nakon uvodnog predavanja učesnici su rezultate svojih istraživanja predstavili u odvojenim sesijama, tako da su u okviru jezičkih sesija „koplja ukrstili“ Radmila Šević, Viktor Ristani, Gentjana Taraj, Brankica Bojović, Bledar Toska, Tatjana Marković, Miloš Đurić i

Biljana Čubrović koji su raspravljali o rastavnim veznicima, kolokacijama u engleskom jeziku, analizi diskursa i njenom značaju za podučavanje budućih profesionalnih prevodilaca.

Književne sesije bile su veoma interesantno koncipirane, pa ne čudi činjenica da se za iste tražilo mjesto više u salama u kojima su svoje radove predstavili Petar Penda i Željka Babić sa Univerziteta u Banja Luci, Nađežda Stojković, Milena Kostić i Vesna Lopičić sa Univerziteta iz Niša, Ljiljana Mijanović iz Nikšića, kao i Armela Panajoti i Manjola Nasi koje su ovom prilikom prvi put gostovale na ovim prostorima. Raspravljalo se o ideologiji u čuvenom staroengleskom spjevu *Beovulf*, engleskoj poeziji poslije Drugog svjetskog rata, o konstruisanju filosofije Džozefa Konrada, T. S. Eliot i savremenim američkim pjesnicima, a posebno osvježenje bila je prezentacija Natlije Kaloh Vid sa Univerziteta u Mariboru koja se bavila dekonstrukcijom holivudskog mita u filmskoj adaptaciji Nabokovljevog kontroverznog romana *Lolita*.

Liza Haršberger, Ljiljana Šikmanović i Kozeta Hisi čije je polje interesovanja metodika nastave, iznijele su svoje stavove o savremenim tendencijama u ovoj oblasti koja je sve aktuelnija, govoreći na temu savremene nastave engleskog jezika kako u zapadnoj Evropi, tako i u Albaniji i kod nas, na Univerzitetu Crne Gore.

Veoma inspirativnim predavanjem prof. dr Sanja Nikčević na temu anglo-američke drame u preprunoj Svečnoj sali Filozofskog fakulteta započet je drugi, još dinamičniji, radni dan konferencije tokom kojeg su svoja mišljenja o savremenim tendencijama po pitanju izučavanja engleskog jezika predstavili Branka Živković, Danica Pirsl, Danijela Hasa, Leonora Lummezi, Špresa Delija, Viktor Ristani, Milica Vuković i Nataša Kostić. Tatjana Bijelić, Jasna Poljak Rehlicki, Iris Klosi, Vesna Bratić i Savo Kostić raspravljali su o različitim pitanjima u vezi sa engleskom i američkom književnošću (od feminističkih pitanja zastupljenih kod nekoliko savremenih engleskih pjesnikinja, preko dekonstrukcije savremene američke drame, pa sve do pitanja dekonstrukcije muškog identiteta kod Sema Šeparda).

Posljednji dan konferencije bio je u znaku dobrog raspoloženja i inspirativnih rasprava koje su se odnosile na savremene tendencija u izučavanju metodike nastave engleskog jezika. Biljana Naumovska, sa Univerziteta u Skoplju, govorila je na temu *Teacher Language – Focused Feedback on L2 Writing*, Draginja Jeftić sa Univerziteta Crne Gore o rekonstrukciji strategija podučavanja u učionici, a Radmila Bodrić o metodama u nastavi koje treba primjeniti u radu sa darovitim učenicima. Konferenciju su zatvorili

Frosina Kirdeti i Lavdoš Malaj sa Univerziteta u Vlora radom na temu *The Composition of an Argumentative Text in Foreign Language From Albanian Students*.

Organizatore ovih skupova raduje činjenica da je Univerzitet Crne Gore za kratko vrijeme dobio svoje sigurno mjesto na kojem se mogu razmijeniti iskustava ne samo sa kolegama iz regiona već i iz cijele Evrope pa i svijeta, kao i da je vrijednost ovih okupljanja spoznala i čuvena izdavačka kuća Cambridge Scholars Publishing iz Velike Britanije koja, uz Filozofski fakultet, svake godine izdaje monografije odabranih radova koje postaju sve dragocjeniji izvori znanja kako naučnim radnicima tako i studentima filoloških studijskih programa na univerzitetima. Sa ponosom možemo reći da je biti učesnik ovih konferencija ne samo veoma korisno, već postaje i stvar prestiža u savremenom svijetu anglističkih istraživanja.

Milena MRDAK-MIĆOVIĆ

DRUGI MEĐUNARODNI SLAVISTIČKI SKUP
NJEGOŠEVI DANI

Na Cetinju 27, 28. i 29. avgusta 2009. god. održan je Drugi međunarodni naučni skup *Njegoševi dani* u organizaciji Univerziteta Crne Gore, Instituta za jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Nikšiću i Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti. U gradu pod Lovćenom okupio se veliki broj stručnjaka iz oblasti jezika, književnosti, istorije i kulture iz različitih naučnih centara: Osla, Krakova, Katovica, Sofije, Pariza, Skoplja, Ljubljane, Zagreba, Rijeke, Sarajeva, Novog Sada, Beograda, Podgorice i Nikšića. Cilj manifestacije je bilo promovisanje naučno utemeljene interpretacije Njegoševog stvaralaštva, crnogorske i ostalih južnoslovenskih književnosti, jezika i kultura što podrazumijeva njihovo komparativno, interkulturalno i interdisciplinarno proučavanje. Pokrovitelji skupa bili su Vlada Crne Gore, Univerzitet i Filozofski fakultet u Nikšiću.

Skup su na svečanom otvaranju u Vladinom domu pozdravili: predsjednik Crne Gore Filip Vujanović, prof. dr Sreten Škuletić, ministar prosvjete i nauke Vlade Crne Gore, akademik Predrag Miranović, rektor Univerziteta Crne Gore, prof. dr Blagoje Cerović, dekan Filozofskog fakulteta u Nikšiću, potpredsjednik prijestonice Cetinje Radivoje Adžić i predsjednik Organizacionog odbora naučnog skupa doc. dr Tatjana Bečanović.

Pozdravivši sve prisutne, predsjednik Crne Gore Filip Vujanović istakao je Njegoša kao značajnu ličnost jedne epohe „u odnosu na koju se mjere sve vrijednosti“. Dinastija Petrovića stvarala je i čuvala slobodu i nezavisnost Crne Gore, a Njegoš, kao jedan od vladara i vladika, za Crnu Goru je isto što i Homer za Grke ili Gete za Njemce, istakao je Filip Vujanović.

Manifestacija *Njegoševi dani* je samo jedan od načina da se odgovori na stalnu potrebu za traganjem i istraživanjem o Njegošu te su pokrovitelji i organizatori skupa prepoznali njen značaj, naglasio je Sreten Škuletić, ministar prosvjete i nauke.

Rektor Univerziteta Crne Gore, akademik Predrag Miranović, podsjetio je da Filozofski fakultet ima status najstarije visokoškolske institucije u Crnoj Gori i da je ova manifestacija prepoznata kao događaj koji ima državni značaj i nacionalni interes. Njenim njegovanjem Crna Gora će se aktivnije uključiti u slavističke tokove i omogućiti razvoj montenegristike.

Prisutnima se obratio prof. dr Blagoje Cerović, naglašavajući da institucija na čijem je čelu ima obavezu da otvara naučnu raspravu o najvažnijim pitanjima historiografije, lingvistike, nauke o književnosti, filozofije, sociologije i psihologije.

U ime grada domaćina prisutne je pozdravio Radivoje Adžić izražavajući zadovoljstvo što se jedan prestižni naučni skup međunarodnog karaktera održava u istorijskom centru Crne Gore.

Doc. dr Tatjana Bečanović je u ime Organizacionog odbora naučnog skupa upoznala prisutne sa provokativnim temama o kojima će se govoriti: inkarnacije i simboli zla u književnom tekstu, crnogorski jezik i njegov prapovis, balkanski nacionalizmi i naravno, Njegoš, kao osobena i fascinantna sublimacija svega toga. Ona je istakla da je cilj naučnog skupa „oprati Njegoša od nacionalističke prljavštine i pretvoriti ga u simbol interkulturalnog dijaloga i tolerancije“.

Ovoga puta je rad skupa bio organizovan u tri sekcije: jezičku, književnu i istorijsku što je pokazalo da se istraživačko polje naučnog skupa proširuje i na druge, dodirne naučne discipline.

Sava Damjanov, profesor Univerziteta u Novom Sadu, na plenarnoj sjednici je imao izlaganje na temu *Satanina biblioteka*, čime je otvorena priča o književnosti i Satani koji ima različite maske od kojih je jedna i kultura.

O prvim vijestima o Njegošu u slovenačkoj štampi 19. vijeka govorio je veliki poznavalac Njegoševog stvaralaštva profesor Vladimir Osolnik. Fahrudin Rizvanbegović, profesor i prodekan sarajevskog fakulteta, izlagao je na temu *Dijabolizacija u „Gorskom Vijencu“*, a Vesna Vukićević-Janković je sa stanovišta semiotičkog proučavanja teksta govorila o pjesmi *Noć skuplja vijeka*.

Diskusije o Njegoševim djelima, a naročito *Gorskom vijencu*, imale su zaključak da se njegova ličnost i djelo ne smiju zloupotrebljavati u vjerske, naučne, nacionalne i političke svrhe i da se autor ne smije izjednačavati sa „autorskim ja“ ili stavovima književnog lika koji je fiktivna tvorevina koja pripada svijetu narativnog teksta. Zenaida Meco je primjetila da su mlađe generacije oslobođene predrasuda i istorijskog tereta nacionalizama te da su spremnije da književni tekst proučavaju isključivo sa naučnog stanovišta.

Bilo je riječi i o načinima čitanja i proučavanja Njegoša: Lidija Vukčević: *Dvije studije o Njegošu (Intertekstualnost, dekonstrukcija i kanon u studijama „Njegošu“ I. Sekulić i „Legenda o Njegošu“ M. Đilasa)* i Dušan Marinković: *Desničino čitanje Njegoša*. Zaključak prisutnih je bio da se Njegoš može i mora iznova čitati i da svako novo „čitanje“ stvara potpuniju i precizniju interpretaciju njegovog stvaralaštva.

U diskusijama je pokrenuto i pitanje nacionalnih književnosti, tj. pripadanja pojedinih pisaca nacionalnim književnostima, pri čemu je Vladimir Osolnik zaključio da je pojam „nacionalna književnost“ više nacionalna nego književno-naučna kategorija te da: mjesto rođenja, jezik, vjera pa čak i subjekt o kome se govori često „opredjeljuje“ nekog pisca i mimo njegove volje.

Bilo je i učesnika koji su izabrali teme koje se nijesu direktno odnosile na Njegoševo stvaralaštvo.

Tako je Dorota Gil, prof. sa Krakovskog univerziteta govorila o kulturi kao sinonimu zla, o manihejskoj paradigmi filozofije zla i fantazmatima zla u refleksiji slovenskih pravoslavnih mislilaca. O maskama đavola i strategijama iskušavanja „poštenog čovjeka“ u defanzivnim modelima slovenskih književnosti i kultura govorio je Lech Miodynski (Katovice). On je govorio o figurama-maskama (lažni spasilac, licemjerni majstor, vjerolomni saveznik, stražar riznice, asketa-fanatik, autoritet-otpadnik i sl.) usklađenim sa realnim uzrokom nastajanja određene figure, strategijom iskušavanja (lažno obećanje, pozitivno vrednovanje objekta, sakralizacija profanog i sl.) kao i mehanizmima kulturnog protivdejstvovanja datom liku zla na primjerima iz poljske, crnogorske, srpske, makedonske, ruske književnosti i kulture. Obrazac opisa je predstavljen u obliku skice i može se modifikovati zavisno od konkretnog nacionalnog i istorijskog konteksta. O temi zla govorila je i Vesna Mojsova-Čepiševska (Skoplje) govoreći o transformacijama nečastivog. Tatjana Bečanović (Nikšić) govorila je o inkarnacijama i simbolima zla u romanima Miodraga Bulatovića navodeći niz primjera s posebnim osvrtom na roman *Ljudi sa četiri prsta* primjenjujući semiotički pristup narativnom tekstu. Posebno je naglasila da umjetnički prostor nikad nije identičan realnom već da poprima metaforičku i simboličku funkciju te da se u izvrnutom i grotesknom svijetu romana likovi ponašaju satanski jer se sam Pakao zajedno sa Đavolom preselio na zemlju. Da su kodifikacija i jezika i književnosti semiotički procesi naglasio je Maciej Czerwinski (Krakov).

Tema đavola je neiscrpna kada je riječ o halucinacijama Lada Tajovića, junaka Lalićevih romana. O tome je govorio profesor Naume Radičeski (Skoplje). Ljiljana Pajović-Dujović (Nikšić) obradila je temu *Polisemičnost i funkcionalnost motiva prodaje duše đavolu u usmenom i pisanom tekstu* i u detaljnom izlaganju navela je niz primjera i načina obrade ovog motiva (u narodnoj književnosti i pisanim tekstovima - Simo Matavulj). Ni književni rod drame nije bio zapostavljen. Sava Anđelković (Sorbona) imao je izlaganje na temu *Nacionalni identitet i dramski autor (ratni sukobi 1991–1999. u balkanskoj drami)*.

Vidimo da su teme inkarnacije i simbola zla u književnom tekstu i kulturi bile inspirativne i provokativne za analizu kako na primjerima iz crnogorske književnosti, tako i na primjerima iz drugih južnoslovenskih i uopšte slovenskih književnosti i kultura.

Paralelno sa sekcijom za nauku o književnosti i kulturi tekla je i sekcija o jeziku.

Na plenarnoj sjednici Norveški akademik Svein Monesland govorio je na temu: *Od politike do jezika ili obrnuto* Istakao je da svaki standardni jezik mora biti normiran, obično od strane državnih institucija. Pokazalo se, međutim, da u mnogim slučajevima „ekstremno normiranje“ nije uspjelo, pa čak nanijelo štetu. „Ekstremno“, nametnuto normiranje bez oslonca u živoj jezičkoj praksi, iz političkih ili nacionalističkih razloga, nije dobar način da se jedan književni jezik kodificira. To pokazuje komparativna analiza nekih takvih slučajeva.

O toponimima u Njegoševim djelima govorio je Božidar Šekularac (Podgorica). Draško Došljak (Nikšić) govorio je o dinastiji Petrovića u svijetlu antroponimije, a Najda Ivanova (Sofija) o jezičkoj standardizaciji i prevodu *Gorskog vijenca* i njegovoj recepciji u Bugarskoj u 19. vijeku.

Vrlo značajno pitanje je bilo i crnogorski pravopis. O toj problematici govorili su Rajka Glušica i Igor Lakić članovi Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika. Profesorica Glušica je u radu *O prvom zvaničnom crnogorskom pravopisu* ukazala na glavne metodološke i konceptijske pogreške u tom pravopisu, dok je Igor Lakić u radu *Putevi i stranputice u standardizaciji crnogorskog jezika* govorio o postupku kojim je dobijen novi pravopis i takođe ukazao na brojne propuste i u postupku i u pravopisu. Prisutni su povodom ove rasprave naglasili važnost medija koji će odigrati odlučujuću ulogu prilikom prihvatanja ili neprihvatanja predloženih izmjena. Svenka Savić (Novi Sad) obradila je vrlo korisnu temu: *Analiza diskursa akademskih preporuka – predlog normiranja*. Naglasila je nedovoljnu

savjesnost prilikom sastavljanja ovog dokumenta koji se zasniva na određenim kriterijumima (vrijednosti, afiniteta, sposobnosti) koji moraju biti (a najčešće nijesu) proizvod objektivnog stava. Gošća iz Sarajeva Zenaida Meco bavila se komparativnom sintaksom bosanskog, crnogorskog, hrvatskog i srpskog jezika i ukazala na sličnosti, razlike i nedostatke gramatika. Ljiljane Šarić iz Osla je prezentovala svoj rad na temu: *Kognitivna semantika i prefiksi* u kojem je ukazala na neke teme značajne za analizu prefiksa i kako se na njih mogu primijeniti postavke kognitivne lingvistike. Naglasak je na homonimnom pristupu analizi prefiksa i njegovim nedostacima, takozvanim značenjski praznim prefiksima, te značaju uvida u dijahronijske procese u razradi semantičkih mreža za prefikse.

I posljednjeg dana zasijedala je sekcija za nauku o jeziku na kojoj su predstavljani radovi Iva Pranjковиća iz Zagreba koji je govorio o komunikacijskim aspektima gramatičkog opisa i Lade Badirine iz Rijeke koja je govorila o hrvatskoj interpunkciji – i načelno i konkretno (sa osvrtom na srpska i crnogorska iskustva) U radu se uvodno razmatraju načela na kojima se može zasnivati interpunkcijska norma (strukturno, logičko-semantičko i ritmo-melodijsko), a potom se posebna pažnja posvećuje logičko-semantičkoj interpunkciji, koja je od *Pravopisa hrvatskosrpskoga/srpskohrvatskoga književnoga jezika* iz 1960. godine prisutna i u hrvatskoj, i u srpskoj, a potom – posljedično – i u crnogorskoj pravopisnoj normi. Mihaela Matešić iz Rijeke je govorila o uzusu i normi sa gledišta gramatike.

Na Drugom međunarodnom naučnom skupu *Njegoševi dani* bili su prisutni i istoričari jer historiografska priča o Njegošu nije okončana. Prostor je zauzela i tema o balkanskim nacionalizmima XX vijeka jer su mnogi od njih neopravdano imali uporište i u djelu Petra II Petrovića Njegoša. Živko Andrijašević (Nikšić) je govorio o Njegoševim političkim idejama. Đorđe Borozan (Podgorica) je govorio o aktuelnoj temi: *Balkanski nacionalizmi XX vijeka u vizijama nacionalnih i političkih elita*. A o kosovskom mitu u političkim koncepcijama XX vijeka govorio je Zvezdan Folić.

Drugog dana naučnog skupa prisutni su imali priliku da vide prezentaciju slavističkih katedara i instituta poljskih Univerziteta u Krakovu i Katowicama. Kroz power point prezentaciju i putem bogatog propratnog materijala prisutni su se mogli upoznati sa organizacijom i prednostima studiranja i usavršavanja na krakovskom univerzitetu koji je drugi po starosti u centralnoj Evropi, a najstariji u Poljskoj. Univerzitet koji ima viševjekovnu tradiciju i bogato iskustvo mjesto je gdje se trenutno obrazuje preko 45 hiljada studenata na 15 fakulteta po bolonjskom sistemu. Poljska je predstav-

ljena kao zemlja dinamičnog razvoja sa mnogim univerzitetskim centrima koji su savršen spoj dostojanstvenosti prošlih vjekova i izazova modernog doba.

Učesnici Skupa su govorili o njegovom značaju, pohvalili su organizaciju i izrazili nadu da će on prerasti u veoma ozbiljan naučni skup sa tradicijom, što i zaslužuje s obzirom na svoje ime. Prisutni su mogli uživati i u koncertu čuvenog crnogorskog pijaniste Borisa Kraljevića koji je bio održan u Vladinom domu za učesnike Skupa, ali i za građane. Posljednjeg dana zajednički su posjetili Njegoševu rodnu kuću na Njegušima, Mauzolej na Lovćenu i Bokokotorski zaliv što je bila prilika da se bolje upozna Crna Gora, ali i da se razmijene iskustva i znanja.

Ohrabren kritikama onih koji se ne bave naukom i pohvalama renomiranih stručnjaka, Organizacioni odbor odlučuje da se i ove godine održe *Njegoševi dani* jer nauka u Crnoj Gori treba da ima značajan prostor, prostor oslobođen negativnih *-izama*, prostor koji njeguje tradiciju i vrijednosti, a traži usavršavanje, inovacije i međunarodnu saradnju. Njegoševi dani su osmišljeni prvenstveno kao susret i dijalog kultura. Ti susreti treba da izvrše razaranje mitova, dekonstrukciju tradicionalnih kulturnih, književnih i ideoloških obrazaca, a formiranje i promovisanje zdravog, osvješćenog građanina koji traga za istinom i do nje dolazi.

Ivana PETROVIĆ

CONTENTS

DISCUSSIONS AND ARTICLES I

Svenka SAVIĆ Discourse Analysis of the Inscriptions: a Contribution to the Research of the Formulaic Texts	7
Hasnija MURATAGIĆ-TUNA Sevdalinka – a Challenge for Linguistic and Stylistic Interpretations .	31
Nick CERAMELLA Exploring Grammar in ELT: the Challenge of Prescriptivism vs Descriptivism / Standard vs Non-standard Englishes in a Multicultural World	55
Mila SAMARDŽIĆ Conversion in the Italian Language	79
Igor LAKIĆ Various Models of the Analysis of Print Media Discourse	91
Aleksandra BANJEVIĆ Languages in Contact and Contrast (Typological Classification of the Languages/ Phonological Comparison of the Language Variation).....	109
Miloš Krivokapić The Reflex of the Semi-Vowels and <i>JAT</i> Within the Letters of the Officer Radonjić	127

DISCUSSIONS AND ARTICLES II

Radomir IVANOVIĆ Novel as a Verbal Creation (related to the novel <i>A Hundred Years of Solitude</i>)	145
Sava Damjanov Reading as a Kind of Exile	167
Dragan BOGOJEVIĆ Flaubert of Art as a Vocation	175

Marko LUKIĆ The American Myth and the Thematization of the Violence in the Novel <i>Blood Meridian Or the Evening Redness in the West</i> by Cormac McCarthy	189
--	------------

Milena KOSTIĆ The Faustian Motif in the Tragedies by Christopher Marlowe	203
--	------------

REVIEWS

Tatjana RADANOVIĆ-FELDBERG A Significant Contribution to the Research of the Relationship Between Language and Gender	219
---	------------

Vesna VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ, Draško DOŠLJAK The Integrity of the Scientific Notion	223
---	------------

Olivera POPOVIĆ The Affirmation of the Latest Achievements in the Field of Glotodidactics	231
---	------------

CHRONICLE

Gordana BOJIČIĆ The Ninth Conference of the Methodologists of the Language and Literature	237
---	------------

MILENA MRDAK-MIĆOVIĆ The Fifth International Anglistic Conference- Faculty of Philosophy, Nikšić	241
--	------------

Ivana PETROVIĆ The Secon International Slavic Meeting <i>Njegoševi dani</i>	245
---	------------

RIJEČ

ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Izdavač

**INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST
FILOZOFSKOG FAKULTETA UNIVERZITETA CRNE GORE**

Za izdavača
Blagoje CEROVIĆ

Lektura i korektura
Majda MIRKOVIĆ

Prevod na engleski
Milena MRDAK MIĆOVIĆ

Tehnička obrada
Dalibor VUKOTIĆ

Korice
Slobodan VUKIĆEVIĆ

Štampa
ITP „KOLO”

Tiraž
500

ČASOPIS IZLAZI DVA PUTA GODIŠNJE.

GODIŠNJA PRETPLATA 20 EURA. POJEDINI BROJ 10 EURA. PRETPLATU SLATI NA ŽIRO RAČU FILOZOFSKOG FAKULTETA 510-188-58, SA NAZNAKOM ZA RIJEČ. RUKOPISI SE MOGU SLATI NA ADRESU: REDAKCIJA RIJEČI, INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST, FILOZOFSKI FAKULTET NIKŠIĆ, DANILA BOJOVIĆA BB. ILI NA E-MAIL: rajkgag@t-com.me ili rijec@ac.me
